

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES

No. CXLI.

Śrī Cītrodayamanjari

No. XXX.

THE
SŪKTIRATNAHĀRA

EDITED BY

K. SĀMBAŚIVA ŚĀSTRĪ,

*Curator of the Department for the Publication
of Oriental Manuscripts, Trivandrum.*

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJA OF TRAVANCORE.

TRIVANDRUM:

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRESS,
1938.

(All Rights Reserved.)

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः १४१.

श्रीचित्रोदयमञ्जरी

ग्रन्थाङ्क- ३०

सूक्तिरत्नहारः

पीरस्त्यग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण

के. साम्बशिवशास्त्रिणा

संशोधितः ।

स च

अनन्तशयने

महोन्नतमहामहिमश्रीचित्रावतारमहाराजशासनेन

राजकीयमुद्रणयन्त्रालये तदध्यक्षेण

मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

॥ श्रीः ॥

श्रीमूलावनिपालमौलिमणिना सङ्कल्पितश्रीरिव
श्रीमूलात्मजनिस्तथा सहजया लक्ष्म्या च सम्भावितः ।
स्वातिज्योतिरिवादितः समुदितश्चित्राचत्तारः स्वय
मार्ताण्डाग्रसरो विराजति महाराजः स रामामिधः ॥
भास्वद्वर्णमणिः प्रवालमृदुला श्रुत्याधलङ्कारिणी
श्रीमद्वच्चिवसुन्धरानवयशोराशिप्रकाशात्मिका ।
उत्फुल्लसुकृतिप्रसाधनधृतामोदोन्नदङ्घ्रिण्डिमा
श्रीचिन्नोदयमञ्जरी सुमनसां सर्वस्वमुज्जृम्भताम् ॥

के. साम्वाशिवशास्त्री.

P R E F A C E.

The present work, *Sukaratnahara*, i. e. an ornament to the Trivandrum San krit Series, embellished with scholarly treatises. It comprises more than two hundred *Paddhati*. It is also designated, *Subhasukaratnahara*, as evidenced by the following passage occurring at the close —

कलित्वावृत्ता मुमाविवरननाला सनादा

It is appropriately entitled *Ratnahara* embodying as it does several portions from treatise on varied branches of literature such as *Itihāsa*, *Kavya* and *Nataka*. Many remarkable treatises composed by eminent poet like *Capphaladeva*, *Pakvalava* etc., and rare works such as *happana kavya* are aptly epitomised herein, thereby opening a vast field for research and investigation. The originator of this garland is the talented author *Surya* who is better known by his honorific title of *halingaraja* and who was a distinguished Prime minister to *Kulaśekhara Maharaja*, as is evident from the closing passage in the work —

श्रीनहारवधिरावच्छेदोत्तरमापात्तमन्त्रिण निमित्तान्नि विभुतकालित्वाव
पट्वन्वेन विरोदयन्तापनिर्वित्तसूर्येण सूर्येण सङ्गृहीते इत्येवमवधिरनहारे
मोक्षपर्वं सम्पूर्णम् ।

It may be presumed that the *Stotra-paddhati* appended to the end is the author's own composition as no mention therein is made of its author and as indicated by the colophon "मोक्षपर्वं समाहन्", seen in the preceding *Mokṣaparva*. By panegyrising Hari in the *Stotra-paddhati*, the author discloses that he is a *Sramabhakta* inasmuch as *Kulaśekhara Maharaja* is also a staunch devotee of Hari. Internal evidence is lacking for the ascertainment of the author's date and place of birth. One *Surya Pandita* is referred to in the *Catalogus Catalogorum* as a renowned astronomer, erudite scholar and as the author of many treatises. The omission of this *Ratnahara* in it leads us to infer that the author of this work is a different person. The references made to great poets such as *Sri-supala* and *Murari* establish the author's posteriority to them. The fact of preservation of the MS in the Palace Library of His Most Gracious Highness The *Mahārāja* of Travancore and of its absence anywhere else testify *a priori* its composition by the Prime minister and dedication to *Kulaśekhara Mahārāja*.

The manuscript is worn out and damaged and is about 300 years old. May this edition of *Ratnabhāṣa* be a lasting ornament to the Trivandrum Sanskrit Series whose inauguration is ever memorable by the publication of *Bhaktimāñjarī* composed by one of the illustrious Mahārājas of Travancore—a distinguished patron of letters.

Trivandrum, }
21 12 1113 }

K SAMBAŚIVA ŚĀSTRĪ

॥ श्रीः ॥

निवेदना ।

अयं सूक्तिरत्नहारः श्रीमदनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थाबलेः कोऽपि सुमनः-
कृतिमुन्दरः सुगन्धिरुपहारः । इह प्ररोचनाया मोक्षान्ता द्विशताधिकाः
पद्धतयः प्रदर्शिताः । अस्य रत्नहारस्य 'सुभाषितरत्नमाले'त्यभिधान्तरमपि
मथते यदिह ग्रन्थान्ते 'कलिङ्गराजकृता सुभाषितरत्नमाला समाप्ता' इति
दृश्यते । महाभारतादिविविधेतिहासकाव्यनाटकादिभ्यो निवन्धेभ्यः समुद्घृत्य
सन्दर्भोचितं सविवेक्ष्य सद्गुणितोऽयं हारः स्थाने रत्नहारः शोभते ।
अत्रापुर्वे च फलदेवपक्षलावादयः कवयोऽर्वाणि कृष्णकाव्यादीनि च
कृतयः सद्गृहीता इतीदमुपक्रमं चरितकाराणां चर्चासंभ्रमोऽप्यनसंलभते ।
तस्यास्य रत्नहारस्य संगुम्फकः कविः —

“इति श्रीमहाराजाधिराजकुलशेखरासाधारणमन्त्रिणा निखिलदिक्षु
विश्रुतकालिङ्गराजपट्टवन्धेन नित्योदयप्रतापनिर्जितसूर्येण सूर्येण सद्गृहीते
कुलशेखरसूक्तिरत्नहारे मोक्षपर्व सम्पूर्णम्” ।

इति ग्रन्थान्तिमपरिसमाप्तिवाक्यात् कश्चन कुलशेखरप्रधानामात्यः
सूर्यसंज्ञः कलिङ्गराजो विश्रुतपट्टवन्धो विज्ञायते । स्तोत्रपद्धतेः प्राक्
परिपूर्णे मोक्षपर्वणि पुनरपि परिसमाप्तौ मोक्षपर्व सम्पूर्णमिति वदन् स्तोत्र-
पद्धतेः कर्तृनाम कृतिनाम वानुद्धरंश्च स्तोत्रपद्धतिं स्वप्रभवां सम्म-
न्यत इवायं सूर्यः कविः । स्तोत्रपद्धतौ च भगवन्तं हरिं स्तुवन् स्वस्वामिनः
कुलशेखरभूषारस्य हरिस्वामिनः स्वामिस्तुतिमुपहृत्योपसंहरन् साधुकारी
स्वामिभक्तोऽयं सूर्यः कदा वा कस्मिन् वा देशे काले च सज्जातः इत्यादि
चरितविज्ञानं प्रति न केऽपि निर्मृष्टा उपायाः प्रसीदन्ति । सर्वग्रन्थसूचिकायां
कश्चन सूर्यपण्डितः स्मर्यमाणो ज्योतिर्विदग्रेसरो बहुग्रन्थनिर्माता दृश्यते ।
तत्रास्य हारस्यापरागमर्शादन्य एवायं सूर्यः सम्भाव्यते । माघमुरारि-
प्रमुखाननेकान् महाकवीन् नामग्राहं गृहंस्तेभ्योऽर्वाभीन इति परं सप्तः प्रति-

पतुं शक्यं नातोऽधिकम् । अद्वितीयेयं मातृकास्य महोन्नतमहामहिमश्रीमहा-
राजग्रन्थशालात उपलब्धा सङ्गृहीतुरुक्तदिशा श्रीकुलशेखरमहाराजासाधारण-
मन्त्रिपदमुपपन्नं द्योतयति । मातृका च मध्ये मध्ये शिथिलवृष्टितवहुलपत्रा
माकीं त्रिशतसंवत्सरीजरत्नमा दृश्यते ॥

एवमस्य रत्नहारस्य प्रसाधनेन श्रीचित्रोदयमक्षरी भूपयन्त्रेण मन्ये
धन्यधन्यः । श्रीभक्तिमञ्जर्या महोन्नतमहामहिमश्रीस्वातिमहाराजकृतावुप-
क्रान्तेयं संस्कृतग्रन्थावलिरनेन रत्नहारेण सततं सालङ्कारा विजयतामिति
मार्थमन्निमं रत्नहारं महाजनसमक्षमुपहरामि ॥

अनन्तशयनम्, }
२१-१२-१११. }

के. साम्प्रशिवशास्त्री.

— —

विषयानुक्रमणी-१

क्रमाङ्कः.	विषयः.	पृष्ठम्.
१	प्ररोचनापद्धतिः	१
२	नमस्कारपद्धतिः	२
३	आशी.पद्धतिः	४
४	वेदप्रशंसापद्धतिः	५
५	ब्राह्मणप्रशंसापद्धतिः	६
६	सृष्टिक्रमपद्धतिः	८
७	धर्मपद्धतिः	९
८	धर्मप्रशंसापद्धतिः	११
९	अधर्मप्रशंसापद्धतिः	१३
१०	सत्यप्रशंसापद्धतिः	१४
११	असत्यपद्धतिः	१५
१२	दम्भपद्धतिः	११
१३	दानप्रशंसापद्धतिः	१६
१४	अन्नप्रशंसापद्धतिः	१८
१५	जलदानप्रशंसापद्धतिः	१९
१६	भूमिदानपद्धतिः	११
१७	तिलदानपद्धतिः	११
१८	विद्यादानपद्धतिः	११
१९	सुवर्णदानपद्धतिः	२०
२०	तपःप्रशंसापद्धतिः	११
२१	अहिंसापद्धतिः	२१
२२	दयापद्धतिः	११
२३	आचारपद्धतिः	११
२४	अनाचारपद्धतिः	२२
२५	गृहस्थपद्धतिः	११

क्रमाङ्कः.	विषयः.	पृष्ठम्.
२६	साध्वीपद्धतिः	२४
२७	यतिप्रशंसापद्धतिः	२६
२८	श्रुतप्रशंसापद्धतिः	११
२९	अज्ञप्रशंसापद्धतिः	२८
३०	काव्यप्रशंसापद्धतिः	३३
३१	सुजनपद्धतिः	३४
३२	दुर्जनपद्धतिः	३९
३३	युगप्रशंसापद्धतिः	४७
३४	कर्मप्रशंसापद्धतिः	४८
३५	विधिप्रशंसापद्धतिः	५१
३६	दुर्विधिप्रशंसापद्धतिः	५६
३७	मृत्युप्रशंसापद्धतिः	६७
३८	राजलक्षणपद्धतिः	६०
३९	राजप्रशंसापद्धतिः	११
४०	असद्राजपद्धतिः	६४
४१	अराजकपद्धतिः	६९
४२	राजविद्यापद्धतिः	७०
४३	जितेन्द्रियपद्धतिः	११
४४	अजितेन्द्रियपद्धतिः	७२
४५	विनयपद्धतिः	७३
४६	अविनयपद्धतिः	७४
४७	कामजयपद्धतिः	११
४८	मृगयादोषपद्धतिः	७५
४९	मृगयागुणपद्धतिः	११
५०	धृतदोषपद्धतिः	७६
५१	दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः	७७
५२	परिवाददोषपद्धतिः	११

क्रमाङ्कः	विषयः	। १ ।	॥ पृष्ठम् ॥
५३	स्त्रीव्यसनपद्धतिः	। .... ।	७७
५४	स्त्रीनिन्दापद्धतिः	.... ।	७८
५५	पानदोषपद्धतिः	। ...	८०
५६	तैर्यत्रिकपद्धतिः	'	११
५७	वृथाटाट्यापद्धतिः	... ।	११
५८	क्रोधप्रशंसापद्धतिः	। ...	११
५९	क्रोधनिन्दापद्धतिः	...	८१
६०	पैशुन्यपद्धतिः	...	८३
६१	साहसदोषपद्धतिः	... ।	११
६२	द्रोहपद्धतिः	...	८४
६३	ईर्ष्यापद्धतिः	....	११
६४	असूयापद्धतिः	...	११
६५	अर्थदूषणपद्धतिः	। ...	११
६६	वाक्पारुष्यपद्धतिः	...	८५
६७	दण्डपारुष्यपद्धतिः	। ...	८६
६८	लोभपद्धतिः	। ...	११
६९	मानपद्धतिः	... ।	८७
७०	हर्षपद्धतिः	...	११
७१	प्रमादपद्धतिः	।	८८
७२	आज्ञापद्धतिः	....	८९
७३	दण्डपद्धतिः	....	९०
७४	पुत्रपद्धतिः	। ...	९१
७५	दुष्पुत्रपद्धतिः	...	९३
७६	भ्रातृपद्धतिः	।	९४
७७	असञ्ज्वातृपद्धतिः	....	९५
७८	उत्साहशक्तिपद्धतिः	....	९६
७९	प्रभुशक्तिपद्धतिः	....	९७

क्रमाङ्कः.	विषयः.		पृष्ठम्.
८०	मन्त्रशक्तिपद्धतिः	...	९७
८१	पुरोहितपद्धतिः	....	९८
८२	मन्त्रिपद्धतिः	....	"
८३	दुर्मन्त्रिपद्धतिः	...	१०२
८४	बुद्धिमशंसापद्धतिः	११	१०४
८५	मन्त्रपद्धतिः	११	१०५
८६	मन्त्रकालपद्धति	....	१०७
८७	मन्त्रदेशपद्धतिः	....	"
८८	मित्रपद्धतिः	....	१०८
८९	असन्मित्रपद्धतिः	....	१११
९०	कोशपद्धतिः	....	११२
९१	कोशहानिदोषपद्धतिः	....	११३
९२	राष्ट्रगुणपद्धतिः	....	११४
९३	दुर्गपद्धतिः	....	११५
९४	सेनापतिपद्धतिः	....	"
९५	बलपद्धतिः	....	११६
९६	गजप्रशंसापद्धति.	....	११७
९७	सुरगप्रशंसापद्धति	...	११८
९८	पदातिपद्धति.	....	११९
९९	वीरपद्धति.	...	१२०
१००	भीरुपद्धति	...	१२४
१०१	धैर्यपद्धति.	....	१२५
१०२	मानपद्धति.	....	१२६
१०३	मानहीनपद्धतिः	....	१२९
१०४	अन्तरङ्गनिन्दापद्धति.	...	१३०
१०५	सद्मृत्युपद्धतिः	...	१३१
१०६	असद्मृत्युपद्धतिः	...	१३२

क्रमाङ्कः	विषयः	पृष्ठान्.
१०७	विश्वासपद्वतिः	१३३
१०८	अविश्वासपद्वतिः	"
१०९	वैद्यनन्दानन्दतिः	१३५
११०	अनन्दनन्दतिः	१३६
१११	अविमर्शानन्दतिः	१३७
११२	इन्द्रविन्दतिः	१३८
११३	वैद्यनन्दानन्दतिः	"
११४	वैद्यनन्दानन्दतिः	१३९
११५	कामनन्दानन्दतिः	१४०
११६	एवमेवकन्दतिः	१४१
११७	सन्निविन्दतिः	"
११८	सन्निविन्दतिः	"
११९	सन्निविन्दतिः	"
१२०	सन्निविन्दतिः	"
१२१	सन्निविन्दतिः	"
१२२	सन्निविन्दतिः	१४३
१२३	सन्निविन्दतिः	"
१२४	सन्निविन्दतिः	१४४
१२५	सन्निविन्दतिः	१४५
१२६	सन्निविन्दतिः	१४६
१२७	सन्निविन्दतिः	"
१२८	सन्निविन्दतिः	१४७
१२९	सन्निविन्दतिः	"
१३०	सन्निविन्दतिः	१४८
१३१	सन्निविन्दतिः	"
१३२	सन्निविन्दतिः	१४९
१३३	सन्निविन्दतिः	"

क्रमाङ्कः.	विषयः	पृष्ठम्.
१८९	अस्तमयपद्धतिः	२५१
१९०	सन्ध्यापद्धतिः	२५२
१९१	तमःपद्धतिः	२५३
१९२	अन्द्रोदयपद्धतिः	”
१९३	प्रभातपद्धतिः	२५५
१९४	सम्भोगशृङ्गारपद्धतिः	”
१९५	विप्रलम्भशृङ्गारपद्धतिः	२५६
१९६	विषयनिन्दापद्धतिः	२५९
१९७	अनित्यपद्धतिः	२६२
१९८	शोकपद्धतिः	२६५
१९९	ज्ञानपद्धतिः	२६६
२००	वैराग्यपद्धतिः	२६७
२०१	मोक्षपद्धतिः	२७१
२०२	स्तोत्रपद्धतिः	”

॥ श्रीः ॥

सूक्तिरत्नहारः ।

१. प्ररोचनापद्धतिः ।

अपूर्वं यद्वस्तु प्रथयति विना कारणकलां
जगद् ग्रावप्रख्यं निजरसभरात् सारयति च ।
क्रमात् प्रख्योपाख्याप्रसरस्तुभगं भासयति तद्
सरस्वत्यास्तत्त्वं कविसहृदयाख्यं विजयते ॥ १ ॥
(अभिनवगुप्तस्य)

सरस्वतीविभ्रमदर्पणानां
सूक्तामृतक्षीरमहोदधोनाम् ।
सन्मानसोल्लाससुधाकराणां
कवीश्वराणां जयति प्रकर्षः ॥ २ ॥
(राजशेखरस्य)

धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च ।
करोति कीर्त्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम् ॥ ३ ॥
(भामहस्य)

सूक्तिसहस्र एव स्यात् प्रयोक्तृणां मनोमुदे ।
रत्नैः किमुदधौ कीर्णैः परिष्कारार्थिनां फलम् ॥ ४ ॥
अभिनवराभारद्वा लुक्कखलिषसु विहडिअपडिहविआ ।
मेत्ति व्व पमुखरसिआ णिव्वोहुं होइ दुक्खरं कव्वकहा ॥ ५ ॥
(सेतौ)

चोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिताः ।
अवोघोपहताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ ६ ॥
(भर्तृहरेः)

१. अभिनवरागरम्भा च्युतस्वलिनेषु विषटितपरिष्ठापिता ।
मैत्रीक प्रमुखराधिका निर्वोहुं भवति दुष्कर काव्यकथा ॥

कान्तं खलगिरा काव्यं लभते भूयसीं रुचम् ।

स्पृष्टं च देष्ट्या हृद्यं यथा हेमविभूषणम् ॥ ७ ॥

दोषेष्वेव खलाः सन्तो गुणेष्वेवोन्मिषन्त्यतः ।

शब्दार्थयोः परीक्षार्थं मध्यस्थान् प्रार्थयामहे ॥ ८ ॥

(विश्वाधिकस्य)

उद्दामसरसपञ्चदणसुन्दरा धिरपसण्णगम्भीरा ।

दुज्जणजळणिहिपडिआ णसइ स एव्व कञ्चकहा ॥ ९ ॥

(माघाकोशे)

सुभाषितं हारि विशत्यधो गला-

ञ्च दुर्जनस्यार्करिपोरिवापृतम् ।

तदेव धत्ते हृदये(यः) न सज्जनो

हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ १० ॥

चतुर्षु पुरुषार्थेषु स्वेषु स्वेषु पृथक् पृथक् ।

स्थानेषु स्थापितास्तास्ताः शृण्वन्त्ववहिता युधाः ॥ ११ ॥

इति प्रेरचनापद्धतिः ॥

२. अथ नमस्कारपद्धतिः ।

विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदीदिव्यचक्षुषे ।

श्रेयःप्राप्तिनिमित्ताय नमः सोमार्धधारिणे ॥ १ ॥

(भट्टवार्तिके)

वागर्थ्याविव सम्पृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।

जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ २ ॥

(रघुवसे)

नमामि यामिनीनाथलेखालङ्कृतकुन्तलाम् ।

भवानीं भवसन्तापनिर्वापणसुधानदीम् ॥ ३ ॥

(जयन्तस्य)

१. उद्दामसरसपञ्चदणसुन्दरा धीरपसण्णगम्भीरा ।

दुर्जनजन्मनिधिपतिता नश्यति यैव कञ्चकवा ॥

नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थितिसंहतिहेतवे ।

विष्णवेऽपारसंसारसिन्धुत्तरणसेतवे ॥ ४ ॥

(पुरन्दरस्य)

धर्माधर्मौ तद्विपाकास्त्रयोऽपि क्लेशाः पञ्च प्राणिनामायतन्ते ।

यस्मिन्नेतैर्नो परामृष्ट ईशो यस्तं वन्दे विष्णुमोक्षारवाच्यम् ॥ ५ ॥

(विज्ञानेश्वरस्य)

नमस्तस्यै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।

सुरमध्यगतो यस्य मेरुः कणघणायते ॥ ६ ॥

(वराहमिहिरस्य)

नमामि सर्वलोकानां जननीमब्जसम्भवाम् ।

त्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं विष्णुवक्षःस्थले स्थिताम् ॥ ७ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

नमोऽस्त्वमूर्त्ये तुभ्यं प्राक् सृष्टेः केवलात्मने ।

गुणत्रयविभागाय पश्चाद् भेदस्रुपेयुषे ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

ध्वनिर्वर्णः पदं वाक्यमित्यास्पदचतुष्टयम् ।

यस्याः ब्रह्मादिभेदेन वाग्देवीं तामुपास्महे ॥ ९ ॥

(भोजराजस्य)

उमाकोमलहस्ताब्जसम्भावितललाटिकम् ।

हिरण्यकुण्डलं वन्दे कुमारं पुष्करस्रजम् ॥ १० ॥

(वेदपादस्तौव)

विवस्वते ज्ञानभृदन्तरात्मने

जगत्प्रदीपाय जगद्धितपिणे ।

स्वयम्भुवे दीप्तसहस्रचक्षुषे

सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

रविमावसते सतां क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान् पितृन् ।

तपसां निधि भूर्धृतां निहन्त्रे हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्तिमान् यो जने जने ।
नमोऽस्त्ववार्यवीर्याय तस्मै कुसुमधन्वने ॥ १३ ॥

(राजशेखरस्य)

पणमह अवद्धिअतुङ्गं भविसारिअचित्थअं अणेणअमहिरम् ।
अप्पळहुअपरिसङ्गं अणाअपरमत्थपाअडं महुमहणम् ॥ १४ ॥

(सेली)

पणमह पणअप्पकुविदगौरीचरणगमलगपडिविम्बम् ।
दससु णहदप्पणेणु एआदसतणुधरं रुदम् ॥ १५ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

तमृपि मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशास्त्रिनं वाचाम् ।
सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं वन्दे ॥ १६ ॥

(सुरारे.)

मर्त्ययन्त्रेषु चैतन्यं महाभारतविद्यया ।

अर्पयामास तत् पूर्वं यस्तस्मै मुनये नमः ॥ १७ ॥

इति नमस्कारपद्धतिः ॥

३. अथाशीःपद्धतिः ।

पूथायित्तमवतु हरेः क्षामुद्धरतो वराहवपुषो वः ।
शेषफणामणिमण्डलसहस्रसङ्क्रान्तधिम्बस्य ॥ १ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

रक्षन्तु लक्ष्मीकुचशातकुम्भ(कुम्भ)स्थलीकुङ्कुमपङ्किलाङ्काः ।
बालातपाताम्रकलिन्दकन्याकल्लोललोला मुखैरिवाहाः ॥ २ ॥
सलिलचरौ विपिनचरौ वसुधाक्रमणौ हलसतो(न ? द्र)ताजानी ।
कलिवलिदमनौ चेति द्वौ द्वौ वः पान्तु मधुरिपोरवताराः ॥ ३ ॥

(तरुणवाचस्पते)

१. नमतावर्धिततुङ्गमविसारितविस्तृतमनवनेतगभीरम् ।
अप्रलघुकपरिलक्ष्णमङ्गतपरमार्थप्रकट मधुमधनम् ॥
२. प्रणमत प्रणयप्रकुपितगौरीचरणप्रलम्पप्रतिविम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेषु एवाद्दशतनुधर रुदम् ॥

अच्छिन्नमेखलमन्वधद्वोपगूढ-

मप्राप्तचुम्बनमनीक्षितवक्रकान्ति ।

फान्ताविमिश्रवपुषः कृतविप्रलम्भ-

सम्भोगसरूपमिव पातु वपुः पुरारेः ॥ ४ ॥

दिक्कालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्र विद्योतते

यत्रामुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशेः स यासामभूत् ।

यस्तत् पिप्पमुपस्तु योऽस्य हविषे यस्तस्य जीयातवे

बोद्धा यद्गुणमेष मन्मथरिपोस्ताः पान्तु वो मूर्तयः ॥ ५ ॥

येन व्यस्तमनोभवेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतो

यो गङ्गां च दधेऽन्धकलयकरो यो बर्हिषत्रप्रियः ।

यस्याद्भुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्यं च नामामराः

सोऽव्यादष्टमुजङ्गहारयलयस्त्वां सर्वदोमाधवः ॥ ६ ॥

यस्य फरः समुदञ्चति कबलधिया कुमुदिनीशमादातुम् ।

स च वहति राहुशङ्कां तदवतु वः करिमुखं तेजः ॥ ७ ॥

(शुद्धारप्रकाशे)

इत्याशीःपद्धतिः ॥

४. अथ वेदप्रशंसापद्धतिः ।

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् ।

भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं वेदे प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥

नान्यतो ज्ञायते धर्मो वेदोदैवप निर्बमौ ।

तस्मान् सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थी वेदमाश्रयेत् ॥ २ ॥

यथा काष्ठमयो हस्ती यश्च चर्ममयो मृगः ।

यश्च विप्रोऽनधीयानस्यस्ते नामधारकाः ॥ ३ ॥

श्रुतिस्मृती हि विप्रस्य चक्षुषी परमे मते ।

फाणस्त(त्वे ? त्रै)कया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

(एते मनोः)

यथा जातवलो वह्निर्दहत्याद्रानपि वृमान् ।

तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ ५ ॥

(वसिष्ठस्य)

तपोविशेषैर्विविधैः स्मृतैश्च विधिचोदितैः ।

वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥ ६ ॥

(गृहस्कथायाम्)

सर्वं त्रिदुर्बेदविदो वेदे सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

वेदो हि निष्ठा सर्वस्य यद्यदस्ति च नास्ति च ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा स्वर्गस्य को हस्ति तथैव नरकस्य च ।

आगमास्त्वनतिक्रम्य दद्याच्चैव यजेत च ॥ ८ ॥

(महाभारते)

इति वेदप्रशंसापद्धतिः ॥

५. अथ ब्राह्मणप्रशंसापद्धतिः ।

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधिजायते ।

ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ॥ १ ॥

स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।

आनृशंस्याद् ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीनरे जनाः ॥ २ ॥

(एतौ मनोः)

न ब्राह्मणे परिभवः कर्त्तव्यस्ते कदाचन ।

ब्राह्मणो रुषितो हन्यादपि लोकान् अनिज्ञया ॥ ३ ॥

सत्यं दानं दया शीलमानृशंस्यं दमो घृणा ।

हृदयन्ते यत्र नागेन्द्र ! स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ ४ ॥

दैवाधीनं जगत् सर्वं ग्रन्थाधीनं तु दैवतम् ।

तन्मन्त्रं ब्राह्मणाधीनं ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥ ५ ॥

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।

कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ६ ॥

ब्रह्मस्ये मा मतिं कुर्यात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति ब्रह्मदग्धं न रोहति ॥ ७ ॥

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा छन्दचारिणः ।

गुणैरेव वसन्त्येते कामगाः पश्चिणो यथा ॥ ८ ॥

ब्राह्मणानां गवाञ्चैव कुलमेकं द्विधा कृतम् ।

एकत्र मन्त्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ॥ ९ ॥

गतश्रीर्गणिकां द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकम् ।

गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान् द्वेष्टि भारत ! ॥ १० ॥

अष्टौ पूर्वनिमित्तानि नरस्य विनशिष्यतः ।

ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणैश्च विरुष्यति ॥ ११ ॥

ब्राह्मणस्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।

रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाभिनन्दति ॥ १२ ॥

नैतान् स्मरति कृत्येषु याचितश्चाम्यमूयति ।

सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणद्वये ॥ १३ ॥

सहस्रं श्रोत्रिये दानमनन्तं वेदपारगे ।

(एतै महाभारते)

अविद्यो वा सविद्यो वा ब्राह्मणो दैवतं महत् ।

प्रणीतश्चाप्रणीतश्च ययामिर्देवतं महत् ॥ १४ ॥

यस्यास्येन सदाश्रन्ति हव्यानि त्रिदिवाकसः ।

कन्दानि चैवं पितरः किं भूतमधिकं ततः ॥ १५ ॥

न स्कन्दते न व्ययते न विनश्यति कर्हिचिन् ।

वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो यद् ब्राह्मणमुखे द्रुतम् ॥ १६ ॥

(एते मन्त्राः)

चिग्वलं सत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।

एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ १७ ॥

(श्रीरामायणे)

अश्मानमप्युपायेन लोहं वा जरयेन्नरः ।

न तु कश्चिदुपायोऽस्ति ब्रह्मस्वं येन जीर्यते ॥ १८ ॥

हालाहलादपि विषाद् ब्रह्मस्वं कष्टमुच्यते ।

विषमेकायिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ १९ ॥

(इति ब्राह्मणमुच्यते)

अन्धस्य पन्थाः स्थविरस्य पन्थाः स्त्रियाः पन्था वैवधिकस्य पन्थाः ।
राज्ञः पन्था ब्राह्मणेनासमेत्य समेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पन्थाः ॥ २० ॥
यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः कर्मभिराचरन्ति ।
तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ २१ ॥

(महाभारते)

शमप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।
स्पर्शानुक्कला इव सूर्यकान्तास्तद्व्यतेजोभिभवाद् वमन्ति ॥ २२ ॥

(काण्डिदासस्य)

इति ब्राह्मणप्रसंसापद्धतिः ॥

६. अथ सृष्टिक्रमपद्धतिः ।

अमौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपविष्टवे ।
आदित्याब्जायते षष्टिर्षष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ १ ॥
शुक्लशोणितसम्भिभं चैतन्येनाप्यभिष्टितम् ।
दिनेनैकेन कललं पञ्चाहेनापि शुद्ध्युदम् ॥ २ ॥
दशाहाच्छोणितं तत् स्यान्मांसपेशी तु पक्षतः ।
चासराणां तु विंशत्या धनमांसं भवेत् ततः ॥ ३ ॥
दिनानां पञ्चविंशत्या तत् सर्वाङ्कुरितं भवेत् ।
पञ्चभूतान्वितं मासे मासाभ्यां मेदसान्वितम् ॥ ४ ॥
नवमे मासि सम्प्राप्ते स्मरणं तत्र जायते ।
नवमे दशमे मासि गर्भिणी गर्भमुत्सृजेत् ॥ ५ ॥
समेष्टु दिवसेषु स्यात् गर्भसङ्क्रमणात् पुमान् ।
विषमेषु तु तेष्वेव कन्यायाः सम्भवो भवेत् ॥ ६ ॥
रक्ताधिक्ये भवेद्योपिच्छुलाधिक्ये भवेत् पुमान् ।
शुक्लासृजोर्भवेत् साम्ये नपुंसकसमुद्भवः ॥ ७ ॥

अस्थीनि मज्जा शुक्लं च पितुरंशास्त्रयो मताः ।
रक्तं रोमाणि पल्लवंशा मातुरमी मताः ॥ ८ ॥
इति सृष्टिक्रमपद्धतिः ॥

७. अथ धर्मपद्धतिः ।

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥ १ ॥
यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।
परापवादसस्येभ्यो गाश्चरन्तीर्निवारय ॥ २ ॥
सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयाच्च ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ ३ ॥

अत्रतस्यापि ते धर्मः कार्य एवान्तरान्तरा ।
मेधीभूतोऽपि (हि) भ्राम्यन् (ला ? घा) सग्रासं करोति गौः ॥ ४ ॥

येन एतद्वां समारुढः परितप्येत कर्मणा ।
आदावेष न तत् कुर्यादध्रुवे जीविते सति ॥ ५ ॥
सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते ।
सद्भिरेव स कर्त्तव्यः सङ्गः सङ्गस्य भेषजम् ॥ ६ ॥
दरिद्रान् भर कौन्तेय ! न समृद्धान् कदाचन ।
व्यापितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥ ७ ॥

धर्मोपदेशः संक्षेपाद् ब्राह्मणान् भर कौरव ! ।
पुनः पुनश्च संक्षेपात् ब्राह्मणान् भर कौरव ! ॥ ८ ॥
ए ... .. ।

... .. ॥ ९ ॥

... .. ।

... .. याम् ॥ १० ॥

इदि विद्ध इवात्यर्थं यया सन्तप्यते जनः ।
पीडितोऽपि हि मेधावी न तां वा(चमुदीरयेत्) ॥ ११ ॥

.... .. १
 . ... ..
 . .. ..
 ... .. के ॥ १२ ॥

दानं विद्यादत्तं वाचः कीर्त्तिधर्मौ तथायुपः ।

परोपकरणं काया (दसारात् सारमाहरेत्) ॥ १३ ॥

(श्वस्त्वया सुखसंवित्तिः स्पर्शणीयाधुनात्तनी ।

इति स्वमोपमान् मत्वा कामान्मा) गास्तदङ्गताम् ॥ १४ ॥

(भास्वे)

न फलादर्शनात्तात ! शङ्कितव्या न वेदना ।

... येण क्षीयन्ते नोपभोगेन सम्पदः ॥ १५ ॥

(रामाभ्युदये)

इदमन्तरमुपकृ .. ।

. . . . . ॥ १६ ॥

. . . . . ।

॥ १७ ॥

धनस्य यस्य राजतो भयं न चापि चोरेतः

समार्जयस्व तद्धन . ।

.. ॥ १८ ॥

तद्ध्वं मृत्युरापतति गच्छति कालः ।

प्राणापातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं

काले शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामूकभावः परेषाम् ।

तृष्णास्रोतोविभङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा

सामान्यः सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १९ ॥

(भर्तृहरे)

. . . . . ।

... .. ॥ २० ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

संगं मुञ्चद् विसर्प धम्मं गहिरुण आढिआभोहः ।

... .. ॥ २१ ॥

... .. ।

... कळिचे कुणहमहं सामिकं जम्मि ॥ २२ ॥

परिहर परपरिवाअं परिहर परसं .. ... ।

... .. ॥ २३ ॥

इति धर्मपद्धतिः ॥

८. अथ धर्मप्रशंसापद्धतिः ।

धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा स्मृतो वा कथितोऽपि वा ।

अनुमेयः ... .. ॥ १ ॥

... .. ।

... मन्नाशं सर्वमन्यच्च गच्छति ॥ २ ॥

कुत्तिता ये दरिद्राश्च विरूपा व्यापितास्तथा ।

... .. ॥ ३ ॥

... स्माद्धि परमं नास्ति तथा प्राहुर्मनीषिणः ।

धर्मोऽयं सेवितः शुद्धेन्द्राय .. ... ॥ ४ ॥

... .. ।

... धनिग्रन्थनः ॥ ५ ॥

इतरेतरयोर्नीतौ विद्धि मेघोदधी यथा ।

यद् ... .. ॥ ६ ॥

सौ धनवानपि निर्धनः ।

श्रुतवानपि मूढश्च यो धर्मः .. ... ॥ ७ ॥

... .. ।

... चराचराः ॥ ८ ॥

धर्माय येऽभ्यस्यन्ति बुद्धिमोहपरायणाः ।

अपथा गच्छता तेन ... .. ॥ ९ ॥

... .. ।
 ... .. न जीवति ॥ १० ॥

(एते महाभारते

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्ष(ति रक्षितः) ।

... .. ॥ ११ ॥

भवते सुखम् ।

धर्मेण लभते सर्वं धर्मसारमिदं जगत् ॥ १२ ॥

(रामायणे)

सुखार्थाः सर्वभूतानां मताः सर्वाः प्रवृत्तयः ।

सुखं च न विना धर्मात् तस्माद्धर्मपरो भवेत् ॥ १३ ॥

(संग्रहे)

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्मवर्जिते ।

दस्युभिर्मुपितस्येव युक्तमाकन्दितुं चिरम् ॥ १४ ॥

वृषो हि भगवान् धर्मस्तस्य यः कुरुते लयम् ।

वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ १५ ॥

निधानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

शुभकर्माणमायान्ति निश्शेषाः शुभसम्पदः ॥ १६ ॥

कामार्थौ लिप्समानस्तु धर्ममेवादितश्चरेत् ।

नहि धर्माद् भवेत् किञ्चिद् दुष्प्रापमिति ॥ मतिः ॥ १७ ॥

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ ।

विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ १८ ॥

धर्मं कृत्वा कर्मणां तात ! मुख्यं

महाप्रभावः सवितेवावभाति ।

हानेन धर्मस्य महीमपीमां

(कृ० हि) त्वा नरः सीदति पापबुद्धिः ॥ १९ ॥

(महाभारते)

इति धर्मप्रशंसापद्धति ॥

९. अधार्मप्रशंसापद्धतिः ।

अधर्मेणैधते तावत् ततो भद्राणि पश्यति ।
 ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥ १ ॥
 न चिरं पापकर्माणो नरा लोकजुगुप्सिताः ।
 ऐश्वर्यं प्राप्य तिष्ठन्ति छिन्नमूला इव द्रुमाः ॥ २ ॥
 अवश्यं लभते कर्त्ता फलं पापस्य कर्मणः ।
 योरं पर्यागते काले द्रुमाः पुष्पपिथार्त्तवम् ॥ ३ ॥

(रामायणे)

नाधर्मधरितो राजन् ! सद्यः फलानि गौरिव ।
 पुत्रेषु वा नष्टेषु वा न चेदात्मनि पश्यति ॥ ४ ॥
 एकः पापानि कुरुते फलं भुङ्क्ते महाजनः ।
 भोक्तारस्तत्र मुच्यन्ते कर्त्ता दोषेण लिप्यते ॥ ५ ॥
 पापं प्रज्ञां नाशयति क्रियमाणं पुनः पुनः ।
 नष्टप्रज्ञः पुनः कर्म पापमारभते नरः ॥ ६ ॥
 पापात्मा पापवृद्धिर्यः पापमेवानुवर्तते ।
 कर्मणामभिभागतः भेत्य चेह च नश्यति ॥ ७ ॥
 श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।
 अश्रेयांसि प्रपन्ने तु कापि यान्ति विघातकाः ॥ ८ ॥
 परलोकोऽस्तु वा मा वा त्याज्यमेवाशुभं युधैः ।
 यदि नास्ति ततः किं स्यादस्मिन् चेन्नाग्निर्को हतः ॥ ९ ॥
 मन्यते पापकं कृत्वा कथिद्वेष्टि न मामिति ।
 देवार्थनं विजानन्नि भूताश्चापि तथा परे ॥ १० ॥

(महाभारते)

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।
 शरीरकस्यापि कृते मूटाः पापानि कुर्वते ॥ ११ ॥
 शरीरैः कर्मदोषैश्च याति स्थावरतां नरः ।
 वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्त्यजरातिताम् ॥ १२ ॥

(मनोः)

आधिव्याधिपरीताय अथ श्वो (वा विनाशिने ।)

(इ ? को हि) नाम शरीराय धर्मापेक्षं समाचरेत् ॥ १३ ॥

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च

द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उमे च सन्ध्ये

धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ १४ ॥

(रामायणे)

इत्यधर्मप्रशंसापद्धतिः ॥

१०. अथ सत्यप्रशंसापद्धतिः ।

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राच्च सत्यमेव विशिष्यते ॥ १ ॥

न तत्त्ववचनं सत्यं नातत्त्ववचनं मृषा ।

यद् भूतहितमत्यन्तं तत् सत्यमितरन्मृषा ॥ २ ॥

एकमेवाद्वितीयं तद्यद्राजन् ! नावबुध्यसे ।

सत्यं स्वर्गस्य संयानं पारावारस्य नौरिव ॥ ३ ॥

सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।

सत्यं च वदतो राजन् ! समं वा स्यान्न वा समम् ॥ ४ ॥

वरं कूपशताद्वापां वरं वापीशतात् क्रतुः ।

वरं क्रतुशतात् पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरम् ॥ ५ ॥

यमो वैवस्वतो राजा यस्तर्वण हृदि स्थितः ।

तेन चेद(पि ? वि)वादस्ते मा गङ्गां मा कुरून् गमः ॥ ६ ॥

एकतश्चतुरो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्तराः ।

स्वाधीनास्ते नरथेष्ट ! सत्यमेकं किल्लोकतः ॥ ७ ॥

सत्यस्य वचनं श्रेयः गत्यज्ञानं तु दुष्करम् ।

यद् भूत(मि ? हि)तमत्यन्तं तद् सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ८ ॥

न नर्मयु(क्तम? कं ह्य)नृतं दिनस्ति
 न स्त्रीषु राजन् ! न विवाहकाले ।
 प्राणात्यये सर्वधनातिपाते
 पञ्चानृतान्याद्गुरपातकानि ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति सत्यपक्षसापद्धतिः ॥

११. अथासत्यपद्धतिः ।

मिथ्यावचनदग्धस्य चेष्टापूर्त्तं विनश्यति ।
 न रूपमनृतस्यास्ति नानृतस्यास्ति सन्ततिः ॥ १ ॥
 पञ्च पञ्चनृते हन्ति दश हन्ति गणानृते ।
 शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ २ ॥
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ।
 सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं व(दीः? दः) ॥ ३ ॥
 यां रात्रिमधिविना स्त्री यां चैवाक्षपराजितः ।
 यां च भारातितप्ता गर्दुर्विवक्ता तु तां वमेत् ॥ ४ ॥

यन्मन्त्रे भवति वृथा प्रयुज्यमाने

यत्सोमे भवति वृथाभिपूयमाणे ।

यच्चाग्नौ भवति वृथाभिपूयमाणे

तत् सर्वं भवति मृषाभिधीयमाने ॥ ५ ॥

(महाभारते)

इत्यसत्यपद्धतिः ॥

१२. अथ दम्भपद्धतिः ।

सन्ध्यावन्दनवेलायां मुक्तोऽहमिति मन्यते ।
 खण्डलण्डुकवेलायां दण्डमादाय धावति ॥ १ ॥
 अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिपुण्ड्रं यस्मधारणम् ।
 बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति वृहस्पतिः ॥ २ ॥

श्रुतडम्भः शमदम्भः स्नातकदम्भः समाधिडम्भश्च ।
 निःस्पृहदम्भस्य तुलां यान्ति तु नैते शतांशस्य ॥ ३ ॥
 लोभः पितातिवृद्धो जननी माया सहोदरः कूटः ।
 भुकृतिरचना च विद्या पुत्रो डम्भस्य दुद्धारः ॥ ४ ॥
 (कणविठास)

मृद्धिन्दुलाञ्छितललाटभुजोदरांशः-
 कण्ठोष्ठपृष्ठचिषु(कोरु)रूपोलज्जानुः ।
 चूडाग्रकर्णकटिपाणिविराजमान-
 दर्भाद्दुःखः स्फुरति (पूर्व ? मूर्त) इवैष डम्भः ॥ ५ ॥
 सदनमुपगतोऽहं पूर्वमम्भोजयोनेः
 सपदि मुनिभिरुर्ध्वरासनेषूज्जितेषु ।
 सशपथमनुनाय्य ब्रह्मणा गोपयाम्भः-
 परिमृजितनिजोराशु संवेक्षितोऽस्मि ॥ ६ ॥
 (प्रबोधचन्द्रोदय)

धाताहार(भ ? त)या जगद्विपधैरास्वाद्य निःशेषित
 ते(त्राः ? अस्ताः) पुनर(ग्र ? भ्र)तोयकफि कातीम्रतैर्वर्हिभिः
 तेऽपि नृचमूरुचर्मवसनैर्नाताः क्षयं तुम्भकै
 र्दम्भस्य स्फुटितं विद्वन्पि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ ७ ॥
 (महदे)

इति दम्भपद्धति ॥

१३. अथ दानप्रशंसापद्धतिः ।
 दानं विभूषणं लोके दानं दुर्गनिवारणम् ।
 दानं स्वर्गस्य सोपानं दानं दारिद्र्यनाशनम् ॥ १ ॥
 दुर्भिक्षे चान्नदातारं मुभिक्षे च हिरण्यदम् ।
 भये चाभयदातारं स्वर्गोऽपि बहुमन्यते ॥ २ ॥
 शत्रुषु जायते शूरः सहस्रेषु च यण्डितः ।
 एका शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ३ ॥

चलं चित्तं चलं वित्तं चलं जीवितभावयोः ।
 प्रसारय करं विप्र ! दैवस्य कुटिला गतिः ॥ ४ ॥
 नास्ति दानात् परतरं पृथिव्यामस्ति किञ्चन ।
 अर्थे हि महती वृष्णा स च दुःखेन लभ्यते ॥ ५ ॥
 (महाभारते)

आयासशतलब्धस्य प्राणैर्म्योऽपि गरीयसः ।
 गतिरेकैव वित्तस्य दानं शेषा विपत्तयः ॥ ६ ॥
 दैवानि कणपिण्याकशाकान्यपि च याचते ।
 तदभ्यासोचितत्यागः स्वमांसान्यपि चार्पयेत् ॥ ७ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

कुलं शीलं श्रुतं धर्मं सर्वमेतन्न गण्यते ।
 दुर्वृत्ते वा सुवृत्ते वा जनो दातरि रज्यते ॥ ८ ॥
 (पञ्चांगव्यस्य)

यस्यान्नपानपुष्टाङ्गः कुरुते धर्मसञ्चयम् ।
 अन्नस्य दातुस्तस्यार्थं कर्तुश्चार्थं न संशयः ॥ ९ ॥
 दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव दर्शितः ।
 एकस्य गच्छताघस्तादुपर्यन्यस्य तिष्ठता ॥ १० ॥
 (बृहत्कथायाम्)

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥ ११ ॥
 श्रोत्रियस्य कर्तव्यस्य वदान्यस्य च वार्धुपेः ।
 मीमांसितबोभयं देवाः मममन्नमकल्पयन् ॥ १२ ॥
 तान् प्रजापतिरित्याह मा कृद्वं विपमं सपम् ।
 श्रद्धापूर्तं वदान्यस्य हनमश्रद्धयेनरत् ॥ १३ ॥
 (मनोः)

अदाता पुरुषस्त्यागी स्वधनं त्यज्य गच्छति ।
 दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ १४ ॥
 तापपीयूषजलदस्तिमिग्ध्वंसभास्करः ।
 दानं हि नाम संसारे निधानं शुभसम्पदाम् ॥ १५ ॥
 (बृहत्कथायाम्)

अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् ।

योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेश्चमपि ॥ १६ ॥

(कलाविरासे)

*दत्तो जलं वि जलश्रो (विहि) वल्लहो होइ सअळळोअस्स ।

णिच्चं पसारिअकगे करेइ मित्तो वि सन्दावम् ॥ १७ ॥

(साधार्कणे)

इति दानप्रशंसापद्धतिः ॥

१४. अथान्नप्रशंसापद्धतिः ।

चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ।

अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र ! सृष्टिरेषा प्रजायते ॥ १ ॥

अन्नाद्रक्तं च शुक्लं चाप्यतो जीवः प्रतिष्ठितः ।

इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च तृप्यन्त्यन्नेन नित्यशः ॥ २ ॥

अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे पञ्च घातवः ।

आहारात् सर्वभूतानि सम्भवन्ति महीतले ॥ ३ ॥

अन्नेन धार्यते सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।

अन्नात् प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षं नास्ति संशयः ॥ ४ ॥

देवा रुद्रादयः सर्वे पितरो ह्यग्रयस्तथा ।

यस्मादन्नेन तृप्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ॥ ५ ॥

यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ।

तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ६ ॥

प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भोक्तृदात्रोर्भवत्पुत ।

अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यशः सुखम् ॥ ७ ॥

कीर्तिश्च जायते शश्वत् त्रिषु लोकेषु पार्थिव ! ॥

इत्यन्नप्रशंसापद्धतिः ॥

* इत्या जलमपि जलदो हि वल्लहो भवति सकललोहस्य ।

नित्यं प्रसन्नितकर, करोति भित्रोऽपि सन्तापम् ॥

१५. अथ जलदानपद्धतिः ।

संरक्षणार्थं भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ।
 यः प्राणः सर्वभूतानां वर्धते येन च प्रजाः ॥ १ ॥
 तृपितस्य न चान्नेन पिपासा हि प्रणश्यति ।
 सर्वदानैर्गुह्यतरं जलदानं विशिष्यते ॥ २ ॥
 निदायकाले सलिलं तटाके यम्य तिष्ठति ।
 वाजपेयफलं तस्य फलं वै ऋषयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥
 एकाहमपि कौन्तेय ! भू(मि ? यि)ष्टमुदकं कुरु ।
 कुलं तारयते तात ! सप्त मप्त च सप्त च ॥ ४ ॥
 इति जलदानपद्धतिः ॥

१६. अथ भूमिदानपद्धतिः ।

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छति ।
 तावुभौ पुण्यकर्माणां नियतां स्वर्गगामिनौ ॥ १ ॥
 आश्रितस्याग्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
 जन्मप्रभृति यदत्तं सर्वं नश्यति भारत ! ॥ २ ॥
 इति भूमिदानपद्धतिः ॥

१७. अथ तिलदानपद्धतिः

सदक्षिणां काञ्चनचारुशृङ्गीं
 कांस्योपदोढां मयनोत्तरीयाम् ।
 धेनुं तिला(ना ? न् वा)ददतो द्विजाय
 लोका वसूनां सुलभा भवन्ति ॥ १ ॥
 इति तिलदानपद्धतिः ॥

१८. अथ विद्यादानपद्धतिः ।

त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी मरम्पती ।
 सर्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥ १ ॥

२१. अथार्हिसापद्धतिः ।

सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 सर्वयज्ञफलं चैव नहि तुल्यमर्हिसया ॥ १ ॥
 अर्हिसा परमो धर्मश्चार्हिसा परमं तपः ।
 अर्हिसा परमं सत्यमर्हिसा परमार्जवम् ॥ २ ॥
 अर्हिसस्य तपोऽक्षय्यमर्हिसो जायते सदा ।
 अर्हिसः सर्वभूतानां यथा माता यथा पिता ॥ ३ ॥
 (इतिहासप्रमुख्ये)

इत्यर्हिसापद्धतिः ॥

२२. अथ दयापद्धतिः ।

सर्वसत्त्वे च यद्दानं सर्वसत्त्वे च या दया ।
 सर्वसत्त्वप्रदानाच्च दयैवैका विशिष्यते ॥ १ ॥
 सर्वे नैदा न तत् कुर्युः सर्वयज्ञाश्च खेचराः ।
 सर्वतीर्थाभिषेकश्च यत् कुर्याद् प्राणिनां दया ॥ २ ॥
 बाह्मनाकर्मभिर्ये तु सर्वभूतहिते रताः ।
 दयादर्शितपन्थानो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३ ॥
 फलाभिलाषोपहतान्तरात्मा परीक्षते पात्रविशेषमेव ।
 कृपालुरुस्त्वर्धितयैव तुष्टः प्रवर्त्तते दीनजनेषु दातुम् ॥ ४ ॥
 (एते महाभारते)

इति दयापद्धतिः ॥

२३. अथाचारपद्धतिः ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो मुनिः ।
 न चाङ्गचपल + + इति शिष्टस्य लक्षणम् ॥ १ ॥
 आचारसम्भवो धर्मो धर्माद्देवाः समुत्थिताः ।
 वेदैर्यज्ञाः समुत्पन्ना यज्ञैर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥ २ ॥

आचाराष्टभ्यते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।

आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ ३ ॥

अनसूया क्षमा शान्तिः सन्तोषः प्रियवादिता ।

कामक्रोधपरित्यागः शिष्टाचारनिदर्शनम् ॥ ४ ॥

न जातिर्न कुलं तात ! न स्वाध्यायो न च श्रुतम् ।

कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ॥ ५ ॥

प्राप्नोति वै वीर्यमसह्यरूपं नित्योत्थानात् प्रज्ञया पौरुषेण ।

न त्वेव सम्पद् लभते प्रशंसां न वृत्तमाप्नोति महाकुलानाम् ॥ ६ ॥

सूक्ष्मोऽपि भारं नृपतेः स्यन्दनो वै शक्तो वोढुं न तथान्ये

[महीजाः ।

एवं युक्ता भारसहा भवन्ति महाकुलीना न तथा मनुष्याः ॥ ७ ॥

(एते महाभारते)

इत्याचारपद्धतिः ॥

२४. अथ अनाचारपद्धतिः ।

कपाले यद्दापः स्युः श्रद्धतौ वा वृथा पयः ।

आश्रयस्थानदोषेण वृत्तहीने तथा श्रुतम् ॥ १ ॥

लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखच्छेदी च यो नरः ।

नित्योच्छिष्टः सूचकश्च नेहायुर्विन्दते महत् ॥ २ ॥

ये नास्तिका निष्क्रियाश्च गुरुग्रातिलङ्घिनः ।

अधर्मज्ञा दुराचारास्ते भवन्ति गतायुषः ॥ ३ ॥

अशीला भिन्नमर्यादा नित्यसङ्कीर्णमैथुनाः ।

अल्पायुषो भवन्तीह तथा निरयगामिनः ॥ ४ ॥

(एते महाभारते)

इत्यनाचारपद्धतिः ॥

२५. अथ गृहस्थपद्धतिः ।

चतुर्णामाश्रमाणां तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ।

सीदमानेन तेनेह सीदन्त्यन्येऽपि ते त्रयः ॥ १ ॥

अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतानुकम्पनम् ।

शमो दानं यथाशक्ति गार्हस्थ्यो धर्म उच्यते ॥ २ ॥

अतिथिः पूजितो यस्य गृहस्थस्य तु गच्छति ।

नान्यस्तस्मात् परो धर्म इति ब्राह्मर्षिणीपिणः ॥ ३ ॥

देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च भृत्यान् गृह्णाथ देवताः ।

पूजयित्वा ततः पश्चाद् गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ ४ ॥

येषां नाग्रभुजो देवा न वृद्धातिथिवालकाः ।

राक्षसानेव तान् विद्धि निर्विगङ्गानमत्रलान् ॥ ५ ॥

अतिथीनां च सर्वेषां प्रेक्ष्याणां स्वजनस्य च ।

सामान्यं भोजनं मद्भिर्गृहस्थस्य प्रशस्यते ॥ ६ ॥

वृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च स्रजृता ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ७ ॥

(मनोः)

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च स्रजृताम् ।

उत्थाय चासनं दद्यादैष धर्मः सनातनः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

दूरादतिथयो यस्य गृहमायान्ति निर्वृताः ।

गृहस्थ इति विज्ञेयः शेषास्तु गृहलक्षणाः ॥ ९ ॥

(मार्कण्डेये)

चत्वारस्ते तात ! गृहे वसन्ति त्रिषामियुक्तस्य गृहस्थधर्मे ।

थान्तो घ्रातिरयसमः कुलीनः मया दरिद्रो भगिनी चान-

[पन्या ॥ १० ॥

स्वधर्मकर्माजितजीवितानां स्वप्नेव दारेषु सदा रतानाम् ।

जितेन्द्रियाणामतिथिप्रियाणां गृहेऽपि मोक्षः पुरुषोत्तमानाम्

[॥ ११ ॥

(महाभारते)

इति गृहस्थपद्धतिः ॥

२७. अथ पतिप्रशंसापद्धतिः ।

नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रे वर्तते रथः ।
 नापतिः सुखमेधेव या स्यादपि श्रुतात्मजा ॥ १ ॥
 मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ।
 अपितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥ २ ॥
 दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जितः ।
 स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः ॥ ३ ॥
 पतिर्हि भूषणं नार्या भूषणं भूषणादपि ।
 ... .. ॥ ४ ॥

(एते श्रीरामावणे)

यादृग्गुणेन भर्ता स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
 तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ॥ ५ ॥
 (मनो०)

पत्या विना जीवनि या न सा जीवत्यसंशयम् ।
 पत्या विना मृतिः धेयो नार्याः क्षत्रियपुङ्गवः ॥ ६ ॥
 (महाभारते)

इति पतिप्रशंसापद्धतिः ॥

२८. अथ श्रुतप्रशंसापद्धतिः ।

विद्वत्त्वं च नृपत्यं च नैव तुल्यं कदाचन ।
 स्वदेशे पूज्यते राजा निद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ १ ॥
 प्रस्तावमदृशं वाक्यं स्वभावमदृशं प्रियम् ।
 आत्मशक्तिसमं क्रोधं यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥
 (महाभारते)
 प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शृभाशुभाः ।
 गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ३ ॥
 (षष्ठमदेषस्य)

सेनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
 सर्वलोकाधिपत्यं च नैव श्लाघाविदर्हति ॥ ४ ॥

अपर्यन्तस्य कालस्य कियद्वा शरदां शतम् ।
तन्मात्रपरमायुर्यः स कथं स्वप्नुमर्हति ॥ ५ ॥

(पद्मचतन्त्रे)

ईक्षणध्यानसंस्पर्शैर्गत्स्यकूर्मविद्वद्गमाः ।
पोषयन्ति स्वकान् पुत्रान् तद्वत् पण्डितवृत्तयः ॥ ६ ॥
यत्र सूक्तं दुरुक्तं वा समं स्यान्मधुसूदन ! ।
न तत्र प्रलपेत् प्राज्ञो बधिरेन्निव गायनः ॥ ७ ॥

(महाभारते)

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
नहि बन्ध्या विजानाति शुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥ ८ ॥
वाजिवारणलोहानां काष्ठपापाणवासमाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ९ ॥

(नीतिशास्त्रे)

अम्बाः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुषविशेषं प्राप्य भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १० ॥

(कलाविद्यायाम्)

न पण्डिताः साहसिका भवन्ति श्रुत्वा पुनस्ते तुल्यन्त्यसत्यम् ।
ततः समादाय समाचरन्ति स्वार्थाश्च कुर्वन्ति परस्य चार्थान्
[॥ ११ ॥

(सर्वज्ञसोमेश्वरस्य)

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ १२ ॥

(भक्तुहरेः)

चरति णस्सामण्णं विअइ जळस्सअणगोहणञ्चोरिअम् ।
धयळो तह वि किसोअरि णस्सामण्णं धुरं वहसि ॥ १३ ॥
हंसो मिण्ण मज्झे काओ जाइ वसइ णन्दणवणम्मि ।
तह वि हु हंसो हंसो काओ काओ चिअ वराथो ॥ १४ ॥

पस्तु वेदे च वाक्ये च ग्रन्थधारणतत्परः ।

न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ ९ ॥

अध्रुवेण शरीरेण प्रतिक्षणविनाशिना ।

ध्रुवं यो नार्जयेद् धर्मं स शोच्यो मूढचेतनः ॥ १० ॥

नमन्ति फलिता वृक्षा नमन्ति च बुधा जनाः ।

शुष्ककाष्ठानि मूर्खाश्च मिथ्यन्ते न नमन्ति च ॥ ११ ॥

(व्यासशतकं)

विषमां हि गतिं प्राप्य देवान् गर्हयतेऽधुषः ।

आत्मनः कर्मदोषेणेत्येवं न ह्यगच्छति ॥ १२ ॥

(महाभारते)

कश्चिदाग्नयणं लिप्त्वा पलाशांश्च निषिञ्चति ।

पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्रुः स शोचति फलागमे ॥ १३ ॥

(श्रीरामायणे)

प्रवर्धमानः पुरुषस्त्रयाणामसुखावहः ।

पूर्वार्जितानां मित्राणां दाराणामथ वेश्मनाम् ॥ १४ ॥

(महाभारते)

यदविज्ञातशास्त्रेण कदाचित् साधितं भवेत् ।

नैव तद् बहुमन्तव्यं घृणोत्कीर्णमिवाक्षरम् ॥ १५ ॥

(शुद्धप्रकाशे)

सुखं स्वापिति दुर्मेधाः स्वानि कर्माण्यचिन्तयन् ।

अविज्ञानेन महता कम्बलेनेव संवृतः ॥ १६ ॥

(महाभारते)

अकामां कामयति यः कामयानां परिद्विषन् ।

बलवन्तं च यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १७ ॥

परं क्षिपति दोषेण वर्चमानः स्वयं तथा ।

यश्च कुप्यत्यनीशः सन् स तु मूढतमो नरः ॥ १८ ॥

गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम् ।

दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ॥ १९ ॥

कालप्राप्तं महारत्नं यो न गृह्णात्यनुद्धिमान् ।
 अन्यदस्तगतं दृष्ट्वा पश्चात् स परितप्यते ॥ २० ॥
 अविज्ञानप्रपञ्चस्य वचो वाचस्पतेरपि ।
 ब्रजत्यफलतामेव नयद्गुह इवेदितम् ॥ २१ ॥
 (भारवेः)

सूर्यादन्यत्र यच्चन्द्रेऽप्यर्यासंस्पर्शि तत् कृतम् ।
 खयोत इति कीटस्य नाम तुष्टेन केनचित् ॥ २२ ॥
 (भल्लटे)

भङ्गः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषतः ।
 हानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ २३ ॥
 (भर्तृहरेः)

मूर्खा न द्रष्टव्या द्रष्टव्याश्चेन्न तैस्तु मह तिष्ठेत् ।
 यदि तिष्ठेन्न तु कथयेत् यदि कथयेन्मूर्खेष्वु कथयेत् ॥ २४ ॥
 (सुन्दरपाण्ड्यस्य)

स्तब्धप्रकृतिलोके बहुमानमुपैति नातिशयनम् ।
 स्फुटमत्रोदाहरणं पयोधरः कुवलयाम्बुजम् ॥ २५ ॥

शाल्येन मित्रं कपटेन धर्मं
 परोपतापेन समृद्धभावम् ।
 सुतेन विद्यां परुषेण नारीं
 काक्षन्ति ये नूनमपण्डितास्ते ॥ २६ ॥

एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेको
 विद्वद्भिरेव सह संवसति (द्वि? त्रिं)तीयम् ।
 यस्यास्ति न द्वयमिदं स्फुटमेव सोऽब्ध-
 स्तस्यापमार्गचलने वद कोऽपराधः ॥ २७ ॥

काव्येन मूर्खधनिनं प्रणयेन नीचं
 चेद्यां श्रुतेन शठशात्रवमार्जवेन ।
 इच्छन्ति ये जगति रञ्जायितुं विमूढा-
 स्तेषामरण्यरुदितेन सयः प्रयासः ॥ २८ ॥
 (वसुभदेवस्य)

आराध्य दुग्धजलाधिः (स्व?सु)धयैव देवान्
देवाय हन्त महते गरलं दिदेश ।

येषां ध्रुवं प्रकृतिरेव जलाशयानां
जीचेषु सम्मतिरसम्मतिरुत्तमेषु ॥ २९ ॥

काकाः प्रसुमणिहितैः पिकपट्टव(द्वै?न्ध्व)-
मार्कन्दद्यन्दमकरन्दरसं लभन्ताम् ।

प्राप्ते वसन्तसमये कथमाचरन्ति
कर्णामृतानि कलपञ्चमकृजितानि ॥ ३० ॥

(सकलविद्याचक्रवर्तिनः)

किं कर्पूररजः सुगन्धि न वदेत् किं वा विवादास्पदं
सौरभ्ये हरिचन्दनं परिमले का कुटुम्बस्य क्षतिः ।

याचे त्वामयमञ्जलिस्तव पदं गृह्णामि तेषां स्तुति-
प्रस्तावेषु विशेषकोविद । मवान् न स्तौतु कस्तूरिकाम् ॥ ३१ ॥

कनकभूषणसङ्क्रमणोचितो
यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिवध्यते ।
न च विरोति न याति न शोभते
भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ३२ ॥

(भट्टे)

अमितपुतिराकारान् प्रसूतिः परिशुद्धा च महामणेरिविशेषः ।
मकुटे चरणाद्गुलीयके वा विनिवेशः पुनरस्य शिल्पितन्त्रम् ॥ ३३ ॥

(बलभद्रेश्वर)

तद्वैदग्ध्यं समुचितपयस्तोयतत्त्वं विवेक्तुं
सह्यापास्ते स च मृदुपदन्यासद्वयो विन्यासः ।
आस्तां तावद् धक ! यदि तथा वेत्ति किञ्चिच्छ्रुत्याह्न-
स्तूर्णामेवासितुमपि मत्ते । त्वं कथं मे न हंसः ॥ ३४ ॥

(भट्टे)

लमेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्
पियेच्च मृगवृष्णिकासु मण्डिलं पिपासादितः ।

कदाचिदपि पर्यटञ्छशविपाणमासादये-

अ तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३५ ॥

(भर्तृहरेः)

“ण गुणेहि हीरइ जणो हीरइ जो जेण भाविओ देण ।

णेच्छन्ति पुलिन्दा मोत्तिआइ गुञ्जाइ गहन्ति ॥ ३६ ॥

(सप्तशाय्याम्)

गाहाण अ गेआण अ तन्तीसहा णयोढमहिळाण ।

ताणस्सच्चिअ+ण्डो जे ताण रसं ण आणन्ति ॥ ३७ ॥

दोहिच्चिअ लइइज्जइ साअरसरिसो वि हिअअविरथागे ।

जकअक्कप्पाणिज्जइ पडिबण्णजेच्च णिम्बइ ॥ ३८ ॥

सज्जणविळाहणिज्जेपाअम्मिठवि ओण जेहि अप्पाणो ।

ते पुअपुसिमाइप्पगव्विआ कह ण इज्जन्ति ॥ ३९ ॥

सरसं मळअसहापं विमळगुणं मिअसइदुळ्ळळिअम् ।

कमळं णट्ठच्छायं कुणन्ति दोसाअर ! णमो दे ॥ ४० ॥

मअओ जडाण णिवसन्तअस्स कपो गुणाण विरथारो ।

हरससिणो किण्ण बहुं एविकळाजण्णसेरीणा ॥ ४१ ॥

सारइ कळाभिरामं तण्णस्स तुह जाणिअं विरमिअक्क ।

सरसा वि जेण समुहीण सकिअं कमळिणीकाळम् ॥ ४२ ॥

जळरा सीणविळच्छी उक्खासन्तो ण माइ सुवणअळे ।

दोसाअरस्स एवं केत्तिअमेत्तं बळइअस्स ॥ ४३ ॥

हा हा कह ण मरिज्जइ इमिणा दुक्खेण जम्म इन्दस्स ।

दीसइ गुहासमुअज्जजम्बुअ पअपान्ति चित्तिआ ॥ ४४ ॥

उज्झइ परक्कमोकपतेण ळिआभिमाणरसो ।

सीहातणव्वणयइ घोप्पइ ळक्खेहि माअङ्गो ॥ ४५ ॥

• न गुणेर्हियते अनो हियते यो येन भावितस्तेन ।

नेच्छन्ति पुलिन्दा मौक्तिकानि गुञ्जा गृह्णन्ति ॥

अवदसअपडणपच्चुट्टअस्स सवन्धमुक्कस्स ।
 वाहणजळज्जसिपुरओ गाहन्तो जिण्हहरिस्स ॥ ४६ ॥
 णिवसड सरम्मि हअविहिवसेण धवळत्तणं समुच्चहउ ।
 तह वि हु ढंसस्सगलंभणम (?) वओ कहं णु पावेइ ॥ ४७ ॥
 (गाम्माकोशे)

इत्यञ्जप्रशंसापद्धतिः ॥

३०. अथ काव्यप्रशंसापद्धतिः ।

मधु स्वादु भृशं स्वादु मधुनोऽपि मियागुखम् ।
 मियागुखादपि स्वादु सूक्तं सूक्तान् किञ्चन ॥ १ ॥
 (कविवल्लभस्य)

आदिर्राजयशोविम्बमादर्शं प्राप्य वाङ्मयम् ।
 तेषामसन्निधानेऽपि न स्वयं पश्य नश्यति ॥ २ ॥
 (दण्डिनः)

वेद्यानामिष विद्यानां बहवः सन्ति भोगिनः ।
 हृदयग्राहिणस्त्वासां विरलाः सन्ति वा न वा ॥ ३ ॥
 दुर्जनहुताशतस्रं काव्यसुवर्णं विशुद्धिमुपयाति ।
 दर्शयितव्यं तस्मान्मत्सरमनसः प्रयत्नेन ॥ ४ ॥
 (वराहमिहिरस्य)

काव्यं यशसेऽर्धकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये ।
 सद्यः परनिर्वृतये कान्तासम्मिततयोपदेशयुजे ॥ ५ ॥
 (काव्यप्रकाशे)

प्रतीयमानं पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकर्त्रीनाम् ।
 यत्तत् प्रसिद्धावयवातिरिक्तमाभाति लावण्यमिवाङ्गनासु ॥ ६ ॥
 (बल्लभदेवस्य)

इति काव्यप्रशंसापद्धतिः ॥

३१. अथ सृजनपद्धतिः ।

सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत सङ्गमम् ।
सद्भिर्विवादो मैत्रं च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ १ ॥
(महाभारते)

निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
नहि संहरति ज्योत्स्नां चन्द्रश्चण्डालवेदमनः ॥ २ ॥
अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न दशान्तरम् ।
सदा लोकहितासक्ता रत्नदीपा इवोचमाः ॥ ३ ॥
साधोः परुषवाक्येन न मनो याति विक्रियाम् ।
नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ॥ ४ ॥
पृष्ठतो न विजल्पन्ति दानमप्युद्धरन्ति च ।
संवासं नावमन्यन्ते तस्मात् सेव्या हि साधवः ॥ ५ ॥
(महाभारते)

सन्तो मनसि कृत्यैव प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि ।
कस्य प्रतिभृणोति स्म कमलेभ्यः श्रियं रविः ॥ ६ ॥
(मुरारे.)

सत्सु कार्यवतां पुंसामलमेवाग्रतः स्थितिः ।
वाग्दत्तिरधिका सा चेत् करोत्युभयलाघवम् ॥ ७ ॥
(भोजस्य)

सुदृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै कृतोचतेः ।
सायोः स्तनपुगस्येव पवनं कस्य तुष्टये ॥ ८ ॥
वरं तस्करसम्बन्धः सृजनैः सह सङ्गमात् ।
तस्करो हि हरत्यर्थं साधुस्तु हृदयं हरेत् ॥ ९ ॥
पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः ।
प्रायेण हि सुवृत्तानामस्यायिन्यो विपचयः ॥ १० ॥
(बृहत्कथायाम्)

विधामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनो मदः ।
एते मदागलिप्तानामेत एव सतां दमाः ॥ ११ ॥
(महाभारते)

ससारविषद्वयस्य द्वयमेवाधिकं फलम् ।

सुभाषितरसास्वादः सुजनैः सह सङ्गमः ॥ १२ ॥

(शृङ्गारप्रसङ्गे)

प्रलये भिन्नपर्यादा भवन्ति सलिलाकराः ।

पर्यादाभेदमिच्छन्ति प्रलयेऽपि न साधवः ॥ १३ ॥

गुणः कृशोऽपि प्रथते पृथुरप्यपचीयते ।

प्राप्य साधुखलां चन्द्रः पक्षाधिर मित्तसितौ ॥ १४ ॥

सन्त एव सतां नित्यमापत्तरणहेतवः ।

गजानां पङ्कलग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ १५ ॥

(पञ्चनन्त्रे)

हृदयानि सतामेव कठिनानीनि मे मतिः ।

खलवाग्विशिखेस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न मनाग् यतः ॥ १६ ॥

(गङ्गेन्द्रसिंहस्य)

गतिरेवात्मनः सन्तो न त्वसन्तः सतां गतिः ।

कार्कः सह प्रवृद्धस्य कोकिलस्य कला गिरः ॥ १७ ॥

खलमङ्गेऽपि नैषुर्म कल्याणप्रकृतेः कुतः ।

... .. ॥ १८ ॥

(भोजस्य)

विरलास्तादृशो लोके शीलमौन्दर्यमम्पदः ।

निशाः कियत्यो वर्षेऽपि याम्बिन्दुः पूर्णमण्डलः ॥ १९ ॥

(वट्टरस्य)

चरितं हि सतां नित्यं दुर्जनैर्नोपहन्यते ।

रत्नदीपस्य तीव्रोऽपि न वायुर्वाधने शिखाः ॥ २० ॥

(शृङ्गारप्रसङ्गे)

सुजनो न याति वैरं परहितशुद्धिर्विनाशकालेऽपि ।

छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरमयति मुखं कुठारस्य ॥ २१ ॥

न भवति भवति तु न चिरं भवति चिरं चेत् फले निमग्नदति ।

फोपः मत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ २२ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यम्)

स्वल्पापि साधुसम्पद् भोग्या महतां न पृथ्व्यपि सुलभ्यीः ।
सारसमेव पयस्त्वपमपनयति न यादसां पत्युः ॥ २३ ॥

(रविगुप्तस्य)

श्वा यदि दशति मनुष्यान् न ते जनास्तं प्रति दशन्ति ।
यद्याक्रोशति नीचो न च तं वदतीह सज्जनः किञ्चित् ॥ २४ ॥

राशिणि नलिने लक्ष्मीं दिवसो विदधाति दिनकरप्रभवाम् ।
अनपेक्षितगुणदोषः परोपकारः सतां व्यसनम् ॥ २५ ॥

(भट्टबाणस्य)

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः ।
तद्वत् सज्जनमैत्री विपरीतानां तु विपरीतम् ॥ २६ ॥

स्वाधीने माधुर्ये मधुराक्षरसंहितेषु वाक्येषु ।
किं नाम सत्त्वयन्तः पुरुषाः परुषाणि भाषन्ते ॥ २७ ॥

धिक् धिक् सज्जनमैत्रीं दुर्जनसंसर्ग एव नो भवतु ।
सज्जनवियोगकाले भवन्ति तीव्राणि दुःखानि ॥ २८ ॥

अप्रियवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः ।
किं दह्यमानमगरु स्वभावसुरभिं परित्यजति ॥ २९ ॥

अपि सङ्घसतामसतां जलरुहजलवद्भवत्यसंश्लेषः ।
दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद् भवति ॥ ३० ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघट इव दुर्भेद्योऽसौ सुसन्धानः ॥ ३१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्मः

सादन्ति न स्वादुफलानि वृक्षाः ।

पयोधरो न क्वचिदत्ति सस्यं

परोपकाराय सतां त्रिभूतिः ॥ ३२ ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमै-

र्नम्राभ्युभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ३३ ॥

(कालिदासस्य)

इयमुन्नतसत्त्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता ।

उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ ३४ ॥

(भमृतवर्धनस्य)

आदिमध्यनिघनेषु सौहृदं सज्जने भवति नेतरे जने ।

छेददाहविनिघर्षणादिभिर्नान्यभावमुपयाति काश्चनम् ॥ ३५ ॥

(किराते)

उदीरितोऽर्थः पशुनापि दृश्यते

हपाश्च नागाश्च भवन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमप्युहति पण्डितो जनः

परेक्षितज्ञानफला हि पुद्गलः ॥ ३६ ॥

(किराते)

* ते विरळा सत्पुरिसा जे अभणन्ता घटेन्ति कज्जकळावे ।

थोअ चिअ ते वि दुमा जे अमुणिअकुमुमणिग्गमा देन्ति फलम्

[॥ ३७ ॥

सअल्लज्जोइअवसुहे समत्थाजिअल्लोअचित्थरन्तपआवे ।

ठाइ ण इरं रविम्मि व विहाणपडिआ वि मइल्लदा सत्पुरिसे ॥ ३८ ॥

(सेती)

अणुयत्तणं किळन्तो वेसे वि जणे अहिण्णमुहराओ ।

अप्पच्चसो वि सुअणो परच्चसो आहिजाईए ॥ ३९ ॥

विण्णाणगुणमहप्पे पुरिसे वेसत्तणं वि रमणिज्जम् ।

जगणिन्दिए उण जणे मिअत्तणेणरवि जज्जरसो ॥ ४० ॥

* ते विरळाः सत्पुरुषा येऽभण्यमाना घटयन्ति कार्यकलापान् ।

स्तोका एव तेऽपि दुमा येऽह्मातकुमुमनिग्गमा ददति फलम् ॥

शुक्लोद्भूतोत्तितवमुपे समस्तज्वलोद्भविस्तीर्यमाणप्रनापे ।

निहति न चिरं रविविव विधानपतितापि मलिनता मय्युरपे ॥

अनुवर्तनं कुर्वन् द्वेप्येऽपि जनेऽभिप्रमुच्छरागः ।

आत्मवशोऽपि सुजनः परवश आभिजात्यस्य ॥

विज्ञानगुणमाहात्म्ये पुरुषे द्वेष्यत्वमपि रमणीयम् ।

जननिन्दिते पुनर्जने प्रियवेनापि लज्जामदे ॥

* अवमाणिओ वि (ण) तहा दुम्मिज्जइ सज्जणो विभवहीणो ।
 पडिकाउं असमत्थो माणिज्जन्तो जइ परेहि ॥ ४१ ॥
 सुजणो ण कुप्पइ विअ अह कुप्पइ अप्पिअं ण चिन्तेइ ।
 अह चिन्तेइ ण जप्पइ अह जप्पइ लज्जिओ होइ ॥ ४२ ॥
 दिदरोसकळसिअस्स वि सुअणस्स मुहाहि विप्पिअं कन्तो ।
 राहुमुहम्मि वि ससिणो किरणा अमुअञ्चिअ मुअन्ति ॥ ४३ ॥
 फलसम्पत्तीए समोणआइ तुङ्गाइ फलविपत्तीए ।
 हिअआइ सुपुरिसाणं महातरूणं व सिहराइ ॥ ४४ ॥

(पुताः सप्तशत्याम्)

पण्णककुडिए वि जळिऊण हुअयहो जळज्जणवटम्मि ।
 णहु दे परिहरिअं मा विसमदसा सट्ठिआअ सप्पुरिसा ॥ ४५ ॥
 अच्छतु अणं सुअणा परोवआस्करणदुळळिआ ।
 सन्ताविअ सळळोए सुणिअ गुणेषु पिच्चिज्जन्ति ॥ ४६ ॥
 अहुत्तणाइ वालअ होन्ति जळच्छाहा णिग्गुणाणं पि ।
 सज्जणसिळ्हाहणिज्जा दुक्खं हि गुणा विडप्पन्ति ॥ ४७ ॥
 णवरपिआजच्चिअणिप्पद्वति विवरिअ मुहम्मि सुअणम्मि ।
 रअणा जप्पिअ उपहिंसमो सरन्तो वि दावेइ ॥ ४८ ॥
 पच्चक्खञ्चिअणवरं रअणेहि पसाद्धिओ भावेइ ।
 होइ गुणमण्डिओ गुणअई समाणो वि रमणिज्जो ॥ ४९ ॥
 महइ सम्मूळा ण समुण्णआ ण बहुसउणिसत्थणिलआण ।
 सप्पुरिसा ण दुमाणं वपरो व आरफ्फळारची ॥ ५० ॥

* अवमानितोऽपि न तथा दूयते सज्जनो विभवहीनः ।

प्रतिवर्तुमसमर्थो मान्यमानो यथा परैः ॥

सुजनो ॥ कुप्यत्येवाय कुप्यत्यप्रिय न चिन्तयति ।

अथ चिन्तयति न जल्पत्यथ जल्पति लज्जितो भवति ॥

ददरोपकलषितस्यापि सुजनस्य सुखाद् विप्रियं कुतः ।

राहुमुखेऽपि शशिन किरणा अमृतमेव मुञ्चन्ति ॥

फलसम्पत्त्या समवनतानि तुङ्गानि फलविपत्त्या ।

इदयानि सुपुरुषाणा महातरूणामिव शिखराणि ॥

दिण्णदुरिदप्प ... सण्णदुग्गुक्खळं सुअणरक्खसन्तेह्लाम् ।
 एआरिसं सुपुरिसं धरणिधरं ती कअत्थासि ॥ ५१ ॥
 अकहिज्जन्ता विजणे ण णेअळज्जं वहन्ति काठरिसा ।
 सप्पुरिसा उण गुणकीत्तणो विळिहिओ ण आहोन्ति ॥ ५२ ॥
 विमळेण विकहव उमा एकसरुहस्स सुअणहिअअस्स ।
 फळ्हो फळेण किरइ आसअवसम्भिण्णरूवेण ॥ ५३ ॥
 णे पच्छन्तिअ णेहळवस्स कज्जळगाण होन्ति मणअन्ति ।
 अमुण्णिणिअदसाविसेसा सुअणा रअणप्परएक्ख ॥ ५४ ॥
 अमणन्ताण वि छज्जइ परिमाणं सुपुरिसाण चरिएहि ।
 किं जप्पन्ति मणीओ जेण सहस्सेण गप्पन्ति ॥ ५५ ॥
 (एता गाथाकोशे)

इति सुजनपद्धतिः ॥

३२. अथ दुर्जनपद्धतिः ।

निर्माय खलजिहाग्रं सर्वप्राणहरं नृणाम् ।
 चकार किं वृथा शस्त्रविष(वह्नीन्) प्रजापतिः ॥ १ ॥
 वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः ।
 आ भवत्पुपघाताय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ २ ॥
 (प्रतापः)
 ये मूर्खा ये च मुखरास्ते हि भृत्यवलेपतः ।
 क्षणसौम्याः पराकाराद्विपर्यासेन शृङ्गते ॥ ३ ॥
 (भोजनस्य)
 यद् यदिष्टतमं देयं तत्तद् गुणवते किल ।
 अत एव खलो दोषान् साधुभ्यः सम्प्रयच्छति ॥ ४ ॥
 (बलमः)
 दुर्जनः प्रकृतिं याति सेव्यमानोऽपि नित्यशः ।
 स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ५ ॥
 किं हि नाम न भिद्येत भिद्यमानं दुरात्मभिः ।
 परोपघातव्यायामकिणीकृतमुखैर्नरैः ॥ ६ ॥

दुर्जनो निकृतिप्रायः सेव्यमानो बुधैरपि ।

घृप्यमाण इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ ७ ॥

(व्यासशतके)

खलेषु सत्(सु नि)र्याता (व)यमार्जयितुं गुणान् ।

इयं सा तस्करग्रामे रत्न(क्र)यविडम्बना ॥ ८ ॥

(बृहत्संहितायाम्)

कुलीनः प्रायशो लोके तादृशस्योपकारकः ।

तिमिरं हि तिरस्कारि तस्करस्योपकारकम् ॥ ९ ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

प्रायः प्रकाशतां याति मलिनः साधुवापया ।

नाग्नसिप्यत चेदर्क कोऽज्ञास्यत् सिंहिकासुतम् ॥ १० ॥

(प्रतापः)

परवाक्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ।

आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुह्यति ॥ ११ ॥

प्रायः परापकाराय दुर्जनः सततोद्यतः ।

अवश्यकरणीयत्वाच्च कारणमपेक्षते ॥ १२ ॥

(बहुभवेवह्य)

यथा गजः परिश्रान्तश्लायामाभित्य विश्रमेत् ।

विश्रम्य तद्द्रुमं हन्यात् तथा नीचः स्वमाश्रयम् ॥ १३ ॥

(सोमेश्वरस्य)

भुतेनापि हृदिस्थेन खलो न स्यात् सुशीलवान् ।

मधुना कोटरस्थेन निम्बः किं मधुरायते ॥ १४ ॥

चारुता परदारेभ्यो धनं लोकोपतप्तये ।

प्रभुत्वं साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः ॥ १५ ॥

दुर्जनेनोच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि ।

अकालकुसुमानीव त्रासं सञ्जनयन्ति हि ॥ १६ ॥

येषां प्राणिवधः क्रीडा नर्म मर्मच्छिदो गिरः ।

कार्यं परोपवापित्वं ते मृत्योरपि मृत्यवः ॥ १७ ॥

(एते शृङ्गारप्रकाशे)

अहो कृदिलबुद्धीनां दुर्ग्राधमसनां मनः ।

अन्यन्मनसि कण्ठेऽन्यदन्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ १८ ॥

(भ्यामसप्तके)

दत्तमानाः सुतीक्ष्णेन नीचाः परमगोप्तिना ।

अगत्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ १९ ॥

न मानं न च सान्त्वं वा न दानं वापि भेषजम् ।

अमोघं भेषजं तावत् खलानां खल एव सः ॥ २० ॥

इतो हास्यतरं लोके किञ्चिदन्यन्न विद्यते ।

यत्तु दुर्जन इत्याह सज्जनं दुर्जनः स्वयम् ॥ २१ ॥

बुधा ज्वलितकोपाग्नेः परुषाक्षरवादिनः ।

दुर्जनस्योपधं नास्ति किञ्चिदन्यदनृत्तरात् ॥ २२ ॥

(एने महामारणे)

अहो प्रकृतिसादृश्यं श्रेष्मणो दुर्जनस्य च ।

मधुरैः कोपमायाति कडुकैरपि शाम्यति ॥ २३ ॥

(संभ्रमरस्य)

दुर्जनः परिहर्तव्यो विधयालङ्कृतोऽपि सन् ।

मणिनालङ्कृतः सर्पः किमस्मां न भयङ्करः ॥ २४ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

उपकारोऽपि नीचानामपकाराय कल्पते ।

पयःपानं भुजङ्गस्य केवलं विपवर्धनम् ॥ २५ ॥

(प्रतापः)

खलजिह्वा च नाका च अतिकूलप्रवर्त्तिनी ।

प्रतारणाय लोकानां दारुणा केन निर्मिता ॥ २६ ॥

(कविब्रह्ममय्य)

कुर्वते स्वमुपेनैव बहुयान्यस्य खण्डनम् ।

नमः पतनशीलाय खलाय मुमन्त्राय च ॥ २७ ॥

(चण्डदेवस्य)

परनिन्दा जन्मफलं परध्यापत्तिरुत्तरः ।

परदोषोपलम्भश्च खलानां निधिदर्शनम् ॥ २८ ॥

(भ्यामसप्तके)

न विभेम्यस्तदोपत्वादिति चेतसि मा कृथाः ।
 गुणिनां गुणवत्तैव वरहेतुर्दुरात्मनाम् ॥ २९ ॥
 चिरेण रक्षितस्यापि पोषितस्याप्यधोगतेः ।
 आर्द्रकस्येव नीचानां कटुत्वं केन खण्ड्यते ॥ ३० ॥
 परोपघातविज्ञानलाममात्रोपजीविनाम् ।
 दाशानामिव धूर्तानां जालाय गुणसद्व्यग्रहः ॥ ३१ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

तप्यते याति सन्धानं द्रवीभवति नश्यते ।
 मृदु दुर्जनचित्तेन किं लोहमुपमीयते ॥ ३२ ॥
 (श्यामहातके)

गुणा यत्र न पूज्यन्ते का तत्र गुणिनां गतिः ।
 नम्रक्षपणकग्रामे रजकः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥
 (विष्णुस्य)

गुणैरप्युपनीतानां वाचालानां पदे पदे ।
 खलानां मेखलानां च जघन्या केवलं स्थितिः ॥ ३४ ॥
 (गोपालस्य)

अधमे सङ्गता लक्ष्मीर्नोपभोगाय कस्यचित् ।
 कर्दमे पतिता छाया सहकारतरोरिव ॥ ३५ ॥
 असतामुपभोगाय दुर्जनानां विभूतयः ।
 पिशुमन्दः फलाढ्योऽपि काकैरेवोपभुज्यते ॥ ३६ ॥
 (बृहत्कथायाम्)

न क्षुधावृत्तये किञ्चिन्नाधर्मो विद्यते क्वचित् ।
 तथापि सर्पो दशति दुर्जनानां तथा क्रिया ॥ ३७ ॥
 अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः ।
 असद्वृत्तेरहो वृत्तं दुर्विभाव्यं विधेस्त्रिव ॥ ३८ ॥
 (भारवेः)

विवृण्वती पुरस्तेक्ष्णं पृष्ठतः कुर्वती गुणम् ।
 कर्णान् विध्यति लोकस्य सूचिवत् सूचकस्य वाक् ॥ ३९ ॥
 (कविराक्षसस्य)

नीचः प्रकृतितीव्रत्वान्मानितोऽपि च बाधते ।

शिरसि स्थाप्यमानोऽपि दृश्यतेव मृजद्गमः ॥ ४० ॥

दुर्जनैः सह सम्पर्कः शत्रुतापि न युज्यते ।

गृहीते दह्यतेऽङ्गारे शान्ते कृष्णायते करः ॥ ४१ ॥

(व्यामगतके)

जीवनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा पुनरुचताः ।

किं कनिष्ठाः किम् ज्येष्ठा घटीयन्त्रस्य दुर्जनाः ॥ ४२ ॥

(मङ्गलविष्ठाधरस्य)

शुनां च पिशुनानां च प्रतिवेशमप्रवेशिनाम् ।

प्रयोजनं न जानीमः पात्राणां दूषणादने ॥ ४३ ॥

(गोविन्दकवेः)

यथा पुष्करपर्णेषु पतितास्तोयविन्दवः ।

न श्लेषमुपगच्छन्ति तथानार्येषु सौहृदम् ॥ ४४ ॥

प्रथमं क्षमा चैव चार्जवं प्रियवादिता ।

असामर्थ्यं फलन्त्येते निर्गुणेषु सदा गुणाः ॥ ४५ ॥

(धरिणामापणे)

दीयते स्वच्छहृदयैः पिण्डो येनैव पाणिना ।

मार्जार इव दुर्बुधस्तमेव हि विलुम्पति ॥ ४६ ॥

(कविबल्लभस्य)

अन्तश्छिद्राणि भूयांसि कण्टका बहवो यद्भिः ।

कथं कमलनालस्य मा भूवन् महुरा गुणाः ॥ ४७ ॥

(महदे)

प्रखला एव खलानां प्रथमायालं न जातु सत्पुरुषाः ।

कुष्ठव्याधेरौषधम् (रूपं रुष्करं) मुञ्चन्त्यनिष्टवमम् ॥ ४८ ॥

(पद्मचन्द्रे)

लघोदयः खलजनः प्रथमं स्वजने करोति परितापम् ।

उद्गच्छन् दवदहनो जन्मस्रवं दासु निर्दहति ॥ ४९ ॥

दूरेऽपि परस्यागति पदुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि ।

स्वं व्रणमक्षि न पश्यति शशिनि कलङ्कं निरूपयति ॥ ५० ॥

परिवादे दग्धवदनः पररन्ध्रनिरीक्षणे सहस्राक्षः ।

सद्बुच्चचित्करणे बाहुसहस्राक्षुनो नीचः ॥ ५१ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

ददतरनिवदमुष्टेः कौशनिपण्णस्य सदृजमन्त्रिनस्य ।

कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारनो भेदः ॥ ५२ ॥

(पद्मवन्त्रे)

पात्रमपात्रीकृस्ते दहति गुणान् ज्ञेहमाधु नाशयति ।

अमले मलं नियच्छति दीपच्छायेव खलमैत्री ॥ ५३ ॥

अप्यात्मनो चिनाशं न गणयति खलः परव्यसनदृष्टः ।

प्रायः सहस्यनाशे समरमुखे नृत्यति कबन्धः ॥ ५४ ॥

(चण्डालदेवस्य)

अतिमथिते कर्त्तव्ये मयति खलानामतीव निपुणा धीः ।

तिमिरे हि कौशिकानां रूपं मतिपपत्ते दृष्टिः ॥ ५५ ॥

(सुवन्धो)

हालाहलवज्राशनिकृतान्तपाशाश्रयाशदष्टिविपात् ।

विधिना नूनं सृजता दुर्जनममं कृता योग्याः ॥ ५६ ॥

(अज्ञावह्या)

कहु स्तुति निकटवर्त्ती वाचाटाष्टिद्विभो यत्र ।

अपसरणमेव युक्तं मौनं वा राजहंसस्य ॥ ५७ ॥

उपकृतिरेव खलानां शेषस्य गरीयसो हेतुः ।

अनुकूलचरणेन हि कुप्यन्ति व्याभयोऽस्त्यर्थम् ॥ ५८ ॥

(चण्डालदेवस्य)

सहजान्धदृशः स्वदुर्नये परदीपेक्षणदिव्यचक्षुषः ।

स्वगुणोच्चगिरो मुनिग्रताः परघर्णग्रहणेवसाधवः ॥ ५९ ॥

(भाषे)

श्रुतिस्मृतिभ्यां सुजनो नियम्य परापवादेन तु मध्यमो जनः ।

त्यापसंसाधितशुष्कचर्मवद् वधेन नीचः समुपैति मर्दयम् ॥ ६० ॥

(किरात्ते)

किमथ चित्रं यदि सज्जनो जनः करोति विद्वज्जनसाधुपूजनम् ।

करोति यन्नीचकुलोद्भूते जनस्तददृष्टतं शैत्यमिवार्कमण्डले ॥ ६१ ॥

(पद्मवन्त्रे)

धूमः पयोधरपदं कथमप्यवाप्य

वर्षाम्बुभिः शमयति ज्वलनस्य तेजः ।

देवादवाप्य कलुषप्रकृतिर्महत्त्वं

प्रायः स्वचन्धुजनमेव तिरस्करोति ॥ ६२ ॥

परार्थे यः पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो

यदीयः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमतः ।

न सम्प्राप्तो वृद्धिं यदि सदृशमक्षेत्रपतितः

किमिक्षोर्दोषोऽयं न पुनरगुणाया मरुभुवः ॥ ६३ ॥

आमूलाग्रनिवद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गम-

इच्छाया न श्रमहारिणी न च फलं क्षुत्क्षामसन्तर्पणम् ।

सुधूरद्वम । साधुसङ्गरहितस्तत्तावदास्तामहो

अन्येषामपि क्षाणिनां फलवतां गुप्त्यै वृत्तिर्जायते ॥ ६४ ॥

(महदे)

चन्दामभसुरतरुकोद्बुहाणजम्भो तद्विश्वेभ्यः ।

हालाहलस्स जाई सुअणो वल्लवज्जिआ कत्तो ॥ ६५ ॥

सुअणो मुहा किळम्मइ हरइ खल्लवेअण परव(हु?हु)हिअ-

[अम् ।

तरुणोपलालगलहि उन्तरइकरण उण पञ्चमुहो ॥ ६६ ॥

के वि कअपरिभवं चिअ वहन्ति णहु अण्णहा पसहा ।

पाप्पसि पेक्खिआ सञ्चरन्ति करिणो ण हत्थेहि ॥ ६७ ॥

सुअणत्तर्ण णकेण वि अन्तो मइळाणतिरण काउम् ।

सत्थिण वहन्तस्स विहरस्स कोट्ठिअ पिअंको ॥ ६८ ॥

आ अघरविआइ वि कुडरिसाण सज्जणरहस्स भणिआइ ।

अपहुप्पन्ता लचिअ फल्लहुअन्तिहिअएवळाणन्ति णिदोसो

[॥ ६९ ॥

णहु कोइ वि णहु कोइ सच्चहा गुणविगुवो ।

लीरसमुदेपि विसं रअणाइ विसहरसिरम्मि ॥ ७० ॥

मन्दं पेच्छन्ति सुणन्ति किं विधो अञ्चिरेण कुप्पन्ति ।
 दिण्णा सखाणवाही विहिणा विभवापदेसेण ॥ ७१ ॥
 पुरिसा जं गुणरहिआ कुलेण गव्वं वहन्ति दे मूढाः ।
 पंसुप्पणं वि धणं गुणरहिअं मणह किं कुणह ॥ ७२ ॥
 पुरिसाणा कुलीणाण वि ण कुळं विणअस्म कारणं होइ ।
 महरामअळच्छिसहोअरं पि मारेइ किं ण विसम् ॥ ७३ ॥
 विहविआ गुणदोसे कवाअ दोहेण सणतत्तिलो ।
 दिव्वो वरल्लोण आसणसण्ठिअण्णमइलेइ ॥ ७४ ॥
 वद्धरमइ आच्छिअ रअणाइजिआ विआविस्सिहेवेण ।
 जाणं खल्लअणचिन्ता सविअं हिअअं ण णिम्मविअम् ॥ ७५ ॥
 धण्णा वहरिद्धलआ दोच्चिअ जीयन्ति माणुसा सोए ।
 ण सुणन्ति पिसुणवअणं सळिस्सिट्ठं ण पेच्छन्ति ॥ ७६ ॥
 मइल्लामअन्धणअणदूरत्तो सन्तु दुअणमाअगा ।
 जे वि परिअत्तजीहा पच्छासण्णा परं मयं देन्ति ॥ ७७ ॥

(शाधाकोशे)

*मा यच्छह विस्सम्भं प्रमुहे बहुचाइअम्मणिउणाण ।
 पिअत्तिअकज्जपरम्महाण सुणआण व सळाण ॥ ७८ ॥
 अउलीणो दोमुहओ ता मइुरो भोअणं इहे जाव ।
 मुखो न्व सळो जिण्णम्मि भोअणे विरसमारसइ ॥ ७९ ॥

(सप्तशत्याम्)

इति दुर्जनपद्धति ॥

*मा व्रजत विसम्म प्रमुखे बहुचाटुकर्मनिपुणानाम् ।

निर्वर्तितकार्यपराङ्मुखानो ध्रुवकानामिव खलानाम् ॥

अकुलीनो द्विमुखस्तत्तावन्मधुरो भोजन मुखे यावत् ।

मुख इव खलो जीर्णे भोजने विरसमारसति ॥

३३. अथ युगप्रशंसापद्धतिः ।

कृतं नाम युगं तात ! यत्र धर्मः सनातनः ।
 कृत एव न कर्तव्यं तस्मिन् काले युगोत्तमे ॥ १ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ।
 कृते युगे समभवन् स्वधर्मनिरताः प्रजाः ॥ २ ॥
 यावद् यावदभूच्छूद्रा देहं धारयितुं नृणाम् ।
 तावत् तावच्च जीवन्तो नासीद् यमकृतं भयम् ॥ ३ ॥
 न तस्मिन् युगसंसर्गे व्याधयो नेन्द्रियक्षयः ।
 नास्र्या नापि रुदितं न दर्पो नापि पैशुनम् ॥ ४ ॥
 तत्स्रेतायुगं नाम त्रयी यत्र भविष्यति ।
 प्रोक्षित्वा यत्र पशवो धर्मं प्राप्स्यन्ति वै मखे ॥ ५ ॥
 ततो वै द्वापरं नाम मिथः कालो भविष्यति ।
 द्विपादहीनो धर्मश्च युगे तस्मिन् भविष्यति ॥ ६ ॥
 न च विक्रीयते ब्रह्म ब्राह्मणैश्च तदा नृप ! ।
 न च शूद्रसमभ्याद्ये वेदानुच्चारयन्त्युत ॥ ७ ॥
 कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वलक्षारमीश्वरम् ।
 नार्चयिष्यन्ति मंत्रेण ! पाषण्डोपहता जनाः ॥ ८ ॥
 (भीविष्णुपुराणे)
 कलेरन्ते भविष्यन्ति नररूपेण राक्षसाः ।
 मनुष्यान् भक्षयिष्यन्ति वित्ततो न शरीरतः ॥ ९ ॥
 अटशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पदाः ।
 केशशूलाः स्त्रियश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १० ॥
 प्रायशः कृपणानां च तथा बन्धुमतामपि ।
 विधवानां च वित्तानि हरिष्यन्तीह मानवाः ॥ ११ ॥
 आक्रम्याक्रम्य साधूनां दारांश्चैव धनानि च ।
 भोक्ष्यन्ति निरनुक्रोशा रुदतामपि भारत ! ॥ १२ ॥

परमायुश्च भवति तदा वर्षाणि षोडश ।

ततः प्राणान् विमोक्ष्यन्ति युगान्ते पर्युपस्थिते ॥ १३ ॥

क्रयविक्रयकाले च सर्वः सर्वस्य वञ्चनाम्

युगान्ते भरतश्रेष्ठ ! इत्तिलोभात् करिष्यति ॥ १४ ॥

(महाभारते)

नष्टा श्रुतिः स्मृतिर्लुप्ता प्रायेण पतिता द्विजाः ।

मलेन नाशिताः शिष्टा ह्य वृद्धो वर्षते कलिः ॥ १५ ॥

(माधवस्य)

प्राप्ते कलौ राजनि चार्यलुब्धे धनेन किं जीवितमेव रक्ष ।

किं नैव लाभो यदि सौनिकेन मुच्येत मेघो हृतसर्वरोमा ॥ १६ ॥

गुणार्जनल्लेशमपार्थकं त्यज मगलभतामाश्रय जीव्यते यया ।

गतः स कालः सह साधुचेष्टितैरकृत्रिमैर्यत्र गुणैर्विजृम्भितैः

[॥ १७ ॥

अहतहृदयाः सन्तः सत्यं ब्रवीमि निशम्यतां

विपिनमधुना गत्वा वासो मृगैः सह कल्प्यताम् ।

सुजनचरितध्वंसिन्यस्मिन् खलोदयश्चालिनि

प्रभवति कलौ नायं कालो गृहेषु भवादृशाम् ॥ १८ ॥

कपटपटुता द्रोहे चित्तं सतां च विमानना

मतिरपनये शाठ्यं मित्रे सुतेष्वपि वञ्चना ।

कृतकमधुरा वाक् प्रत्यक्षं परोक्षविघातिनी

कलियुगमहाराजस्यैताः स्वराज्यविभूतयः ॥ १९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति युगपञ्चासापद्धतिः ॥

३४. अथ कर्मप्रज्ञांसापद्धतिः ।

इह यत् क्रियते कर्म तत् परत्रोपयुज्यते ।

सिक्तमूलस्य वृक्षस्य फलं श्लाघासु दृश्यते ॥ १ ॥

(न्यासरासके)

अर्था गृहे निवर्त्तन्ते श्मशाने मित्रवान्धवाः ।

सुष्ठुतं दुष्कृतं चैव गच्छन्तमनुगच्छति ॥ २ ॥

(माताभारते)

अक्षोर्धदंशिभिर्मूढैः क्रूरैरेन्द्रियकैरपि ।

हसद्भिः क्रियते कर्म रुदद्भिरनुभूयते ॥ ३ ॥

यथा छायातपौ नित्यं सुसम्बद्धौ निरन्तरम् ।

तथा कर्म च कर्ता च सम्बद्धौ सर्वजन्तुषु ॥ ४ ॥

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्णकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ ५ ॥

अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च ।

स्वकालं नातिवर्त्तन्ते तथा कर्माणि देहिनाम् ॥ ६ ॥

यं यमिच्छेद् यथाकामं तं तमेव तथाप्नुयात् ।

यदि न स्या(त्) पराधीनं पुरुषस्य क्रियाफलम् ॥ ७ ॥

न बुद्धिर्धनलाभाय न जाळ्यमसृष्टये ।

कर्मपर्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥ ८ ॥

(द्व्यायननके)

यः करोति नरः पापं न तस्यात्मा ध्रुवं प्रियः ।

आत्मनैव कृतं पापमात्मनैवोपभुज्यते ॥ ९ ॥

विपत्तौ किं विषादेन मम्पत्तौ विस्मयेन किम् ।

भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः ॥ १० ॥

मनोनुकूलाः ममदा रूपवत्याः स्वलङ्कृताः ।

वासः प्राप्तादष्टेषु भवन्ति शुभकर्मणाम् ॥ ११ ॥

अन्यथा शास्त्रगर्भिण्या धिया घीरोऽर्थमीहते ।

स्वामिवत् प्राक्तनं कर्म विदधाति तदन्यथा ॥ १२ ॥

महच्च फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ।

वहन्ति शिविकामन्ये यान्त्यन्ये शिविकां गताः ॥ १३ ॥

(भीविष्णुपुराणे)

बहवः सम्प्रदृश्यन्ते तुल्यनक्षत्रसम्भवाः ।
 महच्छ फलवैषम्यं दृश्यते कर्मसन्धिषु ॥ १४ ॥
 शयानं चानुशयति तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ।
 अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम् ॥ १५ ॥
 बहुश्रद्धाग्निसङ्क्रान्तं लोहं शुचितमं यथा ।
 बहुदुःखाभिसन्तप्तस्तथात्मा शोध्यते बलात् ॥ १६ ॥
 (महाभारते)

शृद्धिं हानिं सुखं दुःखं सखासचाभयं भयम् ।
 यौगपथेन धुञ्जाना दृश्यन्ते कर्मसाक्षिणः ॥ १७ ॥
 उष्णीषवान् यथा वस्त्रैस्त्रिभिर्भवति संवृतः ।
 संवृतोऽयं तथा देही सत्पराजसतामसैः ॥ १८ ॥
 यो हि मोहाद्विषं पीत्वा नावगच्छति मानवः ।
 परिणामे स वै मूढो जानीते कर्मणः फलम् ॥ १९ ॥
 कस्यचिन्नरि दुर्बुद्धेऽच्छन्दतो जायते मतिः ।
 यादृशं कुरुते कर्म तादृशं फलमश्नुते ॥ २० ॥
 यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।
 एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद् भयम् ॥ २१ ॥
 (इतिहासे)

आजन्मनो विहितभक्तिरनन्यनाथः
 सारथ्यकर्मणि च दक्षतया नियुक्तः ।
 नाद्याप्यवाप चरणावरुणोऽपि स्वर्यात्
 पुण्यैर्विना नहि भवन्ति मनीषितानि ॥ २२ ॥
 नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं
 विद्यारदस्तगुणिता न च वाग्विशुद्धिः ।
 कर्माणि पूर्वश्रमसञ्चयसाञ्चितानि
 काले फलन्ति पुरुषस्य महाफलानि ॥ २३ ॥
 (विदग्धजनबलभाषाम्)

नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्तेऽपि वशगा
 विधिर्वेन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मान्तफलदः ।

फलं कर्मायत्तं यदि किमर्मरः किञ्च विधिना

नमस्तन् कर्पस्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ २४ ॥

(कान्यप्रकारी)

कालगमणं दीणत्तमिमाकुणह गरह णिज्जाइ ।

नज्जस्म अज्जिअहिन्तं नस्स ण को विहप्पसइ ॥ २५ ॥

(गामाकोत्ते)

इति कर्मप्रशंसापद्धतिः ॥

३५. अध विधिप्रशंसापद्धतिः ।

ब्रह्मणः स्तम्भमावं वा स्तम्बस्य ब्रह्मवामपि ।

स्वेच्छया विद्वानस्य नातिमारः पिनाकिनः ॥ १ ॥

(महामातृते)

गुणाः खलु गुणा एव न गुणाः फलहेतवः ।

अर्थसङ्ख्यकृत्तृणि भाग्यानि पृथगेव हि ॥ २ ॥

आत्मायत्ते गुणाधाने नैर्गुण्यं वचनीयता ।

देवायत्तेषु विषेषु पुंस्तः का नाम वाच्यता ॥ ३ ॥

फरोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायांस्ततस्ततः ।

फलं पुनस्तदेवास्य यद् विधेस्तु मनःस्थितम् ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

कर्तुरिष्टमनिष्टं वा कः प्रभुर्विधिना विना ।

कर्त्तारमन्यमारोप्य लोकास्तुष्यति कुप्यति ॥ ५ ॥

(बृहन्नन्दस्य)

न देवा यष्टिमादाय रसन्ति पशुपालवन् ।

यं हि रक्षितुमिच्छन्ति बुद्ध्या संयोजयन्ति तम् ॥ ६ ॥

(नहानारते)

यो मे गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान् प्रभुः ।

शेषवृत्तिनिधाने तु किं सुप्तः मौड्यवा मृतः ॥ ७ ॥

साक्षान्मघवतः पौत्रः पुत्रो गाष्टीवधन्वनः ।

स्वस्तीयो वानुदेवस्य तं शृत्राः पर्युपासते ॥ ८ ॥

भाग्यवन्तं प्रसूयन् मा शूरं मा च पण्डितम् ।

शूराश्च पण्डिताश्चैव मम पुत्रा वनं गताः ॥ ९ ॥

(महाभारते)

नीलकण्ठं समासाद्य वासुकिर्वायुभक्षणः ।

प्राप्त्वापि महतां स्थानं फलं भाग्यानुसारि यत् ॥ १० ॥

आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निषनमेव च ।

पञ्चैतानि निषिच्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ११ ॥

तद्वनुस्तानि शस्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ।

सर्वमेकपदे नष्टं दानमथोत्रिये यथा ॥ १२ ॥

अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।

सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ १३ ॥

मनसा यदपि स्पृष्टं दूरादपि यदुज्झितम् ।

तदप्युपायैर्विविधैर्विधिरिच्छन् प्रपच्छति ॥ १४ ॥

(रघुस्य)

दैवोपसृष्टः पुरुषो यत् कर्म कुरुतेऽनिशम् ।

कृतं कृतं हि कर्मैतद् दैवेन विनिहन्त्यते ॥ १५ ॥

दग्धमेवानुदहति दूतमेवानुहन्त्यते ।

नश्यते नष्टमेवाग्रे लब्धव्यं लभते नरः ॥ १६ ॥

अन्नपानानि जीर्यन्ते यत्र भक्षाश्च भक्षिताः ।

तस्मिन्नेवोदरे गर्भः किं नाम न त्रिजीर्यते ॥ १७ ॥

(महाभारते)

रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः ।

उपायाः पण्डितैः प्रोक्तास्ते तु दैवं समाश्रिताः ॥ १८ ॥

यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ।

दैवमेव ध्रुवं तस्य साहाय्यायोपपद्यते ॥ १९ ॥

कृतप्रज्ञोऽकृतमज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः ।

ससहायोऽसहायो वा सर्वैः सर्वं न विन्दति ॥ २० ॥

यदि स्यात् पुरुषः कर्त्तव्यात्मनः श्रेयसे ध्रुवम् ।

आग्न्नास्तस्य (वि ? सि) ध्येयुर्न च जातु पराभवः ॥ २१ ॥

उपर्युपरि लोहस्य सर्वो भवितुमिच्छति ।

यतते च यथाशक्ति न च तदूर्ध्वे तथा ॥ २२ ॥

स एव बलवान् भूत्वा मृदुर्भवति दुर्बलः ।

स ए(वै ? वे)गश्च भूत्वेह परराष्ट्राप्यते पुनः ॥ २३ ॥

बुद्धिमन्तं च मूढं च शूरं भीरुं कपिञ्जलम् ।

दुर्बलं बलवन्तं च भागिनं भजने सुखम् ॥ २४ ॥

न विधिं प्रसूते प्रज्ञा प्रज्ञां तु प्रसूते विधिः ।

विधिपर्यागतानर्थान् प्रज्ञया परिपश्यति ॥ २५ ॥

यथा वायोऽस्त्राग्राणि वशं यान्ति बलीयमः ।

धातुरादेशमायान्ति (य ? त)था भूतानि भारत ॥ २६ ॥

नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनम् ।

नियतिः सर्वभूतानां नियोगेऽपिह कारणम् ॥ २७ ॥

सुखदुःखे भयक्रोधा मावामात्रौ नयानयौ ।

यच्च किञ्चित् तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तद् ॥ २८ ॥

(समापने)

स्वयमाहस्य भुञ्जाना बलिनोऽपि स्वभावतः ।

नरेन्द्राश्च गजेन्द्राश्च प्रायः सीदन्ति दुःखिताः ॥ २९ ॥

शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च नरा रणे ।

कालागिपन्नाः सीदन्ति यथा शैरुतसेतवः ॥ ३० ॥

(सुद्वाराक्षमे)

नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाश्रया ।

शक्या दैवगतिलोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ ३१ ॥

यथा दारुमयी योषां नरो धीरः समाहितः ।

इक्ष्वत्यद्रमद्भानि तथा विचिरिमाः प्रजाः ॥ ३२ ॥

मणिः मूत्र इव प्रोतः नस्योन इव गोदृषः ।

धातुरादेशमन्वेति तन्मयो हि तदर्पणः ॥ ३३ ॥

धृत्वा जन्तश्च नीचोऽप्यमात्मनः सुखदुःखयोः ।

ईश्वरपेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा भ्रमेण वा ॥ ३४ ॥

आर्ये कर्मणि युञ्जानः पापे वा पुनरीश्वरः ।
 व्याप्य भूतानि चरते न चायमिति लक्ष्यते ॥ ३५ ॥
 सम्प्रयोज्य वियोज्याथ कामकारकरः प्रभुः ।
 क्रीडते भगवान् भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥ ३६ ॥
 वैद्याश्चाप्यातुराः सन्ति बलवन्तश्च दुर्बलाः ।
 स्त्रीमन्तश्चापरे पण्डा विचित्रो विधिपर्ययः ॥ ३७ ॥
 सन्ति पुत्राः सुबहवो दरिद्राणामनिच्छताम् ।
 बहूनामिच्छतां नास्ति समृद्धानां विचेष्टताम् ॥ ३८ ॥

(महाभारते)

पिबन्ति मधु पत्रेषु भृङ्गाः केसरधूसरम् ।
 हंसाः शैवलमश्नन्ति धिग् दैवमसमञ्जसम् ॥ ३९ ॥

(बल्लभदेवस्य)

उत्पलस्यारविन्दस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ।
 एकयोनिप्रसृतानां तेषां गन्धः पृथक् पृथक् ॥ ४० ॥

(भक्तप्रदीपे)

कृतान्तपाशवद्धानां दैवोपहतचेतसाम् ।
 बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ ४१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
 एकादशचमूभर्त्ता यदेकाकी वन गतः ॥ ४२ ॥
 प्रातश्चान्येव प्राप्नोति गन्तव्यान्येव गच्छति ।
 लब्धव्यान्येव लभते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

किञ्चिद् दैवेन सौमित्रे! योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
 यस्य न ग्रहणं किञ्चित् कर्मणोज्ज्यत्र दृश्यते ॥ ४४ ॥
 सर्व एव महाभाग! महत्त्वं प्रति सोद्यमाः ।
 तथापि पुंसां भाग्यानि नोद्यमा बुद्धिहेतवः ॥ ४५ ॥

(धीरामायणे)

औदासीन्यं दयालूनामर्थिनां भाग्यहीनता ।

नहि स्वमुखवैरूप्यं दर्पणस्थापराघतः ॥ ४६ ॥

अळिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नवगुणसमृद्धिम् ।

निम्नमनुसरति सलिलं विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ४७ ॥

द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् ।

आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ४८ ॥

(रत्नावल्याम्)

गतिक्लृप्तामुपगते हि विधौ विकलत्वमेति बहुसाधनता ।

अवलम्बनाय दिनभर्तुरभूज पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ४९ ॥

(माघे)

यत्रानेकः कचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको

यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चास्ते ।

इत्थं नेपौ रजनिदिवसौ डोळयन् द्वाविधाक्षौ

कालः कल्यो भुवनफलके क्रीडति प्राणिशरैः ॥ ५० ॥

(भर्तृहरेः)

रज्ज्वा दिशः प्रवितताः सलिलं विषेण

खाता मही हुतधुजा ज्वलिता वनान्ताः ।

व्याधाः पदान्यनुचरन्ति गृहीतचापाः

कं देशमाधयतु यूथपतिर्पृगाणाम् ॥ ५१ ॥

(मल्लदे)

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति च प्रभातं

भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजं च ।

एवं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे

हा ! हन्त ! हन्त ! नळिर्नी गज उज्जहार ॥ ५२ ॥

(मृद्वारप्रकाशे)

बाली यथा विनिहतः मथितप्रभावो

दग्धा यथैकरूपिना प्रसभं च लङ्घा ।

तीर्णो यथा जलनिधिर्गिरिसेतुना च

मन्ये यथाभिलपितं चपलस्य घातुः ॥ ५३ ॥

(अज्ञावल्याम्)

अवश्यमन्येष्वनवग्रहग्रहा

यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा ।

वृणेन वात्येव तयानुगम्यते

जनस्य चित्तेन भृशावशात्मना ॥ ५४ ॥

(खण्डनवारस्य)

अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं

सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।

जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः

कृतप्रयत्नोऽपि गृहे न जीवति ॥ ५५ ॥

(इतिहासे)

पौलस्त्यः स किमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवान्

काकुत्स्थेन कथं न हेमहरिणस्यासम्भवो लक्षितः ।

अक्षाणां न युधिष्ठिरेण महता दृष्टोऽपि पापः कथं

ज्ञातृणामपि दैववञ्चितधियां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ५६ ॥

(सुवर्णविस्तारस्य)

हा ! धिक् कष्टमहो ! गतः स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्

पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिपत् ताश्चन्द्रबिम्बाननाः ।

उद्रिक्तः स च राजपुत्रनिबहस्ते चन्दिनस्ताः कथाः

सर्वं यस्य वशात् स्मृतेः पदमगात् कालाय तस्मै नमः ॥ ५७ ॥

(भर्तृहरे)

इति विधिप्रशंसापद्धति ॥

३६. अथ दुर्विधिप्रशंसापद्धतिः ।

अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिश्च यः ।

द्रोवेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ १ ॥

परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां वयः शौर्यं सुशीलताम् ।

विधिर्ददाति निपुणः कन्यामित्र दरिद्रताम् ॥ २ ॥

(यहभदेवस्य)

विघटयति राज्यमखिलं घटयति चण्डालदास्यमप्यचिरात् ।

किं न करोति स वेधा दुर्वेधा वामतां यातः ॥ ३ ॥

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः ।

तदनु तत् क्षणमङ्घ्रि करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ४ ॥

(फल्गुहवितन्याम्)

स्वप्नेऽपि देवि ! रमसे न मया विना त्वं

(स्था ? स्वा) पे त्वया विरहि(तं ? तो) मृतवद् भवामि ।

दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि

जीवत्यवेहि मन इत्यसौ दुरन्ताः ॥ ५ ॥

(प्रबोधचन्द्रोदये)

अलङ्कारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो

विशीर्णाङ्गो भृङ्गी वसु च घृष एको गतवयाः ।

भवस्येयं स्थाणोरपि भवति सर्वाभरणुरो-

र्विधौ ब्रूते मूर्ध्नि स्थितवति त्रयं के पुनरमी ॥ ६ ॥

(अलङ्कारसर्वस्वे)

खर्वाटो दिवसेश्वरस्य फिरणैः सन्त्वापिते मस्तके

वाञ्छन् देशमनातपं विधिवशात् तालस्य मूलं गतः ।

तत्रस्थस्य च तत्फलेन पतता भिन्नं समस्तं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र दैवहतकस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ७ ॥

(पद्मनन्दे)

इति दुर्विधिप्रशंसापद्धतिः ॥

३७. अथ मृत्युप्रशंसापद्धतिः ।

श्वः कार्यमद्य कुर्यात् पूर्वाह्ने चापराह्निकम् ।

नहि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वा स्यान्न वा कृतम् ॥ १ ॥

(महामारणे)

विपत्तिः कालसंजाता दुर्वारा येन केनचित् ।

सायं पश्यन्ने जाता हानिः केन (न ? नि) वार्यते ॥ २ ॥

यौवनस्थांश्च बालांश्च बृद्धान् गर्भगतानपि ।
सर्वानाविशते मृत्युरेवंभूतमिदं जगत् ॥ ३ ॥

(ध्रीरामायणे)

सञ्चिन्वानकमेवेदं कामानाम(पि ? वि)वृत्तकम् ।
व्याघ्रः पशुमिवारण्ये मृत्युरादाय गच्छति ॥ ४ ॥

(महाभारते)

न मृत्युरामन्त्रयते इर्तुकामो जगत् प्रभुः ।
अबुद्ध एवाक्रमते मीनान् मीनग्रहो यथा ॥ ५ ॥

(रामायणे)

इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत् कृताकृतम् ।
एवमीहासमायुक्तं कृतान्तः कुरुते वशे ॥ ६ ॥

न कालो दण्डमुपम्य शिरः कुन्तति कस्यचित् ।
काष्ठस्य बलमेतावद् विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ७ ॥

(व्यासशतके)

तुल्यजातिवयोवस्थान् हृतान् पश्यसि मृत्युना ।
ननु नामास्ति ते त्रासो लोहं तु हृदयं तव ॥ ८ ॥

बलिनां दुर्बलानां च ह्रस्वानां महतामपि ।
जरामृत्यू हि भूतानां खादितारौ वृक्षाविव ॥ ९ ॥

आघातं नीयमानस्य बध्यस्येव पदे पदे ।
आसन्नतरतां याति मृत्युर्जन्तोर्दिने दिने ॥ १० ॥

गतेभ्यो बहुमन्यन्ते दिवसानागमिष्यतः ।
मूढा न गणयन्त्येतान् मृत्योरासन्नचारिणः ॥ ११ ॥

ऐश्वर्ये वा सुविस्तीर्णे व्यसने वातिदारुणे ।
रज्ज्वेव पुरुषं बद्ध्वा कृतान्तः परिकर्षति ॥ १२ ॥

मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य धनञ्जयः ।
अभिमन्युर्वधं प्राप्तः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १३ ॥

(महाभारते)

मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।

आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ १४ ॥

(महाण्डपुराणे)

विदेशे वर्त्मनि गृहे दायने मासि वासरे ।

जरायां यावने चाल्ये मृत्युः प्राश्रयति प्रजाः ॥ १५ ॥

शुणिनां हीनविधानां श्रीमतां क्षीणसम्पदाम् ।

कृतान्तपण्यशालायां समानः क्रयविक्रयः ॥ १६ ॥

माता पुत्रः पिता भ्राता भार्या बन्धुजनस्तथा ।

अष्टापदपदस्थाने ह्यथमुद्रेव दृश्यते ॥ १७ ॥

(महामारने)

संनिमज्जेज्जगदिदं गम्भीरे कालसागरे ।

जन्ममृत्युजराप्राहे न कथिदवबुध्यते ॥ १८ ॥

सहैव मृत्युर्व्रजति सह मृत्युर्निर्णीदति ।

गत्वा तु दीर्घमश्वानं सह मृत्युर्निवर्त्तते ॥ १९ ॥

वृष्णासूचिभिनिभिण्णं सिक्कं विषयसर्पिषा ।

रागद्वेषानळे तप्तं मृत्युरश्नाति मानवम् ॥ २० ॥

शुष्काणि दिनपण्डानि निप(न्तति ? तन्ति) जनाग्रतः ।

आयुषः खण्ड्यमानानि मृत्युना किं न पश्यासि ॥ २१ ॥

प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्युमुद्विजते जनः ।

कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥ २२ ॥

बीजं पिता क्षेत्रमिदं च माता वृष्टिश्च कर्माणि शुभाशुमानि ।

भूतानि सस्यप्रतिमानि न्योके जातानि जातानि लुनाति कालः ॥ २३ ॥

अस्मिन् जगत्पण्डकटाहमध्ये सूर्याग्निना रात्रिदिनेन्धनेन ।

मासर्तुदर्वीपरिषट्नेन भूतानि कालः पचतीति वार्त्ता ॥ २४ ॥

किं शक्यं सुमतिमतापि तत्र कर्तुं

यत्रासौ व्यसनमहोदधिः कृतान्तः ।

रात्रौ वा दिनसकरेऽपि वा स उग्रे

योऽदृश्यः प्रहरति तेन को विरोधः ॥ २५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति मृत्युप्रशंसापद्धतिः

धर्मपर्व समाप्तम् ॥

३८. अथ राजलक्षणपद्धतिः ।

पुत्रा इव पितुर्गोहे विषये यस्य मानवाः ।

निर्भया विचरिष्यन्ति स राजा राजसत्तमः ॥ १ ॥

अगूढविभवा यस्य (पुं पौ)रा राष्ट्रनिवासिनः ।

नयापनयवेत्ता यः स राजा राजसत्तमः ॥ २ ॥

प्रजा यस्य विवर्धन्ते सरसीव महोत्पलम् ।

स राजा सर्वसुखदः स्वर्गलोके महीयते ॥ ३ ॥

यस्य वृत्तं नमस्यन्ति स्वर्गस्थस्यापि मानवाः ।

पौरजानपदाः सर्वे स राजा राजसत्तमः ॥ ४ ॥

(पुत्रे महाभारते)

इति राजलक्षणपद्धतिः ॥

३९. अथ राजप्रशंसापद्धतिः ।

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।

राजन्यसति लोकस्य कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ १ ॥

देवा मानुषरूपेण चरन्त्येते महीतले ।

तान् न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियं वदेत् ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

यस्य प्रसादे पथा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।

मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ३ ॥

यस्याभावेन भूतानामभावः स्यात् समन्ततः ।

भावे च भावो नियतः कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ४ ॥
(मनोः)

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥ ५ ॥

यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजाः ।

अकर्णधारः बलवद् विष्टवे(ने?ते)ह नौरिव ॥ ६ ॥
(कामन्दके)

राजा माता पिता चैव राजा कुलवर्ता कुलम् ।

राजा सत्यं च धर्मश्च राजा हितकरो नृणाम् ॥ ७ ॥
(रामायणे)

एकस्य हि प्रसादेन कृत्स्नो लोकः प्रसीदति ।

व्याकुलेनाकुलः सर्वो भवतीति विनिश्चयः ॥ ८ ॥

अतस्त्वष्टाङ्गया बुद्ध्या नृपतिर्नीतिशास्त्रवित् ।

समर्थः पृथिवीं कृत्स्नामपि जेतुं विचक्षणः ॥ ९ ॥
(चातुर्वीये)

राजमूलो महाराज ! धर्मो लोकस्य रक्ष्यते ।

प्रजा राजभयादेव न स्वादन्ति परस्परम् ॥ १० ॥

कालो वा कारणं राहो राजा वा कालकारणम् ।

इति ते संशयो मा भूद् राजा कालस्य कारणम् ॥ ११ ॥
(महाभारते)

न कुलं न धनं नाज्ञा नाचारो हि भवेन्नृणाम् ।

अराजकेषु लोकेषु तस्माद् राजा परा गतिः ॥ १२ ॥
(मनोः)

यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्त्तने ।

तथा नरेन्द्रो लोकस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ॥ १३ ॥
(रामायणे)

माता पिता गुरुः शास्ता यद्विर्वैश्रवणो यमः ।

सप्त राजगुणानेतान् मनुराह प्रजापतिः ॥ १४ ॥

पिता हि राजा लोकस्य प्रजानां योऽनुकम्पिता ।
सम्भावयति मातेव दिनमभ्यवपद्यते ॥ १५ ॥

गुरुर्धर्मोपदेशेन शास्ता च परिपालनात् ।
दहत्यग्निरिवानिष्टान् दमयत्यहितांस्तथा ॥ १६ ॥

इष्टेषु विसृजत्यर्थान् कुचेर इव कामदः ।
नमस्येयुश्च तं भक्त्या शिष्या इव गुरुं सदा ॥ १७ ॥

अष्टानां लोकपालानां सम्भवत्यंशतो नृपः ।
तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ १८ ॥
बालोऽपि नावमन्तव्यो राजापत्यं प्रतीच्छता ।
बह्विः स्फुलिङ्गमात्रोऽपि दहेद् ग्राममुपेक्षितः ॥ १९ ॥
(महाभारते)

इन्दोरगतयः पद्मे सूर्यस्य कुमुदोऽश्वः ।
गुणास्तस्य विपक्षेऽपि गुणिनो केभिरेऽन्तरम् ॥ २० ॥
(काळिदासस्य)

बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गो घनसंवृतिकञ्चुकः ।
चारैक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ २१ ॥
(माघे)

तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ।
बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि भूश्रताम् ॥ २२ ॥
(व्यासवाक्ये)

बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवता ह्येव नररूपेण तिष्ठति ॥ २३ ॥
(मनो)

श्रीः श्लाघ्या तस्य भूभर्तुर्द्वारि यस्य न सीदति ।
दुर्मलः करुणाकन्दो बलवत्पीडितो जनः ॥ २४ ॥
(वाङ्मयीये)

स्तवैर्नाक्षिप्यते धूर्तैर्हास्यैर्नाक्षिप्यते विटैः ।
छन्देन नन्देन लज्जयते भृत्यैर्भूभृन्नेरुवाचलः ॥ २५ ॥
(राजग)

राजास्य जगतो हेतुर्दृष्टेर्दृष्टाभिसम्मतः ।

नयनानन्दजननः शशाङ्क इव तोयधेः ॥ २६ ॥

(कामन्दके)

कोष्ठागारं कोशगृहं पुण्यश्लोकः पुरुरवाः ।

हस्तं दक्षिणमेवासौ ब्राह्मणानाममन्यत ॥ २७ ॥

(महाभारते)

सत्येन लोकान् जयति दीनान् दानेन राघवः ।

गुरून् शूश्रूषया धीरो घनुषा युधि शात्रवान् ॥ २८ ॥

(श्रीरामायणे)

आहूतस्याभिषेकाय निस्पृष्टस्य वनाय च ।

न मया लक्षितस्तस्य स्वल्पोऽप्याकारविभ्रमः ॥ २९ ॥

(काकिकाव्ये)

द्विः शरं न तु सन्धत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् ।

द्विर्ददाति न चार्धिभ्यो रामो द्विर्नाभिभाषते ॥ ३० ॥

निवासदृक्षः साधूनामापन्नानां परा गतिः ।

आर्त्तानां संशयश्चैव यशसश्चैकमाजनम् ॥ ३१ ॥

मित्रवादी च भूतानां सत्यवादी च राघवः ।

बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ॥ ३२ ॥

(श्रीरामायणे)

अतिसाहसिकं शूरा मन्त्रिणस्तं निरूपकम् ।

विनीतं गुरवो जल्लुर्ध्वमन्तःपुराङ्गनाः ॥ ३३ ॥

(वीरचरिते)

आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः ।

राघवं क्षोभयन्त्येते पद् गुणाः पुरुषोत्तमम् ॥ ३४ ॥

(श्रीरामायणे)

येन येन वियुष्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।

स स पापाद्वे तासां दुष्यन्त इति घुष्यताम् ॥ ३५ ॥

तेनार्थवाङ्मयाभपराङ्मुखेन तेन घृता विघ्नभयं क्रियावान् ।

तेनास लोकः पितृमान् विनेत्रा तेनैव शोकापनुदेन पुत्री ॥ ३६ ॥

(कालिदासस्य)

राजा प्रजानां प्रथमं शरीरं प्रजाश्च राज्ञोऽप्रतिमं शरीरम् ।

राज्ञा विहीना न भवन्ति देशा देशैर्विहीना न नृपा भवन्ति ॥ ३७ ॥

राजा प्रगल्भं पुरुषं करोति राजा भृशं वृंहयते मनुष्यम् ।

राजा विपन्नं सुखिनं करोति राज्ञा विपन्नस्य कृतः सुखानि ॥ ३८ ॥

(महाभारते)

सो को वि वदणिज्जो जाओ महिमण्डणम्मि उहेसो ।

जन्तो सन्तावइदा चन्दणविडवा ससुप्पण्णा ॥ ३९ ॥

(पायाकोशे)

इति राजप्रशंसापद्धतिः ॥

४०. अथासद्राजपद्धतिः ।

उद्वेजनीयो भूतानां नृशंसः पापकर्मकृत् ।

त्रयाणामपि लोकानामीश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥ १ ॥

(रामायणे)

अष्टष्टमिव माणिक्यममत्तमिव च द्विपम् ।

अशूरं पार्थिवं लोको जात्यमप्यवमन्यते ॥ २ ॥

भूभर्तुर्भूपणं नास्ति प्रजानामिव रञ्जनम् ।

अन्यथा कुनटस्येव किरीटकटकग्रहः ॥ ३ ॥

(राजय)

अनात्मवान् नयद्वेपी वर्धयन्नरिसम्पदः ।

प्राप्यापि महर्दश्वर्यं सह तेन विपद्यते ॥ ४ ॥

(कामन्दके)

भोगिनः कञ्चुकासक्ताः क्षूराः कृटिसगायिनः ।

मन्त्रसाध्याश्च राजानो राजानो भुजगा इव ॥ ५ ॥

प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः ।
अजागळस्तनस्येव तस्य नाम निरर्थकम् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

वैद्यसावत्सरामात्या यस्य राष्ट्रः प्रियंवदाः ।
आरोग्यधर्मकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ ७ ॥
कामाभिभूतः क्रोधात्मा यो मिथ्या प्रतिपद्यते ।
स्येषु वान्येषु वा तस्य न सहाया भवन्त्युत ॥ ८ ॥
(पद्यतन्त्रे)

यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।
अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ९ ॥
(सुरारैः)

दूरारूढं पदं राज्ञां सर्वलोकनमस्कृतम् ।
अल्पेना(प्यु ? प्य)पचारेण ग्राह्यमिदं दुष्यति ॥ १० ॥
(कामन्दके)

मदोद्विक्तः क्रियामूढो योऽतिक्रामति मन्त्रिणः ।
अचिरात् तं वृधामन्त्रं वशे कुर्वन्ति शत्रवः ॥ ११ ॥
सर्वातिशङ्की नृपतिर्यत्र सर्वहरो भवेत् ।
सकम्पमनुरुद्धः स्वजनेनैव याध्यते ॥ १२ ॥
प्रसादो निष्फलो यस्य कोपश्चापि निरर्थकः ।
न तं भर्त्तारमिच्छन्ति पण्डं पतिमिव स्त्रियः ॥ १३ ॥
प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।
राज्ञः श्रियं कुलं प्राणा(ना)दा(य) विनिवर्त्तते ॥ १४ ॥
(महाभारते)

अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयश्चो महदामोति नरकं चैव गच्छति ॥ १५ ॥
(मनोः)

अ(द)त्तवारं दुर्दर्शमस्वाधीनं नराधिपम् ।
वर्जयन्ति नरा दूरं नदीपङ्कमिव द्विषाः ॥ १६ ॥

तीक्ष्णमल्पप्रदातारं प्रमत्तं गर्वितं शठम् ।
 व्यसने सर्वभूतानि नाभिधावन्ति पार्थिवम् ॥ १७ ॥
 स्वयं कार्याणि यः काले नानुतिष्ठति पार्थिवः ।
 स तु वै सह राज्येन स्वैश्च कार्यविनश्यति ॥ १८ ॥
 दुर्विनीते तु नृपतावकाले म्रियते जनः ।
 राजदोषैर्विपद्यन्ते प्रजास्त्वविधिपालिताः ॥ १९ ॥

(धीरामायणे)

भोगोत्कर्षातिवेगेन क्षयं यान्ति सिंहीश्वराः ।
 दृष्टोऽतिहर्षाद् दृष्णीनां तृणाद्भक्षसमुद्भवः ॥ २० ॥
 (श्रीहरिवंशे)

तदेतत् काकताल्यं तदेतद्वै घुणाक्षरम् ।
 यदपथ्यभुजामायुर्यदनीतिमतां श्रियः ॥ २१ ॥
 (शृङ्गारप्रकाशे)

मुख्यानमात्यान् यो हित्वा विहीनान् कुरुते प्रियान् ।
 म तैर्व्यसनमागम्य साधुमार्गं न गच्छति ॥ २२ ॥
 (महाभारते)

उन्टास्रपदविन्यासः सहसैवाहिसम्पतः ।
 क्षत्रुसङ्गमुत्पग्राममगत्वा (वि ? न)नियर्त्तते ॥ २३ ॥
 (कामन्दके)

न तथाराजकं राष्ट्रं विनश्यति परिप्लुतम् ।
 अराजकं यथासद्भिः पापण्डिभिरधिष्ठितम् ॥ २४ ॥
 (राजय)

यस्मात् त्रस्यन्ति भूतानि मृगव्याधान्मृगा इव ।
 सागरान्तामपि महीं लब्ध्वा स परिहीयते ॥ २५ ॥
 क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य दोषः सञ्जायते महान् ।
 अधर्माः सम्प्रयर्त्तन्ते प्रजाः सद्भरकारकाः ॥ २६ ॥
 (महाभारते)

यः कोशमेव पुष्पानि त्यागभोगपराङ्मुखः ।

केवलं राज्यगणित्यं स करोति नराधिपः ॥ २७ ॥

(राज)

चातुरण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रन्यमेव च ।

सर्वमेतत् प्रमुह्येत यदा राजा प्रमुह्यति ॥ २८ ॥

(महाभारते)

व्याघ्राः सुरेण सेव्यन्ते घातोद्भूताश्च उहयः ।

न तु नित्यमदाध्माता राजानः दुष्टिन्नाशयाः ॥ २९ ॥

(दृष्टकथायाम्)

किं करिष्यत्यपात्राणामुपदेष्टा सुभागपि ।

तथा तीक्ष्णदृष्टारोऽपि दुर्दा(रू? क)णि निहन्यते ॥ ३० ॥

(वल्लभदेवम्)

व्यसनैरेनाघाताः शृण्वन्ति वचामि पापमित्राणाम् ।

उद्भूतारिष्टेभ्यो ह्यपव्यमेनाधिकं स्वदते ॥ ३१ ॥

अव्ययमायिनमलसं देवपर पुरुषकारपरिहीणम् ।

बृद्धमिव पति कन्या नेच्छत्युपगृहितुं लक्ष्मीः ॥ ३२ ॥

यस्यार्थिनो न निमृताः सर्वोत्तिहरं यशः स किञ्च राजा ।

अभिषेकपट्टनञ्चो नालव्यजन नृणस्यापि ॥ ३३ ॥

(राज)

अहिते हितबुद्धिरल्पधीरनमन्येत मतानि मन्त्रिणाम् ।

चपलः सहसैव सम्पतन्नरिखड्गाभिहतः प्रबुध्यते ॥ ३४ ॥

भक्तिरर्थपतिषु स्वयंग्रह

प्रेम कारयति वा निरत्ययम् ।

कारणद्वयमिदं निरस्यतः

प्रार्थनाधिकमले निपत्फला ॥ ३५ ॥

(भारव)

बुद्धापनादी स्वगुणानमर्दी

भक्ताप्तमरी खलसम्पुन्यथ ।

विशसिमौनी कृपणः प्रमादी

त्याज्यो मदान्धः कृपतिः पिशाचः ॥ ३६ ॥

(कामन्दके)

न नटा न विटा न गायका न च सभ्येतरवादबुधश्च ।

नृपमीक्षितुमत्र के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ॥ ३७ ॥

(भर्तृहरेः)

स्वेच्छोपजातविषयोऽपि न यति वक्तुं

देहीति मोग्गणशतैश्च ददाति दुःखम् ।

मोहात् समाक्षिपति जीवितमप्यकाण्डे

फटो मनोभव इवेधरदुर्विदग्धः ॥ ३८ ॥

(हर्षचरिते)

नृपः कामासक्तो न गणयति धर्मं न च हितं

यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रचर(य?)ति (च) मत्तो गज इव ।

तपोमानाध्मातः पतति (न? च) यदा शोकगहने

तदा (ह? भृ?)त्ये दोषान् क्षिपति न निज वेत्यविनयम् ॥ ३९ ॥

(पद्मसन्तरे)

रक्षां न क्षमते क्षिपत्यपि करं शिक्षागुणे क्षुभ्यति

प्रद्वेष्टि स्वजनं त्यजत्यवनतिं मृद्राति मार्गस्थितान् ।

भूमिनेच्छति यच्छति प्रतिभयं दुर्वर्त्मना गच्छति

कूराग्रं विनयाद्दृशं न सहते भूपालमच्छद्विषः ॥ ४० ॥

(राज)

आहूतेषु विहङ्गमेषु मशको नायान् पुरोचार्यते

मध्येवारिधि वा वसंस्तृणमणिर्घृते मर्णानां रुचिम् ।

एद्यतोऽपि न कम्पते प्रचालितुं मध्येऽपि तेजस्विनां

पिक् सामान्यमचेतनं प्रभूमिगानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ ४१ ॥

(वज्रभेदेवस्य)

भुञ्जन्ति कमणदमणा अम्भन्तरसण्ठिधा गहन्दाण ।

जे उण मिदुरमहाआ ते धवळावाहिरयेअ ॥ ४२ ॥

कटारि चरणजोगकरहविहिवसेण चूदळआ ।

तुह मुह पडिआ तेण्णं असोअणिज्जा नए जाआ ॥ ४३ ॥

उपरि भुजङ्गा साहासु कण्टआ खुइकीडआ हेट्टे ।

तुइस्स वि तुह पाअव पडिअ अणोक्तयविसम ॥ ४४ ॥

(गाथाकोशे)

इत्यसद्राजपद्धतिः ॥

४१. अधाराजकपद्धतिः ।

राजा चेन्न भवेल्लोके पृथिन्यां दण्डधारकः ।

शूळे मत्स्पानिवाधक्ष्य(श्च) दुर्बलान् बलवत्तरः ॥ १ ॥

अराजकेषु राष्ट्रेषु धर्मो न ह्यवतिष्ठते ।

परस्परं च बाधन्ते सर्वथा धिगराजकम् ॥ २ ॥

(मनोः)

नाराजके जनपदे विष्णुमाली महास्वनः ।

अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥ ३ ॥

नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।

नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ॥ ४ ॥

यथा क्षुद्रका नद्यो यथा शाप्यतृणं वनम् ।

भगोपाक्षा यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ ५ ॥

(श्रीरामायणे)

विप्रोपितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् ।

रन्धान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिपतां ययौ ॥ ६ ॥

(कालिदासस्य)

राज्ञा शून्या कुमारैश्च चोरभोग्या भवेन्मही ।

केवलामुरभोग्यैव सन्ध्या चन्द्रार्कवर्जिता ॥ ७ ॥

यः स्यादराजको लोकश्चक्षुष्मानपि सोऽन्धकः ।

तं विना यन्न शक्नोति कृत्याकृत्यानिरीक्षणम् ॥ ८ ॥

सिंहशून्यमिवारण्यं चन्द्रशून्यमिवाम्बरम् ।
 अर्कशून्यमिवाहः स्याद्राजशून्यं महीतलम् ॥ ९ ॥
 (चाक्षुषीये)

इत्यराणकपद्धतिः ॥

४२. अथ राजविद्यापद्धतिः ।

आन्वीक्षिकीं त्रयीं चार्त्ता दण्डनीतिं च पार्थिवः ।
 तद्विद्यैस्तत्क्रियोपेतैश्चिन्तयेद्विनयान्वितः ॥ १ ॥
 आन्वीक्षिकयात्मविज्ञानं धर्माधर्मं त्रयीस्थितौ ।
 अर्थानर्थौ तु चार्त्तायां दण्डनीत्यां नयानयौ ॥ २ ॥
 (ब्रामन्दके)

इति राजविद्यापद्धतिः ॥

४३. अथ जितोन्द्रियपद्धतिः ।

प्रकीर्णं विषयारण्ये घायन्तं विप्रमाथिनम् ।
 ज्ञानाङ्कुशेन कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ १ ॥
 लोकाधाराः श्रियो राज्ञा दुरापाः दुष्परिग्रहाः ।
 तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि संस्कृते ॥ २ ॥
 यथाम्भसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा ।
 तद्वत् प्रसन्नेन्द्रियवान् ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ ३ ॥
 जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।
 जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥ ४ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
 एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये ॥ ५ ॥
 शुचिः सप्ताङ्कुराहारो विदूरक्रमणक्षमः ।
 लुब्धकाद् गीतलोभेन मृगो मृगयते वधम् ॥ ६ ॥
 गिरीन्द्रशिखराकारो लीलयोन्मूलितद्रुमः ।
 फरिणीस्पर्शसंमोहादाळानं याति वारणः ॥ ७ ॥

स्निग्धदीपशिखालोकविलोभितविलोचनः ।

मृत्युमृच्छत्यमन्देहात् पतङ्गः सहसा पतन् ॥ ८ ॥

दूरेऽपि हि भवन् दृष्टेरगाधे मल्लिले चरन् ।

मीनस्तु सामिपं लोहमास्थादयति मृन्यवे ॥ ९ ॥

गन्धलुब्धो मधुकरो दानासवपिपामया ।

अभ्येत्यसुखमञ्जारां गजरूर्णञ्जळञ्जळाम् ॥ १० ॥

(एते कामन्दके)

अजितेन्द्रियवर्गस्य नाचारेण भवेत् फलम् ।

केवलं देहखेदाय दुर्भगस्य विभूषणम् ॥ ११ ॥

तस्य राज्ञः स्थिरैव धीर्यदि स्यान्निपतेन्द्रियः ।

गजस्नानमिवाचारस्तस्य यो ह्यजितेन्द्रियः ॥ १२ ॥

(राजरा)

राज्ञा मदद्विषो नेयः शमालाननिलीनताम् ।

शमितः शौरिणा घाणदर्पाभिश्चक्रधारया ॥ १३ ॥

(चातुर्वर्ग्ये)

इन्द्रियाण्येव तत् सर्वं यत् स्वर्गनरकावृधौ ।

निष्ठुहीतविषट्ठानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ १४ ॥

(महाभारते)

स्वान्त ! गतं किङ्करोतां यस्य त्वं तस्य किङ्करो लोकः ।

लोकस्य किङ्करोऽसौ यो भवनः किङ्करो भवनि ॥ १५ ॥

(स्वान्तशमके)

कुमुदान्येव शशाङ्कः सविता बोधयति पद्मान्येव ।

वाशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपगद्मग्री युद्धिः ॥ १६ ॥

(शतकुन्तले)

रथः शरीरं पुरुषस्य दृष्ट आत्मा नियन्तेन्द्रियाण्या (शु ? इ) रथाः ।

तीरप्रमत्तः ह्यशूलः सदभ्रंर्दान्तैः कृती याति पदं स धीरः ॥ १७ ॥

शूरहमातद्रपतङ्गमीनभृङ्गा हताः पञ्चभिरेव पञ्च ।

एकः प्रमार्था स कथं न वध्यो यस्यां हताः पञ्चभिरेव पञ्च ॥ १८ ॥

(महाभारते)

क चिराय परिग्रहःश्रियः क च दुष्टेन्द्रियवाभिवश्यता ।
शरदभ्रचलाश्वलेन्द्रियैरसुरक्षा हि बहुच्छङ्काः श्रियः ॥ १९ ॥

(भारवेः)

विसआण वसे कोओ अवसा विसआण सण वजे धीरा ।
को ताण जण अवसो विसआ हि वसीकआ भेहि ॥ २० ॥

(माधाकोरो)

इति जितेन्द्रियपद्धतिः ॥

४४. अपाजितेन्द्रियपद्धतिः ।

स्त्रीद्युतमृगयामद्यवाक्पारुष्योग्रदण्डता ।
अर्थसन्दूषणं चेति राज्ञां व्यसनसप्तकम् ॥ १ ॥
सर्वदोषचये राज्ये सन्निपातज्वरोपमे ।
जननिद्रेच दुर्वारः(?)शक्ति व्यसनसप्तकम् ॥ २ ॥
यो जितः पञ्चयगेण सहजेनात्मकर्षिणा ।
भाषदस्तस्य वर्धन्ते शुक्लपक्ष इवोदुराद् ॥ ३ ॥
पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं चेदेकमिन्द्रियम् ।
ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा द्युतेः पादादिवोदकम् ॥ ४ ॥
धर्मार्थौ यः परित्यज्य स्यादिन्द्रियवशानुगः ।
श्रीमाणराज्यकोशेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ ५ ॥
अर्थानामीश्वरो यः स्यादिन्द्रियाणामनीश्वरः ।
इन्द्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद् भ्रश्यते हि सः ॥ ६ ॥

(महभारते)

एकस्यापि न यः शक्तो मनसः सन्निवर्हणे ।
महौ सागरपर्यन्तां स कथं विजिगीषते ॥ ७ ॥

(कामन्दके)

दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्मनः ।
भोगान् भोगानिवाहेयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ ८ ॥

(भारवेः)

अविजित्य य आत्मानममात्यान् विजिगीषते ।
 अजितात्माजितामात्यः सोऽवशः परिहीयते ॥ ९ ॥
 अनर्थमर्थतः पश्यन्नर्थं चैवाप्यनर्थतः ।
 इन्द्रियैः प्रसृतो बालः सुदुःखं मन्यते सुखम् ॥ १० ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मानो हर्षो मदस्तथा ।
 षड्वर्गमुत्सृजेदेनं यस्मिंस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ ११ ॥
 दाण्डक्यो नृपतिः कामात् क्रोधाच्च जनमेजयः ।
 लोभादैरुस्तु राजर्षिर्वातापिर्हर्षतोऽसुरः ॥ १२ ॥
 पौलस्त्यो राक्षसो मानान्मदाद् दम्भोद्भयो नृपः ।
 प्रयाता निधनं ह्येते शत्रुष्ववर्गमाश्रिताः ॥ १३ ॥
 सप्त दोषाः सदा राज्ञा हातव्या विजिगीषुणा ।
 मायशो यैर्विनश्यन्ति दृढमूलाश्च पार्थिवाः ॥ १४ ॥

(कामन्दके)

इत्यजितेन्द्रियपद्धतिः ॥

४५. अथ विनयपद्धतिः ।

नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः ।
 विनयो हीन्द्रियजयस्तद्युक्तः शास्त्रमृच्छति ॥ १ ॥
 आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् ।
 ततोऽमात्यांस्ततः पुत्रांस्ततो भृत्यांस्ततः प्रजाः ॥ २ ॥
 शास्त्राय गुरुसंयोगः शास्त्रं विनयवृद्धये ।
 विद्याविनीतो नृपतिर्न कच्छेत्पुत्रवसीदति ॥ ३ ॥
 इयं हि लोकव्यतिरेकवर्तिनी स्वभावतः पार्थिवता समृन्नाता ।
 बलात् तदेनां विनयेन योजयेन्नयस्य वृद्धौ विनयः पुरस्तरः ॥ ४ ॥
 परां विनीतः समुपैति सेव्यतां महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
 प्रवृषदानो मृदुसञ्चलत्करः करीव मद्रो विनयेन शोभते ॥ ५ ॥

जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।
 गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रसवा हि सम्पदः ॥ ६ ॥
 (किराते)

इति विनयपद्धतिः ॥

४६. अथाविनयपद्धतिः ।

अविनयरतमादरादृते वशमवशं हि नयन्ति विद्विषः ।
 श्रुतिविनयविधिं समाश्रितस्तनुरपि नैति पराभवं क्वचित् ॥ १ ॥
 नयनाद् विनयप्रमाथिनः समुपेक्षेत समुन्नतिं द्विषः ।
 सुजयः खलु तादृगन्तरे विपदन्ता ह्यविनीतसम्पदः ॥ २ ॥
 (किराते)

इत्यविनयपद्धतिः ॥

४७. अथ कामजयपद्धतिः ।

कामः क्रोधश्च लोभश्च मानो हर्षो मदस्तथा ।
 एते हि षड् विजेतव्या नित्यं स्वं देहमाश्रिताः ॥ १ ॥
 सतामपि कुले जाताः कर्मणा वत ! दुर्गलम् ।
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानः कामजालप्रलोभिताः ॥ २ ॥
 नहि कामात्मना राज्ञा सततं शठबुद्धिना ।
 नृशंसेनापि लुब्धेन शक्याः पालयितुं प्रजाः ॥ ३ ॥
 अनौचित्येन कन्यासु पुरस्त्रीषु च या रतिः ।
 स कामो हि क्षितीन्द्राणामरिषड्वर्गपूर्वजः ॥ ४ ॥
 अभिमानितभूतेन सानुपन्धरसेन तु ।
 यतः सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः प्रोच्यते बुधैः ॥ ५ ॥
 कामा मनुष्यं प्रदहन्त एव धर्मस्य ये विघ्नमूला नरेन्द्र ! ।
 पूर्वं नरस्तान् भविमान् प्रतिघ्नंछोके प्रशंसां लभतेऽनवधाम् ॥ ६ ॥
 (महाभारते)

इति कामजयपद्धतिः ॥

४८. अथ मृगयादोषपद्धतिः ।

मृगयाक्षा दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः ।
 तीर्यत्रिकं वृथाटाट्या कामजो दशको गणः ॥ १ ॥
 कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः ।
 विपुज्यतेऽर्चकामाभ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव यः ॥ २ ॥
 यस्मात्तु व्यसनं राज्ञस्त्वनुमोदन्ति शत्रवः ।
 तदसह्यतरं दुःखं मन्यन्ते मरणादपि ॥ ३ ॥
 ईर्ष्ययैव समुद्रिमाः पुरुषा(द्वि?द्व?द्व?)दृचेतसः ।
 अतिसक्ताः पलायन्ते श्रीधृतिस्मृतिर्कीर्त्तयः ॥ ४ ॥
 मृगतुष्येव मृगया मृगानिच नराधिपान् ।
 हरन्ति पा(र?ठ?)यन्त्याराच्छ्वभ्रेष्विव विपत्तिषु ॥ ५ ॥
 (बृहत्कयायाम्),
 प्रच्छन्नोपगतः शैलसरिद्विपिनकुक्षिषु ।
 चधवन्धपरिलेश आसन्नाटविकादिभिः ॥ ६ ॥
 स्वसैन्यैश्च स्वकुल्यैश्च पराभिन्नैश्च मारणम् ।
 इत्यादि पृथिवीन्द्राणां-मृगयाव्यसनं स्मृतम् ॥ ७ ॥
 (कामन्दके)
 पाण्डुरित्वा बहून् देशान् युधा विक्रमणेन च ।
 मृगव्यवामनिधने कृच्छ्रां प्राप स आपदम् ॥ ८ ॥
 (महाभारते)
 (नृपतेः) प्रतिपिद्धमेव तत् कृतवान् पङ्क्तिरथोपिशङ्क्य यत् ।
 अपथे पदमर्पयन्ति हि ध्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः ॥ ९ ॥
 (कालिदासस्य)
 इति मृगयादोषपद्धतिः ॥

४९. अथ मृगयागुणपद्धतिः ।

यदि घातयते कश्चित् पापसत्त्वं प्रजारितम् ।
 सर्वसम्प(भि?हि?)तार्थाय न तेनासौ विहिंसकः ॥ १ ॥

द्वीपिनं शरभं सिंहं व्याघ्रं कुञ्जरमेव च ।
 महिषं वानरं चैव सूकरश्चानपन्नगान् ॥ २ ॥
 गोब्राह्मणहितार्थाय बालस्त्रीरक्षणाय च ।
 वृद्धातुरपवित्राणे यो दिनस्ति स धर्मवित् ॥ ३ ॥
 निर्मानुषामिमां सर्वे मृगा इच्छन्ति मेदिनीम् ।
 भक्षयन्ति च सस्यानि श्लासितन्या नृपेण ते ॥ ४ ॥
 या वै शत्रुवधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।
 क्षमाययाप्यच्छलेन मृगाणामिपुधारिभिः ॥ ५ ॥
 स्वर्गं मृगाश्च गच्छन्ति स्वयं नृपतिना हताः ।
 .... ॥ ६ ॥

मेदश्छेदकृशोदरं लघु भवत्पुत्थानयोग्यं वपुः
 सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमधिकं भयक्रोधयोः ।
 उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले
 मिध्या हि व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ ७ ॥
 (कालिदासस्य)

इति मृगयागुणपद्धतिः ॥

५०. अथ घूतदोषपद्धतिः ।

बहूनि धर्मशास्त्राणि पठन्ति द्विजसत्तमाः ।
 तेषु किंस्विदिदं दृष्टं घूते जीयेत यत् परम् ॥ १ ॥
 किं ते घूतेन राजेन्द्र ! बहुदोषेण मानद ! ।
 देवने बहवो दोषात् तस्मात् तत् परिषर्जयेत् ॥ २ ॥
 धनक्षयः शिष्टगर्हा सदाचारविवर्जितम् ।
 शत्रुभिः पीडनं चैव घूतासक्तधियां नृणाम् ॥ ३ ॥
 घूतादनर्थसंरम्भो घूतात् स्नेहक्षयो महान् ।
 पक्षाणां चापि महतां घूताद् भेदः प्रवर्तते ॥ ४ ॥
 (कामन्दके)

नल्लभ राजा घूतेन हृते राज्ये महोदये ।

धर्मदारान् परित्यज्य परधर्मपरोऽभवत् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

पाण्डवो धर्मराजस्तु लोकपाल इवापरः ।

स राज्यं धनमक्षय्यं पणमेकममन्यत ॥ ६ ॥

(चातुर्षीये)

यत्तद्भजितमत्सृष्टं क्षात्रं तेजोऽस्य भूपतेः ।

दीव्यताक्षैस्तदा तेन नूनं तदपि हारितम् ॥ ७ ॥

(वेणीमंहारे)

इति धूतशोषपद्धतिः ॥

५१. अथ दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः ।

न दिवा मस्वपेज्जातु न पूर्वापररात्रयोः ।

न स्वपेदेषु यो राजा तस्येयं दृढवन्मही ॥ १ ॥

स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चाभिभूयते ।

देहा(न ? न्त)रमिवापन्नध्वरत्यपगतस्मृतिः ॥ २ ॥

(महामारते)

इति दिवास्वप्ननिन्दापद्धतिः ॥

५२. अथ परिवाददोषपद्धतिः ।

न वाच्यः परिवादो वै न श्रोतव्यः कथञ्चन ।

कर्णौ तत्र पिपातव्याौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ १ ॥

आक्रोशपरिवादाम्नां विहिंसन्त्ययुषा युधान् ।

तस्मान्न स्पर्धयेदन्यं न चात्मानं विहिंसयेत् ॥ २ ॥

सह्यामान् विपुलान् जित्वा लब्ध्वा च विपुलं धनम् ।

विजित्य च महीं कुत्स्तां न विकल्पेत् पण्डितः ॥ ३ ॥

(एवे महामारते)

इति परिवाददोषपद्धतिः ॥

५३. अथ श्रीव्यसनपद्धतिः ।

न स्त्रीभ्यः किञ्चिदन्यद्वै पापीयतरमस्ति वै ।

स्त्रियो हि मूलं दोषाणां तथा त्वमापि चेत्य ह ॥ १ ॥

५५. अथ पानदोषपद्धतिः ।

अकार्यकरणाद् भीतः कार्क्षाणां च विवर्जनात् ।
 अकाले मन्त्रमेदाच्च येन माद्येन तत् पिबेत् ॥ १ ॥
 ये पिबन्ति महामोहं पानं पापयुता नराः ।
 कलिं ते कुर्वतेऽधोक्ष्णं प्रहरन्ति परस्परम् ॥ २ ॥
 अयुक्तं बहु भाषन्ते यत्र कचन शेरते ।
 नया विक्षिप्य गात्राणि नष्टसंज्ञा इवासते ॥ ३ ॥
 गुरुनतिवदेन्मत्तः परदारान् प्रभर्षयेत् ।
 स(हि ? मि)कं कुरुते शौण्डेर्न शृणोति हितं क्वचित् ॥ ४ ॥
 (महाभारते)

इति पानदोषपद्धतिः ॥

५६. अथ तौर्यत्रिकपद्धतिः ।

नृचे गीते च वाद्ये च यः प्रसक्तो नराधिपः ।
 दोषैरेवं त्रिभिर्जुष्टो विषमैर्नश्यति ध्रुवम् ॥ १ ॥
 पानमश्नास्तथा नार्यो मृगया गीतवादिता ।
 एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ २ ॥
 इति तौर्यत्रिकपद्धतिः ॥

५७. अथ वृथादाट्या ।

अनर्थकं विप्रवासं गृहेभ्यः पापैः सन्धिं परदाराभिर्मर्शम् ।
 डम्भं स्तेन्यं पैशुनं मद्यपानं न सेवते यः स सुखी स देवः
 [॥ १ ॥
 (महाभारते)

इति वृथादाट्या ॥

५८. अथ क्रोधप्रशंसापद्धतिः ।

न च संकुचितः पन्था येन वाली ह्यो गतः ।
 समये विष्ठ सुग्रीव ! मा बालिपयमन्वगाः ॥ १ ॥

चापमानय सौमित्रे ! शरांश्चाशीविषोपमान् ।

सागरं शोषयिष्यामि पटुभ्यां यान्तु छुवद्भमाः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

उदाहरणमाशीःसु प्रथमे ते मनस्विनाम् ।

शुष्केऽशनिरिवामपों यैररातिषु पात्यते ॥ ३ ॥

(ऋग्वेदे)

कोपं प्रभो ! संहर संहरेति यावद् गिरः खे मरुतां चरन्ति ।

तावत् स बह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ४ ॥

(कालिदासस्य)

पथ्नामि कौरवशतं समरे न कोपाद्

दुःशासनस्य रुधिरं न पिबाम्युरस्तः ।

सञ्चूर्णयामि गदया न सुयोधनोरु

सन्धिं करोतु भवता नृपतिः पणेन ॥ ५ ॥

श्रुतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकं

मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः ।

नरकरिपुणा सार्धं तेषां समीपकिरीटिना-

मयमहमसृद्धमेदोमांसैः करोमि दिशां बलिम् ॥ ६ ॥

यो यः शस्त्रं विभर्त्ति स्वभुजगुरुमदः पाण्डवीनां चमूनां

यो यः पञ्चालगोत्रे शिशुरधिकधया गर्भशय्यां गतो वा ।

यो यस्तत्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः

क्रोधान्वस्तस्य तस्य स्वयमपि जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम्

[॥ ७ ॥

(वेणीसंहारे)

इति क्रोधप्रशंसापद्धतिः ॥

५९. अथ क्रोधनिन्दापद्धतिः ।

न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् ।

द्वेतारमपि जुह्वानं स्पृष्टो दहनि पावकः ॥ १ ॥

(यक्षभदेवस्य)

६२. अथ द्रोहपद्धतिः ।

करोति (यः) परद्रोहं जनस्यानपराधिनः ।

तस्य राक्षः स्थिरापि श्रीः समूल नाशमृच्छति ॥ १ ॥

(महाभारते)

इति द्रोहपद्धतिः ॥

६३. अधेर्ष्यापद्धतिः ।

य ईर्ष्यः परचित्तेषु रूपे वीर्यं कुलेऽन्वये ।

सुखसौभाग्यसत्कारे तस्य व्याधिरनन्तरुः ॥ १ ॥

न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्त्तव्या रक्ष्या दाराश्च सर्वशः ।

अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मादीर्ष्या विवर्जयेत् ॥ २ ॥

सहस्रं श्रियमन्येषां यद्यपि त्वयि नास्ति सा ।

अन्यत्रापि सतीर्लक्ष्मीः कुशला भुञ्जते जनाः ॥ ३ ॥

न हि जातूपनश्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ।

दातारः सद्ग्रहीतारः कार्यकारणभेदिनः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

इतीर्ष्यापद्धतिः ॥

६४. अथामृषापद्धतिः ।

अनार्यवृत्तममाश्रमस्त्रयकमधार्मिकम् ।

अनर्थाः क्षिप्रमायान्ति वा(त् १ ग्दु)ष्टं क्रोधनं तथा ॥ १ ॥

(महाभारते)

इत्यमृषापद्धतिः ॥

६५. अथार्थदूषणपद्धतिः ।

अर्थानामननुष्ठाता कामचारी विकल्थनः ।

अपि सर्वा महीं लब्ध्वा क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ १ ॥

अनर्थे चैव निरतमर्थे चैव पराङ्मुखम् ।

न तं भर्तारमिच्छन्ति पण्ड पतिमिव स्त्रियः ॥ २ ॥

योऽर्थकामस्य वचनं प्रतिकूलान्न मृष्यते ।

मृणोति प्रतिकूलानि द्विपतां वशमेति सः ॥ ३ ॥

मर्माण्यस्थानि हृदयं गथाद्यन
 घोरा वाचो निर्देहन्ती(५? ह) पुंसाम् ।
 तस्माद्वाचं ऋगतीं रूक्षरूपां
 धर्मारामो नित्यशो वर्जयेन् ताम् ॥ ७ ॥
 (महाभारते)

इति चात्पारप्यपद्धतिः ॥

६७. अथ दण्डपारुष्यपद्धतिः ।
 अस्थाने ह्यपि च स्थाने सत्ततं चानुगामिनि ।
 क्रुद्धो दण्डान् प्रणयति त्रिविधांस्तेजसा वृतः ॥ १ ॥
 सन्तापलोभमोहांश्च शत्रून् स लभते नरः ।
 क्रोधदण्डान् मनुष्येषु विविधान् नृपतिर्नयन् ॥ २ ॥
 भ्रश्यते शीघ्रमैश्वर्यात् प्रजाभ्यः सज्जनादपि
 स्योपकर्तृन् स्वशत्रून्श्च तेजसैवोपगच्छति ॥ ३ ॥
 तस्मादुद्विजते लोकः सर्पाद्वैश्वगतादिव ।
 दण्डपारुष्यदोषेण विलुप्यन्तेऽखिलाः प्रजाः ॥ ४ ॥
 क्षपयत्युग्रदण्डो हि जनं राजा यमोपमः ।
 स्खलितः स्खलितो यध्य इति चेन्निधितं भवेत् ॥ ५ ॥
 द्वित्रा यद्यवशिष्येरन् बहुदोषा हि मानवाः ।
 (एते महाभारते)

इति दण्डपारुष्यपद्धतिः ॥

६८. अथ लोभपद्धतिः ।

मनःसङ्कल्पवीर्येण कामेन विषयेषुभिः ।
 विद्धः पतति लोभाग्रौ ज्योनिलोभात् पतद्भवत् ॥ १ ॥
 दानार्हेष्वग्रदातृत्वमकारणधनुर्ग्रहः ।
 लोभमाहुर्महानर्थं तस्मात् नं परिवर्जयेत् ॥ २ ॥

यथाद्रिः स्वममृत्थेन वह्निना नागमृच्छति ।
 तथाहृतान्मा लोभेन सृजेन विनश्यति ॥ ३ ॥
 अश्रमा श्रीपरित्वागो हीनाशोऽय धनक्षयः ।
 अभिन्या चाक्षता चैव मा लोपात् प्रवर्तते ॥ ४ ॥
 नहि पूरयितुं शक्यो लोभः प्रीत्या नवजन ।
 नित्यगम्भीरतोयाभिरापगाभिरिवाम्बुधिः ॥ ५ ॥
 सुमहान्त्यपि ज्ञात्वाणि धाम्यन्तो नृदृश्रुताः ।
 छेत्तारः सन्नयाना च विनश्यन्ते लब्धनुद्भयः ॥ ६ ॥
 भूतिर्लोभाभिभूतस्य भूभर्तुर्भूरिदुःसदा ।
 लुब्धः प्राप ज्यथा शुक्र पिनाकिनटराग्ये ॥ ७ ॥
 (एते मह भारते)

इति कं भष्यति ॥

६९. अथ मानपद्वनिः ।

लक्ष्मीलतां प्रमथानि राजा मानमहाश्रुतिः ।
 हृदन्तर्महरीदशगण्डं मेहे सुयोधनः ॥ १ ॥
 अतिमानः धियं दन्ति पुरुषम्यास्पमेयमः ।
 गर्भेण दूष्यते नन्या मृद्वानन त द्विजः ॥ २ ॥
 जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान् धर्मचर्यामिदृया ।
 क्रोधः धियं शीलमना रमेरा दियं कामः सर्वमेवाभिमानः ॥ ३ ॥
 (एते मह भारते)

इति मनपद्वति ॥

अयाच्यं चैव याचन्तेऽभोज्यान् व्याहारायन्ति च ।
 उत्क्रोचैर्वश्चनाभिश्च कार्याणि घ्नन्ति चास्पति ॥ ३ ॥
 जर्जरं चास्य विषयं कुर्वन्ति प्रतिशासनैः ।
 क्षुतं च पृथग्नं चैव कुर्वन्ते चास्य सन्निधौ ॥ ४ ॥
 हयं वा दन्तिनं वापि रथं वा नृपसम्पत्तम् ।
 अधिरोहन्त्यनादृत्य हर्षुलं पार्थिवं सृष्टुम् ॥ ५ ॥
 हेलय(न्तं च ? न्तश्च) कुर्वन्ति सायज्ञास्वस्य शासनम् ।
 निन्दन्ति स्वानधीकारान् सन्त्यजन्ति च भारत ! ॥ ६ ॥
 न वृत्त्या परितुष्यन्ति राजदेयं हरन्ति च ।
 अस्मत्प्रणेयो राजेति लोके चैव वदन्त्युत ॥ ७ ॥
 एते चान्ये च बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्त्युत ।
 नृपतौ मार्दवोपेते हर्षुले च युधिष्ठिर ! ॥ ८ ॥
 (एते महाभारते)

इति हर्षपद्धतिः ॥

७१. अथ प्रमादपद्धतिः ।

मर्दं कामजव्यसनमवदत् ॥
 क्षत्रियस्य प्रमत्तस्य दोषः सज्जायते महान् ।
 अधर्माः सम्प्रवर्तन्ते प्रजासम्मोहकारकाः ॥ १ ॥
 चातुर्वर्ण्यं तथा वेदाश्चातुराश्रम्यमेव च ।
 सर्वमेतत् प्रमुञ्चेत यदा राजा प्रमाद्यति ॥ २ ॥
 यथा वप्रे वेगवति सरितः सम्प्लुतोदके ।
 नित्यं पञ्चनखावाघस्तथा राज्ञः प्रमाद्यतः ॥ ३ ॥
 राज्ञः प्रमाददोषेण दस्पुभिः परिमुष्यते ।
 अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते ॥ ४ ॥
 संयुक्तोऽपि बलैः कश्चित् प्रमादेनेह युज्यते ।
 तेन द्वारेण शत्रुभ्यः क्षीयते सबल्यो नृपः ॥ ५ ॥

लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह वृहस्पतिः ।

तस्माद्राज्ञा विशेषेण स्वार्थश्चिन्त्योऽप्रमादतः ॥ ६ ॥

प्रमादं वै मृत्युमहं ब्रवीमि सदाप्रमादादमृतत्वं ब्रवीमि ।

प्रमादाद्वा अ(सु)राः परामवन्ति सदाप्रमादाद् ब्रह्मभूताः सुराश्च ॥ ७ ॥

(एते महाभारते)

इति प्रमादपद्धतिः ॥

७२. अधाज्ञापद्धतिः ।

एतदर्थं हि राजानः प्रशामन्ति वसुन्धराम् ।

यदेषां सर्वकृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते ॥ १ ॥

(अष्टाश्वमेधे)

आज्ञा तेजः पार्थिवानां सा च वाचि प्रतिष्ठिता ।

यस्यै शूयुरसत् सदा स धर्मो व्यवहारिणाम् ॥ २ ॥

(मनो०)

राजा रजतमूपेन न भुङ्क्ते कनकौदनम् ।

आज्ञासिद्धिरसिद्धा चेत् किं फलं नृपजन्मनः ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

न वेन सज्यं कचिदुद्यतं धनुः

कृतं न वा कोपविजिह्वमाननम् ।

गुणानुरागेण शिरोभिरुक्षते

नराधिपैर्माल्यमिवास्य शामनम् ॥ ४ ॥

(भारते)

*तुल्य चिअ एम भरो आणामेत्तप्फळो षड्भुत्तणसहो ।

अरुणो छाआवहणो निसअं विअमन्ति अप्पणा कपळसरा ॥ ५ ॥

कह तम्मि वि ज्जाइज्जइ जम्मि अदिण्णप्फळा अदूरपसारिआ ।

पडिअम्मि इमे व्व ळआ स च्चिअ अण्णं पुणो वि ळग्गइ आणा ॥ ६ ॥

(सिद्धिपद्धते)

इत्याज्ञापद्धतिः ॥

*कुमावमेवैय भर आहामात्र ३० प्रमुचयदः ।

अद्वयजयावहो विराह विरमन्दात्मना कमलसरोति ॥

कथं तस्मिन्नापि लासते यस्मिन्नुत्सुक्या अद्वयसुता ।

पतिरे इमं ॥ एता देवान्य पुनरपि लम्पयता ॥

७३. अथ दण्डपद्धतिः ।

दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एव हि रक्षति ।

दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥

(मनोः)

दण्डेन र(क्ष?क्ष्य)माणा हि राजन्नहरहः प्रजाः ।

राजानं वर्धयन्तीह तस्माद्दण्डः परायणम् ॥ २ ॥

मल्लचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थाऽथ भिक्षुकः ।

दण्डस्यैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिताः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

चतुर्वर्णाभिमो लोके राज्ञा दण्डेन पालितः ।

स्वधर्मकर्माभिरतो वर्त्तते स्वेषु कर्मसु ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।

उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥ ५ ॥ -

(धीरामायणे)

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि ।

बहूनां भवति क्षेमस्तस्य पुण्यग्रदो वधः ॥ ६ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

स राजा पुरुषो दण्डः स नेता शासिता च सः ।

चतुर्णामाश्रमाणां स धर्मस्य प्रतिभूः स्मृतः ॥ ७ ॥

अद्यात् काकः पुरोदार्शं श्वा च लिङ्गाद्विस्तथा ।

स्वाम्यं च(तस्मा?न स्या)त् कस्मिंश्चित् प्रवर्त्तेताधरोत्तरम् ।

अन्धं तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत् किञ्चन ।

दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विभजन् साध्वसाधुनी ॥ ९ ॥

(मनोः)

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।

प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत् साधु पश्यति ॥ १० ॥

उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परिभूयते ।

दण्डेन नृपतिस्तस्माद् युक्तदण्डः प्रशस्यते ॥ ११ ॥

नियतविषयपत्तिः प्रायशो दण्डयोगा-

ज्जगति परबन्धेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।

कृशमथ विकलं वा व्याधितं वाघनं वा

पतिमपि कुलनारी दण्डनीत्याभ्युपैति ॥ १२ ॥

(कामन्दकीये)

इति दण्डपद्धतिः ॥

७४. अथ पुत्रपद्धतिः ।

इह वा तारयेत् पुत्रं चत वा प्रेत्य (दा?ता)रयेत् ।

सर्वथा तारयेत् पुत्रं आत्मा वै पुत्रं उच्यते ॥ १ ॥

भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शं स्वमिवाननम् ।

जनिता ह्लादते प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥ २ ॥

(महाभारते)

नास्ति पुत्रसमो बन्धुर्नास्ति पुत्रसमं सुखम् ।

नास्ति पुत्रसमा मीतिर्नास्ति पुत्रसमा गतिः ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

जीवतोर्वाक्यकरणात् प्रत्यब्दं भूरिभोजनात् ।

गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ॥ ४ ॥

(मनोः)

यस्य पुत्रगुणान्मित्राण्यमित्रा यत्पराक्रमम् ।

कपयन्ति सदा सत्सु पुत्रवांस्तस्य वै पिता ॥ ५ ॥

गर्भकेशः स्त्रिया मन्ये सफलो हि पिता तदा ।

यदा भवीजबीजा स्यात् सद्ग्रामे वा इतः सुतः ॥ ६ ॥

(मार्कण्डेये)

कोऽर्थोऽस्ति बहुभिः पुत्रैर्गणनापूरणात्मकैः ।

वरमेकः कुलालम्बी त्रिथान्तः स्यात् पिता यतः ॥ ७ ॥

एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन धीमता ।

इत्वं पुरुषमिहेन चन्द्रेणेव प्रकाश्यते ॥ ८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दिग्वाससं गतव्रीळं जटिलं धूलिधूसरम् ।

पुण्यहीना न पश्यन्ति गङ्गाधरमिवात्मजम् ॥ ९ ॥

(वल्लभदेवस्य)

हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।

नियुज्यमानो विस्रन्धः किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥ १० ॥

स्वर्गो धनं वा धान्यं वा विद्याः पुत्रः सुखानि वा ।

गुरुव्यनुरोधेन न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ ११ ॥

स्वाधीनं समतिक्रम्य मातरं पितरं गुरुम् ।

अस्वाधीनं कथं दैवं प्रकारैरभिराभ्यते ॥ १२ ॥

विक्रीतमाहितं क्रीतं दत्तं पित्रा तु जीवता ।

पुत्रस्तदन्यथाकर्तुं यः पुमान् प्रसहिष्यते ॥ १३ ॥

गन्धर्वलोकानपरान् ब्रह्मलोकांस्तथा परान् ।

माप्नुवन्ति महात्मानो मातापितृपरायणाः ॥ १४ ॥

पितुर्हितमतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते ।

तदपत्यं मतं लोके विपरीतमतोऽन्यथा ॥ १५ ॥

(धीरामायणे)

विनीताः श्रुतसम्पन्नाः शस्त्रेषु च कृतभ्रमाः ।

गजाश्वारोहणे दक्षा लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १६ ॥

धर्मज्ञाः शुचयो वीराः पितुः शुभ्रपणे रताः ।

रूपौदार्यवलोपेता लभ्यन्ते सुकृतैः सुताः ॥ १७ ॥

(मनो०)

किं मृष्टं सुतवचनं पुनरपि मृष्टं तदेव सुतवचनम् ।

मृष्टादपि मृष्टतरं श्रुतपरिपक्वं तदेव सुतवचनम् ॥ १८ ॥

(बलादिभाषे)

भालक्ष्य दन्तमुकुलाननिमित्तहास-

रन्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अडाधपप्रणयिनस्तनयान् वहन्तो

धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १९ ॥

(काशिकासत्य)

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
 किं संवाद्यतः सुखानि चरणौ तातस्य किं राजकम् ।
 किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोज्झिने या गुरो-
 रायासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तेनास्ति कश्चिद् गुणः ॥ २० ॥
 (वागानन्दे)

इति पुत्रपद्धतिः ॥

७५. अथ दुष्पुत्रपद्धतिः ।

राजपुत्रा मदोन्मत्ता गजा इव निरङ्कुशाः ।
 भ्रातरं स्वामिनं घ्नन्ति पितरं घामिमानिनम् ॥ १ ॥
 प्रजात्मश्रेयसे राजा कुर्वीतात्मजरक्षणम् ।
 लोलुप्यमानास्तेऽर्थेषु हन्युरेनमलक्षिताः ॥ २ ॥
 राजपुत्रैर्मदोन्मत्तैः प्रार्थ्यमानमितस्ततः ।
 दुःखेन रक्ष्यते राज्यं व्याघ्राघ्रातपिबामिपम् ॥ ३ ॥
 रक्ष्यमाणा यदि च्छिद्रं कथञ्चित् प्राप्नुवन्ति ते ।
 सिंहा इवाशु तं घ्नन्ति रक्षितारमसंशयम् ॥ ४ ॥
 (कामन्दकीये)

तथा गवा किं क्रियते या न धेनुर्न गर्भिणी ।
 कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ ५ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

राजपुत्रपरित्यागः सुदुर्वृत्तोऽपि नार्हति ।
 ह्लिश्यमानः स पितरं परमाश्रित्य हन्ति हि ॥ ६ ॥
 (कौटिल्ये)

पितृन् भ्रातृनपि घ्नन्ति प्राप्ताराज्या नृपात्मजाः ।
 राज्यलक्ष्मीर्हि मोहाय क्षत्रियाणां दुरात्मनाम् ॥ ७ ॥
 रञ्जयन्ति प्रजाः प्राजा मन्त्रिभिर्नृपमूनवः ।
 प्राप्ताराज्याः पुनर्ध्नन्ति बन्धूनपि विरोधिनः ॥ ८ ॥
 माने तपसि शौर्ये वा यस्य न प्रथितं यशः ।
 विद्यायामर्थलाभे वा मातुरुच्चार एव सः ॥ ९ ॥

यौवनं बलसम्पत्तिः प्रभृत्वमविवेकिता ।

एकैकमप्यनर्थाप किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ १० ॥

(पद्यतन्त्रे)

इति दुष्पुत्रपद्धतिः ॥

७६. अथ भ्रातृपद्धतिः ।

देशे देशे कलत्राणि देशे देशे च बान्धवाः ।

तं तु देशं न पश्यामि यत्र भ्राता ममेदृशः ॥ १ ॥

(अष्टावल्क्याम्)

अहं तावन्महाराजे पितृत्वं नोपलक्षये ।

भ्राता भर्ता च बन्धुश्च पिता च मम साधवः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

ज्येष्ठो भ्राता पितृसमो मृते पितरि भारत ।

स हेर्षां वृत्तिदाता स्यात् स ह्येतान् परिपालयेत् ॥ ३ ॥

(महाभारते)

सम्मोजनं सङ्कथनं सम्प्रश्नोऽथ समागमः ।

ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कथञ्चन ॥ ४ ॥

(परञ्चतन्त्रे)

अधिरोहार्यं पादाम्बां पादुके हेमभूषिते ।

एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यताः ॥ ५ ॥

न सर्वे भ्रातरस्तात ! भवन्ति भरतोपमाः ।

मद्विधा वा पितुः पुत्राः सुहृदो वा भवद्विधाः ॥ ६ ॥

कदान्ब्रह्मं समेप्यामि भरतेन महात्मना ।

शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया च पुरुषर्षभ ! ॥ ७ ॥

न तेऽम्ना मध्यमा माता गर्हणीया कथञ्चन ।

तमेवेक्षाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ॥ ८ ॥

(श्रीरामायणे)

सङ्घातवान् यथा वेषुनिबन्धः कण्टकैर्वृतः ।

न श्रव्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसङ्घातवांस्तथा ॥ ९ ॥

(कामन्दकीयं)

य ॥ ज्येष्ठानुव्रत्यास्मि भवतानुमता यथा ।

तथा त्यामनुयास्यामि गुणज्येष्ठो हि मे भवान् ॥ १० ॥

जायावियोगदहनो दुर्वारः कृत्रिमो क्षमा ।

अयं तु सदृजच्छेदविच्छेदाग्निर्न पार्यते ॥ ११ ॥

(अज्ञावत्याम्)

का प्रस्तुताभिषेकादार्यं प्रच्यावयेद् गुणज्येष्ठम् ।

मन्ये ममैव पुण्यैः सेवावसरः कृतो विधिना ॥ १२ ॥

(वदात्तराशने)

अथेतरे सप्त रघुप्रवीराः ज्येष्ठं पुरो जन्मतया गुणश्च ।

चक्रुः कुशं रत्नविशेषभाजं सौभ्रात्रमेषां हि कुलात्सुमारि ॥ १३ ॥

ते सेतुवार्तागजबन्धमुख्यैरभ्युच्छिताः कर्मभिरप्यवन्ध्यैः ।

अन्योन्यदेशप्रविभागमीमां घेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः ॥ १४ ॥

(रघुवंशे)

इति ब्रातृपद्धतिः ॥

७७. अधासद्व्रातृपद्धतिः ।

ईदृशं व्यसनं प्राप्तं भ्रातरं यः परित्यजेत् ।

को नाम स भवेत्तस्य यमेष न परित्यजेत् ॥ १ ॥

(श्रीरामायणे)

नाभिर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः ।

घोराः स्वार्थप्रमुक्ताश्च ब्रातयो नो भयावहाः ॥ २ ॥

सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवत् त्यजेत् ।

सौदर्यं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ ३ ॥

(सौमित्रे)

भवन्ति चेह ज्ञातीनां कलहाश्च महामते ! ।

प्रसक्तानि च वैराणि ज्ञातिधर्मो न नश्यति ॥ ४ ॥

धूमायन्ति व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि तु ।

घृतराष्ट्रेषुकानीव ज्ञातयो भरतर्षभा ॥ ५ ॥

सम्भाव्यं गोषु सम्पन्नं सम्भाव्यं ब्राह्मणे तपः ।
 सम्भाव्यं स्त्रीषु चापत्यं सम्भाव्यं ज्ञातिनो भयम् ॥ ६ ॥
 जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ! ।
 हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥ ७ ॥
 प्रधानं साधनं वैद्यं धर्मशीलाश्च राक्षसाः ।
 ज्ञातयो ह्यवमन्तव्याः शूरं परिभवन्ति च ॥ ८ ॥
 नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः ।
 मच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ॥ ९ ॥
 सत्कृतं स्वजनेनेह परोऽपि बहुमन्यते ।
 स्वजनेन ह्यवज्ञातं परे परिभवन्त्युत ॥ १० ॥
 ज्ञातीनां चक्षुकामानां कटूनि पशुपाणि च ।
 सकोपं हृदयं वाचा श्लक्ष्णया शमयेद् बुधः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

न त्वा जिघांसामि चरेति यन्मामयं महात्मा मतिमानुवाच ।
 तस्यैव तद्वाजवचोऽनुकूपमिदं पुनः कर्म च मेऽनुरूपम् ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

इत्यसदुपपत्तिः ॥

७८. अथोत्साहशक्तिपद्धतिः ।

यस्य स्यादुद्यमे नित्यं चित्तमुत्साहसंयुतम् ।
 उत्साहशक्तिः सा ज्ञेया नृपाणां भूतिमिच्छताम् ॥ १ ॥
 (मनो)
 उत्साहो बलवानार्य ! नास्त्युत्साहात् परं बलम् ।
 उत्साहारम्भमात्रेण जायन्ते सर्वसम्पदः ॥ २ ॥
 उत्साहो बलवानार्य ! नास्त्युत्साहात् परं बलम् ।
 सोत्साहस्य हि लोकेषु न किञ्चिदपि दुष्करम् ॥ ३ ॥
 (श्रीरामायणे)

यो यमर्थं प्रार्थयते यमर्थं घटने च यः ।
 सोऽवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तने ॥ ४ ॥
 योजनानां सहस्रं तु शनैर्याति पिपीलिका ।
 अगच्छन् बैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ ५ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

*आरम्भन्तस्स धूर्जं लच्छी मरगं च होइ पुरिसस्स ।
 तं मरणमणारम्भे वि होइ लच्छी उण ण होइ ॥ ६ ॥

(सप्तशत्याम्)

ओअग्गइ अहिमाणं पडिक्खस्स वि ण तारिसं देइ भअम् ।
 अमरिसगहिअं व सरो विहाइ अमाअसण्डिओ उच्छाहो ॥ ७ ॥

(सेतुबन्धे)

इत्युत्साहशक्तिपद्धतिः ॥

७९. अथ प्रभुशक्तिपद्धतिः ।

आज्ञारूपेण या शक्तिः सर्वेषां मूर्धनि स्थिता ।
 प्रभुशक्तिर्हि सा ज्ञेया प्रभावमहितोदया ॥ १ ॥

(मनोः)

इति प्रभुशक्तिपद्धतिः ॥

८०. अथ मन्त्रशक्तिपद्धतिः ।

कामात् क्रोधाद् भयादन्यैर्लोभ्यमानो न क्षुम्पति ।
 यया शक्त्या युतः कार्ये मन्त्रशक्तिस्तु सा स्मृता ॥ १ ॥

(मनोः)

* आरम्भमाणस्य धूर्जं लक्ष्मीमरणं वा भवति पुरस्सथ ।
 तन्मरणमणारम्भेऽपि भवति लक्ष्मीः पुनर्न भवति ॥
 भवकामस्यमिमानं प्रतिपक्षस्यापि न तारसं ददति भयम् ।
 अमर्षंयुहीत इव शरो विदास्यमाणसहित उन्साहः ॥

प्रभावेत्साहस्यशक्तिभ्यां मन्त्रशक्तिः प्रशस्यते ।

प्रभावेत्साहयान् काव्यो जितो देवपुरोधसा ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

इति मन्त्रशक्तिपद्धतिः ॥

८१. अथ पुरोहितपद्धतिः ।

त्रय्यां च दण्डनीत्यां च शान्तिकर्मणि पौष्टिके ।

आथर्वणे च कुशलः सम्यग्ग्राजपुरोहितः ॥ १ ॥

(मनोः)

यदेको ब्राह्मणो विद्वान् कुर्यात् कार्यं नृपस्य तत् ।

अधौहिणी न शक्नोति कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २ ॥

अधौहिणी रिपुं हन्यात् स्वयं वा तेन हन्यते ।

ब्राह्मणो मन्त्रविद्वन्यात् सर्वानेव रिपून् क्षणात् ॥ ३ ॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः ।

आशीर्वादरतो नित्यमेव राजपुरोहितः ॥ ४ ॥

अलभ्यलाभाय च लब्धवृद्धये

यथार्हतीर्ग्यप्रतिपादनाय च ।

यशस्विनं वेदाविदं त्रिपश्चितं

बहुभुतं ब्राह्मणमेव (वा)सय ॥ ५ ॥

(एते महाभारते)

इति पुरोहितपद्धतिः ॥

८२. अथ मन्त्रिपद्धतिः ।

देशकालविधानज्ञान् भर्तृकार्यहितैषिणः ।

नित्यमर्थेषु संसक्तान् राजा कुर्वीत मन्त्रिणः ॥ १ ॥

(महाभारते)

कुलीनाः शुचयः शूराः धृतवन्तोऽनुरागिणः ।

दण्डनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

सन्धिविक्रमतच्चक्षाः सततं प्रियवादिनः ।

प्राप्तकालं च ये दण्डं धारयेयुः मुनेष्वपि ॥ ३ ॥

(श्रीरामायणे)

सहायसाध्यं राजत्वं चक्रमेतन्न वर्त्तते ।

कुर्वीत सचिवांस्तस्मात् तेषां च शृणुयान्मतम् ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

नीतिशास्त्रविदः शूरा मन्त्रिणो ब्राह्मणप्रियाः ।

ज्ञानवृद्धाः शास्त्रवृद्धा धर्मे राज्ञः प्रवर्त्तकाः ॥ ५ ॥

रागमानमदान्धस्य स्त्रलतः पृथिवीपतेः ।

हस्ताबलम्भं भवति सुहृत्सचिवचेष्टितम् ॥ ६ ॥

सज्यमानमकार्येषु निरुन्ध्युर्मन्त्रिणो नृपम् ।

गुरुणामिव चैतेषां शृणुयात् पृथिवीपतिः ॥ ७ ॥

मन्त्रिभिर्मन्त्रकुगलैरन्धः पथि निवेश्यते ।

चक्षुष्मास्तु मदान्धः सम्राट्मानं हन्त्यशेषतः ॥ ८ ॥

कृतप्रव्रस्तु मेधावी धीरो बुद्धो जितेन्द्रियः ।

सर्वकर्मसु संशुद्धः स मन्त्रं श्रोतुमर्हति ॥ ९ ॥

(महाभारते)

एको एमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।

राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ १० ॥

(कामन्दकीये)

स्वेच्छया कुरुते स्वामी यत्किञ्चन यतस्ततः ।

तत्तत् प्रतिचिकीर्षन्तो दुःखं जीवन्ति मन्त्रिणः ॥ ११ ॥

(मुद्राराक्षसे)

त्रिवर्गसाधकं यत् स्याद् द्वयोर्विकस्य साधकम् ।

कार्यं तदपि कुर्वीत न त्वेकार्यं द्विवाचकम् ॥ १२ ॥

(नारदस्यनीये)

अपि यस्यापि वचसः परिणामविरोधिनः ।

वक्ता श्रोता (च) यत्रास्ति रमन्ते तत्र सम्पदः ॥ १३ ॥

(पद्मसन्ने)

त्रिवर्गमयसंशुद्धानमात्यान् स्वेषु कर्मसु ।

अधिकुर्याद् यथाशौचमित्याचार्या व्यवस्थिताः ॥ १४ ॥

(कौटिल्ये)

प्राज्ञे नियोजिते राज्ये सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः ।

यश्चः स्वर्गनिवासश्च पुष्कलश्च धनागमः ॥ १५ ॥

यो हि धर्मं व्यपाश्रित्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।

अप्रियाप्याह पथ्यानि तेन राजा सहायघान् ॥ १६ ॥

(श्रीरामायणे)

यस्मिन् वाचः प्रणश्यन्ति कूपे प्रास्ताः शिला इव ।

न वक्तारं पुनर्यान्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ १७ ॥

(वाल्मीकीये)

सुलभाः पुरुषा राजन् ! सततं प्रिययादिनः ।

अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १८ ॥

(श्रीरामायणे)

निश्चित्य यः प्रकुरुते नान्तर्वसति कर्मणः ।

अवन्ध्यकामो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते ॥ १९ ॥

(सुव्रतारक्षसे)

भपृष्टेन न वक्तव्यः सचिवेन विपश्चिता ।

नानुशिष्यादपृच्छन्तं महदेताद्वि साहसम् ॥ २० ॥

(सद्गद्गे)

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे दृढनिश्चयः ।

अतीते कार्यक्षेपज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ २१ ॥

अहन्यहनि बोद्धव्यं किमद्य शुकृतं कृतम् ।

दत्तं वा दापितं वापि वाक्साक्षमपि वा कृतम् ॥ २२ ॥

मतित्रलशालिनि मन्त्रिणि लभते कां वा न सम्पदं स्वामी ।

रत्नावलीमुदयनो लेभे यौगन्धरायणनयेन ॥ २३ ॥

(सुव्रतारक्षसे)

अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ २४ ॥

(शुद्धारप्रकाशे)

विपमोऽपि विगाह्यते नयः कृतवीर्यः पयसामिवाशयः ।

स तु तत्र विशेषदुर्लभः सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः ॥ २५ ॥

(भारवे)

द्वेष्ट्यो भवत्युत्कटभाषणेन प्रियः प्रभोश्छन्दपरिग्रहेण ।

हितानुबन्धं मधुरं च मन्त्री ब्रूयात् क्रियावानुभयानुकूलम् ॥ २६ ॥
(नरकवधे)

स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपं

हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः ।

सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं

नृपेष्वमात्पेषु च सर्वसम्पदः ॥ २७ ॥

(भारवे)

रथस्यैकं चक्रं भुजगपमिताः सप्त तुरगा

निरालम्बो मार्गश्चरणरहितः सारथिरपि ।

रथिर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥ २८ ॥

(शङ्कारप्रकाशे)

बहिः सर्वाकारप्रवणरमणीयं व्यवहरन्

पराभ्यूहस्थानान्यपि सनुतराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमतिसन्धाय कपटै-

स्तदस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते ॥ २९ ॥

(सालतिलोपधे)

प्रायः पृथ्वराहस्रत्वा विषयिणो भूषा भवन्त्यात्मनो

निर्दोषान् सचिवान् भजत्यतिमहोद्धोकापवादज्वरः ।

वन्याः श्लाघ्यगुणास्त एव शुरवोऽसन्तोपभाजः परं

बाह्योऽयं वरमेव सेवकजनो पिक् सर्वथा मन्त्रिणः ॥ ३० ॥

(सुप्रसाक्ष से)

*विद्वन्तं पि समर्थो धवसायं पुरिसदुग्मं णेह वहम् ।

भुवणन्तरविवर्धनं दिअसअरो विआलिएकचकं च रहम् ॥ ३१ ॥

(सेती)

इति मन्त्रिपद्धतिः ॥

८३. अथ दुर्मन्त्रिपद्धतिः ।

मन्त्रिणः स्वार्थतात्पर्या + + मिच्छन्ति विग्रहम् ।
तेषां तु भोग्यतामेति दीर्घकार्याकुलो नृपः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

भीरवोऽनीतिगास्त्रज्ञाः कामुका ब्रह्मविद्विषः ।
अधर्मरुचयो लुब्धाः शत्रवोऽर्मी न मन्त्रिणः ॥ २ ॥

(महाभारते)

अपथ्यस्य च भुक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य समूलोद्धरणं सुखम् ॥ ३ ॥
शृण्वानप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाभिगम्यते ।
प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टग्राह इव रूढः ॥ ४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

दुःखान्येव प्रसुवते निरन्धन्ति सुराणि च ।
अयशांसि प्रयच्छन्ति भूपतीनां दुर्मन्त्रिणः ॥ ५ ॥

(कौटिल्ये)

हीनतेजा हि संवृष्टो नैव जातु व्यवस्यति ।
अपथ्यं जनयत्येव सर्वकर्मसु संशयात् ॥ ६ ॥
एवमल्पश्रुतो मन्त्री वरुणाभिजनोऽप्युत ।
धर्मार्थिकामसंयुक्तं नालं मन्त्रं परीक्षितुम् ॥ ७ ॥
अनागतोपथं हिंसं दुर्बुद्धिमबहुश्रुतम् ।
त्यक्तोपात्तं मघपानघृतस्त्रीमृगयाप्रियम् ॥ ८ ॥
कार्ये महति युञ्जानो हीयतेऽर्थपतिः श्रिया ।

(महाभारते)

स्त्रीमघानानि राज्यानि विद्वद्भिर्धर्मितानि च ।
मूर्खमात्यप्रवृत्तानि शृण्वन्ति जलचिन्दुवत् ॥ ९ ॥

(बृहत्संहितायाम्)

निरुधानाः सर्वां मार्गं भक्षयन्ति नृपश्रियम् ।
शूरात्मानस्तु सचिवास्तस्मात् सुसचिवो भवेत् ॥ १० ॥

(कामकला)

मूर्खे नियोजितेऽमात्ये त्रयो दोषा महीपतेः ।

अयश्चार्थनाशश्च नरकं च न संशयः ॥ ११ ॥

अहिते हि हिताकारं घाष्टर्यं जल्पन्ति ये नराः ।

अवेक्ष्य मन्त्रबाह्यास्ते कर्त्तव्याः कृत्यदूषणाः ॥ १२ ॥

(महाभारते)

गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लावयन्ति ये ।

अमात्यव्यञ्जना राजन् ! दूष्यास्ते शत्रुसंज्ञिताः ॥ १३ ॥

(माघे)

स दोषः सचिवस्यैव यदसत् कुरुते नृपः ।

याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालत्ववाच्यताम् ॥ १४ ॥

न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः

करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि

निर्वर्त्तयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १५ ॥

अभ्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थिवे वा

विष्टभ्य पादाववतिष्ठते श्रीः ।

सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य

तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १६ ॥

दुर्मन्त्रिणं कमपयान्ति न भीतिदोषाः

सन्तापयन्ति कमपध्यभुजं न रोगाः ।

कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः

कं श्रीकृता न विपयाः परितापयन्ति ॥ १७ ॥

एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रयत्नं यदा

तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदस्तस्यैव निर्विद्यते ।

निर्विण्णस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वमन्त्रस्पृहा

स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणानभिदुषति ॥ १८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति दुर्मन्त्रिपद्धतिः ॥

८४. अथ बुद्धिप्रशंसापद्धतिः ।

एकं हन्यान्न वा हन्यादिपुर्मुक्तो धनुष्मता ।
 बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ॥ १ ॥
 अपकृत्वा बुद्धिमतो दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 दीर्घां बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥ २ ॥
 न कश्चिन्नापनयते पुमानन्यत्र भार्गवात् ।
 शेषसम्प्रतिपत्तिस्तु बुद्धिमत्स्ववतिष्ठते ॥ ३ ॥

(महाभारते)

शक्याशक्यपरिच्छेदं कुर्याद् बुद्ध्या प्रसन्नया ।
 केवलं दन्तभङ्गाय दन्तिनः शैलताडनम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति सङ्गताः ।
 गृहीतच्छत्रहस्तस्य वारिधारा इवारयः ॥ ५ ॥

(भट्टः)

कार्यमालोचितापायं मतिमद्भिर्विवेचितम् ।
 न केवलं हि सम्पत्तौ विपत्तावपि शोभते ॥ ६ ॥

(भोजस्य)

नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतैरपि ।
 श्वनुयन्ति प्रतिव्योढुमृते बुद्धिवलान्नरः ॥ ७ ॥
 प्रहया निर्भितैर्धारास्तारयन्त्यबुधान् पुत्रैः ।
 नायुधास्तारयन्त्यन्यानात्मानं वा कथञ्चन ॥ ८ ॥
 शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।
 ऊहापोहार्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च श्रीगुणाः ॥ ९ ॥

(कामन्दकीये)

श्रियः प्रसूते विपदो रुणद्धि यशांसि दुग्धे मलिनं प्रमाष्टि ।
 संस्कारशोचैन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १० ॥

(विदसाहस्यविजयायाम्)

अथा नागाः स्यन्दनानां च सङ्गा
 मन्त्राः सिद्धा दैवतं चानुकूलम् ।

एतान्याहुः साधनानि स्म राज्ञां
येभ्यभेयं बुद्धिरत्कृप्यते मे ॥ ११ ॥

शस्त्रैर्हता न रिपवोऽभिहता भवन्ति
प्रह्लाहवास्तु पुरुषाः सुहता भवन्ति ।

शस्त्रं विहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं
प्रह्ला कुलं च विभवं च यशश्च हन्ति ॥ १२ ॥

(धम्मपट्ठने)

मदपसरति मेघः कारणं तद् ग्रहर्तुं
मृगपातिरातिरोपात् सङ्कुचत्युत्पतिप्यन् ।

हृदयनिहितवैरा गूढमन्त्रप्रचाराः
किमिव हि गणयन्तो बुद्धिमन्तः क्षमन्ते ॥ १३ ॥

(वज्रमदेवस्य)

इति बुद्धिमरांसापद्धतिः ॥

८५. अथ मन्त्रपद्धतिः ।

मन्त्रयेतेह मन्त्रघो मन्त्रघ्नैः सह मन्त्रिभिः ।

मन्त्रार्थकुशलो राजा सुखं त्रिजयमश्नुते ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

अपधात्तापकृत् सम्यगनुबन्धिफलप्रदः ।

अद्रीर्षिकाकाभीष्टश्च प्रशस्तो मन्त्र इष्यते ॥ २ ॥

(बौद्धिके)

आवर्त्य यो मुहुर्मन्त्रं धारयेच्च प्रयत्नतः ।

अप्रयत्नशृणो मन्त्रः प्रचलन्प्रविवद् दहेत् ॥ ३ ॥

आप्ताप्तसन्तर्कमन्त्रं संरक्षेन् तत्परस्तु सः ।

अरक्ष्यमाणं मन्त्रं हि मिनत्याप्तपरम्पराम् ॥ ४ ॥

अम्भसा मिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः ।

पैशुन्यात्रिद्यते क्षेहो वाग्भिर्भिद्येत फातरः ॥ ५ ॥

नैतदेकान्तनः सिद्धं गृहजाताधिरन्तनाः ।

मृत्याः श्रेयस्कृता (रा)ज्ञा न सन्त्यवहिता इति ॥ ६ ॥

(धम्मपट्ठने)

असंहताकारतया भिन्नमन्त्रस्य भूषतेः ।

सकृच्छिद्रघटस्येव न तिष्ठत्पुदयोदकम् ॥ ७ ॥

(महाभारते)

किंस्विच्छिद्रं भवेद् दोषः किंस्विद्धि विनिपातनम् ।

पुतो मम सवेद् दोष इति नित्यं विचिन्तयेत् ॥ ८ ॥

(राजग)

सततं गुप्तवाक्यस्य नित्यं गुप्तेऽङ्गिताकृतेः ।

फलैर्जयाः समारम्भाः पुण्यं पूर्वकृतं यथा ॥ ९ ॥

आत्मानं मन्त्रिणं दूतममात्यवचनं क्रमम् ।

भाकारं म्रुते पृमेतावान् मन्त्रनिक्षयः ॥ १० ॥

एकं विपरसो हन्ति द्वास्त्रेणैकश्च बध्यते ।

सराष्ट्रं सप्रजं हन्ति समागम्य पृथग्जनः ॥ ११ ॥

स कृत्स्नां पृथिवीं सुदृक्ते कोशहीनोऽपि पार्थिवः ।

नासुहृत् परमं मन्त्रं भरतार्हति वेदितुम् ॥ १२ ॥

अपण्डितो वापि सुहृत् पण्डितो वाप्यनात्मवान् ।

मन्त्रगूढं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम् ॥ १३ ॥

कुर्याद्यथास्य न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ।

पद्वर्णमिच्छते मन्त्रश्चतुष्कर्णश्च धार्यते ॥ १४ ॥

विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ।

(महाभारते)

निर्मन्त्रमेनं रिपवो यातुधाना इव क्रतुम् ।

समन्ततो विलुम्पन्ति तस्मान्मन्त्रपरो भवेत् ॥ १५ ॥

(कामन्दकीये)

समावायक्यसौ यत्र व्यस्ये यत्राधिको भवेत् ।

असाध्यं च शतोपायैः कथञ्चित्तत्र मन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

(कौटिल्ये)

किं स्यात् परत्रेत्याशङ्का कार्ये यस्मिन् विद्यते ।

न चार्यमं सुखं चेति शिष्टास्तस्मिन्नवस्थिताः ॥ १७ ॥

(महाभारते)

निष्कलं ह्येवमुक्तं सन्दिग्धफलमेव च ।

न कर्म कुर्यान्मतिमान् महर्षिरानुवन्धि च ॥ १८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सहसा विदधीत न क्रियापवित्रैः परमाब्दां पदम् ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १९ ॥

मतिमेदतमस्तिरोहिते गहने कृत्यविषी विवेकिनाम् ।

मुक्तनः परिशुद्ध आगमः कुले दीप इवार्थदर्शनम् ॥ २० ॥

(भारवेः)

सर्वस्य कार्यस्य मष्टुद्धवार्थयागामिनोऽर्थस्य च मष्टुद्धार्थम् ।

अनर्थकार्यप्रतिषेधनार्थं यन्मन्त्र्यतेऽर्मा परमो हि मन्त्रः ॥ २१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

किं व ण आणह पञ्चं कज्जं परिपेक्यं वि जह परिणामे ।

देह परं सम्मोहं कुसुमं तिसपाभवस्स व मज्झिज्जन्तम् ॥ २२ ॥

(मैत्री)

इति मन्त्रपद्धतिः ॥

८५. अथ मन्त्रकालपद्धतिः ।

मध्यन्दिनेऽर्षरात्रे च विश्रान्तो विगतलमः ।

चिन्तयेद् धर्मसामार्यान् सार्धं तैरेक एव वा ॥ १ ॥

(चण्डुर्पाथे)

इति मन्त्रकालपद्धतिः ॥

८७. अथ मन्त्रदेशपद्धतिः ।

नद्यान्ध्रपिरान् भूकांस्तैरग्योन्यान् वयोरिकान् ।

स्त्रीम्लेच्छन्याधितृष्यद्वान् मन्त्रकालेऽज्य(बो)यवेन् ॥ १ ॥

निस्तुम्भे निर्गवाक्षे च निर्मिच्छन्तरसंश्रये ।

प्रासादाग्रे घरग्ये वा मन्त्रयेद्विमाविनः ॥ २ ॥

(श्रीरामे)

इति मन्त्रदेशपद्धतिः ॥

* ६६ वा न मन्त्रदेशपद्धतिः इति चेन्न मन्त्रेणैव मन्त्रेणैव मन्त्रेणैव ।

इति वा न मन्त्रेणैव कुसुमं तिसपाभवस्स मन्त्रेणैव ।

८८. अथ मित्रपद्धतिः ।

त्यागविद्वानसत्त्वाढ्यं महापर्सं प्रियंवदम् ।

आयतिक्षममद्वैध्यं मित्रं कुर्वीत सत्कुलम् ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

ददाति प्रतिगृह्णाति कार्यमारुह्याति पृच्छति ।

भुङ्क्ते भोजयते चैव पट्विधं बन्धुलक्षणम् ॥ २ ॥

(महभारते)

न तत्र तिष्ठति भ्राता न पितान्योऽपि वा जनः ।

पुंसामापत्प्रतीकारे सन्मित्रं यत्र तिष्ठति ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

गुह्यन्मित्रनाशेन यन्मित्रमुपलभ्यते ।

शालिस्तम्बा(हि ? मि)भचनं श्यामाकमिव तत्, त्यजेत् ॥ ४ ॥

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

विस्रम्भस्तादृशः पुंसां यादृङ् मित्रे निरन्तरे ॥ ५ ॥

शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविस्रम्भभाजनम् ।

केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ ६ ॥

मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः ।

आपन्निकषपापाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ७ ॥

सर्वः पदस्थस्य सुहृद् बन्धुरापदि दुर्लभः ।

ये यान्तयापदि बन्धुत्वं सुहृदो बान्धवाश्च ते ॥ ८ ॥

स सुहृद् यो विपन्नार्थे दीनमस्युपपद्यते ।

न तु दुश्चरिताभीतकर्षोपालम्भपण्डिता ॥ ९ ॥

(पद्मसूत्रे)

मित्रे निवेदिते दुःखं दुःखिनो जायते लघु ।

भारं भारवहस्येष स्कन्धयोः परिवर्त्तनम् ॥ १० ॥

(कनक)

ययोश्चित्तेन वा चित्तं नैभृत्येन च नैभृतम् ।

समेति प्रवृत्त्या प्रज्ञा तस्य मैत्री न जीर्यति ॥ ११ ॥

(बृहत्कथायाम्)

आतुरे व्यमने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रुपीडने ।
 राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स चान्धसः ॥ १२ ॥
 आकेशग्रहणान्मिथमहितेभ्यो निगारयेत् ।
 अवाग्यः कस्यचिद् भवति कृतयत्नो यथागन्तुम् ॥ १३ ॥
 महायवानेव नरो मारं वहति दुर्वहम् ।
 असहायः समर्थोऽपि तेजस्वी किं करिष्यति ॥ १४ ॥
 (महाभारते)

उपकार्योपकारित्वं दूरे चेत् मा हि मित्रता ।
 पुष्प(व)न्तां किमासन्नौ (शुवि) कैरवपद्मयोः ॥ १५ ॥
 अमहायः समर्थोऽपि तेजस्वी किं करिष्यति ।
 नि(पा ? वा)तपतितो गृहिः स्वयमेव प्रक्षाम्यति ॥ १६ ॥
 (भोजनस्य)

उच्चारकमतिस्निग्धं भ्रूक्षेपवद्यन्ति च ।
 सदा सुखस्य मित्रं चेन्नेत्रेण चपलेन किम् ॥ १७ ॥
 (कविचक्रस्य)

यदप्यस्पर्शं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
 पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ १८ ॥
 (वाग्व्यस्यस्य)

मार्थयेत्तत्र मित्राणि सति वासति वा धने ।
 नानर्ययन् विजानाति मित्राणां सारकल्यताम् ॥ १९ ॥
 (महाभारते)

दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमगृहीतम् ।
 कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः परम् ॥ २० ॥
 अचेतना अपि प्रायो भेत्रीमेवानुभवते (?) ।
 स्वदृष्टाद् क्षीयते क्षीरात् क्षीरात् शगेव नारिणा ॥ २१ ॥
 (पञ्चतन्त्र)

अकिञ्चिदपि कुशाणः सौरभ्ये दुःखान्यपोहति ।
 तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यम्य प्रियो जनः ॥ २२ ॥
 (भगवद्गीता)

मृदु व्यथहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते ।

प्रदीप स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ २३ ॥

शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः ।

विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियतमागमे ॥ २४ ॥

तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शल्यं तदासत्रः ।

तदैकाकी सबन्धुः सन्निष्टेन रहितो यदा ॥ २५ ॥

(भारवेः)

व्यसनानलसन्तापे विरहच्छेदे प्रयोगनिकपे वा ।

अविकारकरं मित्रं तत् काञ्चनवत् कचिद्भवति ॥ २६ ॥

(पद्यतन्त्रे)

उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदो भवति ।

उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ २७ ॥

न तन्मित्रं यस्य कोपाद् विभेति यद्वा मित्रं कोपनेनोपशक्यम् ।

यस्मिन् मित्रे पितरीवाश्वसीत तद्वै मित्रं सङ्गतानीतराणि ॥ २८ ॥

(महानारते)

सुहृद्व्युः कार्यकरः समीपे महाप्रभावो न तु विप्रकृष्टः ।

करोति किं नाम भिषग्विपन्नः सर्वे शिरःस्थे शतयोजनस्थः ॥ २९ ॥

(राजगः)

लभ्यमेकसुकृतेन दुस्त्यजा रक्षितारमसुरक्षभूतयः ।

स्वन्तमन्तविरसा जिगीषतां मित्रलाभमनु लाभसम्पदः ॥ ३० ॥

(भारवेः)

* हिअअण्णएहि समअं असमत्ताइं पि जह सुहावेन्ति ।

कज्जाइ मणे ण तद्वा इअरेहि समाइआइं पि ॥ ३१ ॥

अविइण्णपेच्छणिज्जं समसुहदुक्खं विइण्णसन्भावम् ।

अण्णोण्णहिअअळगं पुण्णेण णो जणं लहइ ॥ ३२ ॥

* हृदयतेः समसमाप्तान्यपि यथा सुखयन्ति
कार्याणि मन्ये न तथा इतरैः समाप्तान्यपि ॥

अवितृष्णप्रेक्षणीय समसुखदुःख वितीर्णसद्भावम् ।

अन्योन्यहृदयलभ पुण्यैर्जनो जन लभते ॥

*तं मित्रं काएब्बं जं किर वसणम्मि देसआळम्मि ।

आलिहिअभित्तिवाउळ्ळअं च ण परम्मुहं ठाइ ॥ ३३ ॥

(गाथासप्तशत्याम्)

मुहराओ चिअ वहडेइ जो जस्स वळ्ळहो किमण्णेण ।

सावेइ अंकणो चिअ घरस्स अण्णन्तरळ्ळच्छी ॥ ३४ ॥

(गाथाकोशे)

इति मित्रपद्धतिः ॥

८९. अथासन्मित्रपद्धतिः ।

पसेत् सह सपत्रेण क्रुद्धेनाशीविषेण वा ।

न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छद्युसेविना ॥ १ ॥

(भीरामायणे)

शत्रुसेविनि मित्रे च शूदैर्युक्ततरो भवेत् ।

गतप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरो रिपुः ॥ २ ॥

(महाभारते)

दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं छन्नं कृपं तुणैरिव ।

विषर्जयेत मेघावी तस्मिन् मैत्री प्रणश्यति ॥ ३ ॥

(भीरामायणे)

अवलितेषु मूढेषु रौद्रसाहसिकेषु च ।

तथैवापेतघर्मेषु न मैत्रीमाचरेद् बुधः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं धर्मशीलता ।

पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात् तेन सहसतिम् ॥ ५ ॥

परोक्षे गुणहन्तारं प्रत्यक्षे मियवादिनम् ।

वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ६ ॥

(दीटिप्पे)

दुःखेन श्लिष्यते मित्रं श्लिष्टं दुःखेन भिद्यते ।

मित्रा श्लिष्टा तु या प्रीतिर्न सा स्नेहेन युज्यते ॥ ७ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

* तमित्रं कर्तव्यं यत् किञ्च वरुणे वृत्तकालेषु ।

आर्त्तिमन्त्रमित्तिपुण्ड्रकमिव न परादुश्च निश्चति ॥

मुशराण एव प्रवृत्त्यति यो यक्ष्य यद्वभ किमन्येन ।

सूचयाम्यहमनेव गृहस्थान्यनारम्यमीम् ॥

मित्रमपि याति रिपुतां स्वस्थानात् प्रच्युतस्य पुरुषस्य ।

कमलं जलादपेतं शोषयति रविर्न तापयति ॥ ८ ॥

म(हति) विनष्टा प्रीतिर्यद्यपि चारेण बहुगुणा भवति ।

द्विग्विरुद्धेव लता पूर्वच्छायां न पूरयति ॥ ९ ॥

नर्मोन्तः परिहासो यावत् क्रियमाणमभद्रकत्वं च ।

स्मरणं च दुष्कृतानां त्रीणि कुमित्रस्य चिह्नानि ॥ १० ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

आपाभमेक्षगरूप भाकमभोसरन्तळुएहि ।

घण्टाणिणाअसरिएहि ळज्जिमो ळोअपम्मेहि ॥ ११ ॥

अवडव्वतच्छण्णं परिहरतज्जणइपच्छिद्विविपत्ति ।

अपवत्तिअसग्गावे जाम्भिमिचित्थिरा-होइ ॥ १२ ॥

* एको धिअ दोसो कारिसंस (१) चन्दणदुमस्स वि धिअओ ।

जस्सि दुड्डुज्जा खणं पि वासं ण मुञ्चेइ ॥ १३ ॥

पेम्मस्स विहडिअसण्ठिअस्स पच्चवत्तदिट्ठविळअस्स ।

उअअस्स व ताविअसीभळस्स विरसो रसो होइ ॥ १४ ॥

(गाथासप्तशत्याम्)

* इत्यसन्मित्रपद्धतिः ॥

९०. अथ कोशापद्धतिः ।

न कोशः शुद्धभावेन नावृक्षस्येन जायते ।

मध्यमं पदमास्थाय कोशसद्वहणं चरेत् ॥ १ ॥

यथा क्रमेण पुष्पेभ्यश्चिनोति मधु पट्पदः ।

तथा द्रव्यव्युत्पादाय राजा कुर्वीत सञ्चयम् ॥ २ ॥

कोशस्तु सततं रक्ष्यो यत्नमास्थाय राजभिः ।

कोशमूला हि राजानः कोशवृद्धिपरो भव ॥ ३ ॥

* एक एव दोषोऽकारि चन्दनदुमस्यापि पठितः ।

यस्मिन् दुड्डुज्जा क्षणमपि वासं न मुञ्चन्ति ॥

प्रेम्णो विपदितसन्धितस्य प्रत्यसदृष्टव्यलीकस्य ।

उपकस्येव तापितघातकस्य विरघो रसो भवति ॥

धर्महेतोस्तथार्थाय मृत्यानां मरणाय च ।

आपदयं च संरक्ष्यः कोशः कोशवता सदा ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

आकारप्रभवः कोशः कोशाद् दण्डः प्रजायते ।

पृथिवी कोशदण्डाभ्यां प्राप्यते कोशभूषणा ॥ ५ ॥

अर्थानामार्जनं कार्यमार्जितानां च रक्षणम् ।

भूज्यमानो निरावापः क्षीयते हिमवानपि ॥ ६ ॥

(महाभारते)

शोकं क्रोधं भयं कामं व्यसनं देशविभ्रमम् ।

निग्रहानुग्रहौ राजा सर्वं तरति कोशवान् ॥ ७ ॥

(चाक्षुपीये)

कोशादाश्रयणीयत्वमिति तत्सार्थसङ्ग्रहः ।

अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातंकरभिनन्द्यते ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

स्वसैन्यपोषः क्रियते घनेन घनेन घन्या धनमाप्नुवन्ति ।

धनं विना कामकथैव नास्ति राज्यस्य मूलं धनमेव नान्यत् ॥ ९ ॥

अग्निः स्तोको वर्धते चाजपसिक्तो बीजं चैकं बहुसाहस्रमेति ।

क्षयोदयो विपुलौ सन्नियम्य तस्मादल्पं नाधुमन्येत वित्तम् ॥ १० ॥

(कामन्दकीये)

इति कोशपद्धतिः ॥

९१. अथ कोशहानिदोषपद्धतिः ।

दुर्गस्य संस्कारकथैव नास्ति घृतेर्विलोपादपयाति सैन्यम् ।

पलायते शून्यकरस्य मित्रं राज्येन किं कोशविवर्जितस्य ॥ १ ॥

कोशे वितीर्णे जनता नृपस्य वृद्धस्य नारीव भवत्यवस्था ।

दस्त्रिगेहे दरदीपदीप्तिरिव प्रयात्यल्पतरत्नमाज्ञा ॥ २ ॥

विपत्यनैश्छन्दगृहीतचित्तै-

र्विदग्धैः पिशुनैः सटम्भैः ।

कायस्थसेनापतिगायनाद्यैः

कोशाः प्रणाळीरिव निःस्रन्ते(१) ॥ ३ ॥

(कलाविज्ञासे)

इति कोशरानिदोषपद्धतिः ॥

९२. अथ राष्ट्रगुणपद्धतिः ।

भूगुणैर्वर्धते राष्ट्रं तद्वृद्धिर्नृपवृद्धये ।

तस्माद् गुणवर्ती भूमिं भूत्यै भूपतिरावसेत् ॥ १ ॥

रज्या सङ्कुञ्जरवना वारिस्थलपथान्विता ।

अदेवमातृका चेति शस्यते भूर्विभूतये ॥ २ ॥

शूद्रफारुवणिक्प्रायो महारम्भकृषीवलः ।

सानुरागो रिपुद्वेषी पीडाकरसहः पृथुः ॥ ३ ॥

नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान् धनी ।

ईदृग् जनपदः शस्तोऽमूर्खव्यसनिनायकः ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

जाङ्गलं सख्यसम्पन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।

रम्यमानतसामन्तं स्वाजीवं देशमावसेत् ॥ ५ ॥

(मनोः)

यस्य भूमिस्तस्य सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।

यस्यां हि गृध्रा राजानो निविघ्नन्तीतरेतरम् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

सशर्करा सपाषाणा साटवी नित्यतस्करा ।

रूक्षा सकण्टकवना सव्याढा चेति भूरभूः ॥ ७ ॥

शरीरकर्शनात् प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।

तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्शनात् ॥ ८ ॥

(मनोः)

भूमौ तु जायते सर्वं भूमौ सर्वं विनश्यति ।

भूमिः प्रतिष्ठा भूतानां भूमिरेव परायणम् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति राष्ट्रगुणपद्धतिः ॥

९३. अथ दुर्गपद्धतिः ।

पृथुसीमं महाखातमुच्चपाकारगोपुरम् ।
समावसेत् पुरं शैलसरिन्मरुवनाथयम् ॥ १ ॥
धन्वदुर्गं महीदुर्गमन्दुर्गं वार्षमेव च ।
नृदुर्गं गिरिदुर्गं च समाश्रित्यावसेत् पुरम् ॥ २ ॥
सायसाराणि दुर्गाणि श्रुतः सानूपनाद्गलाः ।
निवासाय प्रशस्यन्ते भूभुजां भूतिमिच्छताम् ॥ ३ ॥
(मत्तोः)

इष्टाः पद्मपृगव्याला मत्स्याध्यामयचारिणः ।
अन्यत्र गुप्तिस्थानेभ्यो वषट्कमवाप्नुयुः ॥ ४ ॥
(कौटिल्ये)
दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासंस्तस्य रोद्धुरपि द्विषाम् ।
नहि सिंहो गजास्कन्दी मयाद् गिरिगुहाशयः ॥ ५ ॥
(कालिदासस्य)

दुर्गेषु वै महाराज ! पट्सु वै शास्त्रनिधिताः ।
सर्वदुर्गेषु मन्यन्ते नरदुर्गं सुदुर्गमम् ॥ ६ ॥
यत्पुरं दुर्गसम्पन्नं धान्यायुधसमन्वितम् ।
वश्यामात्यवलो राजा तत्पुरं स्वयमाविशेत् ॥ ७ ॥
(महाभारते)

दुर्गेण रक्ष्यते राष्ट्रं तस्मात् कौशस्तवो बलम् ।
तस्माद् दुर्गप्रधाना वै जयलक्ष्मीर्महीभृताम् ॥ ८ ॥
(राजग)

जलवद् धान्यधनवद् दुर्गं कारुसहं महत् ।
दुर्गहीनो नरपतिर्वाताश्रावयन्ः समः ॥ ९ ॥
(कामन्दकीये)

इति दुर्गपद्धतिः ॥

९४. अथ सेनापतिपद्धतिः ।

हन्तारं परसैन्यानां दुःसाध्याहितनिश्चयम् ।
इत्यादिलक्षणोपेनं कुर्वीत घात्रिणीपतिम् ॥ १ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं सहिष्णुं देशजं तथा ।
 अलुब्धं लब्धसन्तुष्टं स्वामिमित्रं बुभूषकम् ॥ २ ॥
 सेनापतिं यः कुरुते न चैनमवमन्यते ।
 तस्य विस्तीर्यते राष्ट्रं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ॥ ३ ॥

(महाभारते)

ऋते सेनाप्रणेतारं पृथना सुमहस्पति ।
 दीर्यते युद्धमासाद्य पिपीलिकपटं यथा ॥ ४ ॥
 यथाप्यकर्णधारा नौ रथआसारधिर्यथा ।
 द्रवेद् यथेष्टं तद्वत् स्यादृते सेनापतेर्वरम् ॥ ५ ॥
 नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं भवेत् ।
 सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेद् व्यूहीकृते बले ॥ ६ ॥
 दाता प्रियंवदो दान्तो मतिमान् दृढनिश्चयः ।
 राज्ञा सेनापतिः कार्यः शूरो युद्धविशेषवित् ॥ ७ ॥

अभिप्रायं यो विदित्वा तु भर्तुः सर्वाणि कार्याणि करोत्यवक्रः ।
 वक्ता हितानामनुरक्त आर्यः शक्तिश्च आत्मैव हि सोऽनुकम्प्यः ॥ ८ ॥

कूरं व्यसनिनं स्तब्धमप्रगल्भमनायकम् ।
 सूर्यमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इति सेनापतिपद्धतिः ॥

९७. अध बलपद्धतिः ।

मीलं बलं भूतं चाथ भै(ष्णि ? णि)काटनिकं तथा ।
 मैत्रं शात्रवमित्येवं पद्विधं बलमुच्यते ॥ १ ॥
 अति धर्माद् बलं मन्ये बलाद्धर्मः प्रवर्तते ।
 बलात् मतिष्ठितो धर्मो धरण्यामिव जङ्गमः ॥ २ ॥
 बभूवेद् बलमेवेह सर्वं बलवतो वशे ।
 श्रियं बलममात्याश्च बलवानिह विन्दति ॥ ३ ॥
 धूमो वायोरेव वशं बलं धर्मोऽनुवर्तते ।
 धनश्चैव बले धर्मो द्रुमे बलीव संश्रितः ॥ ४ ॥

वदयो बलवतां धर्मः सुखं भोगवतामिव ।

नास्त्यसाध्यं बलवता सर्वं यच्च वता जितम् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

सैन्येन जम्प्यते राज्यं सेनाधीना जयधियः ।

सैन्येन शासनं राज्ञां न कश्चित् प्रतिहन्यते ॥ ६ ॥

गण्यः सैन्येन नृपतिः सैन्येनायाति मान्यताम् ।

निर्देन्यः सैन्यवानेव सैन्यादन्यत्र विद्यते ॥ ७ ॥

(कामन्दकीये)

* विसमम्नि वि अविसण्णो घारेह धुरं धुरन्धरो विथ जवरम् ।

किं दिणअरोच राए विणस्स होइ अबहुप्पणं ससिबिम्बम् ॥ ८ ॥

(गाथासप्तशत्याम्)

इति बलपद्धतिः ॥

९६. अथ गजप्रशंसापद्धतिः ।

धारणा यत्र तत्राहं यत्राहं तत्र वारणः ।

न ते यत्र न तत्राहं नाहं यत्र न तत्र ते ॥ १ ॥

ततः पाप्मर्ष्यहृयाहृष्टैः कृतिना चोदितो द्विपः ।

प्रसादितकरः पायात् स्तब्धकर्णेश्चणो द्रुतम् ॥ २ ॥

(महाभारते)

मुगन्धिदानज्युतनीकरेषु दन्ताभिषातस्फुटितोपलेषु ।

गजेषु नीलाभ्रसमप्रमेषु राज्यं निरदं पृथिवीपतीनाम् ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

जले स्थले च हुमसङ्कटे च चलेऽचले साधु ममेऽसमे च ।

प्राकारदुर्ग्यादृत्रिदारणे च जयो ध्रुवं नागवतां वक्ष्यानाम् ॥ ४ ॥

सुकल्पितः संयति दृष्टमार्गः स्वधिष्ठितो वीरतमेन पुंसा ।

तुरङ्गमानामपि कल्पितानामेको गजः पट्टिशतानि हन्ति ॥ ५ ॥

भयेषु दुर्गाणि नदीषु सेतवो

गृहाणि मार्गेषु रणेषु राक्षसाः ।

* विपमेऽप्यपिपन्ने घागयति धुर धुरन्धर एव केवत्तम् ।

किं दिवद्वेगोऽसमे दिनस्य भयत्यवलम्बनं ससिबिम्बम् ॥

मनःप्रसादेषु विनोदहेतवो

गजा इवान्यत् किमिवास्ति वाहनम् ॥ ६ ॥

(भोजस्य)

एको हि वारण्यतिर्द्विषतामनीकं

व्यक्तं निहन्ति मदसत्त्वगुणोपपन्नः ।

नागेषु हि सितिभृतां विजयो निबद्ध-

स्तस्माद् गजाधिकबलो नृपतिः सदा स्यात् ॥ ७ ॥

(कामन्दकीये)

इति गजमशंसापद्धतिः ॥

९७. अथ तुरगप्रशंसापद्धतिः ।

यस्याश्वा विजयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।

यस्याश्वाः सम्पदस्तस्य यस्याश्वास्तस्य कीर्तयः ॥ १ ॥

(शालिहोत्रे)

निवसत्यश्वसङ्घातैः सङ्कीर्णा यस्य वाहिनी ।

तस्य सागरपर्यन्ता इस्ते तिष्ठति मेदिनी ॥ २ ॥

(गणकहृतेः)

त्यागभोगविलासेषु राज्ञां मित्रपरम्परा ।

असिसङ्घट्टसङ्घाते मित्रमेकं तुरङ्गमः ॥ ३ ॥

(अथद्वये)

श्रान्तं युद्धेषु निर्भिन्नं शस्त्रैः संज्ञाविपर्य(ते ? ये) ।

अतिवाह्यते भूपमेक एव तुरङ्गमः ॥ ४ ॥

(अथशास्त्रे)

राजारूढो हयो भाति हयस्थः शोभते नृपः ।

अभयोरविशेषत्वाद्वाष्ट्र(मा ? स्या)त्मसमा हयाः ॥ ५ ॥

(अथद्वये)

गन्धं च माल्यं च विलेपनं च स्वादुं हितं खादनभोजनं च ।

आहारकाले स्मरणं च सर्वं सङ्गमकाले तुरगाः स्मरन्ति ॥ ६ ॥

(अथद्वये)

बलामिपूर्णाः स्थिरसत्त्वबन्धुरहंस्विनो लक्षणयोगमृत्युः(१) ।

तुरङ्गमा यत्र वसन्ति देवे तत्र स्थिरा सङ्गमुपैति लक्ष्मीः ॥ ७ ॥

किं स्पन्दनैः केतनदीर्णमेघैः किं वा गजैर्गण्डविदीर्णदानैः ।

किं पक्षिभिर्वा तुरगो यदि स्वात् स एव सङ्ख्येषु जयं मय्यते ॥ ८ ॥

कृच्छ्रेषु सन्मित्रमुद्धमारं भूया च हृद्या विहृतिष्वमेया ।

रणाभ्युराशिष्वपि यानपात्रं तत् किं न यस्मान् नृपतेस्तुरङ्गः ॥ ९ ॥

(राजपुत्रीये)

रात्रिश्चन्द्रविवर्जितेव नळिनीवात्सल्यपङ्केरुहा

योषित् मोषितमर्त्तकेव जलदञ्छभा दिनश्रीरिव ।

लीलोद्यानमहीरुहां ततिरिबानुक्लिमचूतद्रुमा

गर्जरकुञ्जरवीरवत्यपि चमूर्न भ्राजतेऽसौर्विना । १० ॥

(शृङ्गारप्रकाशे)

इति तुरगप्रशंसापद्धतिः ॥

९८. अथ पदातिपद्धतिः ।

पितृपैतामहो वंश्यः संहतो दत्तवेतनः ।

विरूपाक्षपौरुषो जन्यः कुशलः कुपुलैर्वृतः ॥ १ ॥

प्रवासायासदुःखेषु युद्धेषु च कृतभ्रमः ।

अद्वैध्यः क्षत्रियमायो दण्डो दण्डविदां मतः ॥ २ ॥

योधाः समरशौण्डीराः कृतज्ञाः शस्त्रकोविदाः ।

इष्वस्रकुशला यस्य तस्येयं नृपतेर्मही ॥ ३ ॥

(महाभारते)

पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतास्रः साम्परायिकः ।

तस्य दण्डवतो दण्डं स्वदेहान्न विशिष्यते ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इति पदातिपद्धतिः ॥

९९. अथ वीरपद्धतिः ।

असमर्थं परित्यज्य समर्थाः परिभुञ्जते ।

नृपाणां नास्ति दायाधं वीरभोग्या वसुन्धरा ॥ १ ॥

(महाभारते)

योपिन्मथ्ये सभामथ्ये सुलभाः खड्गपाणयः ।

असिसङ्घातसङ्घट्टविष्फुलिङ्गेषु दुर्लभाः ॥ २ ॥

(बलभद्रवैद्य)

जयेन लभ्यते लक्ष्मीर्मृतेनापि सुराङ्गना ।

भजविश्वंसिभिः कायैः का चिन्ता मरणे रणे ॥ ३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

शातयत्येव तेजांसि दूरस्थोऽप्युभतो रिपुः ।

सायुधोऽपि निकृष्टात्मा किमासन्नः करिष्यति ॥ ४ ॥

नात्युच्चशिखरो मेघनातिनीचं रसातलम् ।

व्यवसायद्वितीयानां नास्त्यपारो महोदधिः ॥ ५ ॥

(बलभद्रवैद्य)

विघाविक्रमजं योऽस्ति सायुधोऽस्तीह मानवः ।

आपि नाम स्वलाङ्गूलचालनात् फलमश्नुते ॥ ६ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

यद्भवः पद्मवोऽपीह नराः शास्त्राण्यधीयते ।

विरला रिपुखड्गोप्रधारापातसहिष्यवः ॥ ७ ॥

सर्वैर्गुणैर्विहीनोऽपि वीर्यवान् हि तरेद् रिपून् ।

सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥ ८ ॥

(बलभद्रवैद्य)

स्वर्गे हतः पूज्यते वै हन्ता त्वत्रैव पूज्यते ।

द्रावेव सुखमेवेते हन्ता यत्रैव हन्यते ॥ ९ ॥

साधयत्यसहायोऽपि कार्यमुद्धतपौरुषः ।

सिंहः पातयते मत्तानेक एव मत्तङ्गजान् ॥ १० ॥

यथा चराणामचरा हृदंष्ट्रा दंष्ट्रिणामपि ।

अपाणयः पाणिमतामनं शूरस्य कातराः ॥ ११ ॥

(महाभारते)

क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः ।

असमर्थं विजानाति धिक् क्षमामीदृशे जने ॥ १२ ॥

विलुब्धो वीर्यहीनो यः स देवमनुवर्त्तते ।

वीराः सम्भावितास्मानो न दैवं पर्युपासते ॥ १३ ॥

(श्रीरामायणे)

उदायुधो यावदहं तावदन्यैः किमायुधैः ।

यद्वा न सिद्धमस्त्रेण मम तत् केन सेत्स्यति ॥ १४ ॥

(वेणीसंहारे)

अजन्मा पुरुषस्तावद् गतासुस्तृणमेधं वा ।

यावन्नेपुमिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्यशः ॥ १५ ॥

ग्रसमानमिवाजांसि सदसा गौरवेरितम् ।

नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विपोऽपि स पुमान् पुमान् ॥ १६ ॥

(भारथेः)

छिन्नेन पतता व(ह्वा) यन्मुखेन हरेत् कृते (?) ।

स्येति हेति हरेणोक्ते स्याहासीत् सैष रावणः ॥ १७ ॥

(महाभारते)

अकृत्वा हेलया पादमुच्चैर्मूर्धसु विद्रिषाम् ।

फथङ्कारमनालम्बा कीर्त्तिर्धामधिरोहति ॥ १८ ॥

(माये)

गाण्डीवेनाभिधास्यामि क्लीबा हि भुवनोत्तराः ।

कर्त्तव्यमेव सर्वेण चरमं पूर्वमेव वा ॥ १९ ॥

(महाभारते)

तावद् गर्जति मातङ्गो वने मदफलालसः ।

शिरोवलग्नलाङ्गूलो यावन्नायाति केसरी ॥ २० ॥

(वल्गुचदेवस्य)

नाभिपेको न संस्कारः सिद्धस्य क्रियते वने ।

विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ २१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पृथुर(लभभयं ? यमहं) ऋक्षीयान् गम्यो नास्याहमित्यनास्थैषा ।
किमचलशिरोऽतिमहदिति वज्रमणीयो न दारयति ॥ २२ ॥

(रविप्रसव)

अङ्गणवेदी वसुधा कुल्या जलधिः स्थली च पाताळम् ।

चल्मीकश्च सुमेरुः कुतप्रतिज्ञस्य पुरुषस्य ॥ २३ ॥

(भट्टबाणस्य)

यदि स्याण्डवमेष्यति प्रभादात् सगणो वा परिरक्षितु महेन्द्रः ।
शरताडितखण्डकुण्डलानां कदनं द्रक्ष्यति देववाहिनीनाम् ॥ २४ ॥

(महाभारते)

को धीरस्य मनस्विनः स्तनिपयः को वा निदेशः स्मृतो

यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।

यद् दंष्ट्रानखराङ्गुलिप्रहरणः सिंहो वनं गाहते

तस्मिन्नेन हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ २५ ॥

(पद्मचतन्त्रे)

गरुड विसमरकज्जे निअसन्तो चिअ फळं लभन्ति समत्था ।

नत्थप्फळम्मि कुगुमे गळिणो होइ महुअराण अयसरे ॥ २६ ॥

*यस्यसाअसप्पिवासा कह ते हत्थद्विअं ण पावेन्ति जसम् ।

जे जीविअसन्देहे विसं धुअङ्गो व्व उच्चमन्ति अमरिसम् ॥ २७ ॥

अरुअत्थपडिणिअत्ता कह सँप्पुहालोअमेत्तपडिसंफन्तम् ।

दप्पणअट्टसु य ठिअं णिअअं पेच्छह पिआमुदेसु वित्ताअम् ॥ २८ ॥

गरुअम्मि नि पडिअस्से होन्नि भटा भदिभवारिअप्पडिऊळा ।

पडिगअगन्धाइद्धा उदंउसरुद्धमत्थए व्व गइन्दा ॥ २९ ॥

* यवसायवपिवासा यव ते हत्थरिपत न पावन्ति यव ।

ये जीवितमन्देहे विष भुजङ्गा इत्येव त्वमर्थम् ॥

अङ्गणवेदीनिवृत्ताः कथं वसुधा कुल्याप्रतिपक्षान्तरम् ।

इतिप्रसवस्य रिपत निजव दस्यव प्रियामुखेषु विषादम् ॥

पुलाहाः प्रीत्यर्थे भवन्ति भगवत्प्राप्तिवस्तुनिवृत्ताः ।

प्रतिपक्षान्तरविद्धा लभन्ति हतद्विपेन्द्रमत्तका इव गच्छन्त्याः ॥

*कातरपटिमुक्कधुर जयन्ति पत्याणळद्विअगकस्सन्ना ।

पुढमं ता णिअअनळं पच्छा पदरेहि सुपुरिसा पडिवत्तम् ॥ ३० ॥

वचन्ता अद्भूमिं कट्टिअसुभडापिपत्तपथापडिआ ।

णवर ण चळन्ति वीअं लुअपक्खा महिहरो व्व वेरावन्धा ॥ ३१ ॥

समुदामिळिएक्कमेके सो इर आमण्णमंमअम्मि महाओ ।

जाय ण दिज्जइ दिट्ठी काएज्जं दाय होद चिराणिवृत्तम् ॥ ३२ ॥

अण्णेन्ति मङ्गळाई अळ्ळिअइ सिरी जसो पवड्डु पुरओ ।

पडिवण्णरपुच्छाहे पडिपस्सुद्धरणपरियअम्मि सुवरित्ते ॥ ३३ ॥

(सेनुवन्ते)

इत्तो रहिरं इह मोत्तिआठ इह करिअनाळळद्धाइ ।

पुच्छदु अण्णं पञ्चाणणस्स मग्गो वि दुव्विसहो ॥ ३४ ॥

अळत्तु ताव महो गन्तो पिहुअस्स जसु मरुन्तो ।

ते णिवणन्ता टीमन्ति वज्जदसागळं वेडि ॥ ३५ ॥

अळन्तु गआ किम्मएहि गणिआदि रुत्तव वणमहिस्सा ।

घणगज्जिअं पि ण महइ अहिमाणी केसरिकिमोरो ॥ ३६ ॥

ससअवहेण निकोमो पि सारमेअस्म होइ परिओमो ।

सीहस्स उणो मत्तेअवुम्मदळणे वि अगहणा ॥ ३७ ॥

णिसिअखरणदपहरणवितिण्णरुरिक्कुम्मभासुरकरेण ।

हरिणा ण को विरोहो का मेत्ती सह इइन्देण ॥ ३८ ॥

*कातरप्रतिमुक्कधुर जयन्ति प्रत्यानर्दिताप्रहस्या ।

प्रथमं तावन्तिअनळं पथं तं प्रहरतीं सुपुरिसां प्रडिवत्तम् ॥

वचन्तोप्रतिभूमिं कट्टिसुभडापिपत्तपथापडिआ ।

देवता न चयन्ति द्वितीयं लुअपक्खा महोपसं द्व वेरावन्धा ॥

समुदामिळिऐक्यमेके सो इर आमण्णमंमअम्मि महाओ ।

जायते दिज्जइ दिट्ठी कर्तव्यं दाय होद चिराणिवृत्तम् ॥

अण्णेन्ति मङ्गलाई अळ्ळिअइ सिरी जसो पवड्डु पुरओ ।

पडिवण्णरपुच्छाहे पडिपस्सुद्धरणपरियअम्मि सुवरित्ते ॥

पहरसि जे हिअ अगइन्दे करा उणहपञ्जरेहि हत्थेहि ।
तेहिअ पहरन्तो कज्जसि ण उइन्दहरिणम्मि ॥ ३९ ॥

सोकेण णिज्जविज्जइ धीरपआवाण कोविअंभन्तो ।
उप्पत्तिकारणं जस्स खग्गधाराजळच्चेअ ॥ ४० ॥

मरणभअं ण भअं विअजाआ मरइ त्ति णत्थि सन्देहो ।
जं माणखण्डणं सु(प ? पु)रिसाण मरणादु(तं ? तं) अहिअम् ॥ ४१ ॥

(माधाकोशे)

इति वीरपद्धतिः ॥

१००. अथ भीरुपद्धतिः ।

असन्तो ये निवर्त्तन्ते वेदेभ्य इव नास्तिकाः ।
नरकं भजमानास्ते प्रतिपद्यन्ति किंविपम् ॥ १ ॥
पलायन्ते ये त्वहतास्तांश्च वैवस्वतो यमः ।
दण्डयन् भर्त्सयन् नित्यं निरयेभ्यो न मुञ्चति ॥ २ ॥
मनुष्यापशदा ह्येते ये भवन्ति पराङ्मुखाः ।
रागवद्वनमात्रास्ते नैव ते प्रेत्य नो इह ॥ ३ ॥
शत्रुभिश्चापहसितो मानी पौरुषवर्जितः ।
चेतयानो हि को जीवेत् कृच्छ्राच्छत्रुभिरुज्जितः ॥ ४ ॥
नैव पूर्वैः कृतो धर्मः क्षत्रियस्य पलायनम् ।
श्रेयो हि मरणं युद्धे क्षत्रियस्य पलायनात् ॥ ५ ॥
आत्मानं च परं चैव पलायन् हन्ति संयुगे ।
द्रव्यनाशो ध्ययोऽकीर्तिरयश्च पलायने ॥ ६ ॥
यो हि तेजो यथाशक्ति न दर्शयति विक्रमात् ।
क्षत्रियो विजिताकाङ्क्षी स्तेन इत्येव तं विदुः ॥ ७ ॥
यद्यास्य सुकृतं किञ्चिदमुत्रार्थमृपार्जितम् ।
भर्त्ता तत् सर्वमादत्ते परावृत्तिपरस्य तु ॥ ८ ॥

त्यागेन यः स्वनाथानां स्वान् प्राणास्त्रातुमिच्छति ।
तं हन्युः काष्ठलोष्टैर्वा दग्धव्यः शकटाग्निना ॥ ९ ॥

यस्तु याधः परावृत्तः स त्रसो हन्यते परैः ।
अप्रतिष्ठं स नरकं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ १० ॥

यस्तु भीतः परावृत्तः सङ्ग्रामे हन्यते परैः ।
भर्तुर्यद् दुष्कृतं किञ्चित् तत् सर्वं प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

निरामयं निरुत्साहं निर्वीर्यमरिनन्दनम् ।
मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत् पुत्रमीदृशम् ॥ १२ ॥

(महाभारते)

मात्सिञ्जसुमजस्स धीरयत्तेभमाणगरुण ।
सीहेण विहस विव्वत्ति सोहइ तुलुज्जत्तमाणस्स ॥ १३ ॥

कुञ्जरमइन्ददंसणविमुक्कदुब्बोरमयपसंगेण ।
णहुणवरतुए अप्पा घीरो वि लुत्तणं णीओ ॥ १४ ॥

सअलजणपेच्छणिज्जो सोल्लि अगरुओ गट्ठन्द तुये ।
अप्पा केसरिभएण जंमन्त अज्ज लघुत्तणं णीओ ॥ १५ ॥

मुक्खत्तणेण सहसीहं पडिज्जण पामुत्तम् ।
अत्तरणमए किं सरणं एण्हि तुह वाहवच्छिहीमि ॥ १६ ॥

(गणधकोसे)

इति मीरुपद्धतिः ॥

१०१. अध धैर्यपद्धतिः ।

न सन्त्याज्यं च ते धैर्यं कदाचिदपि पाण्डव ।

धीरस्य स्पष्टदण्डस्य नास्याज्ञा प्रतिहन्यते ॥ १ ॥

धैर्येण युक्तस्य सतः शरीरं नापि क्षीर्यते ।

भारोग्यात् नु शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥ २ ॥

अथ राज्ञा दरः कार्यो न तु कस्यांचिदापदि ।
अपि चेतसि दीर्णः स्यान्नैव वर्तेत दीर्णवत् ॥ ३ ॥

(महाभारते)

भीतवत् संविधातव्यं यावद् भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं दृष्ट्वा ग्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ४ ॥
दीर्णं हि दृष्ट्वा राजानं सर्वमेवानुदीर्यते ।
राष्ट्रं बलममात्याश्च पृथक्कुर्यन्ति तन्मतिम् ॥ ५ ॥
पुत्रैर्दारैः सुखैश्चैव विपुक्तस्य धनेन च ।
भग्नस्य व्यसने गोरे पुंसः श्रेयस्करी धृतिः ॥ ६ ॥

(महाभारते)

कदर्थितस्यापि च धैर्यधृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् ।
अघोमुखास्यापि कृतस्य बद्धेर्नाथः शिरा याति कदाचिदेव ॥ ७ ॥

(पद्मचतन्त्रे)

इति धैर्यपद्धतिः ॥

१०२. अथ मानपद्धतिः ।

न कदाचिद् बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः ।
यदि निर्यातुमिच्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

कुसुमस्तवकस्येव द्रवी घृत्तिर्मनस्विनः ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ २ ॥
म्रियते मानमापन्नो न याति च पराभवम् ।
शिलास्तम्भोऽतिभारेण भिद्यते नैव नम्यते ॥ ३ ॥

(व्यासशतके)

परान्नं प्राप्य दुर्बुद्धे ! मा प्राणेषु दयां कृथाः ।
दुर्लभानि पराक्षानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ ४ ॥

(बृहत्साम्याम्)

यस्मिन् जीवति जीवन्ति यद्वयः स तु जीवति ।
यकोऽपि किं न वुरुते चञ्च्वा स्योदरपूरणम् ॥ ५ ॥

एक एव सगो मानी चिरं जीवति चातकः ।
त्रियते मानमापन्नो याचते वा पुरन्दरम् ॥ ६ ॥

(पञ्चम्ये)

तुङ्गत्वमितरा नाद्रो नेदं सिन्धवावगाधता ।
अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ ७ ॥
नीतिरापदि यद् गम्यः परस्तन्मानिनो हिये ।
विधुर्विधुन्तुदस्येव पूर्णस्तस्योत्सवाय सः ॥ ८ ॥

(मावे)

तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं ययः ।
पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानान्न हीयते ॥ ९ ॥
दुरासद्वनज्यायान् गम्यस्तुद्गोऽपि भूधरः ।
न जहाति मर्होजस्कं मानप्रांशुमलङ्घयता ॥ १० ॥

(भारवेः)

धरमश्रीकता लोके नासमानसमानता ।
इतीव क्लृप्तदोऽङ्गे(दः १ दातु) कमलं मुकुलायते ॥ ११ ॥
धरमुन्नतलाङ्गूलात् सटाधूननधूसरात् ।
सिंहात् पादप्रहारोऽपि न सृगालाधिरोहणम् ॥ १२ ॥

(बृहत्कथायाम्)

दातुः शत्रोश्च गूहन्ते लुठन्तोऽपि सुमूर्षया ।
उत्तानप्रसृतं हस्तमपराङ्गं च मानिनः ॥ १३ ॥

अभिमानधनस्य गत्वै-

रसुभिः स्थास्तु यशश्चिर्वापनः ।

अचिरांशुविलासचञ्चला

ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ॥ १४ ॥

ज्वलितं न हिरण्यरेतसं

चयमास्कन्दति मस्मनां जनः ।

अभिभूतिभयादमूनतः

सुखमुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥ १५ ॥

अभिमानव्रतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पद्मारुरुक्षतः ।
 विनिपातनिवर्तनक्षमं मतमालम्बनमात्मशरीरम् ॥ १६ ॥
 असमापितकृत्यसम्पदां हतवेगं विनयेन तावता ।
 प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः ॥ १७ ॥
 (भारवेः)

अत्युन्नतिव्यसनिनः शिरसोऽधुनैव
 स्वस्यैव चातकशिशुः प्रणयं विधत्ताम् ।
 अस्यैतदिच्छति यदि मततासु दिक्षु
 ताः स्वच्छशीतमधुराः कनु नाम नापः ॥ १८ ॥
 (अलटे)

स्व(ल्पो ? ल्पे)ऽप्यामिपवस्तुनि प्रपतितो नीचः करोत्य(ञ्ज ? र्थ)ना-
 (मा)कारैरपि चार्थितां कथयति प्राज्ञस्तु भायोन्नातिम् ।
 न्वा तु प्रोपितपिण्डमप्यभिलषंस्त्राङ्गूलमुल्लासय-
 त्यालानार्पितकन्धरोऽपि च करो यत्नेन सम्भोज्यते ॥ १९ ॥

पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपालीं कपाली-
 मादायाम्नायगर्भं द्विजहुतहुतभृग्धूमधूप्रोपकण्ठम् ।
 द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधार्तो
 मानी प्राणी सनाथो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ २० ॥

लज्जे ! लज्जे ! निमज्ज क्वचिदपि परतस्तिष्ठ तिष्ठ प्रतिष्ठे !
 याहि द्रेणी(?) हिमाद्रिः पुनरपि तपसे भारति ! स्वस्ति तुभ्यम् ।
 सोऽयं प्रक्षीणपुण्यः मञ्चुरपरिभयातङ्कनिर्हृष्टसङ्कः
 सेवापङ्के पतामि द्रविणकणधियां निष्कृपाणां नृपाणाम् ॥ २१ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

ण अ तह तवेइ हिअअं दोग्गोच्चहुआसणो कुळीणाण ।
 अणुकम्भासअगरुओ णूणं जह लद्धुसम्माणो ॥ २२ ॥
 इच्छापडिवण्णसुहं काले थोअं पि होइ मरणिज्जम् ।
 दरमिअलिअमाणभङ्गे पच्छा पुदुवीए वि ण कज्जम् ॥ २३ ॥

सन्तोमामञ्जलाञ्जमेहि घण्टोहि तन्म विष्णात्रम् ।
 न होइ दिअअट्टवरं देहि त्ति परं मणन्वत्तम् ॥ २४ ॥
 वसणम्मिणवरगरुआ ण होन्नि गल्लआविपत्तत्तद्दवा ।
 अवल्लम्यणं गअच्चिअ आणत्तगपक्कम्मुत्ताण ॥ २५ ॥
 अरुल्लन्ता दीणत्तणदग्गसु कअमाणत्तट्ठिदिट्ठम्मा ।
 रोरत्तणत्तपआरेभमिडं जाणन्ति सण्णुरिस्ता ॥ २६ ॥
 चेमग्गा भुवणअळे माणिणि माजं ण आग एरिस्ताण ।
 अहवा पावेन्नि मिरिं अ बहमन्ता ममुण्णेन्नि ॥ २७ ॥
 एफोच्चिअ जीअ(अ?)मुहं चाअमउणो वराइ जां माणि ।
 तण्णं कत्तो मरइ (वा?या)चइ अहवा सुराहिवल्लम् ॥ २८ ॥
 (गाथास्मृते)

इति मानपद्धति ॥

१०४. अधान्तरङ्गनिन्दापद्धतिः ।

यं यं गुणानुरागेण राजा नयति मुख्यताम् ।
 तस्य तस्योपघाताय यतन्ते राजवल्लभाः ॥ १ ॥
 आयुक्तकेभ्यश्चोरेभ्यः परेभ्यो राजवल्लभात् ।
 पृथिवीपतिलोभान्च नराणां पञ्चधा भयम् ॥ २ ॥
 अन्तरङ्गा हि ये राज्ञः परस्मादायिनः शठाः ।
 भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्यो रसेदिमाः प्रजाः ॥ ३ ॥
 राज्योपघातं कुर्वन्ति ये पापा राजवल्लभाः ।
 एकैकशः समेता वा तान् दूष्यान् सम्प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 दूष्यानुपांशुदण्डेन हन्याद् राजानिलम्बितम् ।
 प्रदूष्यं वा प्रकाशं वा लोकादिद्वेषमागतान् ॥ ५ ॥
 न बालिष्ठा न च क्षुद्रा नामाज्ञा नाजितेन्द्रियाः ।
 नाकुलीना जनाः पार्श्वे स्थाप्या राज्ञा हितैषिणा ॥ ६ ॥

(कामन्दके)

द्वेष्योऽपि सभमत शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौयधम् ।
 त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता ॥ ७ ॥

(कालिदासस्य)

ये कर्पकेभ्योऽर्थमेव गृहीयुः पापचेतसः ।
 तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात् प्रवासनम् ॥ ८ ॥
 दौष्कुलेयाश्च लुब्धाश्च नृशंसा निरपनपाः ।
 न त्वा जातु निषेवेयुर्याविदार्द्रकषाणयः ॥ ९ ॥
 अकुलीनस्तु पुरुषः प्रकृतः साधुमंसयात् ।
 दुर्लभैश्वर्यसम्प्राप्तो गर्वितः शत्रुतां नजेत् ॥ १० ॥
 काकः श्वा च बिडालश्च नकुलः सर्प एव च ।
 अकुलीना च या नारी तुल्यास्ते परिकीर्तिताः ॥ ११ ॥
 असन्तुष्टाश्च्युताः स्थानान्मानात् प्रत्यवरोपिताः ।
 स्पर्धं चोपहता भृत्या ये चाप्युपहताः परैः ॥ १२ ॥

परिक्षीणाश्च लुब्धाश्च क्रुद्धा भाराभितापिताः ।

इतस्वा मानिनो ये च त्यक्तोपात्ता महेप्सवः ॥ १३ ॥

संलालिताश्च ये केचिद् व्यसनौघप्रतीक्षिणः ।

अन्तर्हितास्तूपहिताः सर्वे ते परसाधनाः ॥ १४ ॥

इन्द्रियाण्यन्तरङ्गाणि पातयन्ति यथा जनान् ।

अभ्यन्तरास्तथा राष्ट्रे भृत्याः स्वार्थपरायणाः ॥ १५ ॥

रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वलसा भवन्ति ये भृत्याः ।

तेषां जलौकसामिव पूर्णानां रिक्तता कार्या ॥ १६ ॥

धनं प्राज्यं पुत्रदारं समृद्धिं सर्वं लुब्धाः प्रार्थयन्ते परेषाम् ।

लुब्धे दोषाः सम्भवन्तीह सर्वे तस्माद् राजा न प्रगृहीत लुब्धान् ॥ १७ ॥

(महाभारते)

इत्यन्तरङ्गनिन्दापद्धतिः ॥

१०५. अथ सद्भृत्यपद्धतिः ।

प्रख्यातवंशमकूरं लोकसङ्काहिणं शुचिम् ।

कुर्वीतात्महिताकाङ्क्षी परिवारं महीपतिः ॥ १ ॥

कूरोऽपि भोग्यतामेति परिवारगुणैर्नृपः ।

न क्रूरपरिवारस्तु व्याकाक्रान्त इव हुमः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते ।

अनुकूलः शुचिर्दक्षो राजन् ! भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

स्वभूमौ च वसेत् सर्वः परभूमौ न सञ्चरेत् ।

न च चाक्षेन संसर्गं कश्चिदभ्यन्तरो व्रजेत् ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

अणुरप्यपहन्ति विग्रहः प्रभुमन्तः प्रकृतिमकोपजः ।

असिलं हि दिनस्ति भूधरं तरुशाखान्तरघर्षजोऽनलः ॥ ५ ॥

महौजसो मानधना धनार्चिता
धनुर्भूतः संयति लब्धकीर्तयः ।

नसंहतास्तस्य नभेदवृत्तयः

प्रियाणि वाञ्छन्त्यसुभिः समीहितम् ॥ ६ ॥

(भाष्यः) -

अप्राज्ञेन च फातरेण च गुणः स्यात् सानुरागेण किं
; प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि न भवेत् किं भक्तिहीनात् फलम् ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये

ते भृत्या नृपतेः कळत्रमितरे सम्पत्सु चापत्सु च ॥ ७ ॥

(मुद्राराक्षसे)

णिज्जन्ति चिरपअत्ता समुदगि(हि)आ वि पडिपहं णइसोत्ता ।
त्तीरीति विपत्तेउ असमाणिअपेमणा ण उण सप्पुरिसा ॥ ८ ॥

(सेतुबन्धे)

इति सदभृत्यपद्धतिः ॥

१०६. अथ असदभृत्यपद्धतिः ।

कुभृत्यो दुरुपानश्च प्राप्यापि स्नेहसत्क्रियाम् ।

स्वामिनः पदभङ्गाय स्वकाठिन्येन कल्पते ॥ १ ॥

(कविराक्षसस्य)

अळसं दुर्मुखं स्तब्धं क्रूरं व्यमनिनं शठम् ।

असन्तुष्टमभक्तं च त्यजेद् भृत्यं नराधिपः ॥ २ ॥

लघून्पि न सिध्यन्ति मृत्यैः कार्याणि दुर्भृतैः ।

न च सिक्ताः फलं वृक्षा दधते छिन्नपल्लवाः ॥ ३ ॥

(महाभारते)

गुरुज्योतिपिको बाणः किमेकः स्तम्भमूलकः ।

प्रेषितप्रेषकश्चैव पडेते सेवकाग्रमाः ॥ ४ ॥

स वंशस्यावदातस्य शशाङ्कस्येव लाञ्छनम् ।

कुच्छ्रेषु व्यर्थया यत्र भूयते मर्चुराज्ञया ॥ ५ ॥

(भाष्ये.)

असद्भिः सेवितो राजा स्वयं म्रवपि दूष्यते ।
 किं सेव्यो भोगिसंवीतो गन्वयानपि चन्दनः । ६ ॥
 वाक्यं तु यो नाद्रियतेऽनुशिष्टः
 प्राप्याभयं चापि नियुज्यमानः ।
 आत्माभिमानी प्रतिकूलवादी
 त्याज्यः स तादृक् स्वरयश्च भृत्यः ॥ ७ ॥
 (बहुभवेऽप्यस्य)
 इत्यसद्भृत्यपद्धतिः ॥

१०७. अथ विश्वासपद्धतिः ।

प्रजाशौर्यविवृद्धेषु बुद्धेश्च शठवृत्तिषु ।
 स्वामी विश्वामनिद्रालुः पाताप न चिरायते ॥ १ ॥
 गुणयुक्तेऽपि वैकस्मिन् विश्वसीत विचक्षणः ।
 सर्वार्थत्यागिनं राजा कुले जातं बहुश्रुतम् ॥ २ ॥
 पूजयेत् तादृशं दृष्ट्वा शयनासनभोजने ।
 तस्मिन् कुर्वीत विश्वामं राजा क्स्वांचिदापदि ॥ ३ ॥
 (महामारते)
 इति विश्वासपद्धतिः ॥

१०८. अधाविश्वासपद्धतिः ।

कृतवैरे न विश्वासः कार्यस्त्विह सुहृद्यपि ।
 प्रच्छन्नं तिष्ठते वैरं गृहोऽग्निग्वि दारुषु ॥ १ ॥
 नास्ति वैरमतिक्रान्तं सान्त्वितोऽस्मीति नाश्वसेत् ।
 विश्वासाद्वन्यते लोकस्तस्माच्छ्रेयो व्यदर्शनम् ॥ २ ॥
 शत्रुसाधारणे कृत्ये कृत्वा सन्धिं बलीयमा ।
 समाहितशरोन्नित्यं कृतार्थं + न विश्वसेत् ॥ ३ ॥
 बध्यन्ते न ह्यविश्वस्ताः शत्रुमिर्दुर्बला अपि ।
 विश्वस्तास्त इव + न्ते(?) बलवन्तो हि शत्रुभिः ॥ ४ ॥

सपत्नसहितो राज्ये कृत्वा सन्धिं न विश्वसेत् ।
 अपक्रामेत् ततः क्षिप्रं कृतकार्यो विचक्षणः ॥ ५ ॥
 अरिश्च मित्रं भवति मित्रं चापि प्रदुष्यति ।
 अनित्यचित्तः पुरुषस्तस्मिन् को नाम विश्वसेत् ॥ ६ ॥
 न जातु बलवान् भूत्वा दुर्बलान् विश्वसेद् बुधः ।
 भारुण्डसदृशा ह्येते निपतन्ति प्रमाद्यतः ॥ ७ ॥
 अकालमृत्युर्विश्वासो विश्वसन् हि विपद्यते ।
 यस्मिन् करोति विश्वासं स जीवत्यपरो भृतः ॥ ८ ॥
 विश्वासयेत् परांश्चैव विश्वमेच्च न कस्यचित् ।
 पुत्रेष्वपि च राजेन्द्र ! विश्वासो न प्रगस्यते ॥ ९ ॥

(महाभारते)

अशङ्क्यमपि शङ्केत न त्वशङ्केत शङ्किता(१) ।
 भयं ह्यशङ्किताज्जातं समूलमपि कुन्तति ॥ १० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्याये शत्रुसेविषु ।
 भोगे चायुषि विश्वासं कः पुमान् कर्तुमर्हति । ११ ॥
 योऽरिणा सह सन्धाय विश्वस्तः स्थातुमिच्छति ।
 स सुप्त इव वृक्षाग्रात् पतितः-प्रतिबुध्यते ॥ १२ ॥

(चाक्षुषीये)

न जातु गच्छेद्विश्वासं संहितोऽपि हि बुद्धिमान् ।
 अत्रोदसमयं कृत्वा वृत्रमिन्द्रः पुरावधीत् ॥ १३ ॥

(महाभारते)

संयोगं हेतुना गत्या पितर्यपि न विश्वसेत् ।
 विश्वासादागतं सन्तं प्रायो द्रुहन्ति साधवः ॥ १४ ॥

(भोजः)

न विश्वसेद्विश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
 यस्मिन् विश्वासमायाति विभूतेः पात्रमेव सः ॥ १५ ॥

(नीतिशास्त्रे)

न विश्वसेद् दुष्टभावमामघं शत्रुमेविनम् ।

स्त्रियं बालं च मूर्खं च नीचं चासत्प्रज्जापिनम् ॥ १६ ॥

(चाक्षुपीये)

अपराधो न मेऽस्तीति नैतद् विश्वामकारणम् ।

विद्यते हि वृक्षमेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ १७ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां जलपाणिनाम् ।

विश्वामो नोपगन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

(दण्डनीत्याम्)

स्त्रियां धूर्तेऽलसे भीरो पण्डे परुषादिनि ।

चोरे न कार्यो विश्वामः कृतघ्ने न च नगस्तिके ॥ १९ ॥

एतच्छास्त्रार्थतत्त्वं तु मयाख्यातं तवानघ ! ।

अविश्वासो नरेन्द्राणामपरं गुह्यमुच्यते ॥ २० ॥

इत्यविश्वासपद्धतिः ॥

१०९. अथ वैद्यप्रशंसापद्धतिः ।

राजा राजगृहामग्रे प्राणाचार्यं निवेशयेत् ।

सर्वथा न भवत्येव सर्वत्र प्रतिजागृविः ॥ १ ॥

अमेघोऽनुद्व(तः ? तोऽ)स्तब्धः सन्नृतः प्रियदर्शनः ।

बहुधुतः कालवेदी जितग्रन्थोऽर्थकर्मचित् ॥ २ ॥

हेतौ लिङ्गे प्रशमने रोगाणामपुनर्मवे ।

ज्ञानं चतुर्विधं यस्य स राजार्हो भिषक्कमः ॥ ३ ॥

अनाधान् रोगिणो यश्च पुत्रम् परिपालयेत् ।

गुरुणा गमनुवातः स भिषकश्चन्द्रमश्नुते ॥ ४ ॥

यथा कञ्चुकमायुश्च न वीरो हन्ति रणे त्विप्सु ।

भिषकञ्चुक्रितो राजा तथा हन्त्यसिला रुजः ॥ ५ ॥

व्याधेस्तत्त्वपरिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।

एतद्द्वयस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रहुरायुषः ॥ ६ ॥

आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।

आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो मिथीयते ॥ ७ ॥

(सङ्गृहे)

सर्वस्यमेव परमं प्राणा येषां कृते प्रयत्नोऽयम् ।

वैद्या वैद्याः सततं येषां हस्ते स्थितास्तेऽपि ॥ ८ ॥

(मानमोक्षांत)

इति वैद्यपञ्चसापद्धतिः ॥

११०. अथासष्टैषपद्धतिः ।

अज्ञातशास्त्रमद्भानाञ्छास्त्रमात्रपरायणान् ।

त्यजेद् दूराद् भिषक्पाशान् पाशान् वैवस्वतानिव ॥ १ ॥

यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्यपरिनिष्ठितः ।

स मुह्यत्यातुरं प्राप्य प्राप्य भीरुरिवाहवम् ॥ २ ॥

यः पुनः कुरुते कर्म धाष्टर्याच्छास्त्रार्थवर्जितः ।

सत्सु गर्हामयाप्नोति व(स ? ध)मिच्छति राजतः ॥ ३ ॥

यमः क्रूरो भिषक् क्रूरो यमात् क्रूरतरो भिषक् ।

यमस्तु हरते प्राणान् वैद्यस्तु सममूनसन् ॥ ४ ॥

विकिस्सका वै दुष्टा ये लोभमोहसमन्विताः ।

अ + ते व्रणकुष्ठैश्च श्वित्ररोगार्शसंयुताः ॥ ५ ॥

आतुरावचित्तहरणं मृताच्च प्रपलायनम् ।

एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥ ६ ॥

वैद्यनाथ ! नमस्तुभ्यं मारिताशेषमानव ! ।

त्वपि विन्यस्तमारो यत् कृतान्तः सुखमेधते ॥ ७ ॥

गृधी गृध्रं पृच्छति पितृगणमध्ये न दृश्यते धूमः ।

मन्ये सम्प्रति वैद्योऽप्यन्यग्रामं गतो नूनम् ॥ ८ ॥

शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

सञ्चिन्त्यतामौषधमातुरं च किं नाम मन्त्रेण करोत्यरोगम् ॥ ९ ॥

दोऽपि दद्याद् गणिका च दद्यादभ्यर्थितः पाशुपतोऽपि दद्यात् ।
यः कथं दास्यति याचकेभ्यो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ १० ॥

कृपावलानां भुवि कालवर्षादकालवर्षाद् भिषजां प्रमोदः ।
यत् सस्यवृद्धिं कुरुते हि पूर्वं प्रजासु रोगप्रचयं द्वितीयम् ॥ ११ ॥

दृष्टे रयौ सरसिजं कुमुदं हिमांशौ
नीलाम्बुवाहनिविडे गगने शिखी च ।

प्रायस्तथा नहि भजन्ति विकासलक्ष्मीं
व्याधौ यथा धनयतां भिषजां मुखानि ॥ १२ ॥

मूर्धानं प्रथमं विधूय तदनु ध्यात्वा चिरं मौनवा-
नाहारं प्रथमं निरुष्य रुचिरानन्यान् विशेषानपि ।
कार्थैः कर्षितकायमातुरनरं तैलं घृतं पाचयन्
हत्वा दक्षिणया वसु व्यसुममुं त्यक्त्वा भिषग् धावति ॥ १३ ॥

(भानसोहासे)

इति असद्वैधपद्धतिः ॥

१११. अथ कविप्रशंसापद्धतिः ।

कविः स्रपति काव्यानि हृदा दधति सज्जनाः ।
स्रते मुक्ताः पयोराशिर्वहन्ति तरुणीस्तनाः ॥ १ ॥

सन्ति श्वान इवासहृद्या जातिभाजो शृहे शृहे ।
उत्पादका न बहवः कवयः शरभा इव ॥ २ ॥

(सुबन्धोः)

ते वन्द्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थिरं यशः ।
यैर्निबद्धानि काव्यानि ये वा काव्येषु कीर्तिताः ॥ ३ ॥

निरूप्यमेव न क्षेप्यं सूरिभिः सुकवेर्वचः ।
रत्नाकरमपादाय काचः स्यान्न कदाचन ॥ ४ ॥

इति कविप्रशंसापद्धतिः ॥

११२. अथ कुकविपद्धतिः ।

नाकवित्वमधर्माय मृतये दण्डनाय वा ।

कुकवित्वं गुनः साक्षान्मृतिमाहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

(भामहस्य)

कुकवेः कविचोरस्तु वरं यः सज्जनान् स्वया ।

नोद्वेजयेद् दुरुक्त्या च सूक्त्या चास्य ग्रहर्षयेत् ॥ २ ॥

फान्तं खलगिरा काव्यं लभते भूयसीं रुचिम् ।

घृष्टं श्वदंष्ट्रया ह्ययं यथा हेमविभूषणम् ॥ ३ ॥

खलैर्हि योज्यते दोषैरपदोपापि भारती ।

(अथ)मर्शपदे क्षिप्ता वह्निशुद्धापि मैथिली ॥ ४ ॥

गणयन्ति नापशब्दं न वृत्तभङ्गं क्षयं च नार्थस्य ।

रसिकत्वेनाकुलिता वेश्यापतयश्च कवयश्च ॥ ५ ॥

(कविबल्लभस्य)

इति कुकविपद्धतिः ॥

११३. अथ वेश्याप्रशंसापद्धतिः ।

दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव-याः ।

विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवै वामलोचनाः ॥ १ ॥

कलामिरुच्छ्रिता वेश्या रूपशीलगुणान्विता ।

लभते गणिकाशब्दं स्यान्नं च जनसंसदि ॥ २ ॥

पूजिता सा सदा राज्ञा गुणवाद्भिश्च संस्तुता ।

प्रार्थनीया च गम्या च लक्षभूता च जायते ॥ ३ ॥

(वात्स्यायने)

कलानां ग्रहणादेव सौभाग्यमुपजायते ।

देशकालावपेक्ष्यामां प्रयोगः सम्भवेन्न वा ॥ ४ ॥

योगज्ञा राजपुत्री तु महामात्रसुता तथा ।

सहस्रान्तःपुरमपि स्ववशे कुरुते पतिम् ॥ ५ ॥

यत्सः प्रसूयने, मेघ्यः श्वा मृगग्रहणे भुविः ।

शकुनिः फलशतेषु स्त्रीमुखं रतिसङ्गमे ॥ ६ ॥

(मानसोल्हासे)

इति वैश्याप्रशंसापद्धतिः ॥

११४. अथ वैश्यानिन्दापद्धतिः ।

अभ्यासवजिता विद्या निरुयोगा नृपश्रियः ।

वैशम्योऽप्याथ रागिण्यो हास्यायतनमङ्गनाः ॥ १ ॥

स्मितं नृपं प्ररुदितं रागो रूढिरुदारता ।

स्वप्नदृष्टमिवाशेषमसत्यं वारयोपितः ॥ २ ॥

अप्य(भी)ष्टान् लभ्यन्ते सन्त्यक्ता न त्यजन्ति च ।

वसाना इव संसारे योहनैकपराः स्त्रियः ॥ ३ ॥

निष्कामाः कामहारिण्यो भोगिन्यो न कुलादराः ।

नित्यापहारहीरिण्यो जृम्भन्ते वारयोपितः ॥ ४ ॥

प्रहसन्ति विपादिन्यो हृष्टाः शोचन्ति हेलया ।

रागिण्य इव निश्चिन्ति, कश्चित् वेत्ति योपिताम् ॥ ५ ॥

काम्यके नूतनासङ्गाढालिङ्गनकातरे ।

गणिका ग्रहगणनां करोति ध्यानमास्थिता ॥ ६ ॥

(बृहत्कथायाम्)

अर्थप्रियतयात्मानमप्रियाय ददाति या ।

कृपासम्यापि न्तिस्नेहां शोषेऽनुस्तेति नम्यते ॥ ७ ॥

नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां वयसि निश्चयः ।

विरूपं वा सुरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ ८ ॥

साधारणस्त्री गणिका सा वित्तं परमिच्छन्ति ।

निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागोऽस्या गुणिन्यपि ॥ ९ ॥

किन्तु तासां कलाकैलीकुशलानां मनोहरम् ।

विस्मारितापरस्त्रीकं कुशलं जायते नृणाम् ॥ १० ॥

(बलमदेवस्य)

संसारादपि साश्चर्यं स्वप्नादप्युन्नतभ्रमम् ।

(श्व)पुच्छादपि निःशेषकुटिलं स्त्रीविचेष्टितम् ॥ ११ ॥

(राज)

रक्ताकर्षणसक्ता मायाभिर्मोहतिभिररजनीषु ।

गणिकाः पिशाचिका इव हरन्ति हृदयानि मृग्धानाम् ॥ १२ ॥

श्वपुच्छकुटिलहृदयाः कपटतराः कुटिलरागहृतलोकाः ।

कपटचरितेन यासां वैश्रवणः श्रमणतामेति ॥ १३ ॥

स्त्रीपरिचयाज्जटा अपि भवन्त्यभिज्ञा विदग्धचरितानाम् ।

उपदिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि ॥ १४ ॥

(काव्यप्रकाशे)

प्रथमसमागमसुखदा मध्ये व्यसनप्रवासकारिण्यः ।

पर्यन्ते दुःखफलाः पुंसामाशाश्च वेद्याश्च ॥ १५ ॥

अद्यापि हरिहरादिभिरमरैरपि तत्त्वतो न विज्ञाताः ।

भ्रमविभ्रमबहुलोभा वेद्याः संसारमाद्याश्च ॥ १६ ॥

अज्ञातनामवर्णेष्व्वात्मापि ययार्प्यते जनार्थेन ।

तस्यामपि सद्भावं मृगयन्ते मेपसद्भावाः ॥ १७ ॥

(ककाविलासे)

इति वेद्यानिन्दापद्धतिः ॥

११५. अध कायस्थनिन्दापद्धतिः ।

काकाह्यौल्यं यमात् क्रौर्यं स्थपतेर्दृढकारिताम् ।

आद्यक्षराणि सद्गृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥

(मानसोल्हासे)

लेखन्या गणकः पत्रे चोरः कुञ्चिकया गृहे ।

चित्रं बितनुतो रन्ध्रं ग्रहीतुं धनिनां धनम् ॥ २ ॥

(गोविन्दकथे)

कायस्थेनोदरस्थेन भातुरामिषशङ्कया ।

अन्त्राणि यन्न भुक्तानि तस्य हेतुरदन्तता ॥ ३ ॥

(व्यासशतके)

कायस्थस्य च शल्यस्य कायस्थस्य च सा गतिः ।
याम्यामनुप्रविष्टाम्यां दूष्यन्ते सर्वथातवः ॥ ४ ॥

(गोविन्दकवः)

परस्परोग्रकलहैः क्रूरैः श्वभिरिव प्रजाः ।
नीयन्ते भूपतेर्लक्ष्मीः कायस्थैरस्थिशेषताम् ॥ ५ ॥
त्रिलेखनदशोद्वीणैः कडुभिः शब्दगुम्फनैः ।
तीक्ष्णा गणकलेखन्योऽप्यम्यस्यन्तीव पैशुनम् ॥ ६ ॥

कठिनास्तीक्ष्णवक्त्राश्च तीक्ष्णोदकास्तथैव च ।
गणकैः किन्तु लेखन्यस्ता वा किं ते विनिर्मिताः ॥ ७ ॥
अङ्गन्यासैर्विपगैर्मायाबनितालकावलीकुटिलैः ।
को नाम कामचारैः कायस्थैर्मोहितो न जनः ॥ ८ ॥

• मायाप्रपञ्चसञ्चयवञ्चितविश्वैर्विनाशितः सततम् ।
विषयग्रामग्रासैः कायस्थैरिन्द्रियैर्लोकः ॥ ९ ॥
ज्ञाताः संसारकला योगिभिरपयातसम्प्लवैः ।
न ज्ञाता दिविरकला (?) केनापि कृतप्रयत्नेन ॥ १० ॥
कूटकलागतशिविरैर्जनधनविवरैः क्षयक्षपातिमिरैः ।
वधिरैरेव समस्तैर्ग्रस्ता जनता न कालेन ॥ ११ ॥
छेदकजातिरदुष्टा शीतो वह्निर्निरामयः कायः ।
मिषगपि च पथ्यकारी स्त्री च न दुष्टेत्यसम्भाव्यम् ॥ १२ ॥
कलपत्रनिर्गतमपीचिन्दुव्याजेन सन्तता करणैः ।
कायस्थलुण्टमाना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ १३ ॥

(कलाविलासे)

नरेश्वराणां नवरत्नमुक्ताश्चक्षुषाळस्थितिमाननन्तः ।
कायस्थनाम्ना वडवानलेन निपीयते कोशमयः समुद्रः ॥ १४ ॥

(राज)

इति कायस्थनिन्दापद्धतिः ॥

११६. अथ राजलेखकपद्धतिः ।

सर्वदेशलिपिज्ञातो लेखने कुशलः परः ।

अन्वितो वाचको धीमान् ज्ञेयो राज्ञः स लेखकः ॥ १ ॥

सकृदुक्तगृहीतार्यो लघुहस्तो जिताक्षरः ।

मेधावी वाक्पटुः प्राज्ञ एव शासनलेखकः ॥ २ ॥

(मानसोद्धाते)

इति राजलेखकपद्धतिः ॥

११७. अथ सारथिपद्धतिः ।

चिकित्सां वेत्ति वाहानां निमित्तशकुनादिवित् ।

कृतविद्यश्च शूरश्च सारथिः पार्थिवोचितः ॥ १ ॥

इति सारथिपद्धतिः ॥

११८. अथ सान्धिविग्रहिकपद्धतिः ।

अर्थरक्षापरो मृत्युः कृत्याकृत्यविवेकवित् ।

सान्धिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः ॥ १ ॥

(मानसोद्धाते)

इति सान्धिविग्रहिकपद्धतिः ॥

११९. अथ सूदाध्यक्षपद्धतिः ।

असम्भेद्यः शुचिर्दक्षः कृतान्नस्य परीक्षकः ।

सूदानां च विशेषज्ञः सूदाध्यक्षो विधीयते ॥ १ ॥

इति सूदाध्यक्षपद्धतिः ॥

१२०. अथाधिकारिपद्धतिः ।

योऽयद्वस्तु विजानाति तत्र तं विनियोजयेत् ।

अशेषविषयप्राप्ताविन्द्रियार्थेष्विवेन्द्रियम् ॥ १ ॥

कुलशीलगुणोपेतः सत्यधर्मपरायणः ।

प्रवीणः प्रेक्षणे दक्षो राजाध्यक्षो विधीयते ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

त्रिविधाः पुरुषा राजन्नुत्तमाधममध्यमाः ।

नियोजयेद् यथावत् तांस्त्रिविधेष्वेव कर्मसु ॥ ३ ॥

न मध्ययन्ति ये स्वर्थान् न्यायतो वर्धयन्ति च ।

नित्याधिकाराः कार्यास्ते राज्ञः प्रियहिते रताः ॥ ४ ॥

(कौटिल्ये)

धार्मिकं धर्मकार्येषु ह्यर्थकार्येषु पण्डितान् ।

स्त्रीषु स्त्रीधान् नियुञ्जीत क्रूरान् क्रूरेषु कर्मसु ॥ ५ ॥

(मानसोपासे)

इति अधिकारिपद्धतिः ॥

१२१. अथ दुष्टाधिकारिपद्धतिः ।

मूर्खो ह्यधिकृतोऽर्थेषु कार्याणामविचारदः ।

प्रजाः क्लिप्नात्ययोगेन रागद्वेषसमन्वितः ॥ १ ॥

(महानारतेः)

जिघांसयः पापकामाः परस्वादायिनः शूठाः ।

रसांस्यधिकृता नाम तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ २ ॥

निर्दोषाः शुचयो यस्य लुब्धैरधिकृतैर्नराः ।

धनार्थं विमलभ्यन्ते किं पापमधिकं ततः ॥ ३ ॥

(परुषतन्त्रे)

सन्ततकुटिलकराळः परुषाक्रोशी हठामिघातपरः ।

अधिकारमदः पुंसां सर्वाशी राक्षसः क्रूरः ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इति दुष्टाधिकारिपद्धतिः ॥

१२१. अथ दौवारिकपद्धतिः ।

कोटिसारोऽपि सन् द्वाः स्थस्ताम्बूलमपि लिप्सते ।

अन्यत्र राज्ञः सर्वस्माद् राज्ञो हि न गृहं बहिः ॥ १ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इति दौवारिकपद्धतिः ॥

१२३. अथ राजसेवापद्धतिः ।

वृत्तस्थं वृत्तसम्पन्नाः कल्पवृक्षोपमं नृपम् ।
अधिगम्य गुणैर्युक्तं सेवेरन्ननुजीविनः ॥ १ ॥

(कामन्दके)

त्यागशीलः प्रभुः सेव्यस्त्यागशीलात् प्रियंवदः ।
प्रियंवदाद् विशेषज्ञो विशेषज्ञात् क्षमापरः ॥ २ ॥

(राज)

सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि पुंसां वेत्तीति नान्तरम् ।
आत्मानं न सकृद् द्वेष्टि सेव्यासेव्यौ न वेत्ति यः ॥ ३ ॥

(प्रतापः)

आशीयिषमिव कुर्वं प्रभुं प्राणधनेश्वरम् ।
यत्नेनोपचरेन्नित्यं नाहमस्मीति मानवः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

चित्तज्ञः कुरुते यद्यत् तत्तत् सम्पद्यते शुणः ।
विभोक्षितमजानानः फलभाङ् नैव सेवकः ॥ ५ ॥

(बलभद्रस्य)

अविसृष्टोऽपि सन् प्राप्तः स्वर्गेण-समं व्रजेत् ।
प्रविशेदप्यनाहूतस्त्वन्यदा भर्तुराज्ञया ॥ ६ ॥

(कविबलभक्त्य)

न नर्मसच्चिवैः सार्धं किञ्चिद(प्य)प्रियं वदेत् ।
ते हि मर्माभ्यभिष्टन्ति ग्रहासेनैव संसदि ॥ ७ ॥

कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगाज्ञापयेति च ।
आज्ञां चापि तथा कुर्याद् यथाशक्त्यविलम्बितम् ॥ ८ ॥

(कामन्दके)

नैव लाभार्द्धमियास व्ययेच विमानितः ।
समः पूर्णतुलेव स्याद् यो राजवसतिं वसेत् ॥ ९ ॥

(महाभारते)

गच्छन्नपि परां भूतिं भूमिपालनियोजितः ।
जात्यग्न्य इव मन्वेत मर्यादामनुचिन्तयन् ॥ १० ॥

न मिथो भाषितं राज्ञो मनुष्येषु प्रकाशयेत् ।
यं चास्यन्ति राजानः परुषं न वदेच्च तद् ॥ ११ ॥
(महाभारते)

उच्यमानोऽजलम्भेत परमर्मणि मूकताम् ।
स्वकर्मणि तु बाधिर्यस्थैर्यमाधुर्यसोऽग्नवान् ॥ १२ ॥
आसन्नसेवां नृपतेः प्रीडाद्यस्त्राहिपाचकैः ।
कौशलेनातिमहत्या विनीतः सानुरूप्यते (?) ॥ १३ ॥
परार्थं देशकालज्ञो देशकाले च साधयेत् ।
स्वार्थं च स्वार्थकुशलः कुशलैनाप्तकारिणा ॥ १४ ॥
अस्यापासेन नात्मानं कुर्यादतिममुच्छ्रयम् ।
पातो यथा हि दुःस्वाय नोच्छ्रायः सुखकृत् तथा ॥ १५ ॥
(सद्गते)

निर्धूतोऽप्यवधूतोऽपि यो राजानं न मुञ्चति ।
स वै तस्य श्रियं धृष्टे नावमन्येत कर्हिचित् ॥ १६ ॥
(दण्डनीत्याम्)

मानावमानावुत्सृज्य यो नृपदारि तिष्ठति ।
सौऽचिरैर्मेव कालेन ध्वंसां मूर्ध्नि तिष्ठति ॥ १७ ॥
(महाभारते)

अहीनकालं राजार्थं स्वार्थं विपश्चितैः सह ।
परार्थं देशकाले च वदेद् धर्मार्थसंहितम् ॥ १८ ॥
नानुशिष्यादपृच्छन्तं महदेतद्दि साहसम् ।
नाचरेदहितेनैर्न मूलच्छेदकरं हि तत् ॥ १९ ॥
विपश्चिदप्यचित्तज्ञो बालियोऽपि तु भावयित् ।
अतिप्रियोऽपि द्वेष्योऽपि यात्याशु विपरीतताम् ॥ २० ॥
मिथः कथनमन्येन कौलीनद्वन्द्ववादिताम् ।
वद्यादि राज्ञः सदृशीं राजलीलां च वर्जयेत् ॥ २१ ॥
(सद्गते)

न यायान्न चिरं तिष्ठेन् कोशस्थानावरोधयोः ।
 निवेद्य राज्ञे कुर्वीत कार्याणि सुबहून्यपि ॥ २२ ॥
 औरसानपि पुत्रान् हि त्यजन्त्यहितकारिणः ।
 समर्थान् प्रतिगृह्णन्ति जनानपि जनाधिपाः ॥ २३ ॥
 देवतेव हि सर्वार्थान् कुर्याद् राजा मत्सादितः ।
 वैश्वानर इव क्रुद्धः समूलमपि निर्दहेत् ॥ २४ ॥
 अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा चने तिष्ठन्ति पादपाः ।
 राजदोषपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः ॥ २५ ॥

(श्रीरामायणे)

एकमेव दहत्यग्निनरं दुरुपसर्पिणम् ।
 कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसञ्चयम् ॥ २६ ॥

(महाभारते)

धर्मार्थसहितं वाक्यं प्रियं वा यदि वाप्रियम् ।
 भ्रष्टस्तत् तु न ब्रूयाद् यस्तु नेच्छेत् पराभवम् ॥ २७ ॥
 (यष्टभेदवक्ष्य)

शिरोरुहसधर्माणो नरा राजकुलाभयाः ।
 पतिताः परिभूयन्ते सत्क्रियन्ते पदे स्थिताः ॥ २८ ॥
 आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।
 नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २९ ॥
 इङ्गितज्ञास्तु मगधाः प्रेषितज्ञास्तु कौसलाः ।
 अर्धोक्ताः वुरुपाञ्चालाः सर्वोक्ता दक्षिणापथाः ॥ ३० ॥
 वचैः प्रकथनं हासः छीवनं कुत्सनं तथा ।
 क्लृप्पणं गालभङ्गं च सर्वस्फोटं च वर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 मानकृत् फटमात्यानां मान्यानामगमानकृत् ।
 पथ्यद्वेषीव वैद्यानां त्याज्यो राजानुजीविना ॥ ३२ ॥
 अप्राप्तकालं रचनं ग्रहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
 लभते शुद्धवैद्यानामगमानं च केवलम् ॥ ३३ ॥

(महाभारते)

वारुमयमो+नृपतेः सुद्रुष्करतमो मतः ।

अर्थवशं विचित्रं च न शक्यं बहु भाषितुम् ॥ ३४ ॥

अहम्यहनि बोद्धव्यं किमद्य सुकृतं कृतम् ।

दत्तं वा दापितं वापि वारुसाह्यमपि वारुकृतम् ॥ ३५ ॥

तुष्टे सरुपि मध्यस्थे स्वामिनि त्रिविधा गुणाः ।

दोषा गुणा गुणा दोषा दोषा दोषा गुणा गुणाः ॥ ३६ ॥

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् ।

अनुमविश्य मेघावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ३७ ॥

त्यजेत् स्वामिनमत्युग्रमत्युग्रान् कृपणं त्यजेत् ।

कृपणादविशेषज्ञं तस्मात् कृतप्रिनाशिनम् ॥ ३८ ॥

स्वामिनमविशेषज्ञं लुब्धं यः सेवते धनार्थी सन् ।

स हि खलु शैत्याभिहतः स्वद्योतं पात्रकेच्छया धमति ॥ ३९ ॥

सेवामलङ्घी न च दीर्घदीर्घा न चाङ्गलानां न च दूरमंस्थः ।

कुर्वीत भर्तुर्जलनो हि तेषां श्लिष्टाङ्गदाही विफलो विकृष्टः ॥ ४० ॥

विमानना दुष्परितानुफीर्शनं कथाप्रसङ्गे वचनेष्वनादरः ।

न दृष्टिदानं कृतपर्वनाद्यो विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ४१ ॥

लुब्धे भूक्षजि (लो)भभूः स तु सदाचारे सदाधारवान्

पापे पापरतिर्गुणी गुणवति क्लीबे परं कातरः ।

दाता दातरि दुर्जने खलतरः दूरे रणोत्साहवान्

दर्पान्धे मदमूढ एव भवति क्षमाशालतुल्यो जनः ॥ ४२ ॥

इति राजसेवापद्धतिः ॥

१२४. अथ राजसेवानिन्दापद्धतिः ।

अपि स्थाणुवदासीत शुष्यन् परिगतः क्षुधा ।

न त्वेवानात्मसम्पन्नाद् (निः)चिमीहेत पण्डितः ॥ १ ॥

- (नामन्दरीये)

द्रव्य + विश्वरद्वारि दधिचन्द्रार्धचन्द्रजाम् ।

वेदनां भावयन् राज्ञः कः सेवासु प्रसज्यते ॥ २ ॥

सेवादुःखाभिभूतस्य याञ्जा दुःखाय भूयसे ।

दीर्घाध्वपरिखिन्नस्य शैलारूढिरिवाभसः ॥ ३ ॥

(हरिभट्टस्य)

गन्धैकसारो विफलः सेव्यश्चन्दनपादपः ।

भुजङ्गाः पवनाशाराः सेवकाः सदृशो विधिः ॥ ४ ॥

(परुषतन्त्रे)

सेवा श्रद्धेयैरुक्ता तैरसम्पद्यदाहृतम् ।

स्वच्छन्दचरितः कश्चा विव्रीतात्मा कः सेवकः ॥ ५ ॥

सेवा दुरामयः पुंसां मरणं फलमुच्छता ।

नरकः सत्क्रियाहानिर्नीचसाम्प्यं तु यातना ॥ ६ ॥

नृपेणाहूयमानस्य यद् भयं हृदि तिष्ठति ।

न तत् तिष्ठति शिष्टानां वने मूलफलाशिनाम् ॥ ७ ॥

रत्नग(र्भि)समप्यन्तं मा गाः स्त्रीभिः समाकुलम् ।

जातु राजभुजङ्गानां घल्मीकमिव मन्दिरम् ॥ ८ ॥

(वह्मभराजस्य)

स्त्रीषु कुर्वन्ति विश्वासं क्रीडन्ति फणिभिः सह ।

राजानमपि सेवन्ते भद्रो ! साहसिका नराः ॥ ९ ॥

प्रभूतं धनमालोक्य यो राज्ञां द्वारि तिष्ठति ।

स यद्दः सौनिकश्चैव संशुष्यति न दुष्यति ॥ १० ॥

(शृङ्गधायाम्)

चलेषु स्थापितेषु सुलभे पिशुने जने ।

यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्यनुजीविनः ॥ ११ ॥

द्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च ।

यदर्थमर्थमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ १२ ॥

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।

लोकः प्रयागवासी कृपस्नानं समाचरति ॥ १३ ॥

तत्क्षणमपि निष्क्रान्ताः कृतदोषा इव विनापि दारेण ।
 प्रविशन्ति शङ्कमाना राजकुलं प्रायशो भृत्याः ॥ १४ ॥
 प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवनहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
 दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादपरः ॥ १५ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

आराध्यमानो बहुभिः प्रकारैर्न तोष्यते नाम किमत्र चित्रम्
 अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १६ ॥

वयमचतुराः कर्णोपान्ते निवेशयितुं मुहुः

कृतकचरितैर्भर्तुं येतो न वञ्चयितुं क्षमाः ।

प्रियमपि बचो मिथ्या चक्रुर्न जनैर्नतु शिक्षिताः

फ इव हि गुणो योऽस्मान् कुर्यान्नरेश्वरवल्लभान् ॥ १७ ॥

अलक्ष्मीर्न क्षीणा क्षणमपि न दैन्यं व्यपगतं

न वा भोगा भुक्ताः क्षममपि गता ना.... रतु वा ।

न बन्धूनामाशा भवति सफला सम्प्रति यत-

स्तदप्येव श्लोकेः ॥ १८ ॥

मुग्धो मौनी मधुरवचनो वन्दितुल्यः प्रभूणां

कृत्याकृत्यमवचनपरः स्यान्नरो दुर्विदग्धः ।

मन्दग्रे(मा) विरलगमनो नित्यसेवी विमान्यः

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामध्यगम्यः ॥ १९ ॥

अरण्यरुदितं कृतं श्वशरीरमुद्धतितं

स्यलेऽञ्जमवरोपितं सुचिरमूपरे वर्णितम् ।

अपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापः कृतः

कृतान्धमुखमण्डना यदबुधो जनः सेवितः ॥ २० ॥

भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिन्तो राजस्ततो बहुमा-

दन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विटाः ।

दैन्यादुत्तमदर्शनेन बलनैः पिण्डार्थमायस्यतः

सेवां साधवहारिणीं कृतधियः स्थाने अवृत्तिं विदुः ॥ २१ ॥

(सुदाराक्षमे)

न च्छिन्नौ चरणौ न वा निगलितौ नैवोद्धृते चक्षुषी
 जिह्वा दुर्नृपतिस्तुतिव्यसनिनी नैव त्वया दारिता ।
 षण्छापस्तव भद्रमस्तु (न) + + न्यङ्गानि हीनानि मे
 लाभोऽयं नृपमन्दिरे (नि)वसतामहैर्निर्जैर्निर्गमः ॥ २२ ॥
 हस्तावज्जलिकुड्मकं रचयितुं पादौ पुरो धावितुं
 जिह्वाग्रं स्तुतये शिरः प्रणतये वक्त्रेक्षणायेक्षणम् ।
 सौहुं पश्य कृतं हुताशपरुषां सङ्गाग्रधारामुरः
 कष्टं बिभ्रति धिक् परोपकरणान्यङ्गानि सेवाकृतः ॥ २३ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

इति राजसेवानिन्दापद्धतिः ॥

१२५. अथ गायननिन्दापद्धतिः ।

वर्जितसाधुद्विजवरविनुधायाः सकलकुटिलचरितायाः ।
 शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायनभोगैव यत् सततम् ॥ १ ॥
 नष्टस्वरपदगीतैः क्षणेन लक्ष्माणि गायनो लब्ध्वा ।
 दासीसुतेन दत्तं किमिति वदन् दुःखितो याति ॥ २ ॥
 (कलाविलासे)

इति गायननिन्दापद्धतिः ॥

१२६. अथ स्वर्णकारनिन्दापद्धतिः ।

सहस्रैव दूषयन्ति स्पर्शेन सुवर्णमुपहतच्छायम् ।
 नित्याशुचयः पापाश्चण्डाला हेमकाराश्च ॥ १ ॥
 मेरुः स्थितोऽस्तिदूरं मनुष्यभूमिं धिया परित्यज्य ।
 भीतोऽवश्यं चौर्याचोराणां हेमकाराणाम् ॥ २ ॥
 (कलाविलासे)

अपि पञ्चशतं दण्ड्यान् दण्डयेत् पृथिवीपतिः ।
 अभावे पञ्च कायस्थानिकं वा स्वर्णकारकम् ॥ ३ ॥

(मनोः)

इति स्वर्णकारनिन्दापद्धतिः ॥

१२७. अथ उपायपद्धतिः ।

दारुणं विग्रहं विद्वानुपायैः प्रशम्य नयेत् ।
 विजयस्य हानित्यत्वाद् रभमेन न सम्पतेत् ॥ १ ॥
 उपायपूर्वं लिप्सेत कालं वीक्ष्य समुत्पतेत् ।
 पश्चात्तापाय भवति विक्रमैकरमङ्गता ॥ २ ॥
 न किञ्चित् कचिदस्तीह वस्त्रसाध्यं विपश्चिनाम् ।
 अयोऽमेघमुपायेन द्रवतामुपनीयते ॥ ३ ॥
 स(ह)स्रोत्पत्य दुष्टेभ्यो दुष्करं सम्पदार्जनम् ।
 उपायेन पदं मूर्ध्नि न्यस्यते मत्तहस्तिनः ॥ ४ ॥
 बाह्यमानमयःपिण्डं महद्यापि न कृन्तति ।
 तद्वत्पमपि धारायद् भवतीप्सितसिद्धये ॥ ५ ॥
 लोकप्रसिद्धमेवैतद्वारि बहेर्नियामकम् ।
 उपायोपगृहीतेन तत् तेनैव विशोष्यते ॥ ६ ॥

(वाणस्पदस्य)

साम्ना भेदेन दानेन समस्तैरुत वा पृथक् ।
 विजेतुं मयतेतारीन् न युज्येत कदाचन ॥ ७ ॥
 साम्ना प्रसाध्यते कश्चिद् दानेन च तथापरः ।
 पौषपं प्रकृतिं ज्ञात्वा द्वयोरेकतरं भजेत् ॥ ८ ॥

(महाभारते)

इति उपायपद्धतिः ॥

१२८. अथ सामपद्धतिः ।

कुलीनेषु कृतज्ञेषु सार्द्रचित्तेषु संयतः ।
 कार्यार्थकुशलो विद्वान् पूर्वं माम् प्रयोजयेत् ॥ १ ॥
 साम्नैव सिद्धये विद्वान् यतेत यतमानसः ।
 सामसिद्धिं प्रशंसन्ति सर्वसिद्धिषु पण्डिताः ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

प्रलिम्पन्निव चेतांसि दृष्ट्या साधु पिबन्निव ।

स्रवन्निवामृतं साधु प्रयुञ्जीत प्रियं वचः ॥ ३ ॥

(चाणक्यस्य)

साम्नेष यत्र सिद्धिर्न तत्र दण्डो बुधेन विनियोज्यः ।

पितृं यदि शर्करया शाम्यति कोऽर्थः पटोलेन ॥ ४ ॥

(बलभद्रस्य)

इति सामपद्धतिः ॥

१२९. अथ भेदपद्धतिः ।

भेदं कुर्वीत यत्नेन मन्त्र्यमात्यपुरोधसाम् ।

तेषु भिन्नेषु भिन्नं हि युवराजे तथोर्जिते ॥ १ ॥

भयेन भेदयेद्भीरुं शूरमञ्जालिकर्मणा ।

लुब्धमर्थप्रदानेन सख्याच्चैव समौजसम् ॥ २ ॥

अमात्यो युवराजश्च भुजवेतौ महीपतेः ।

मन्त्रनेत्रं हि तद्भिन्नमेकस्मिन्नपि तद्विधः ॥ ३ ॥

सर्वावस्थासु मेधावी तत्कुलीनं विकारयेत् ।

विकृतस्तत्कुलीनस्तु स्वयोनिं दहतेऽग्निवत् ॥ ४ ॥

तत्कुलेन च तुल्यस्तु पुमानभ्यन्तरोचितः ।

तस्मादेतौ परे भिन्नाच्छन्नमात्मवशं नयेत् ॥ ५ ॥

मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते ह्यातिर्ज्ञातिमसंशयम् ।

शवणोच्छिद्ये रामो विभीषणमपूजयत् ॥ ६ ॥

(कामन्दकीये)

इति भेदपद्धतिः ॥

१३०. अथ दानपद्धतिः ।

दारुणं विग्रहं विद्वान् दानेन प्रशमं नयेत् ।

इन्द्रापचारे शुक(श्च) दानेन वशमेयिवान् ॥ १ ॥

उपच्छन्द्यापि दातव्यं बलिने शान्तिमिच्छता ।
समूलमेव गान्धारिरग्रयच्छ(न्) गतः क्षयम् ॥ २ ॥
इति दानपद्धतिः ॥

१३१. अथ दण्डपद्धतिः ।

सामादीनामुपायानां त्रयाणां विफले नये ।
विनयेन्नयसम्पन्नो दण्डं द(ण्डे ? ण्ड्ये)पु दण्डयिन् ॥ १ ॥
इति दण्डपद्धतिः ॥

१३२. अथ सन्धिपद्धतिः ।

बलिना विगृहीतः सन् नृपोऽनन्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः सन्धिमन्विच्छेत् कुर्वाणः कालयापनम् ॥ १ ॥
प्रपृष्टचक्रेणाक्रान्तो राजा बलवतावलः ।
सन्धिं नोपक्रमेत् तूर्णं कोशदण्डात्मभूमिभिः ॥ २ ॥
(पञ्चतन्त्रे)
सन्धिमिच्छेत् समेनापि सन्दिग्धो विजयो युधि ।
नहि सांशयिकं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ३ ॥
स्वगुप्तिमाधाय सुसंहितेन बलेन धीरो विचरन्नरातिम् ।
सन्तापयेद् येन सुसम्प्रतप्तस्तप्तेन सन्धानमूर्पति तप्तम् ॥ ४ ॥
आसम्प्रवृद्धेरपि वृद्धिकामः समेन सन्धानमिहोपगच्छेत् ।
अपक्वयोर्वा घटयोरवश्यमन्योन्यमेदी समसन्निपातः ॥ ५ ॥

इति सन्धिपद्धतिः ॥

१३३. अथ सन्धेयपद्धतिः ।

सत्यार्यां धार्मिकानार्यां भ्रातृसङ्घातवान् बली ।
अनेकविजयी चेति सन्धेयाः सप्त कीर्तिताः ॥ १ ॥
(कामन्दकीये)

सत्त्ववन्तो जितक्रोधा बलवन्तो रणक्रियाः ।
क्षान्तिशीलगुणोपेताः सन्धेयाः पुरुषोत्तमाः ॥ २ ॥

(महाभारते)

इति सन्धेयपद्धतिः ॥

१३४. अथासन्धेयपद्धतिः ।

षालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिवहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ १ ॥
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमन्त्रश्च देवनाक्षणिन्दकः ॥ २ ॥
दैवोपहतकश्चैव दैषचिन्तक एव च ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसङ्कुलः ॥ ३ ॥
अदेशस्थो बहुरिपुर्मुक्तोऽकालेन सत्त्वयः ।
सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ४ ॥
एतैः सन्धिं न कुर्वीत (वि)गृहीयात् तु(च?)केवलम् ।
एते विगृह्यमाणा (भिः? हि) क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ५ ॥

(कामन्दकीये)

शत्रुणा न तु सन्दध्यात् संक्लिष्टेना(पि) सन्धिना ।
प्रतप्तमपि पानीर्यं शमयत्येव पापकम् ॥ ६ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

इत्यसन्धेयपद्धतिः ॥

१३५. अथ सन्धिदूषणपद्धतिः ।

वैरमादौ समासज्य यः कश्चित् सन्धिमिच्छति ।
मृन्मयस्येव भग्नस्य तस्य सन्धिर्न विद्यते ॥ १ ॥

(बृहन्नारदस्य)

शपथेनाप्यरीन् हन्यान्न दोष इति भार्गवः ।

उभौ यदि शपेयातां श्रद्धास्तु बाध्यते ॥ २ ॥

(महाभारते)

सकृद् द्विष्टं तु यो मित्रं पुनः सन्धातुमिच्छति ।

स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

न समयपरिरक्षणं क्षमं ते

निकृतिपरेषु परेषु भूरिधाम्नः ।

अरिषु हि विजयार्थिनः श्वितीया

विदधति सोषधि सन्धिदूषणानि ॥ ४ ॥

(भारवेः)

इति सन्धिदूषणपद्धतिः ॥

१३६. अथ वैरपद्धतिः ।

नास्ति वैजातिकः शत्रुः पुरुषस्य विज्ञापते ।

येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ १ ॥

वैरं पञ्चसमुत्था(नां ? नं) बुध्यन्ते तच्च पण्डिताः ।

स्त्रीकृतं वास्तुर्जं वागर्जं स्वसपत्नापराधनम् ॥ २ ॥

न विचेन न पारुष्यान्न सान्त्वेन न च श्रुतात् ।

वैराम्निः शाम्यते राजन् ! निमग्नोऽग्निरिवार्णवे ॥ ३ ॥

नहि वैराम्निरुद्भूतः कर्म वाप्यपराजितम् ।

अदग्ध्वा शाम्यते नृणां विना होक्तरक्षयात् ॥ ४ ॥

जातवैरश्च पुरुषो दुःखं स्वपिति सर्वदा ।

अनिर्वृतेन मनसा ससर्प इव वेदमनि ॥ ५ ॥

(बृहद्भदेवस्य)

अन्योन्यकृतवैराणां वैरस्यान्तं विधित्सताम् ।

पुत्रपौत्रे विनष्टे तत् परलोकं च गच्छति ॥ ६ ॥

(महाभारते)

दुःशासनामर्परजोविकीर्णैरेभिर्विनाथैरिव भाग्यनाथैः ।

केशैः कदर्थीकृतवीर्यसारः कश्चित् स एवासि धनञ्जयस्त्वम् ॥ ७ ॥
(किराते)

इति वैरपद्धतिः ॥

१३७. अथ विग्रहपद्धतिः ।

यदा मन्येत मतिमान् हृष्टं पुष्टं स्वकं बलम् ।
परस्य विपरीतं च तदा विग्रहमाचरेत् ॥ १ ॥
आत्मनोऽभ्युदयाकाङ्क्षी पीड्यमानः परेण वा ।
देशकालबलोपेतः प्रारभेतैव विग्रहम् ॥ २ ॥
भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य त्रयं फलम् ।
यदैतन्नियतं भावि तदा विग्रहमाचरेत् ॥ ३ ॥

(कामन्दकीये)

इति विग्रहपद्धतिः ॥

१३८. अथ दूतपद्धतिः ।

कृतमन्त्रस्तु मन्त्रज्ञो मन्त्रिणं मन्त्रसम्मतम् ।
यातव्याय ग्रहिणुयाद् दूतं दूत्याभिमानिनम् ॥ १ ॥
प्रगल्भः स्मृतिमान् वाग्मी शास्त्रे शस्त्रे च निष्ठितः ।
अभ्यस्तकर्मा नृपतेर्दूतो भवितुमर्हति ॥ २ ॥
रागापरागौ जानीयाद् दृष्टिवक्त्रविचेष्टितैः ।
सहेतानिष्टवचनं कामक्रोधं च वर्जयेत् ॥ ३ ॥
वध्यमानोऽपि न द्रूयात् स्वस्वामिप्रकृतिच्युतिम् ।
द्रूयात् प्रश्रितया वाचा सर्वं वेद भवानिति ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

इक्षिताकारचैष्टाभि परचित्तप्रवेदिनः ।

आप्ताः सुशीघ्रगा दूता वाग्मिनो मितभाषिणः ॥ ५ ॥

कुलीनः शीलसम्पन्नो वाग्मी दक्षः प्रियंवदः ।

यथोक्तवादी स्मृतिमान् दूतः स्यात् सप्तभिर्गुणैः ॥ ६ ॥

(महाभारते)

कार्ये कर्मणि निर्दिष्टे यो बहून्यपि साधयेत् ।

पूर्वकार्याविरोधेन स कार्यं कर्तुमर्हति ॥ ७ ॥

मत्तः प्रत्यधरः कश्चिन्नास्ति सुग्रीवसन्निधौ ।

नहि प्रकृष्टाः प्रेप्यन्ते प्रेप्यन्ते हीतरे जनाः ॥ ८ ॥

(श्रीरामायणे)

अस्तन्ममह्नीयमदीर्घघ्नं सानुकूलं वृक्तमहार्यमन्यैः ।

अरोगजातीयमुदारवाक्यं दूतं वदन्त्यष्टगुणोपपन्नम् ॥ ९ ॥

(बलमदेवस्य)

रामो नाम स एव येन भगिनीनासावसापङ्किलः

खद्गस्ते खरदूषणत्रिशिरसां घातः क्षिरःशोणितैः ।

षट्घ्वा त्वां चतुरम्बुराशिषु परिभ्राम्यन् गृह्णतेन यः

सन्ध्यामर्चयति स्म निम्नप ! कथं तातस्त्वया विस्मृतः ॥ १० ॥

(महानादके)

इति दूतपद्धतिः ॥

१३९. अथ दुष्टदूतपद्धतिः ।

भूताधार्या विपद्यन्ते देशकालविरोधिताः ।

विह्वलं दूतमासाद्य तमः क्षयोदये यथा ॥ १ ॥

अर्थानर्थान्तरे बुद्धिनिधितापि न शोभते ।

घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः ॥ २ ॥

(श्रीरामायणे)

इति दुष्टदूतपद्धतिः ॥

१४०. अथ चारपद्धतिः ।

तर्कैर्झितज्ञः स्मृतिमान् मृदुर्लघुपरिक्रमः ।

क्लेशायाससहो दक्षश्चारः स्यान् प्रतिपत्तिमान् ॥ १ ॥

तपस्विलिङ्गिनो धूर्त्ताः शिरपपण्योपजीविनः ।

चाराश्वरेयुः परितः पिवन्तो जगतां मतम् ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः ।
युद्धेष्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते ॥ ३ ॥

(महाभारते)

सूक्ष्मसूत्रप्रचारेण पश्येद् वैरिविचेष्टितम् ।
स्वपन्नपि हि आगतिं चारचक्षुर्महीपतिः ॥ ४ ॥

सर्वसम्पत्समुदयं मर्चावस्याविचेष्टितम् ।
चारेण द्विपतां विद्यात् तद्देशप्रार्थनादित्र ॥ ५ ॥

चारेण प्रचरेद् राजा स्वरेणर्त्विगिवाध्वरे ।
दूते सन्धानमायत्तं चारे चर्या प्रतिष्ठिता ॥ ६ ॥

(कामन्दकीये)

परेषु स्वेषु चाक्षिप्तैरविज्ञातपरस्परैः ।
सोपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि ॥ ७ ॥

(कालिदासस्य)

इति चारपद्धतिः ॥

१४१. अथ यानपद्धतिः ।

उत्साहप्रभुशक्तिभ्यां मन्त्रशक्त्या च भारत ! ।
जपपन्नो नृपो यायाद् विपरीतमतोऽन्यथा ॥ १ ॥

(महाभारते)

उत्कृष्टबलवीर्यस्य विजिगीषोर्जयैषिणः ।
शुणानुरक्तप्रकृतेर्यात्रा यानमिति स्मृतम् ॥ २ ॥

(कामन्दकीये)

उत्थानेनामृतं लब्धमुत्थानेनामृता हताः ।
उत्थानेन महेन्द्रेण श्रेष्ठ्यं प्राप्तं दिवीह च ॥ ३ ॥

(महाभारते)

आत्मानं च परं चैव वीक्ष्य धीरः समुत्पतेत् ।
एतदेव हि विज्ञानं यदात्मपरवेदनम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

शरत्काले वसन्ते वा रिपोर्नागे व्युपस्थिते ।

निमित्तं शकुनं लब्ध्वा यात्रां कुर्वति भूपतिः ॥ ५ ॥

(मानवे)

पक्षतस्या हि पृथिवी भवत्यम्बुमती तदा ।

नैवातिशीतो नात्युष्णः कालो भवति भारत ! ॥ ६ ॥

तस्मात् तदाभियोगः स्यात् परेषां व्यसने तथा ।

यतो भवेद् भयाशङ्का ततो विस्तारयेद् धलम् ॥ ७ ॥

राष्ट्रं च पीडयेच्छत्रोः शस्त्राग्निविषमूर्च्छनैः ।

उदयास्तृणवान् मार्गः समो गम्पः प्रशस्यते ॥ ८ ॥

संशोध्य त्रिविधं मार्गं पद्विधं च स्वकं बलम् ।

साम्परायिककल्पेन यायादरिपुरं प्रति ॥ ९ ॥

अग्रतः शकटानीकमसि (च भ्रात ?) चर्मपरं भवेत् ।

पृष्ठतः शकटानीकं रानिभ्रं मध्यतस्तथा ॥ १० ॥

वधेन च मनुष्याणां मार्गाणां दूषणेन च ।

आकराणां विनाशैश्च परराष्ट्रं विनाशयेत् ॥ ११ ॥

उत्थानहीनः पुरुषो बलवानपि नित्यशः ।

सुधर्षणीयः शूनां भुजङ्ग इव निरिपः ॥ १२ ॥

अनुत्थानाद् भवेन्नाशः प्राप्तस्यानागतस्य च ।

प्राप्यते फलमुत्थानाल्लभते चार्थसम्पदश्च ॥ १३ ॥

(महाभारते)

रात्राबुल्लकोऽपि निहन्ति काकं

काकोऽप्युल्लकं रजनिव्यपाये ।

इति स्म कालं समुदीक्ष्य यायात्

काले फलन्तीह समीहितानि ॥ १४ ॥

(वामन्दकीये)

इति यानपद्धतिः ॥

१४२. अथ सुनिमित्तपद्धतिः ।

निमित्तान्येव शंसन्ति शुभाशुभफलोदयम् ।
तस्मादेतेषु शास्त्रज्ञो राजा समुपलक्षयेत् ॥ १ ॥

(मानवे)

उदीर्णमनसो यो(द्वा ? धा) बाहनानि च भारत ! ।
यस्यां भवन्ति सेनायां ध्रुवं तस्या जयो भवेत् ॥ २ ॥
हृष्टा वाचस्तथा सत्त्वं योधानां यत्र भारत ! ।
न म्लायन्ते सज्जश्चैन ते तरन्ति रणे रिपून् ॥ ३ ॥

(महाभारते)

प्रशस्तेन निमित्तेन विशुद्धेनान्तरात्मना ।
व्यक्तमारभ्यमाणानि सिद्धिं यान्ति महीक्षिताम् ॥ ४ ॥

निमित्तं लक्षणज्ञानं शकुनिस्वनदर्शनम् ।
अवश्यं सुसदुःखेषु नराणां प्रतिदृश्यते ॥ ५ ॥

(श्रीरामायणे)

वामेतरविपाणाग्रेष्टनेन करस्य च ।
पृथितेन गजानां च जानीयाज्जयमञ्जसा ॥ ६ ॥

(महाभारते)

इति सुनिमित्तपद्धतिः ॥

१४३. अथानिमित्तपद्धतिः ।

कयन्धः परिधाभासो दृश्यते भास्करान्तिके ।
जग्रास सूर्य स्वर्भानुरपर्यणि महाग्रहः ॥ १ ॥

छत्रं तु नृपतेर्यस्य निपतेत् पृथिवीतले ।
म सराष्ट्रो नरपतिः क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ २ ॥

(महाभारते)

इत्यनिमित्तपद्धतिः ॥

१४४. अथासनपद्धतिः ।

परस्परविरोधेन क्षीयमाणेषु शत्रुषु ।
तद्विनाशो भवेद् यावत् तावत् तिष्ठेत् बुद्धिमान् ॥ १ ॥
(मानसोद्धाते)

इत्यासनपद्धतिः ॥

१४५. अथाभियुक्तप्रतिक्रियापद्धतिः ।

यदा तु पीडितो राजा भवेद् राज्ञा बलीयसा ।
तदा स्वाकृष्य मित्राणि विधानगुपकल्पयेत् ॥ १ ॥
(कामन्दकीये)
घोषान् न्यसेत् मार्गेषु ग्रामानुत्थापयेदपि ।
प्रवेशयेच्च तान् सर्वांश्छाखानगरकेषु च ॥ २ ॥
क्षेत्रस्थेषु च सस्येषु यत्रोरुपजपेश्वरान् ।
विनाशयेद्वा तत् सर्वं धूलि(ले)नाथ स्त्रकेन वै ॥ ३ ॥
नदीमार्गेषु च तथा सङ्क्रमानवमादयेत् ।
जलं निःस्रावयेत् सर्वमनिस्त्राव्यं च दूषयेत् ॥ ४ ॥
कुलिङ्गद्वारकाणि स्युरुत्सवार्थं कुलस्य ह ।
तेषां च द्वारवद् गुप्तिः कार्या सर्वात्मना भवेत् ॥ ५ ॥
द्वारेषु च गुरुष्वेव यन्त्राणि स्थापयेत् सदा ।
आरोपयेच्छतग्रीवश्च स्वाधीनांश्चाधिकारयेत् ॥ ६ ॥
काष्ठाग्निं निर्दरेष्वेव तथा कृपांश्च छातयेत् ।
संशोधयेत् तथा कृपान् कृतान् पूर्वं पयोधिभिः ॥ ७ ॥
वृणच्छन्नानि येषमानि षट्केनाथ प्रलेपयेत् ।
नक्तमेव च भक्तानि पाचयेत् नराधिपः ॥ ८ ॥
न दिवाग्निं ज्वलेद् मेहे वर्जयित्वाग्निहोत्रिणम् ।
भिक्षुकांश्च यतींश्च ह्रीयोन्मत्तान् कुशीलवान् ॥ ९ ॥
वाहान् कुर्यान्नृपश्रेष्ठ ! दोषाय स्युर्हि ते शठाः ।
सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ॥ १० ॥

आपदामथ काले तु कुर्वीत न विचालयेत् ।

॥ अशक्नुवंश्च युद्धाय निष्पतेत् सह मान्त्रिभिः ॥ ११ ॥

कोशेन पौरैर्दण्डेन ये चान्ये सहकारिणः ।

असम्भवे तु सर्वस्य यथामुल्येन निष्पतेत् ॥ १२ ॥

अपचिक्रमिषुः पूर्वं सेनां स्वां परिसन्त्वयन् ।

विलङ्घयित्वा सत्रेण ततः स्वयमुपक्रमेत् ॥ १३ ॥

(महाभारते)

इत्यभियुक्तप्रतिक्रियापद्धतिः ॥

१४६. अथ परराष्ट्रदूषणपद्धतिः ।

उपरुध्पारिमासीन राष्ट्रं चास्योपरोधयेत् ।

दूषयेच्चास्य सततं यद्यसेनोदकेऽन्यहम् ॥ १ ॥

भिन्द्याच्चैव तटाकानि प्राकारपरिस्रांस्तथा ।

समवस्कन्दयेद्यैनं रात्रौ निरासनेन च ॥ २ ॥

उपजप्यानुपजपेद् बुध्येदेव च तत्कृतम् ।

(महानारते,

इति परराष्ट्रदूषणपद्धतिः ॥

१४७. अथ द्वैधीभावपद्धतिः ।

बालिनोर्द्विपतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन् ।

द्वैधीभावेन वर्त्तत काकाक्षिवदलक्षितः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

इति द्वैधीभावपद्धतिः ॥

१४८. अथ आश्रयपद्धतिः ।

यापयेद् यत्नमास्थाय सन्निष्टमरिं द्वयोः ।

उभयोरपि सम्पाते सेनेत बन्धवत्तरम् ॥ १ ॥

स्वयं हीनप्रलो राजा जयेदतुं न पश्यति ।

बालिना पीट्यमानो यः क्षमं स्थानं समाश्रयेत् ॥ २ ॥

महता बलिना यस्तु पीडितोऽल्पबलो नृपः ।

सत्यसन्धं परिज्ञाय तमेवाश्रयते बुधः ॥ ३ ॥

तत्संश्रयोऽन्यसंसर्गो दुर्गसंश्रयणं तथा ।

इति भेदास्त्रयः प्रोक्ताश्चतुर्थो नोपपद्यते ॥ ४ ॥

दधद् बलं वा कोशं वा भूमिं वा भू + सम्भवाः ।

युधिष्ठिर इवाप्नोति पुनर्जायन् वसुन्धराम् ॥ ५ ॥

(कामन्दकीये)

इति आश्रयपद्धतिः ॥

१४९. अथ युद्धपद्धतिः ।

भलुपां द्वे क्षते गत्वा तत्र स्थित्वा नृपोत्तमः ।

मेलयित्वा बलं सर्वमेवमाधोपयेत् ततः ॥ १ ॥

तस्मै दास्यामि अयुतं राजानं हन्ति यो रणे ।

तत्कुमारनिहन्तृणां दास्यामि त्वयुतार्धकम् ॥ २ ॥

सामन्तमण्डलाधीशहन्तृणां तु तद्वर्धकम् ।

सचिवामात्यहन्तृणां तथा म्यात् पारितोषिकम् ॥ ३ ॥

प्रधानयोधहन्तृणां दास्ये पञ्चसहस्रकम् ।

द्विसाहस्रं प्रदास्यामि रणेऽस्मिन् गजघातिनाम् ॥ ४ ॥

सहस्रं प्रतिदास्यामि स्यन्दनस्य निघातिनाम् ।

अश्वसादिनिहन्तृणां प्रदास्ये पञ्चके शतम् ॥ ५ ॥

शतमस्मै प्रदास्यामि समानयति यः गिरः ।

एवं प्रलोभ्य तान् सर्वान् मयायाद् युद्धसमृद्धः ॥ ६ ॥

द्विशतं वा तद्वर्धं वा तद्वर्धं हयसादिनः ।

पुरः प्रस्थापयेद् राजा युद्धभूमिपरीक्षणे ॥ ७ ॥

धूरं महाबलं दान्तं धीरं सूचनवेदिनम् ।

ईदृगुणयुतं नागमारोहेद् विजयोद्यतः ॥ ८ ॥

यतः फल्गु यतो भिन्नं यतो भिन्नैरधिष्ठितम् ।

तद्बलं प्रथमं हन्यादात्मानं चोपभृंहयेत् ॥ ९ ॥

संहतं तु गजानीकैः प्रचण्डैरपदारयेत् ।

प्रचण्डैर्धीरमुख्यैश्च फल्गु सैन्यं विदारयेत् ॥ १० ॥

अश्वव्यूहर्भटानीकं वाजिव्यूहं तु दान्तिभिः ।

निपतैलज्जितैर्वाणैर्विभिन्द्याद् गजयूथपान् ॥ ११ ॥

विमृश्य राजचिह्नानि निश्चित्य नृपतेः पदम् ।

सर्वसैन्येन संयुक्तस्तत्र यायाञ्जयोन्मुखः ॥ १२ ॥

एवं निहत्य सङ्ग्रामे दुष्टशत्रुं मदोद्धतम् ।

जयतूर्यनिनादेन हर्षयेत् सुभटान् स्वकान् ॥ १३ ॥

(मानसोद्धारो)

पुत्रो भ्राता पिता चैव स्वस्तीयो मातुलस्तथा ।

सम्बन्धिवान्धवाश्चैव योद्धव्याः क्षत्रजीविना ॥ १४ ॥

(महाभारते)

नाच्छित्त्वा परमर्माणि नाकृत्वा कर्म दुष्करम् ।

नाहत्या मत्स्यघातीव गामोति महतीं श्रियम् ॥ १५ ॥

इदं हि प्राणयशसां क्रयविक्रयपत्तनम् ।

स्वाभिसत्कारशल्यानामग्रेषोद्धरणी क्रिया ॥ १६ ॥

आह्वेषु यदन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः ।

युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराद्मुखाः ॥ १७ ॥

न वा हन्यात् प्रधावन्तं न छीनं न कृताञ्जलिम् ।

न मुक्तकेशं नासीनं न तवास्मीति वादिनम् ॥ १८ ॥

न सुप्तं न विसन्नाहं न नम्रं न निरायुधम् ।

नायुव्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ १९ ॥

नायुधव्यसनं प्राप्तं नार्चं नातिपरिश्चतम् ।

न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ २० ॥

(मनोः)

आकर्णपलितश्यामो वयसाशीतिकात् परः ।

रणे पर्यचरद् द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ २१ ॥

अधर्मः क्षत्रियस्यैतद् यद् व्याधिमर्णं गृहे ।

युद्धे तु मरणं यत् स्यात् सोऽस्य धर्मः सनातनः ॥ २२ ॥

न ध्रुवं सुखमस्तीह कुतो राज्यं कृतो ययः ।

इह कीर्त्तिर्निघातव्या सा च युद्धेन नान्यथा ॥ २३ ॥

गजानां रथिनो मध्ये रथिनामपि सादिनः ।

सादिनामन्तरे स्वार्प्य पादात्मपि दंसितम् ॥ २४ ॥

अमित्रं नैव मुञ्चेत शुबन्तं करुणान्यपि ।

दुःखतन्त्रं न कुर्यात् हन्यात् पूर्वापकारिणम् ॥ २५ ॥

एतद् धनञ्जयो वाच्यो नित्योऽनुक्तो वृकोदरः ।

यदर्थं क्षत्रिया वृते तस्य कालोऽयमागतः ॥ २६ ॥

अर्धास्त्यजत पात्रेषु मुखमाप्नुत कामजम् ।

प्रियं प्रियेभ्यः कुरुत राजा हि त्वरते जये ॥ २७ ॥

यदृच्छया घोषपद्मं स्वर्गद्वारमवावृतम् ।

सुपिनः क्षत्रियाः पार्य ! लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २८ ॥

(महाभारते)

राष्ट्रं च हस्तिनं छत्रं धनं धान्यं परस्त्रियः ।

सर्वद्रव्याणि (कु)प्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ २९ ॥

राज्ञे तु दद्यादुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।

राज्ञा तु सर्वयोधेभ्यो दातव्यमपृथग्विजते ॥ ३० ॥

(कामन्दकीये)

* चिरकालकृत्विजाणं धुआवमाणणिअलुण्णमन्तमुहाणम् ।

एसो णवर अवसरो अमरिसमममासवन्धणविमोक्खणम् ॥ ३१ ॥

(सेतो)

इति युद्धपद्धतिः ॥

* चिरकालकृत्विजाणं धुआवमाणणिअलुण्णमन्तमुहाणम् ।

एव केवलमवसरोऽसद्व्यवसरोऽर्धमन्तविमोक्खणम् ॥

१५०. अथ कूटयुद्धपद्धतिः ।

शक्तित्रयविहीनेन नृपेण रिपुघातिना ।

प्रयोज्याः स्युस्त्रयो दण्डा विपघाताभिचारजाः ॥ १ ॥

शात्रवाणां विरक्ता ये विरुक्ता अन्तरं गताः ।

तान् विनोद्य प्रदानेन रस तैस्तु प्रयोजयेत् ॥ २ ॥

तटाककूपनारीषु तथा लुब्धसरस्तु च ।

विषं विषे नियोक्तव्यं द्विषतां माणघातकम् ॥ ३ ॥

अस्त्रे पाने च ताम्बूले फले पुष्पे विभूषणे ।

वस्त्रे विलेपने धूपे शय्यायामासनेषु च ॥ ४ ॥

स्नानोदके तथा तैलपादाम्यङ्गे सपादुके ।

क्रीडापुष्करिणीनद्योः प्रयुञ्जीत विषं द्विषाम् ॥ ५ ॥

कुमारसचिवामात्यमन्त्रिसेनाधिपेषु च ।

महाधारणमुख्येषु तुरगेष्टमपे च ॥ ६ ॥

एवं विषप्रयोगेण शत्रूणां क्षुद्रघातनम् ।

क्षीणे तत् क्रियते यस्तु विषदण्डः स उच्यते ॥ ७ ॥

शत्रुश्च दृढभक्तश्च त्यक्तप्राणभयश्च यः ।

धीरश्च समयज्ञश्च वर्षोपामविचक्षणः ॥ ८ ॥

यशुषुत्रविरक्तस्तु गृहीतयदुवेतनः ।

तेन सार्धं प्रयुञ्जीत प्रमत्तारिषु मायया ॥ ९ ॥

गीतवाद्यप्रसक्तेषु चूतक्रीडारसेषु च ।

शृंगध्यासक्तचित्तेषु धृतयानाप्रसङ्गिषु ॥ १० ॥

अङ्गमहाविनोदेषु तथान्येषूत्सवादिषु ।

अन्तःपुरप्रचारेषु देवपूजापरेषु च ॥ ११ ॥

वीरक्रीडानिषण्णेषु भोजनस्थानवर्तिषु ।

ध्यमेन्वन्येषु कार्येषु कुर्याद् वैरिषु घातनम् ॥ १२ ॥

पूर्वोदितगुणैस्तीक्ष्णैः सुमर्त्यैश्च घातनम् ।

मायया क्रियते गूढं घातदण्डः स कीर्तितः ॥ १३ ॥

अथर्वविधितत्त्वत्रैर्ब्राह्मणैर्विजितेन्द्रियैः ।

मन्त्रतन्त्रविधानवैर्दूरादुन्मूलयेद् रिपून् ॥ १४ ॥

(अ?आ)भिचारिकर्होमैश्च मन्त्रैः पट्कर्मसाधनैः ।

संहरेज्जीवितं यस्तु स दण्डो (ह्या)भिचारिकः ॥ १५ ॥

(मानवोद्यमे,

इति कृत्युद्धपद्धतिः ॥

१५१. अथ वीरपत्नीप्रलापपद्धतिः ।

अतीव खलु ते कान्ता वसुधा वसुधाधिप ! ।

गतामुरपि यां गार्धमां विहाय निपेचमे ॥ १ ॥

हा स्वप्तः (स्वप्त?सत्य)मेवेदं त्वं रामेण कथं हनः ।

त्वं सृष्टोरपि मृत्युः म्याः कथं पृन्धुमं गतः ॥ २ ॥

शयनेषु महर्हिषु श्रमित्वा राक्षसेश्वर ! ।

इह कस्मात् प्रमुक्तस्त्वं धरण्यां रेणुधूसरः ॥ ३ ॥

इन्द्रियाणि पुरा नित्या निनं त्रिभुवनं त्वया ।

स्मरद्वेराप वैदरमिन्द्रियैरेव निजितः ॥ ४ ॥

इष्ट्वा न खल्वपि क्रोधो मामिहानवगुण्ठिताम् !

निर्गतां नगरद्वारात् पद्भ्यामेवागतां प्रभो ! ॥ ५ ॥

शूराय न प्रदातव्या कन्या खलु विपश्चिता ।

शूरमार्यां हतां पदय सद्यो मां विश्वक्रुणाम् ॥ ६ ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे प्राप्तेपरिभवे नवे ।

अथ वै निर्मवा लङ्कां प्रविष्टाः सूर्यरश्मयः ॥ ७ ॥

इष्ट्वा सङ्क्षामयज्ञेन नानाग्रहरणाम्भमा ।

अस्मिन्नभ्युये स्नातः कथं पन्न्या मया विना ॥ ८ ॥

(अ?रामायणे)

अयं स रश्मनोन्कर्षी पीनस्तननिमर्दनः ।

नाभ्युरुजयनस्पर्शी नीर्वाविसंसनः करः ॥ ९ ॥

येनैव वाणेन हतः प्रियो मे तेनैव मां त्वं जहि सायकेन ।

हता गमिष्यामि समीपमस्य न मामृते राम ! रमेत वाली ॥ १० ॥

(श्रीरामायणे),

हृदये वससीति मत्प्रियं यदचोचस्तदवैमि कैतवम् ।

उपचारपदं न चेदेदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ११ ॥

(कालिदासस्य)

*पुह(वीथ) होदिह पई बहुपुरिसविसेसचञ्चला राअसिरी ।

किह ता महञ्चिअ इमं णीसामण्णं जवद्धिअं वेहव्वम् ॥ १२ ॥

(सेती)

इति वीरपत्नीप्रलापपद्धतिः ॥

१५०. अथाभयप्रदानपद्धतिः ।

एकतः क्रतवः सर्वे समग्रवरदक्षिणाः ।

एकतो भयभीनस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १ ॥

(इतिहाससमुच्चये)

बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचकं शरणागतम् ।

न हन्यादानृगस्यार्थमपि शत्रुं परन्तप ! ॥ २ ॥

आर्त्तो वा यदि वा श्रुतः परेषां शरणागतः ।

अरिः प्राणान् परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना ॥ ३ ॥

विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षणे शरणागतः ।

आदाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः ॥ ४ ॥

(महाभारते)

विभीषणो वा सुग्रीव ! यदि वा रावणः स्वयम् ।

आनयैनं हरिश्रेष्ठ ! दत्तमस्याभयं मया ॥ ५ ॥

अमित्रमपि चेद् दीनं शरणं विनामागतम् ।

व्यसने योऽनुगृह्णाति स वै पुरुष उच्यते ॥ ६ ॥

धूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणागतः ।

अर्चितश्च यथान्याय स्तेश्च मांसैर्निमन्त्रितः ॥ ७ ॥

* पृथिव्या भक्षिष्यति पतिर्बहुपुरुषविशेषश्चञ्चला राज्ञी ॥

यथ तावन्ममवेद निरुगामान्यगुपस्थितं बंधव्यम् ॥

सकृदेव प्रमत्ताय तवास्मीति च याचते ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद् व्रतं मम ॥ ८ ॥

(धृतिमायने)

नृगप्रभृतयो राजन् ! राजानः शरणागताः ।

परिचार्य महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ ९ ॥

(महाभारते)

इत्यभयप्रदानपद्धतिः ॥

१५३. अथ राजचाटुपद्धतिः ।

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वक्षसि ते स्थिता ।

कीर्षिः किं कोपिता राजन् ! येन देशान्तरं गता ॥ १ ॥

यदस्मि तददासीति नैतच्चित्रमर्थम्यहम् ।

भयं स्वप्नेऽपि ते नास्ति दत्तं तद् द्विषतां कथम् ॥ २ ॥

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र न्यं किमर्गा कलिः ।

फलां चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३ ॥

(पक्ष्मः)

वित्तः परिभवास्वादमर्थित्वमुल्लभं न तौ ।

देहीति येन वा नोक्तश्रुतं त्वग्येव येन वा ॥ ४ ॥

अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्तन्मुखे पतिता सकृत् ।

तदवस्था पुनर्देव ! नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ ५ ॥

(दृष्टिनः)

सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा ।

पदमेकं न जानीषे वक्तुं नास्तीति याचते ॥ ६ ॥

(भौत्रस्य)

नाक्षराणि पठता किमपाठि

(प्र ? वि) स्मृतः किमयवा पठितोऽपि ।

इत्यमर्थिजनमंत्रयदोला-

खेळनं खलु चकार नकारः ॥ ७ ॥

(खण्डनकारः)

द्रविणमापदि भूषणमुत्तमे

शरणमात्मभये निधि दीपकः ।

बहुविधाप्युपकारभरक्षमो

भवति कोऽपि भवानिव सन्मणिः ॥ ८ ॥

(भल्लटे)

अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः स्फारस्तथाम्भोधय-

स्तानेतानपि विभ्रती किमपि न क्लान्तासि तुभ्यं नमः ।

आश्चर्येण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति प्रस्तौमि यावद् भुव-

स्तावद् विभ्रदिमां स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुद्रिताः ॥ ९ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

कुसुममलिनं भद्रा मूर्तिर्मतिः श्रुतिशालिनी

भुजवलपलं स्फीता लक्ष्मीः प्रभुत्वमखण्डितम् ।

प्रकृतिमुभगास्ते ते भावा मदस्तुतिहेतवो

व्रजति पुरुषो यैरुन्मादं त एव तवाङ्कुशाः ॥ १० ॥

(मुगाराक्षसे)

नियमयसि कुमार्गप्रस्थितानाच्चदण्डः

प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।

अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम

त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजानाम् ॥ ११ ॥

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः

प्रतिदिनमथवा ते सृष्टिरेवंविधैव ।

अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रगुणं

शमयति परितार्पं छायाया संश्रितानाम् ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

इति राजचाटुपद्धतिः ॥

१५४. अथ कीर्त्तिपद्धतिः ।

कीर्त्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्त्तिर्हि परमं वलम् ।

नष्टकीर्त्तेर्मनुष्यस्य जीवितं विफलं स्मृतम् ॥ १ ॥

यावत् कीर्त्तिर्मनुष्यस्य लोके तिष्ठति शाश्वती ।

तावज्जीवति राजेन्द्र ! नष्टकीर्त्तिर्विनश्यति ॥ २ ॥

कीर्त्तिर्हि पुरुषं लोके सञ्जीवयति मातृवत् ।
 अकीर्त्तिर्जीवितं हन्ति जीवतोऽपि शरीरिणः ॥ ३ ॥
 कीर्त्तिमानश्नुते स्वर्गं नष्टकीर्त्तिस्तु नश्यति ।
 यावत्कीर्त्तिर्मनुष्यस्य लोके भाति यत्रस्करी ॥ ४ ॥
 तावत् पुण्यकृतौल्लोकानानन्त्यान् पुरुषोऽश्नुते ॥
 (महाभारते)

इति कीर्त्तिपद्धतिः ॥

१५५. अधाकीर्त्तिपद्धतिः ।

यस्य कीर्त्तिं न जल्पन्ति मानवा महदद्भुतम् ।
 राशिबर्धनमात्रः स नैव स्त्री न पुनः पुमान् ॥ १ ॥
 अकीर्त्तिः कीर्त्यते यम्य लोके भूतस्य कस्यचित् ।
 पतत्येवाधर्मोल्लोकान् यावच्छब्दः स कीर्त्यते ॥ २ ॥
 (महाभारते)

किर्त्तीएकण जीधन्ति णव्य मृञ्चन्ति दन्तिसव्यस्सम् ।
 तह मि द्दआसा मृपुरुमा णणिअडेण सण्ठाइ ॥ ३ ॥
 उव...तरि ऊणआ गरुआ विगुणातहणतुज्झ ।
 -अधुरा विपुराज्जली धीरावि भमरी तुए कीर्त्ति ॥ ४ ॥
 (यायाकोसे,

इत्यकीर्त्तिपद्धतिः ॥

१५६. अध राजवृत्तपद्धतिः ।

यथा हि रश्मयोऽश्वस्य हिरदस्याद्कृशा यथा ।
 नरेन्द्रधर्मो लोकस्य तथा प्रग्रहणं स्मृतम् ॥ १ ॥
 (महाभारते)

न्योयेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं तथा ।
 सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधम् ॥ २ ॥
 संवर्धयेत् तथा कोशमाप्तैस्तर्ज्जरधिष्ठितम् ।
 काले चास्य व्ययं कुर्यात् त्रिवर्गपरिवृद्धये ॥ ३ ॥

धर्मार्थं क्षीणकोशस्य कृश(ता? त्व)मपि शोभते ।
सुरैः पीतावशेषस्य शरद्विमरुचैरिव ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

अर्थत्यागो हि कार्यः स्यादर्थं श्रेयांसमिच्छता ।
घीजौपम्येन कौन्तेय ! मा ते भूदत्र संशयः ॥ ५ ॥
नाममात्रेण सन्तुष्येच्छत्रेण च महीपतिः ।
भृत्येभ्यो विसृजेदर्थात् नैरुः सह(च)रो भवेत् ॥ ६ ॥
न चास्य लभ्यं लिप्सेत मूले नातिदृढे सति ।
न हि दुर्बलमूलस्य राष्ट्रलाभोऽपि विद्यते ॥ ७ ॥

(महाभारते)

सिद्धिं वञ्चनयोपैति परस्परवधेन वा ।
निरपायं सुरं तत्र द्वयोः न्निमिषं चिन्त्यताम् ॥ ८ ॥
घने प्रज्वलितो वह्निर्दहन् भूलानि रक्षति ।
समूलमुन्मूलयति वार्यलं मृदु शीतलम् ॥ ९ ॥
यस्य सिद्ध्यत्ययत्नेन शत्रुः स विजयी नृपः ।
य एकतरतां गत्वा जयी विजित एव सः ॥ १० ॥
जडोऽयमिति नात्यन्तं हीनमप्युपपातयेत् ।
निर्दयं वि(हि? ह)तोऽश्मापि ब(न? म)ति ज्योतिषः (क्ष? क)
[गान् ॥ ११ ॥

सामन्तानां परा सिद्धिः प्रभोर्निस्तलवर्गता ।
प्रभोरपि परा (सिद्धिः) ससामन्तं महीतलम् ॥ १२ ॥
आयद्वारेषु सर्वेषु कुर्यादाप्तान् परीक्षितान् ।
आददीत धनं तैस्तु भास्वानुसैरिबोदकम् ॥ १३ ॥
कोष्ठा(का? शू)रेऽभियुक्तः स्यात् तदायत्तं हि जीवितम् ।
नात्यायश्च व्ययं कुर्यात् प्रत्यवेक्षेत चान्वहम् ॥ १४ ॥

(कामन्दकीये)

समानान्वयजातानां परस्परविरोधिनाम् ।
परैः प्रत्यभियुक्तानां प्रसृते संहतिः श्रियम् ॥ १५ ॥

(दण्डनीत्याम्)

यथा च योगपुरुषैरन्यान् राजाधितिष्ठति ।

तथायमर्थत्राणेभ्यो रक्षेदात्मानमात्मना ॥ १६ ॥

(महामारते)

न दूषणमदुष्टस्य विपेणेवाम्भसश्चरेत् ।

फदाचिद्विप्रदुष्टस्य नाधिगम्येत भेषजम् ॥ १७ ॥

सर्वमात्ययिकं कार्यं शृणुयान्नातिपातयेत् ।

कृच्छ्रसाध्यमतिक्रान्तमसाध्यमपि वा भवेत् ॥ १८ ॥

(आ ? अ) पूर्वदेशा (भि ? वि) गमे युवराजाभिषेचने ।

पुत्रजन्मनि वा मोक्षो बन्धनस्य विधीयते ॥ १९ ॥

अमंभृतस्य कार्याणि प्राप्नान्यपि त्रिशेपतः ।

निस्तंशयं विपद्यन्ते भिन्नः पुत्र इवोदधौ ॥ २० ॥

अपकुर्यात् समस्तं वा नोपकुर्यात् यद्रापदि ।

उपच्छिन्नादेव (तत् ? मित्रं) विधास्याद्गुप्तागतम् ॥ २१ ॥

यतो निमित्तं व्यसनं प्रकृतीनामवाप्नुयात् ।

प्रागेव मतिकूर्वात तन्निमित्तमतन्निवृतः ॥ २२ ॥

नक्षत्रम (पि ? ति) पृच्छन्तं बालमर्थोऽतिवर्त्तते ।

अर्थो ह्यर्थस्य नक्षत्रं किं करिष्यन्ति तारकाः ॥ २३ ॥

पुनरावर्त्तमानस्य निराशस्य च जीविते ।

अधार्यो जायते वेगस्तस्मान्नमं न पीडयेत् ॥ २४ ॥

(कीदृश्ये)

आस्तावयेदुपचितान् साधुदुष्टग्रणानि च ।

आयुक्तास्ते च वर्त्तेरन्नशाविश महीपतौ ॥ २५ ॥

(कामन्दकीये)

जातवैरस्तु पुरुषो युक्तः स्वपिति मर्वदा ।

अनिर्वृतेन मनसा स सर्प इव वैशमनि ॥ २६ ॥

परीक्ष्य दुर्जनान् राजा स राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ।

क्षोभयिष्यन्ति ते राष्ट्रं सनृपं समसंस्थिताः ॥ २७ ॥

तेजस्विनि क्षमोपेते नातिकर्तुंशमाचरेत् ।

अतिनिर्मथनादग्निश्चन्द्रनादपि जायते ॥ २८ ॥

(वसुमदेवस्य)

एकया द्वौ विनिश्चित्य त्रींश्चतुर्भिर्वशे कुरु ।
 पञ्च जित्वा विदित्वा षट् सप्त हित्वा सुखी भव ॥ २९ ॥
 वलीयासि प्रणमतां काले विप्रकृतामपि ।
 सम्पदो नापगन्तन्ति प्रतीपमिदं निम्नगाः ॥ ३० ॥
 चलिना सह योद्धव्यामिति नास्ति(रु ? नि)दर्शनम् ।
 (मतिवातं) नहि घनः कदाचिदुपमर्षति ॥ ३१ ॥
 भीरुः पलायमानोऽपि नान्वेष्टव्यो वलीयसा ।
 कदाचिच्छरतामेति मरणे कृतनिश्चयः ॥ ३२ ॥
 अणुनापि प्रविशयारिच्छिद्रेण बलनक्षरम् ।
 निश्शेषे मज्जयेद्राज्ये यानपात्रमिवोदरम् ॥ ३३ ॥
 प्रहरिष्यन् प्रियं म्रूयात् प्रहरन्नपि भारत ! ।
 प्रहृत्य च प्रियं म्रूयान्छोचन्निर रुदन्निव ॥ ३४ ॥
 बलिनं साधयेत् साम्ना लुब्धमर्थप्रदानतः ।
 शूरं भेदेन च तथा हन्याद् दण्डेन दुर्बलम् ॥ ३५ ॥
 यस्य चाप्रियमन्विच्छेत् म्रूयात् तस्य सदा प्रियम् ।
 व्याधा मृगवधं कर्तुं रम्यं गायन्ति सस्वनम् ॥ ३६ ॥
 (महाभारते)
 नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया ।
 बहिरल्पोऽपि सङ्कुटो भस्मसात्कुरुते घनम् ॥ ३७ ॥
 (महाभारते)
 प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां सम्प्रदानेन केनचित् ।
 प्रतिपुष्कलघाती स्यात् तीक्ष्णदण्ड इव द्विजः ॥ ३८ ॥
 (महाभारते)
 गृध्रदृष्टिर्वकालीनः श्वचेष्टः सिंहविक्रमः ।
 अनुद्विग्नः काकशङ्की भुजङ्गचरितं चरेत् ॥ ३९ ॥
 वरुवचिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ।
 वृकवच्च विलुम्पेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ ४० ॥
 (चाक्षुषीये)

विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरल्पोऽप्यरुन्तुदः ।

चद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ४१ ॥

(मयोपचन्द्रोदये)

यदेदमित्रं स्कन्धेन यावत् कालस्य पर्ययः ।

अथैनमागते काले भिन्याद् घटमिवाश्मनि ॥ ४२ ॥

आदातव्यं न दातव्यं मियं ब्रूयान्निरर्थकम् ।

आशां कालवतीं कुर्मात् कालं विघ्नेन योजयेत् ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

कौर्मसङ्कोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् ।

काले प्राप्ते तु मतिमानुत्तिष्ठेत् कुड्सर्षवत् ॥ ४४ ॥

(कामन्दकीये)

सुषुप्तिः स्यादफलो दुरागेहः फलान्वितः ।

आमः स्यात् पक्षसङ्काशो न च शीर्येत कस्यचित् ॥ ४५ ॥

न हि कश्चित् कृते कार्ये कर्चारं समवेक्षते ।

सतः सर्वाणि कार्याणि सावशेषाणि कारयेत् ॥ ४६ ॥

सम्भाष्य बुद्धिं जानीयात् शीलं च सह संवदन् ।

शौचं संव्यवहारेण परमावत्सु पौरुषम् ॥ ४७ ॥

कार्यस्य हि गरीयस्त्वानीचानामपि कालवित् ।

सतोऽपि दोषान् प्रच्छाद्य गुणानप्यसतो वदेत् ॥ ४८ ॥

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।

कथाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं शुद्धसुहृः ॥ ४९ ॥

भूत् प्रसह्य हरेदन्यस्तत् प्रयच्छेदुपायतः ।

रक्षेत् स्वदेहं यत्नेन का हानित्यधने दया ॥ ५० ॥

(महाभारते)

मन्यभैषज्यसंयुक्ता योगमायाकृताश्च ये ।

उपहन्त्यादमित्रांस्तैः स्वजनं चाभिषान्येत् ॥ ५१ ॥

(कादिस्ये)

वाचा भृशं विनीतः स्याद्भृदयेन तथा क्षुरः ।

शुक्लः पूर्वाभिभाषी स्यात् सृष्टो रौद्राय कर्मणे ॥ ५२ ॥

अश्मना साधयेद्योहं लोहेनाश्मानमेव च ।

विल्यानिव करे वि(ल्ये? ल्वैः) म्लेच्छान् म्लेच्छैः प्रसाधयेत् ॥ ५३ ॥

आत्मना सदृशहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।

पदलग्नं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ ५४ ॥

कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा च चतुर्विधम् ।

प्रसीदयति लोकं यस्तं लोकोऽनुप्रसीदति ॥ ५५ ॥

(महाभारते)

समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः ।

मध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ ५६ ॥

(भाष्ये)

क्षणशेषोऽमिशेषश्च शत्रुशेषस्तथैव च ।

अल्पोऽपि वर्धतेऽत्यर्थं तच्छेषं नैव कारयेत् ॥ ५७ ॥

(दण्डनीत्याम्)

न स क्षयो महाराज ! यः क्षयो वृद्धिमायहेत् ।

क्षयः स त्विह ॥ गन्धो यं लब्ध्वा बहु नाशयेत् ॥ ५८ ॥

प्रजासुखे सुखं राज्ञः प्रजानां वा हिते हितम् ।

नारमप्रियं हितं राज्ञः प्रजानां तु प्रियं हितम् ॥ ५९ ॥

(महाभारते)

सुसंरक्षेत निपुणः सस्यं कण्टकशालया ।

फलाय लगुडः कार्यो दस्युभोग्यमिदं जगत् ॥ ६० ॥

अहापयन्नृपः कालं भृत्यानामनुवर्तिनाम् ।

कर्मणामानुरूप्येण वृत्तिं समनुकल्पयेत् ॥ ६१ ॥

(कामन्दकीये)

एवं वृत्तस्य राज्ञस्तु सिलोञ्जेनोपजीवतः ।

वि(जी? श्री)र्यते यशो लोके तैलविन्दुरिवाम्मसि ॥ ६२ ॥

अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरकृतात्मनः ।

संसिप्यते यशो लोके घृतविन्दुरिवाम्मसि ॥ ६३ ॥

(महाभारते)

आभ्यन्तराद् भयं रक्षन् सुरक्षेद् गच्छतो भयम् ।
 आभ्यन्तराद् भयं जातं मद्यो मलं निवृन्नाति ॥ ६४ ॥
 सुमन्त्रितं सुविमान्तं सुबुद्धं सुपलायितम् ।
 आपदागमशाले तु कुर्यात् न विचारयेत् ॥ ६५ ॥
 अनुरक्तेन हृष्टेन तुष्टेन जगतीपनिः ।
 भृत्येनापि स्वमन्येन भूमिं जयति भूमिपः ॥ ६६ ॥
 अकङ्क्षन् तत्तदुद्दीक्ष्य यद्यदुर्ध्वमहीमृताम् ।
 प्रियतां व्यायमीं सा गान्धिता केन तुङ्गता ॥ ६७ ॥

(भारवे)

कामवृत्तस्त्वयं लोकः कृस्नो लोकः भवर्तत ।
 यद्वृत्ताः सन्ति राजानस्तद्वृत्ताः सन्ति हि प्रजाः ॥ ६८ ॥

(भारतम्)

विनयोपग्रहान् भूत्यै कुर्यात् नृपतिः सुतान् ।
 अग्निनीतवृमारं हि हूलमाधु विनश्यति ॥ ६९ ॥
 विनीतमौरसं पुत्रं यौवराज्येऽभिपेक्षयेत् ।
 दुष्टं गनमिवोन्मत्तं कुर्यात् सुखमन्धनम् ॥ ७० ॥
 पुत्रो भ्राता पिता चैव गुरुर्वा यदि वा मुहूर्त् ।
 अर्थस्य मित्रं कुर्यात्तः रर्चय्या भूमिपानां (?) ॥ ७१ ॥
 जनुक्तो दस्युर्गणे रणे दुर्गात् पराक्रमम् ।
 नास्य कृत्यमतः किञ्चिदन्यद् दस्युनिर्हणात् ॥ ७२ ॥
 जाल्या न क्षत्रियः प्रोक्तः क्षतात् प्राणं करोति यः ।
 चातुर्वर्ण्यमदिष्टोऽपि स चेह क्षत्रियः स्मृतः ॥ ७३ ॥
 प्रोथ कुर्यान्न चान्मन्मृदुः स्यान्नापरात्रिषु ।
 जयान् दूयान् चान्तु गुणान् दूयान् चात्मनः ॥ ७४ ॥
 यतो हि निम्नं भवति नमन्तीह ततो जलम् ।
 यतश्छिद्रं ततश्चापि नीयते पण्डितैर्मनम् ॥ ७५ ॥
 य(धा?दा) नहुमिषामृद्धिं मन्यते प्रतियोगतः ।
 तदा निवृत्त्य ग्रहेदरीणामविचारयन् ॥ ७६ ॥

अपशान्नाधनो राजा सञ्चयं नाधिगच्छति ।

अस्थाने चास्य तद्विचं सर्वमेव विनश्यति ॥ ७७ ॥

(महाभारते)

धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते ।

असंवृतं तद् भवति ततोऽन्यदपि दीर्यते ॥ ७८ ॥

इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।

चन्द्रस्य च पृथिव्याश्च नृपः सप्तगुणो भवेत् ॥ ७९ ॥

यथेन्द्रश्चतुरो मासान् वार्षिकानभिवर्षति ।

एवं राष्ट्रं परीहारैरभिवर्षेज्जनाधिपः ॥ ८० ॥

अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।

एवं राष्ट्रात् करान् राजा हरेदादित्यसन्निभः ॥ ८१ ॥

प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।

चारैरेवं चरेद्राजा वृत्तमेतत्तु मारुतम् ॥ ८२ ॥

यथा प्रियं वा द्वेष्यं वा प्राप्तकालं नियच्छति ।

यथार्हं दण्डयेद् राजा वृत्तं वैवस्वतं हि तत् ॥ ८३ ॥

यथा धावन्ति नद्यस्तु सिन्धुमाकाङ्क्षया विना ।

तथा नाकादक्षते राजा वृत्तमेतत्तु वारुणम् ॥ ८४ ॥

परिपूर्णं यथा चन्द्रं हृष्टा हृष्यन्ति मानवाः ।

तथा प्रकृतयो नित्यं हृष्यन्ति नृपतेर्गुणैः ॥ ८५ ॥

यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् ।

पौरजानपदान् सर्वास्तथा राजापि धारयेत् ॥ ८६ ॥

लक्ष्मीपरिपूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा ।

परिपूर्णस्यैवेन्दोर्भवति भयं सिंहिकास्रजोः ॥ ८७ ॥

सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः समानमानान् सुहृदश्च वन्धुभिः ।

स उन्वृतं दर्शयते गतस्मयः कृताधिपत्यामिव साधुबन्धुताम् ॥ ८८ ॥

निरत्ययं साम न दानवर्जितं
न भूरिदानं विरहय्य सत्क्रियाम् ।
प्रवर्तते तस्य विदेशशालिनी
गुणानुरोयेन विना न सत्क्रिया ॥ ८९ ॥

यस्मिन् वाञ्छन्न वशी न मन्युना
स्वधर्म इत्येव निवृत्तकारणः ।
गुरुपदिष्टेन रिषां सुतेऽपि वा
निहन्ति दण्डेन स धर्मसंग्रहम् ॥ ९० ॥

विभज्य रक्षां परितः परेतरा-
नशङ्किताकारमुपैति शङ्कितः ।
क्रियापवर्गेऽप्यनुजीविसात्कृताः
कृतशतामस्य वदन्ति सम्पदः ॥ ९१ ॥

धनारतं तेन पदेषु लम्बिता
विभज्य सम्यग्ग्रिनियोगसत्क्रियाः ।
फलन्त्युपायाः परिवृद्धितायनी-
रूपेत्य सत्कर्षमिवार्थसम्पदः ॥ ९२ ॥

व्रजन्ति ते मूढधियः पराभवं
भयन्ति मायाविषु ये न मायिनः ।
प्रविश्य हि घ्नन्ति गठास्तथाविधा-
नसंवृताद्गान् निशिता इवेव ॥ ९३ ॥

बलौपपत्रोऽपि हि बुद्धिमान् नरः
परं नयेन्न स्वयमेव वैरिताम् ।
मिषद् ममास्तीति विचिन्त्य मत्तये-
दकारणं को नु रिपं विचक्षणः ॥ ९४ ॥

द्विषतामुदयः मुमेधमा शुम्भस्वन्ततरन्तु मृष्यते ।
न महानपि भूतिमिच्छता फलमभ्यन्त्रवणः परित्यजः ॥ ९५ ॥
आचरेण परस्य भूयर्मां विपरीतां विगणय्य चात्मनः ।
घपयुक्तिमुपेक्षते कृतां कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ९६ ॥

शुचि भूषयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया ।
 प्रशमाभरणं पराक्रमः नयापादितसिद्धिभूषणः ॥ ९७ ॥
 क्षययुक्तमपि स्वभावजं दधतं धाम शिवं समृद्धये ।
 प्रणमन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ९८ ॥
 प्रभवः खलु कोशदण्डयोः कृतपञ्चाद्विनिर्णयो नयः ।
 स विधेयपदेषु दक्षतां नियतिं लोक इवानुसूयते ॥ ९९ ॥

(भारते)

यदैव राज्ये क्रियतेऽभिलापस्तदैव (दे० हे)या व्यसनेषु बुद्धिः ।
 घटा हि राज्ञामभिषेककाले सहस्रम्भसा व्यापदमुद्गिरन्ति ॥ १०० ॥

(पञ्चतन्त्रस्य)

उत्साहसम्पन्नमटीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वनक्तम् ।
 शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयं च लक्ष्मीः स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥
 [१०१ ॥

कार्याधिपः क्षीणतरस्य नैव निःशेषकार्यं कुटिलस्य कुर्यात् ।
 दोषाकरः प्राप्तविवृद्धदर्पः पलायते दूरतरं हि मित्रात् ॥ १०२ ॥
 (राजशेखरस्य)

सर्वे धर्मा राजधर्मप्रधानाः सर्वे वर्णाः पाल्यमाना भवन्ति ।
 सर्वोद्योगा राजधर्मे निरिष्टाः स्थानं चाष्ट्यं राजधर्मे पुराणम् ॥
 [१०३ ॥

औत्सुक्यमाश्रमयसाययति प्रतिष्ठा
 लिङ्गाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय न च श्रमाय

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् ॥ १०४ ॥

(कालिदासस्य)

इति राजवृत्तपद्धतिः ॥

१५७. अथ करादानपद्धतिः ।

यथा फलेन युज्येत राजा कर्त्ता च कर्मणाम् ।

तथाप्यस्य नृपो राष्ट्रे कल्पयेत् सततं करान् ॥ १ ॥

मातरुत्थाय नृपतिः क्षुर्याद् दन्तस्य धावनम् ।

स्नानशालां समागम्य स्नात्वा पूतेन धारिणा ॥ २ ॥

अर्घ्यं दत्त्वाथ देवाय भास्कराय समाहितः ।

ततोऽलङ्कृतगात्रः सन् वृत्तमालोक्य मन्त्रवत् ॥ ३ ॥

घृतपात्रं तु विप्राय दद्यात् सकनकं नृपः ।

धारं पुरस्ताद् धुनिक्षां विभज्य तारं परस्तात् तिथिमेव पश्चात् ।

सूर्येन्दुयोगात् करणानि भूपं सम्भूय ... . देवकाले ॥ ४ ॥

तत्र स्थिताः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् ।

विसृज्य च प्रजाः सर्वा मन्त्रयेत् सह मन्त्रिभिः ॥ ५ ॥

एवं सर्वमिदं राजा सम्मन्त्र्य सह मन्त्रिभिः ।

न्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं व्रजेत् ॥ ६ ॥

तत्रात्मभृत्यैः फाल्गुनैराचार्यैः परिचारकैः ।

सुपरीक्षितमन्त्राद्यमघान्मन्त्रैर्विपापहैः ॥ ७ ॥

विपन्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् ।

विपन्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत् सदा ॥ ८ ॥

अन्नपानं विपादयेत् विशेषेण महीपतेः ।

योगक्षेमौ तदायत्तौ धर्माद्या यन्निबन्धनाः ॥ ९ ॥

परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकधूपनैः ।

वेपाभरणसंश्रुद्धाः संस्पृशेयुः समाहिताः ॥ १० ॥

एवं प्रयत्नं कुर्वति यानश्चय्यासनाशने ।

स्थाने मसाधने चैव सर्वालङ्कारकेषु च ॥ ११ ॥

नाप्रेक्षितं नाविदितं भिषजा नानवेक्षितम् ।

नाप्याशितं च सदाद्यैः किञ्चिदप्याहरेन्नृपः ॥ १२ ॥

(सङ्क्षेपे)

इतिहासपुराणानि शृणुयात् तदनन्तरम् ।

भुक्तवान् विहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ॥ १३ ॥

विद्वत् च यथाकाल पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ।
 अलङ्कृतश्च सम्पश्येदायुधीय पृथग्जनम् ॥ १४ ॥
 वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ।
 सन्ध्या चोपास्य शृणुयादन्तर्देश्मानि शस्त्रभृत् ॥ १५ ॥
 रहस्याख्यायिना चैव प्रणिर्धाना च चेष्टितम् ।
 गत्वा रुक्ष्यान्तर सम्यक् समनुज्ञाप्य त जनम् ॥ १६ ॥
 प्रविशेद् भोजनायैव स्त्रीरुतोऽन्त पुर पुनः ॥
 तत्र भुक्त्वा पुनः क्तिञ्चित् तूर्यघोषैः प्रदर्शितः ॥ १७ ॥
 सविरोच्य यथाकालमुत्तिष्ठेद्विगतकृमः ।
 एतद् वृत्तं समातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ॥ १८ ॥
 अस्यस्थः सर्वमेनेद् भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ १९ ॥

(सप्तो)

इति दिनचर्यापद्धति ॥

१५९. अथात्मरक्षापद्धतिः ।

आत्मान सर्वथा रक्षेद्राजा रक्षेच्च मेदिनीम् ।
 आत्ममूलमिदं सर्वमाहुर्हि विदुषो जनाः ॥ १ ॥
 ऐश्वर्यधनरत्नानां प्रत्यामिषेषु वर्त्तिनाम् ।
 दृष्टा हि पुनरावृत्तिर्जीवितामिह नः श्रुतम् ॥ २ ॥
 जीवतैव परे लोकाः साध्यते यथ सर्वदा ।
 अजीतस्तथैवास्ति न रात्र्य न परा गतिः ॥ ३ ॥
 रक्ष सर्वार्थनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
 जीविते यत्नमातिष्ठ जीवन् भद्राणि पश्यति ॥ ४ ॥
 राज्यं श्रीश्चैव भद्रं ते जीवमानस्य कल्पते ।
 मृतस्य सलु कोन्तेय ! नैव राज्यं कुतः सुखम् ॥ ५ ॥
 मृतः कीर्त्तिं न जानाति जीवन् कीर्त्तिं समश्नुते ।
 मृतस्य कीर्त्तिर्मर्त्यस्य यथा माला गतायुषः ॥ ६ ॥

राज्ञो यदा जनपदे बहवो राजपूषाः ।
 अनेयेनोपवर्तन्ते तद्राज्ञः किल्विषं भवेत् ॥ ७ ॥
 प्रत्याहर्तुमशक्यं स्याद् धनं चोरैर्हृतं यदि ।
 स्वात् कोक्षात् तत् मदातव्यमशक्तेनोपजीविनाम् ॥ ८ ॥
 स्त्रियः सपुरुषा मार्गं सर्वालङ्कारसंयुताः ।
 निर्भयाः प्रतिपद्यन्ते यदा रक्षति भूमिपः ॥ ९ ॥
 विवृत्य हि यथाकामं गृहद्वाराणि शेरते ।
 मनुष्या रक्षिता राज्ञा सामन्तादकुतोभयाः ॥ १० ॥
 यमहा कुरुते धर्मं प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 हस्तो हस्तं परिमुपेद् मिथेरन् सर्वसेतवः ॥ ११ ॥
 भयार्तिं विद्वेत् सर्वं यदि राजा न पालयेत् ॥ ११½ ॥
 (महामारुते)

इति राज्यरक्षापद्धतिः ॥

१६१. अथ कण्टकशोधनपद्धतिः ।

राज्योपघातं कुर्वीरन् ये पापा राजवल्लभाः ।
 एकैकशः समेतान् वा तान् दूष्यान् सम्प्रचक्षते ॥ १ ॥
 दूष्यानुपांशुदण्डेन हन्याद्राजाविलम्बितम् ।
 अदृश्यं वा प्रकाशं वा लोकविद्वेषमागतान् ॥ २ ॥
 (कामन्दके)

दण्ड्ये यः पातयेद् दण्डं दण्ड्यो यश्चाभिदण्ड्यते ।
 कार्यकारणसिद्धार्यावुभौ तौ नावसीदतः ॥ ३ ॥

(भारतामापजे)

राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
 निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ ४ ॥
 वापीभिव स्रवन्तीषु वनेषूपवनेषु वा ।
 सार्थाः स्वरं तदीयेषु चैर्वेदमस्त्रिवाद्रिषु ॥ ५ ॥

राजा रहसि दूष्यं हि दर्शनायोपमन्त्रयेत् ।
 गृहशस्त्रा विशेयुस्तं पश्चादासज्जिता नराः ॥ ६ ॥
 विश्वस्ता हि विचिन्वीयुर्द्रोःस्थाः कक्ष्यान्तरागतान् ।
 ते शस्त्रग्राहिणो द्रूयुः प्रयुक्ताः स्म इति स्फुटम् ॥ ७ ॥
 इत्यादि दूष्यान् सन्दूष्य मजानामभिष्टद्वये ।
 निनीषुः धियमुत्कर्ष राजा शल्यं समुद्धरेत् ॥ ८ ॥

(कामन्दकीये)

निस्सर्पे यद्धसर्पे वा वस्तुं हि भवने सुखम् ।
 दृष्टनष्टभुजङ्गे तु निद्रा दुःखेन जायते ॥ ९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

द्वेष्योऽपि सम्मतः शिष्टस्तस्यार्त्तस्य यथोपधम् ।
 त्पाज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीबोरगक्षता ॥ १० ॥
 यस्मिन् महीं शासति कामिनीनां
 निद्रां विहारार्थपथे गतानाम् ।
 घातोऽपि नास्त्रंसयदंशुकानि
 को लम्बयेदामरणाय हस्तम् ॥ ११ ॥

(कौटिल्यासस्य)

इति कण्टकशोधनपद्धतिः ॥

१६२. अथ लोकरज्जनपद्धतिः ।

लोकरज्जनमेवात्र राज्ञां धर्मः सनातनः ।
 सत्यस्य रक्षणं चैव व्यवहारस्य चार्जवम् ॥ १ ॥
 यथा हि शर्मिष्ठी रित्ना स्वं प्रियं यत्नसोऽनुगम् ।
 गर्भस्य हितमाधत्ते तथा राज्ञाप्यसंशयम् ॥ २ ॥
 वर्त्तिनज्ज्वं कुरुश्रेष्ठ ! तथा धर्मानुवर्त्तिना ।
 स्वं प्रियं सम्परित्यज्य यद्यल्लोकहितं भवेत् ॥ ३ ॥
 अप्रियं यच्च कुर्वति भूयस्तस्य प्रियं घरेत् ।
 अचिरेण प्रियः स स्यात् योऽप्रिये प्रियमाचरेत् ॥ ४ ॥

गुप्तात्मा स्वाद् दुराचर्यः स्मिन्पूर्वोभिमापिता ।
 आभाषितं च मधुरं प्रीत्या भाषेत मानवः ॥ ५ ॥
 राक्षो न याचितुर्दातुः शूलस्य (?) रगवेदिनः ।
 व्यसनित्वमिरोत्पन्नं विजिग्रांसन्ति मानवाः ॥ ६ ॥
 एकान्तेन हि सर्वेषां न शक्यं तात ! रोचितुम् ।
 मित्रामित्रमयो मभ्यं सर्वभूतेषु भावत ! ॥ ७ ॥
 गोपायितारं दातारं यमनित्यमतन्द्रितम् ।
 अकामद्वेषमयुक्तमनुरन्यन्ति मानवाः ॥ ८ ॥
 पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुमपिबाण्डजाः ।
 नराः समुपनीवन्ति नृपं सर्वार्थगायकम् ॥ ९ ॥

महाभारते)

इति लोकरम्भनपद्धतिः ॥

नोदन्वानर्थितामेति न चाम्भोभिर्न पूर्यते ।

आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति सम्पदः ॥ ६ ॥

राजानं चैव सर्पं च ब्राह्मणं च बहुश्रुतम् ।

नावमन्येत मेधावी कृशानपि कदाचन ॥ ७ ॥

ते धन्या ये न पश्यन्ति देशभङ्गं कुलक्षयम् ।

परहस्तगतान् दारान् मित्रं च व्यसनातुरम् ॥ ८ ॥

असिधाराक्रमक्रीता वरमेकापि का(रु?)कि)णी ।

न परभूचिनिर्दिष्टा सागरान्तापि मेदिनी ॥ ९ ॥

परदारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् ।

न हीदृशमनायुष्यं यदन्यस्त्रीनिषेवणम् ॥ १० ॥

प्रज्ञया मानमं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ।

एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ ११ ॥

पुत्रैर्दारैर्नृपैर्वापि त्रिभुक्तस्य धनेन वा ।

मग्नस्य व्यसने घोरे पुंगः श्रेयस्करी वृत्तिः ॥ १२ ॥

(महामारते)

दुःखे दुःखाधिकान् पश्येत् सुखे पश्येत् सुखाधिकान् ।

आत्मानं शोकरसाभ्यां शत्रुभ्यामिव नार्पयेत् ॥ १३ ॥

(इतिशतसमुच्चये)

समा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।

अद्युतं विद्युतं वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १४ ॥

(विज्ञानेपरे)

परनिन्दागु पाण्डित्यं स्तेपु कार्येष्वनुचमः ।

प्रदेषश्च गुणश्रेषु पन्थानो प्यापदो व्रयः ॥ १५ ॥

ये तु शिष्टाः एनियताः सत्याचारपरायणाः ।

धन्यं पन्थानमारूढास्तेषां वृत्तं समाचरेत् ॥ १६ ॥

अज्ञानेनाश्रुतो लोको मान्यगोत्र प्रकाशने ।

शोभान् स्वर्गान् मिथ्यानि गद्गान् स्वर्गं न गच्छति ॥ १७ ॥

(महामारते)

शक्त्या च दानं सततं तितिक्षा दम आर्जनम् ।
यथार्हं प्रतिपूजा च शास्त्रमेतदनाकूलम् ॥ १८ ॥
यच्छक्ता अप्युपेक्षन्ते रुदाचिदपकारिणम् ।
समूलकार्पं कपितुमुपायोत्साहमूढता ॥ १९ ॥

(वायव्यदेवस्य)

दुःखिने बन्धुवर्गाय सुखिने सन्निधौ च ।
या नहि दुःखतो वृत्तिः सा कृशापि गरीयसी ॥ २० ॥
दानं क्षमा दृढिः मञ्जा सन्तोषो वागनिष्टुरा ।
ह्रीरहिंसा व्यसनिनो ब्रानं चेति सुखावहाः ॥ २१ ॥
आयुषः क्षण एकोऽपि सर्वरत्नैर्न लभ्यते ।
स वृथा नीयते येन प्रमादः सुबहानयम् ॥ २२ ॥
महानहमिति न्यूनं नो महासत्त्वं न लह्येत् ।
निष्पिनष्टि गर्जं चापि पाणिना किं नु केमरी ॥ २३ ॥
अप्युन्मत्तान् प्रलपतो बालाञ्च परिगर्धनः ।
मर्ततः मारमादद्याद् अश्मस्य इव काञ्चनम् ॥ २४ ॥

(महाभारते)

देवयोगादुपाया हि प्रह्लादीनस्य सम्पदः ।
अकस्मादेव नश्यन्ति खलानामिव सद्गतम् ॥ २५ ॥

(बल्लभदेवस्य)

अनादरहतां सेवां दाम्पत्यं प्रेमवर्जितम् ।
मैत्री च हेतुसापेक्षां चेतना नाधिकुरते ॥ २६ ॥

(अन्यप्रकाशे)

न्यायार्जितस्य द्रव्यस्य बोद्धव्यं द्वावतिश्रमौ ।
अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ २७ ॥
अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।
शुरोष्वालीकनिर्वन्धः ममानि ब्रह्महन्वया ॥ २८ ॥
आत्मानं नावमन्येन पूर्याभिरसमृद्धिभिः ।
धामृत्योः धियमन्विच्छेदेना मन्येत दुर्लभाम् ॥ २९ ॥

(मनोः)

प्रयोजनेषु ये सक्ता न विशेषेषु भारत ! ।

तानहं पण्डितान् मन्ये विशेषा विघ्नकारकाः ॥ ३० ॥

(महाभारते)

मा तात ! वृद्धान् परिभूः शिक्षस्वागमयस्य च ।

अहेरिव हि धर्मस्य स्रक्मा दुरधिगा गतिः ॥ ३१ ॥

(भ्यासशतके)

मा स्वं तात ! बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्वलं जनम् ।

नहि दुर्वलदग्धानां कुले किञ्चित् प्ररोहति ॥ ३२ ॥

या तात ! सम्पदां मध्यमारूढोऽस्मीति विश्वसीः ।

दूरारूढपरिभ्रंशविनिपातो हि दारुणः ॥ ३३ ॥

(महाभारते)

यं प्रशंसन्ति गणिका यं मशंसन्ति गायकाः ।

यं प्रशंसन्ति कितवास्तमाहुः पुरुषाधमम् ॥ ३४ ॥

आपत्सु मित्रं जानीयाद्रणे शूरं रहः शुचिम् ।

भार्या च विभवे क्षीणे दुर्भिक्षे च त्रिपातिधिम् ॥ ३५ ॥

(चाण्डोपनिषे)

अभियुक्तं बलवता दुर्वलं हीनसाधनम् ।

हृतस्वं कामिनं चोरमाविशन्ति प्रजागराः ॥ ३६ ॥

अपहृत्य परस्वार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।

स दाता नरकं याति यस्वार्थस्तस्य तत् फलम् ॥ ३७ ॥

पूर्वं वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः ।

धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न विद्यते ॥ ३८ ॥

आरोप्यते शिला शैलं छेदनेन महता यथा ।

निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा पुण्यपापयोः ॥ ३९ ॥

क्षत्रिये सप्ततिर्नोस्ति न प्रीतिर्न च सौहृदम् ।

कारणे सान्त्वयन्त्येते कृतार्थाः सन्त्यजन्ति च ॥ ४० ॥

(महाभारते)

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं विशिष्यते ।

योऽर्थे शुचिः स हि शुचिर्न वृद्धारिशुचिः शुचिः ॥ ४१ ॥

(मनोः)

सृष्टिकानां सहस्रैस्तु जलकुम्भयुतैरपि ।

प्रायोपहतचित्तास्तु शृध्यन्ति न कदाचन ॥ ४२ ॥

कृतस्य करणं नास्ति प्रागेवातः परीक्ष्यताम् ।

अविचिन्त्य कृतं सर्वं पश्चात्तापाय कल्पते ॥ ४३ ॥

राजाभिषेके शत्रुघ्ने कन्यादाने धनार्जने ।

विद्याया ग्रहणे रोगे कालक्षेपं न काग्येन् ॥ ४४ ॥

(महान्यासे)

शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुणैरपि ।

पक्षपाताद् मयेत् पापं दोषा दोषा गुणा गुणाः ॥ ४५ ॥

(यद्वनप्रसन्न)

मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च ।

द्विपतां सम्प्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ४६ ॥

(मोहिताद्ये)

यस्य पुत्रो वध्रे मर्तुर्मर्या छन्दानुवर्तिनी ।

विभवे सति सन्तोषः स्वर्गस्तस्य ईदृशं हि ॥ ४७ ॥

(वाञ्छये)

अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।

वञ्चनं चात्रमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ ४८ ॥

जानीयात् प्रेपणे भृत्यं बान्धवं व्यमनागमे ।

मित्रं चापदि काले तु भार्या च विभवेभ्यः ॥ ४९ ॥

ब्राह्मणा गणका वैद्याः मारमेयाश्च कुम्भुदाः ।

दृष्टमित्रेण हृष्यन्ति न जाने तत्र कारणम् ॥ ५० ॥

(एते नोद्विगते)

मूषिका गृहजातापि हन्तव्याप्युपकारिणी ।

उपप्रदानैर्माज्जरो हितकृन् प्रार्थ्येनैऽन्यतः ॥ ५१ ॥

अतिरागाद् दशग्रीवो हविलोभात् तुयोधनः ।

अतिदानाद्धतः कर्णो ह्यत्रिः सर्वत्र गार्हिनः ॥ ५२ ॥

(महान्यासे)

आपदर्थं धनं रक्षेच्छ्रीमतायापदः कुतः ।

आ वेदपगता कल्मीः सञ्चितं तु विनश्यति ॥ ५३ ॥

(विकल्पादिभ्यः)

परोऽपि हितवान् बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः ।

अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ ५४ ॥

(महाभारते)

धासने शयने याने भावा लक्ष्या विशेषतः ।

पुरुषाणां प्रदुष्टानां स्वभावो बलवत्तरः ॥ ५५ ॥

(भोजस्य)

अनायका विनश्यन्ति नश्यन्ति बहुनायकाः ।

स्त्रीनायका विनश्यन्ति नश्यन्ति शिशुनायकाः ॥ ५६ ॥

राजवत् पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि दासवत् ।

प्राप्तं षोडश वर्षाणि पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ५७ ॥

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चान्तरसायकाः ।

ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ५८ ॥

(नीतिशास्त्रे)

राजसत्काररहिता विद्या नातिप्रकाशते ।

प्रियोपभोगश्चन्येव नारी सर्वाङ्गमुन्दरी ॥ ५९ ॥

अभ्यावहति कल्याणं विविधा वाक् प्रपूजिता ।

सैव दुर्भाषिता राजननर्थायैव कल्पते ॥ ६० ॥

(महाभारते)

तदेतत् काफतालीयं तदेतद्वै घुणाक्षरम् ।

यदपध्यक्षजामायुर्यदनीतिमतां श्रियः ॥ ६१ ॥

(पद्मभदेवस्य)

शकटाः शाकिनी गावः कृपिरस्पन्दनं वनम् ।

समुद्रः पर्वतो राजा न च दुर्भिक्षशत्रवः ॥ ६२ ॥

महूनामप्यमित्राणां य इच्छेत् फर्त्तुमप्रियम् ।

आत्मा तेन गुणैर्योज्यस्तत्तेषां महदप्रियम् ॥ ६३ ॥

(महाभारते)

नक्तंदिनानि मे यान्ति कथंभूतस्य सम्प्रति ।

दुःखमाह न भवत्येव नित्यं सञ्जिहितस्मृतिः ॥ ६४ ॥

त्रयः स्थानं विमुञ्चन्ति काकाश्च पुरुषा भृगाः ।

न मुञ्चन्ति त्रयः स्थानं सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥ ६५ ॥
(पञ्चतन्त्रे)

अनेकदोषदुष्टस्य कायस्यैको महान् गुणः ।

यो यथा वर्तयत्येनं तं तथैवानुवर्त्तते ॥ ६६ ॥

अपकारिषु मा पापं चिन्तयस्व कदाचन ।

स्वयमेव पतिष्यन्ति कूलजाता इव भृगाः ॥ ६७ ॥

न द्विपन्तः क्षयं यान्ति यावज्जीवमपि घ्नतः ।

क्रोधमेव तु यो हन्ति तेन सर्वेऽरयो हताः ॥ ६८ ॥
(महाभारते)

उपकारप्रधानः स्यादपकारपरेऽप्यरौ ।

सम्पद्विपत्स्वेकमना हेतावीप्स्येत् फले न तु ॥ ६९ ॥
(सद्गद्गे)

येन बान्धनमन्विच्छेत् तेन त्रीणि न कारयेत् ।

विबाहमर्थसम्बन्धं सहवासं च वेश्मनि ॥ ७० ॥
(नीतिशास्त्रे)

शैत्यमध्वा कदन्नं च त्रयोदशैश्च योषितः ।

मनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः ॥ ७१ ॥
(नीतिशास्त्रे)

बहूनाभल्पसाराणां समवायो हि दारुणः ।

तृणैरावेष्टघते रज्जुर्यया नागोऽपि बध्यते ॥ ७२ ॥
(कोटिद्वये)

पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।

भोजनं च पगयत्तं तिस्रः पुसां निदम्भनाः ॥ ७३ ॥
(बृहत्कथायाम्)

अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः ।

व्यवस्थित. प्रसन्नात्मा कुपितोऽप्यभयङ्करः ॥ ७४ ॥
(महाभारते)

इहैव नरकव्याधेधिकित्सां न करोति यः ।

गत्वा निरौषध देशं स रुजः किं करिष्यति ॥ ७५ ॥

आत्मैव यदि नात्मानमहितेभ्यो निवारयेत् ।

कोऽन्यो हितकरस्तस्मादात्मानं वारयिष्यति ॥ ७६ ॥

(महाभारते)

अधोऽधो दर्शने कस्य महिमा नोपजायते ।

उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ७७ ॥

स्त्रियन्ते जन्मनोऽर्थाय जायन्ते मरणाय च ।

न धर्मार्थं न कामार्थं तृणानीवितरे जनाः ॥ ७८ ॥

(क्षेमेन्द्रे)

क्लातमश्वं गजं मत्तं वृषभं काममोहितम् ।

शूद्रमक्षरसंपुक्तं दूरतः परिचर्जयेत् ॥ ७९ ॥

यो ध्रुवाणि परित्यज्य ह्यध्रुवाणि च सेवते ।

ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति ह्यध्रुवं नष्टमेव च ॥ ८० ॥

(मीतिसारे)

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रचान्धवाः ।

पर्यान्ते दासमृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः ॥ ८१ ॥

(दण्डनीत्याम्)

धयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ।

वेषवाग्वृत्तिसारूप्यमाचरन् निचरेदिह ॥ ८२ ॥

येनास्म्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।

तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छंस्तरिष्यति ॥ ८३ ॥

(मनो)

गुप्त्या साक्षान्महानल्पः स्वयमन्येन वा पुनः ।

करोति महतीं प्रीतिमपकारोऽपकारिणु ॥ ८४ ॥

(वैणीसहारे)

उपकारे कृतघ्नत्वमपकारे कृतघ्नता ।

विषयस्य गुणानेता कर्तुः स्यातां निपर्ययौ ॥ ८५ ॥

(वप्पणकादये)

मन्येव जीर्णतां यातु यत्त्वयोपकृतं यम ।

नरः मत्पुपकारार्थी विपचिपभिकाहति ॥ ८६ ॥

(यासिधे)

गणाद् गृह्णन् विवर्धेत गणस्यापि न हीयते ।

गणस्य दाता हीयेत गणस्यापि न किञ्चन ॥ ८७ ॥

(बृहस्पतिवचनम्)

सकृदंशो निपतति सकृत् कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत् सकृत् ॥ ८८ ॥

(मनो)

अन्यथा वर्तमानानामर्थो भूतोऽयमन्यथा ।

अस्माभिर्यदनुष्ठेयं गन्धर्वैस्तदनुष्ठितम् ॥ ८९ ॥

एकस्मिन्नेव जायेते कुले क्लीबमहारथा ।

फलाफलघटी शाखे यथैकस्मिन् वनस्पतां ॥ ९० ॥

(महाभारते)

स्त्रीषु राजसु सर्पेषु स्वाध्यायेष्वहतेषु च ।

आयुधाग्रेषु विश्वासो न कर्तव्यः कदाचन ॥ ९१ ॥

(मीतिमारे)

यद् ग्रस्यं ग्रसितुं शक्यं ग्रस्तं परिणमेव यत् ।

परिणामे च यत् स्वादु तदन्यद्यं भुक्तिमिच्छता ॥ ९२ ॥

(महाभारते)

स्वादुं गुर्वपि भोक्तव्यं रसिकेन मनीषिणा ।

पश्चात्तज्जरणे शक्तं हस्ते यद्यस्ति भेषजम् ॥ ९३ ॥

(सकृद्विद्याधरस्य)

सत्त्वेन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते ।

भुजया रक्ष्यते रूपं कुलं बुद्धेन रक्ष्यते ॥ ९४ ॥

(मनो.)

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।

विश्वासो नोपगन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ९५ ॥

देहीति वचनं कष्टं नास्तीति वचनं ततः ।

देहि नास्तीति वचनं मा भूज्जन्मानि जन्मानि ॥ ९६ ॥

(व्यासस्य)

सम्प्रीतिभोज्यान्यन्नानि आपद्भोज्यानि वा पुनः ।
 न च सम्प्रीयसे राजन् ! न चाप्यापद्रुता वयम् ॥ ९७ ॥
 नहि जानपदं दुःखमेकः शोचितुमर्हति ।
 अप्यभावेन वुज्येत तच्चास्य विनिवर्त्तते ॥ ९८ ॥
 आक्रुश्यमानो नाक्रोशन् मनुरेव तितिक्षतः ।
 आक्रोष्टारं निदहति सुकृतं चास्य बिन्दति ॥ ९९ ॥
 नहीदृशं संघननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
 मैत्री य सर्वभूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ १०० ॥
 सहायबन्धना ह्यर्थाः सहायाश्चार्थबन्धनाः ।
 अन्योन्यबन्धनाचेतां विनान्योन्यं न सिध्यतः ॥ १०१ ॥
 नास्ति वैजातितः शत्रुः पुरुषस्य विशांपते ! ।
 येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ १०२ ॥
 पुत्रं हि मातापितरौ त्यजतः पतितं प्रियम् ।
 आत्मानं रक्षते लोकः पश्य स्वार्थस्य सारताम् ॥ १०३ ॥
 यत्र स्त्री यत्र कितवो यत्र बालोऽनुशास्ति च ।
 (मार्ज ! मज्ज)यन्त्यवशादेव नद्यामश्मश्रुवो यथा ॥ १०४ ॥
 (महाभारते)

किं काकणिकः पुरुषः सहस्रं नाधिगच्छति ।
 तथैव किं गृह्णोऽपि त्रिद्यापारं न गच्छति ॥ १०५ ॥
 आपत्तुला सहायानामात्मनः पौरुषस्य च ।
 अनापदि सुहृत् सर्वः स्वयं च पुरुषायते ॥ १०६ ॥
 आक्रोशपरिवादाभ्यां हिंसयन्त्यबुधा बुधम् ।
 यक्ता पापमुपादत्ते क्षममाणो विमुच्यते ॥ १०७ ॥
 (महाभारते)

पश्यो यत्र नेतारः सर्वे पण्डितमानिनः ।
 सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति तद् वृन्दमवसीदति ॥ १०८ ॥
 अतिक्रान्तं तु यः कार्यं पदचाचिन्तयते नरः ।
 तदास्य न भवेत् कार्यं चिन्तया तु विनश्यति ॥ १०९ ॥

कल्याणी वत ! गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।

एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षजनादपि ॥ ११० ॥

(धरिरामायणे)

न कुलं वृत्तर्हिनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।

अन्त्येष्ट्यपि च जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १११ ॥

मृदुच्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते ।

प्रदीपः स्नेहमादत्ते दग्धयाभ्यन्तरस्थया ॥ ११२ ॥

नाल्लभ्यते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे ।

शब्दार्थां सत्कविरिष द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ११३ ॥

(माघे)

अभिद्रोहेण भूतानामार्जयन् गत्वरीः श्रियः ।

उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पात्रताम् ॥ ११४ ॥

(भारवेः)

यत् कृत्वा न भवेद् धर्मो न कीर्त्तिर्न यशो भुवि ।

शरीरस्य भवेत् खेदः कस्तत् कर्म समाचरेत् ॥ ११५ ॥

अनभ्यासेन वेदानाममंग्मर्गेण धीमताम् ।

अनिग्रहेण चाक्षाणां व्यसनं जायते वृणाम् ॥ ११६ ॥

नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्पति ।

स एव प्रच्युतः स्थानाच्छुनापि परिभूयते ॥ ११७ ॥

विपादप्यमृतं ग्राह्यमेध्यादपि काञ्चनम् ।

नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ११८ ॥

गुणवान् वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा ।

निर्गुणः स्वजनः येयान् यः परः (पा १५) एव सः ॥ ११९ ॥

(महाभारते)

तीक्ष्णादुद्विजते लोको मृदुहिं परिभूयते ।

तीक्ष्णो मा भूर्मृदुर्मा भूस्तीक्ष्णो भव मृदुर्भव ॥ १२० ॥

न किञ्चिदवमन्येत सर्वस्य शृणुयान्मतम् ।

पालस्याप्यर्थवद्वाक्यमुपयुज्जीत पण्डितः ॥ १२१ ॥

(गङ्गारमकान्तो)

प्रयोजनेषु ये यक्ता न विशेषेषु भारत ! ।

तानहं पण्डितान् मन्ये विशेषा विघ्नकारकाः ॥ १२२ ॥

(महाभारते)

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।

विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्नावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १२३ ॥

अग्रच्छाया तृणाग्निश्च नीचसेवा पटे जलम् ।

वेद्यारागः खलमेव सर्वं बुद्बुदसन्निभम् ॥ १२४ ॥

(यल्लभस्य)

अतस्करकरग्राह्यमराजाज्ञावशंवदम् ।

अदायादविभागार्हं धनमार्जयत स्थिरम् ॥ १२५ ॥

(सकलविद्याधरस्य)

या गोप्त्री लोकविदिष्टा या च स्वैरविमर्षिणी ।

पराहिंसात्मिका या च न तत्राचतरेद् बुधः ॥ १२६ ॥

(बास्त्यायनीये)

न शास्त्रमस्तीत्येतावत् प्रयोगे कारणं भवेत् ।

शास्त्रार्थव्यापिनो विद्यात् प्रयोगांस्त्वेव्देशिकान् ॥ १२७ ॥

रसवीर्यविपाकाद्याः श्रमांसस्यापि वैद्यके ।

धीक्षिता इति किं तत् स्याद् भक्षणीयं विचक्षणैः ॥ १२८ ॥

समास्यायाः सहक्रीडा विवाहः सङ्गतानि च ।

सदृशैरेव कार्याणि नोत्तमैर्नापि चाधमैः ॥ १२९ ॥

(यल्लभस्य)

कार्यगतेर्व्यचिन्त्यामीचोऽपि क्वचिदलं न ज्ञातु महान् ।

कांस्येनैवादर्शः क्रियते राज्ञामपि न हेम्ना ॥ १३० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

अप्रियमुक्ताः पुरुषाः प्रयतन्ते द्विगुणमप्रियं वक्तुम् ।

तस्माच्च वाच्यमप्रियमप्रियमथोत्तरायेन ॥ १३१ ॥

गन्तव्यं राजगृहं द्रष्टव्या राजमम्मताः पुरुषाः ।

यद्यपि न भवन्त्वर्था भवन्त्यनर्थमतीकायाः ॥ १३२ ॥

गुह्यं निगन्तरचित्ते गुणवति भृत्ये प्रियामु नारीषु ।

स्वामिनि शक्तिसमेते निभेद्य दुःखं सुखीभवति ॥ १३३ ॥

(गुन्दरपाण्ड्यरथ)

भ्रातरि विपरीतमतिर्मातरि शौर्यं पितर्यनृतवादः ।

राजनि रहस्यभेदो मरणाय महात्मनां भवति ॥ १३४ ॥

(वल्लभस्य)

प्राप्य चलानधिरारान् शत्रुषु मित्रेषु बन्धुबर्गेषु ।

नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ १३५ ॥

अविधेयो भृत्यजनः शठानि मिराण्यदायकः स्वामी ।

विनयरहिता च भार्या मस्तरुशूलानि चत्वारि ॥ १३६ ॥

कूलजोऽयं गुणवानिति विश्रामो न क्षमः खलप्रकृतौ ।

न तु ? मलयचन्दनादपि ममृत्स्थितोऽग्निर्द्रहस्ये ॥ १३७ ॥

अप्रतिषुद्धे श्रोतरि वक्तृत्वमनर्थकं भवति पुंसाम् ।

नेत्रविहीने कामिनि लाघण्यमनर्थकं स्त्रीणाम् ॥ १३८ ॥

निगतज्वरमिव हृदयं गात्रं लघुतरमिरागमितभारम् ।

तीर्णार्णवस्य च सुखं मनो भवत्यगमितपतिज्ञस्य ॥ १३९ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

एकेनैव हि कश्चिद् गुणेन जगति प्रमिदिमुपयाति ।

एकेन करेण गजः करी न सूर्यः महस्त्रेण ॥ १४० ॥

(प्रकाशवर्षस्य)

गुण एव नालमृजुता कौटिल्यं दोष एव न च जन्तोः ।

ऋजुरपि मारयति शरो बक्रोऽपि धनुस्तनुं पाति ॥ १४१ ॥

गुणवानस्मि विशेषः क इव ममेन्येष दुरभिमानलयः ।

अञ्जनमक्षिण निराजति निन्यस्त न पुनरधरमणौ ॥ १४२ ॥

भाकारदारुणोऽयं भयमस्मादित्यनिन्द्यो भवति ।

प्रकृतिमहाभैरवमपि शिरम्बरूप शिष्यायेव ॥ १४३ ॥

असतोऽपि भवति गुणवान् सद्भ्योऽपि परं भवत्यसद्वृत्ताः ।

पङ्कादुदेति कमलं कुमयः कमलादपि भवन्ति ॥ १४४ ॥

(रविगुप्तस्य)

मद्यान्नपानं कलहं पूग्वैरं जायापत्योरन्तरं ज्ञातिभेदम् ।

राजदिष्टं स्त्रीषुमांसोर्निवादं चर्यानाहुयश्च पन्थाः प्रदुष्टः ॥ १४५ ॥

(महामाते)

वदयाः सुता वृत्तिकरी च विद्या नीरोगता सज्जनसङ्गतिश्च ।
इष्टा च भार्या वशवर्तिनी च दुःखरय मूलोद्धरणानि पञ्च ॥ १४६ ॥
(दण्डनाथस्य)

द्वे एव ऋके भुविमग्रमत्तं बलादकार्ये विनियोजयेते ।
नीचावमानप्रभवो हि मन्युः क्षुधावसन्नं च गृहे कलत्रम् ॥ १४७ ॥
देशं बलं कायमृषायमायं सञ्चिन्त्य यः प्रारभते तु कृत्यम् ।
महोदधिं नद्य इवातिपूर्णं तं सम्पदः सत्पुरुषं व्रजन्ति ॥ १४८ ॥
बालेषु जीर्णातुरदुर्बलेषु अष्टाधिकारेषु निराश्रयेषु ।
राजाभियुक्तेष्वपरायणेषु येषां कृपा नास्ति न ते मनुष्याः ॥ १४९ ॥
धर्मार्थकामाः सममेव सेव्यास्तेष्वेकसक्तः स नरो जघन्यः ।
द्वयोस्तु दक्षं प्रवदन्ति मर्त्यं स उत्तमो यो निरतस्त्रिवर्गे ॥ १५० ॥
(महाभारते)

तर्कोऽप्रतिष्ठः भुतयो विभिन्ना न चानृपेर्वर्शनमस्ति किञ्चित् ।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ १५१ ॥
न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत् सत्यं यच्छलं नानुविद्धम्
[॥ १५२ ॥

सत्यं च धर्मश्च पराक्रमश्च भूतानुकम्पा प्रियवादिता च ।
द्विजादिदेवातिथिपूजनं च पन्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ १५३ ॥
एतान् गुणांस्तात ! महानुभाव एको गुणः संश्रयते प्रसृष्ट ।
राजा यदा सत्कुरुते मनुष्यं सर्वान् गुणानेप गुणोऽतिभाति ॥ १५४ ॥
निम्नेन तोयं हरितेन गावः सान्त्वेन बाला विनयेन सन्तः ।
अर्थेन नारी तपसा हि देवाः समो हि लोके ह्रियते प्रियेण ॥ १५५ ॥
(महाभारते)

शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च (बन्ध ? बोधः)

प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी ।

फालानुरोधः प्रतिमानवत्-

भेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ १५६ ॥

(भवभूते.)

यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्गहे
प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ।
क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये
धनक्षयोऽष्टासु न गण्यते दुर्घः ॥ १५७ ॥

(महाभारते)

कुचेलिनं दन्तमलग्नधारिणं
बह्वाशिनं निष्ठुरभाषिणं नरम् ।
सुर्पोदये चास्तमये च शायिनं
विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥ १५८ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

शिरः सुपुष्पं चरणौ सुपूजितौ
वराङ्गनासेवनमल्पभोजनम् ।
अनग्नशायित्वमपर्वमैधुनं
त्रियः प्रनष्टाः पुनराश्रयन्ति ॥ १५९ ॥
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यत्
प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रः ।
यद् भर्तुरेव सुखमिच्छति तत् कलत्र-
मेतद् त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १६० ॥

(बहुमत्स्य)

पुंसः स्वरूपयिनिरूपणमेव युक्तं
तज्जन्मभूमिविनिरूपकथा वृथैव ।
कः कालकूटमभिनन्दति सागरोत्थं
को वारविन्दमपि निन्दति पङ्कजाक्षम् ॥ १६१ ॥

माधुर्यं प्रमदाश्रनेषु ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने
शौर्यं शत्रुषु मार्दवं गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु ।
धर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने गर्विते
शाठ्यं पापजने नरस्य कथिताः पर्याप्तमष्टौ गुणाः ॥ १६२ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

जंस्ता हन्ति समत्या समसारपरक्रमाणतष्णिचादिआ ।

एकोव्व अविज्जदिदं मिळिआ णणदिणअराखवेन्तिति भुणवम्
[॥ १६३ ॥

अजेण विणा णजिविजइ अणुणिज्जइ सो कआवराहो वि ।
पचे वि णअरदाहे भण कस्स ण वळ्ळहो अग्गी ॥ १६४ ॥
(सप्तशायाम्)

पहुमिं तत्थेजीअं काअण्णजोव्वणीअ तरुणीए ।
विहल्लद्वरणम्मि थणं जस्स गअं किं गअं तस्स ॥ १६५ ॥
(माधाकोशे)

इति सामान्यनीतिपद्धतिः ॥

१६४. अधार्थप्रशोसापद्धतिः ।

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमांल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ १ ॥
(श्रीरामायणे)

ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धाश्च ये नराः ।
सर्वे ते धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २ ॥
(व्यासस्य)

अर्थस्य पुरुषो दासो दासस्त्वर्थो न कस्यचित् ।
इति सत्यं महाराज ! यद्वोऽस्म्यर्थेन कौतवैः ॥ ३ ॥
(महाभारते)

अर्थार्था जीवलोकोऽयं ज्वलन्तमृपसर्पति ।
धीणक्षीरा निरालम्बा वत्सस्त्यजति मातरम् ॥ ४ ॥
(कामन्दकीये)

अर्थवान् दुष्कूलिनोऽपि लोके सम्पूज्यते नरः ।
शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ५ ॥
(व्यासस्य)

धनात् कुलं प्रभवति धनाद् धर्मः प्रवर्तते ।
धनान्निस्तौति कामश्च शैलाद् गिरिनदी यथा ॥ ६ ॥

* येन विना न जीव्यतेऽनुनीयते च कृतापराधोऽपि ।
प्रभोऽपि नगरदाहे भण कस्स न वळ्ळोऽमिः ॥

अर्थोपचयविद्वानमस्ति यस्य स पण्डितः ।
 सरः सलिलसम्पूर्णमाश्रयन्ति विहङ्गमाः ॥ ७ ॥
 अधनेनार्थकायेन नार्थः शक्यो विवित्सता ।
 अर्थैरर्था निषध्यन्ते गजैरिव महागजाः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

विरूपा वा सुरूपा वा पण्डिता वाप्यपण्डिताः ।
 अर्थवन्तो हि पूज्यन्ते सर्वलोकेषु मानवाः ॥ ९ ॥
 (व्यासस्य)
 कार्यार्थी बन्धुजनः कार्यैर्वहुभिर्व्यवन्ति मित्राणि ।
 दाराः सुताश्च सुलभा वनमेकं दुर्लभं लोके ॥ १० ॥
 (व्यासिकासे)

विचेन हीनं पुरुषं त्यजन्ति
 दाराश्च पुत्राश्च सहोदराश्च ।
 तं वित्तवन्तं पुनरेव यान्ति
 वित्तं हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ॥ ११ ॥

धनैर्निष्कुलीनाः कुलीनीक्रियन्ते
 धनैरेव पापं नरा निस्तरन्ति ।
 धनेभ्यो न लोके सुदृत् कश्चिदस्ति
 धनान्यार्जयध्वं धनान्यार्जयध्वम् ॥ १२ ॥

(भारतवर्तकण्ठान्तर्गतं)

इत्यर्थप्रदर्शसान्द्रातिः ॥

१६८. अथार्थनिन्दापद्धतिः ।

अर्थानामार्जने दुःखम् आर्जितानां तु रक्षणे ।
 नाशे दुःखं ध्वये दुःखं धिगर्धं दुःखमाजनम् ॥ १ ॥
 राजतः सलिलाद्(ये)श्वोरतः स्वजनादपि ।
 भयमर्थवतो नित्यं मृत्योः श्राणभूतामिव ॥ २ ॥

(महाभारते)

यथा ह्यामिपमाकाशे पाक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।

भक्ष्यते सैलिले मत्स्यैस्त्वया सर्वेण वित्तवान् ॥ ३ ॥

(इतिहाससमुच्चये)

यस्य धर्मार्धमर्थेहा तस्यानीहैव शोभना ।

महालनाद्धि पद्मस्य दूरदस्पर्शनं वरम् ॥ ४ ॥

(महाभारते)

नमोऽर्थेभ्यो विघातं ये भ्रातृणामपि कुर्वते ।

आधीरधारक(भु)जामागर्भैरनिवासिनाम् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

कुसुमानीव फलानामर्थानां हेतवो गुणाः प्रायः ।

अत एव कृतार्था इव धनवत्सु गुणा न दृश्यन्ते ॥ ६ ॥

(कथिवक्त्रभारते)

एकामिपप्रभवेन सहोदराणा-

मुञ्जृम्भते जगति पैरमिति मसिद्धम् ।

पृथ्वीनिमिषमभवत् पुरुषाण्डयानां

तीत्रस्तथा(पि ? दि) भुवनधयवृद्धिरोधः ॥ ७ ॥

(विशेषकण्ठोदये)

इत्यर्धनिन्दापद्यति. ॥

वश्येन्द्रियं जितात्मानं धृतदण्डं विकारिषु ।
 परीक्ष्यकारिणं दान्तमत्यन्तं श्रीर्निपेवते ॥ ५ ॥
 अद्वैधमानसंयुक्तं शूरं धीरं विपश्चितम् ।
 न श्रीः सन्त्यजते नित्यमादित्यमिव रश्मयः ॥ ६ ॥
 सन्तोऽपि न विराजन्ते लुप्तार्थस्येतराऽरे गुणाः ।
 आदित्य इव भूतानां श्रीर्गुणानां प्रकाशिका ॥ ७ ॥
 धृतिः क्षमा दमः शौचं सन्तोषः प्रियवादिता ।
 मित्रत्वं च (तथा)द्रोहः सस्त्रेताः समिधः श्रियः ॥ ८ ॥
 (महाभारते)

गुणवद्भिः सह सङ्गमयुचैः पदमाप्नुसुत्सुका लक्ष्मीः ।
 वीरकरवाङ्मयसतिर्ध्रुवमसिधाराग्रतं चरति ॥ ९ ॥
 (मुरारेः)

इति लक्ष्मीप्रशंसापद्धतिः ॥

१९७. अध लक्ष्मीविहङ्गनापद्धतिः ।

ऐश्वर्यमितिमिरं बहुः पश्यन्वापि न पश्यति ।
 पद्माद्विमलतां याति दारिद्र्यगुलिकाञ्जनैः ॥ १ ॥
 (श्यामरथ)

अत्यार्पमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम् ।
 प्रज्ञाभिमानिनं चैव श्रीर्मयान्नोपसर्षति ॥ २ ॥
 (वल्कभदेवस्य)

नैषा गुणेषु रमते निर्गुणाभ्रातिवर्तते ।
 छन्मत्ता गौरिवान्धा श्रीः कचिदेवावतिष्ठते ॥ ३ ॥
 (प्रतापचक्रवर्तिनः)

सम्पदेशा जनस्यास्य व्यसनेन समान्विता ।
 आशीराशीभिपस्येव विषेण सह जायते ॥ ४ ॥
 (महाभारते)

या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भयं यतः ।
 तासां किं यन्न दुःखाय द्विपदामिव सम्पदाम् ॥ ५ ॥

नान्तरङ्गाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते ।

आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ ६ ॥

(भारवेः)

प्रक्षेप्तुमुदधौ लक्ष्मीं भूयोऽपि वलते मनः ।

किन्तु प्रक्षिप्त एवायं पुनरायाति चन्द्रमाः ॥ ७ ॥

(सुरारेः)

रजोभिरास्तवैर्भङ्गैः श्रीः किं रागैश्च वासजैः ।

कुरुषे धूसरं मत्त ! लोलं रागी च यं जनान् ॥ ८ ॥

धकत्वं सहजादिन्दोः कालकूटाच्च मूर्च्छना ।

मदिराया मदो लक्ष्म्याः काठिन्यं कौस्तुभात् परम् ॥ ९ ॥

न शृण्वन्ति न जल्पन्ति नोत्पश्यन्ति हिताहितम् ।

न विद्मः किं विचेष्टन्ते कष्टं श्रीविप्लुता जनाः ॥ १० ॥

पुष्पात्यधिकमूष्माणं हिनस्ति व्यक्तवादिताम् ।

करोति भक्तविद्वेषं विषमः श्रीकृतो ज्वरः ॥ ११ ॥

(कावन्दरीकथास्तरे)

पेश्वर्यमत्तः प्रापिष्ठो मधुपानमदादपि ।

पेश्वर्यमदमत्तानां गतिरुर्ध्वा न विद्यते ॥ १२ ॥

(महाभारते)

चलितानेकपुरुषा सुबहूष्णायकारिणी ।

श्रीः पिशाचीव संरक्ष्या गुणबन्धेन नित्यशः ॥ १३ ॥

काकतालीययोगेन यदनात्मवति क्षणम् ।

करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १४ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

सम्पदो हि मनुष्याणां गन्धर्वनगरोपमाः ।

दृश्यमानाः क्षणेनैव भवन्ति न भवन्ति च ॥ १५ ॥

(महाभारते)

आलिङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्खलन्ति समेष्वपि ।

अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ १६ ॥

उच्चैः पदमधितिष्ठंल्लोकस्तत्त्वेषु मुह्यति प्रायः ।

विषममपि पश्यति समं पर्वतशिखराग्रमारूढः ॥ १७ ॥

(बल्लभदेवरयः)

शौर्यमदो भुजदर्शी रूपमदो दर्पणादिदर्शी च ।

काममदः स्त्रीदर्शी विषयमदस्त्वेव जात्यन्धः ॥ १८ ॥

दीपकमृगीव लक्ष्मीर्गर्चे पातयति नाशयति मोहयते ।

पातयति पुरुषहरिणं तृष्णाव्याधेन नीतबहुगहना ॥ १९ ॥

(कलाविकासे)

श्रीर्विशृङ्खलस्रलाभिसारिणी

वर्त्मभिर्घनतमोमलीमसैः ।

शब्दमात्रमपि सोढुमक्षमा

भूषणस्य गुणिनः समुत्थितम् ॥ २० ॥

(भक्तदे)

मोहं मजन्ते न कृतं स्मरन्ति

त्यजन्ति भक्तं मलपन्ति यत्तत् ।

ध्वं न मुञ्चन्ति निजाभिलाषं

राज्यज्वरोष्मग्लपिताः क्षितीन्द्राः ॥ २१ ॥

विपुलहृदयैः कैश्चिद्वन्यैर्जगज्जनितं पुरा

विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।

इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुजते

कतिपयपुरस्वाम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ २२ ॥

तीक्ष्णाबुद्धिजते मृदौ परिभवव्रासाञ्च सन्तिष्ठते

मूर्खं द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्यपि ।

शूरेभ्योऽभ्यधिर्कं विभेत्यपहसत्येकान्तमीरूनहो

श्रीर्लब्धमसरेव वेद्यवनिता दुःखोपचर्या शृशम् ॥ २३ ॥

(सुदाराक्षसे)

कस्मैचित् कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालयां

देवि ! त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेद्यत् किञ्चिदाचक्ष्महे ।

यन्मे मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते

नीचाभीचतरोपसर्पणमपामेवत् किमाचार्यकम् ॥ २४ ॥

तत्तादृक्फणिराजरज्जुकपणं संरुदपक्षच्छिदा-

घातारुन्तुदमप्यहो ! कथमयं मूढाचलः सोढवान् ।

एतेनैव दुरात्मना जलनिधेरुत्थाप्य पापामिमां

लक्ष्मीमीश्वरदुर्गतिव्यवहृतिन्यस्तं जगन्निर्मितम् ॥ २५ ॥

शूरं वैधव्यभीता विबुधमतिरूपा विद्ययोत्पादितेभ्यः

मा मां सप्राक्षीज्जनोऽन्यः कचिदिति सततं मुक्तहस्तं विहाय ।

कृीवं मूर्खं कदर्यं यदि जगति जनं संभिता श्रीर्विराकी

तत् किं सा गर्हणीया भवति भुवि सदा कस्य न स्वार्थ इष्टः ॥ २६ ॥

लक्ष्मीर्नाम परं पुंसामन्यथाभावकारणम् ।

विरलास्ते विकाराय न येषां तत्परिग्रहः ॥ २७ ॥

क्रमागतेति नैतस्यामाभासः कोऽपि विद्यते ।

या हि यत्रोपिता लक्ष्मीस्तत्राद्येव न दृश्यते ॥ २८ ॥

वातरोगाभिभूतेव भिन्नपादेव कण्टकैः ।

लक्ष्मीर्निधातुं शक्नोति न कचिन्निर्भरं वपुः ॥ २९ ॥

धूर्तप्रतारिताश्चेते विपयासक्तमानसाः ।

अकस्मात् प्रलयं यान्ति गीतरक्ता मृगा इव ॥ ३० ॥

(कादम्बरीकथासारे)

* बहुधनरिद्धिणिसागममअणिदामुसिअचेअणो लोओ ।

अवसागअविसमदसादिअहारब्भम्मि पडिबुद्धौ ॥ ३१ ॥

(चिन्तामणौ)

उत्पहगमणा लच्छी णीचं विअ मग्गगामिणो सुअणा ।

जळते हि समं तिस्सा सख्खडणीतामहं चरिअम् ॥ ३२ ॥

अत्थो इमेण हवविहिवाहिणा उवणकोनुजोक्खि ।

कीरइ सहसत्तिजणो अन्धो भूअं व वहिरव्व ॥ ३३ ॥

पूणसहोदर वियता कूटसङ्गदूसिआ लच्छी ।

ण अणाइ जेण मिळत्तितिकं खणन्ताअजे गहिआ ॥ ३४ ॥

सोणइदी चिअ समओ जस्सि जाअन्ति सुन्दरा दिहवा ।

मोहन्ति विपचिओ सम्पात्तिओ विमोहन्ति ॥ ३५ ॥

(गाथाकोशे)

इति लक्ष्मीविह्वनापद्धतिः ॥

* बहुधनरिद्धिणिसागममअणिदामुसिअचेअणो लोकः ।

अवसागतविह्वमदशादिनारम्भे प्रतिबुद्धः ॥

१६८. अथ महत्पद्धतिः ।

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाग्निं पुरः स्थिते ।

नान्यापहुलिमभ्येति संख्यायामुद्यताहुलिः ॥ १ ॥

(भारवे)

महद्भिर्वद्वैरस्य विपक्षिरपि शोभते ।

दन्तमङ्गोऽपि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ २ ॥

वदेति रक्तः सविता रक्त एवास्तमेति च ।

सम्पत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥

(बहुभक्त्य)

अथमा धनमिच्छन्ति धनमानौ हि मध्यमाः ।

उच्यमा मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥ ४ ॥

(प्रतापचक्रवर्तिनः)

स्थित्यतिक्रान्तिभीरूणि स्वच्छान्याकूलितान्यपि ।

घोषानि तोयराशीनां मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ५ ॥

(भारवेः)

अयं बन्धुः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ६ ॥

(उदात्तः)

छायावन्तो गतव्यालाः स्वारोहाः फलदायिनः ।

मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥

(बृहस्पतिः)

पयोमूत्रः परीतापं हरन्त्येते शरीरिणाम् ।

नन्वात्मलाभो महतां परदुःखोपशान्तये ॥ ८ ॥

सम्पत्सु महतां चेतो भवत्युत्पलकोमलम् ।

आपत्सु च महार्शैर्लशिलासङ्घातकर्कशम् ॥ ९ ॥

(शङ्करे,

स जातो येन जातेन यासि बन्धः समुन्नतिम् ।

परिवर्त्तिनि संसारे मृतः कोऽपि वा न जायते ॥ १० ॥

प्राज्ञणार्थं धनं दत्तं स्वदारे यौवनं गतम् ।

स्वामिकार्यं गताः प्राणा अन्ते दृष्टोऽसि माधव ! ॥ ११ ॥

रवेरेवोदयः श्लाघ्यो नान्येषामुदयग्रहः ।

न तर्जासि न तेजासि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १२ ॥

(भरतदे)

यो न काषाण च क्रोधाच्च द्रोहादभिवर्चते ।

अमित्रं वा सुमित्रं वा स एव पुरुषोत्तमः ॥ १३ ॥

सर्वास्थास्वकार्पण्यमर्दयः सति कारणे ।

उपकारः सपत्नेऽपि महापुरुषलक्षणम् ॥ १४ ॥

(महाभारते)

यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते स्वयम् ।

नहि कस्तूरिकागन्धः क्षपयेन विभाव्यते ॥ १५ ॥

(वल्कलभदेवस्य)

प्राप्ताद् गुलिकसिक्थस्य किं न्यूनं करिषो भवेत् ।

पिपीलिका तु तेनैव संविभक्तिं कुटुम्बकम् ॥ १६ ॥

सकुण्डलं सकण्ठं दिव्यलक्षणलक्षितम् ।

कथमादित्यसङ्क्रान्तं मृगी व्याघ्रं प्रव्रजते ॥ १७ ॥

परैः परिभवे माप्ते वयं पञ्चोत्तरं शतम् ।

परस्परविरोधे तु वयं पञ्चैव ते शतम् ॥ १८ ॥

(महाभारते)

किं कुलेन विशिष्टेन विपुलेन महात्मनाम् ।

कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ १९ ॥

शुरून् कुर्वन्ति ते वंशयानन्वर्था तैर्वसुन्धरा ।

येषां यथासि शुभ्राणि द्रूपयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ २० ॥

(भारवेः)

पतति न्यसने दैवाद् दारुणादारुणात्मनि ।

संवर्मयति बज्रेण धैर्येण महतां मनः ॥ २१ ॥

(शुरावे)

उपकर्तुमनपकर्तुं प्रियाणि वक्तुं कृतान्यपि (समः स्म)र्तुम् ।

विनिपतितारिचोद्वर्तुं कुलान्वितानामुचितमेवत् ॥ २२ ॥

असद्वजनेषु याञ्जा महतां नहि लाघवाय सुहृदर्थे ।

हरिरपि पाण्डुमुतेभ्यः स्वयमर्थी धार्तराष्ट्रेषु ॥ २३ ॥

(पुनरुपकाते)

उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशुद्धया ।
 इयमेव हि सत्त्वशालिनां महनां कापि कठोरचित्ता ॥ २४ ॥
 मदसिक्तमुखैर्मृगाधिपः करिभिर्वर्तयति स्वयं हतैः ।
 लघयन् खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ २५ ॥
 किमवेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः पार्थयते मृगाधिपः ।
 प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ २६ ॥
 स्पृहणीयगुणैर्महात्मभिश्चरिते वर्त्मनि यच्छतां मनः ।
 विधिहेतुरेहेतुरागसां विनिपातोऽपि समः समुन्नतः ॥ २७ ॥
 सावलेपमुपलिप्सिते परैरभ्युपैति विकृतिं रजस्यपि ।
 अर्थितस्तु न महान् समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम्
 [॥ २८ ॥

करोति योऽक्षेपजनातिरिक्तां सम्भावनामर्थवतीं क्रियाभिः ।
 संसत्सु जाते पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या
 [॥ २९ ॥
 (किराटे)

विपदि धैर्यमथाम्बुदये क्षमा सदसि चाक्षुदुता युधि विक्रमः ।
 यथासि चाभिरतिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धामिदं हि महात्मनाम्
 [॥ ३० ॥
 (भट्टवरे.)

पततु वारिणि यातु दिगन्तरं
 विशतु वह्निमपो व्रजतु विजितम् ।
 रविरसावियतास्य गुणेषु का
 सकललोकचमत्कृतिषु क्षतिः ॥ ३१ ॥
 (भक्तवते)

प्रारभ्यते न खलु विघ्नमयेन नीचैः
 प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
 विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः
 प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥ ३२ ॥
 (मुद्राराक्षसे)

तवावदेव शशिनः स्फुरितं गरीयो
 यावन्न तिग्मरुचिरम्बरमभ्युदेति ।
 अभ्युद्यते सकलधामनिधौ च तस्मि-
 न्निन्दोः सिताभ्रशकलस्य च को विशेषः ॥ ३३ ॥
 (मल्लटस्य)

लोकोत्तरं (चरित)मर्पयति प्रतिष्ठां
 पुंसां कुलं नहि निमित्तमुदात्ततायाः ।
 वातापितापनमुनेः कलशात् प्रसूति-
 लौलायितं पुनरमुष्य समुद्रपानम् ॥ ३४ ॥
 (सरस्वतीकण्ठाभरणे)

पुंसः पुमान् मलिनजीवितलुब्धवृत्ति-
 दैन्यात् प्रणाममपि कः शिरसा करोति ।
 कोपाधिकस्फुरितचूर्णितलोचनान्तं
 कान्ताजनं किमनुनेष्यति कार्मुकेण ॥ ३५ ॥
 पङ्क्तौ विशन्तु गणिताः प्रतिलोमवृत्त्या
 पूर्वीभवेयुरियताप्यथवा त्रपेरन् ।
 सन्तोऽप्यसन्त इव चेत् प्रति(भान्तु) भानो-
 भांसावृते नभसि शीतमयूखमुख्याः ॥ ३६ ॥
 (भट्टे)

सम्पूर्णस्य समग्रसत्त्ववसतेर्गम्भीरधीरस्थिते-
 र्वेलां पालयतः समस्तश्रवनाधारस्य वारांनिधेः ।
 कालुष्यं नहि विद्यते यदि भवेद्धोकोपकाराय तत्
 (यस्त ? यच्च)स्मादभवन् सुधाकरसुधार्थापारिजातादयः
 ॥ ३७ ॥

मुधांशोर्जातेयं कथमपि कलङ्कस्य कणिका
 विघातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि ।
 स किं नात्रेः पुत्रो न किमु हरचूडामणिरसौ
 न वा हन्ति ध्वान्तं जगदुपरि किं वा न च पतिः
 [॥ ३८ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

मदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते सम्भ्रमविधि-

स्त्वनुत्सेको लक्ष्म्यामनभिभयनीयाः परकथाः ।

मियं कृत्वा मौनं मद्रमि कथितं चाप्युपकृतेः

श्रुतेऽत्यन्तामक्तिः पुरुषमभिजातं कथयति ॥ ३९ ॥

कचिद् भूमौ शायी कचिदपि च पर्यङ्कशयनः

कचिच्छाकाहारः कचिदपि च शाल्योदनरुचिः ।

कचित् कन्धामाली कचिदपि च दिव्याम्बरधरो

मनस्यी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ४० ॥

इतः स्वापिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विपा-

मितोऽपि शरणार्थिनः शिखरिपत्रिणः शेरते ।

इतोऽपि यद्वानलः सह समस्तसंघर्षक-

रहो ! विततमूर्जितं भरसहं च मिन्योर्नपुः ॥ ४१ ॥

(भर्तृहरे)

किं तेण जेण कीरइ जाएण णरेण णामपेचेण ।

जस्त ण पसरन्ति गुणा रइणो व्व करा दिअन्तेसु ॥ ४२ ॥

सो चिअ जीअइ विपण्णो जस्म अ भुरणमिवाअडं णाम ।

इअरीसजीविअं चिअ ण वरमरं णेण सारिबम् ॥ ४३ ॥

सणम्मि विअणुच्चिमावि मवेविअ गच्चिआ भए चिअ घीरा ।

होन्ति अहिण्णसाहा वा सपेसु विसमेसु विसमत्था ॥ ४४ ॥

एके लहु असहा वा गुणेहि ल्हिइप्पहीति घणरित्थी ।

अण्णे विमुद्धचरिआ विभवे वि गुणाड मग्गन्ति ॥ ४५ ॥

खळपवराहा दीसन्ति दारुणा जइ वि तहव घीराण ।

हिअअचअस्म वहुमआ णहु ववसाआ विमुज्झन्ति ॥ ४६ ॥

जइ जइ उळ्ळसइ जो तह तह घीराणमेचि सविसेसम् ।

जइ जइ णमन्ति तह तह जसो वि दूरं समुळ्ळमइ ॥ ४७ ॥

भामरणं णिव्वाळंति सुपुरिमा जहन तहव पडिवण्णम् ।

एणुदिअइरविज्जन्तो विमइरडवाणळं उवही ॥ ४८ ॥

किसिअं ताणं वि सोहइ एत्तिअमेत्तेण णवइचन्दस्स ।
 जीसोमहेरसं सविसिसणिवाससणं पत्तो ॥ ४९ ॥
 णिअणाममेत्तपअयणकाएकापुरं तुवसज्जो ।
 आजइ विहुगअणच्छंगे तह विहुवे कीढअच्चेण ॥ ५० ॥
 विअढन्ति महारम्भा जह जह णोन्नदइ चञ्चला ळच्छी ।
 धीरा ण होइ तह तह अहिअम्माणुण्णाअं वि हिअअम् ॥ ५१ ॥
 धीरा मआ विकज्जीणिअअं साहेन्ति पेच्छह ।
 हर सन्दग्गेण विदेहत्थं अयहरिअं कुसुमवाणेण ॥ ५२ ॥
 तण्णन्धिज्जि णिमज्जइ ववसाअममुत्तिअस्स धीरस्स ।
 जसि समेत्तोसेसो राह ससिदिणअरो गहइ ॥ ५३ ॥
 आआसो च्चिअ नेण कओ जेण णिमिअं गअणअळम् ।
 धीरहिअआण सरिसो ण घटइ अण्णस्म नित्थारो ॥ ५४ ॥
 (गाथाकोतो)

इति महत्स्रुतिः ॥

जह जह विह विहरेहि विहिक जग्गुरूअं पिअसंघडिज्जन्तं ।

तह तह धीरा णमणे उच्छाहो णहर पळ्ळवह ॥ ४ ॥

उच्छाहो भुअजुअळण्ठिठिचम्माण गणी हियअम् ।

विधिविहसिआण जगह एसा धीरा ण समद्वी ॥ ५ ॥

(गामाळोत्ते)

इति लघुपद्धतिः ॥

१७०. अथोदारपद्धतिः ।

आकारमात्रविज्ञातसम्पादितमनोरथाः ।

धन्यास्ते ये न मृण्वन्ति दीनानां प्राणिनां गिरः ॥ १ ॥

(व्यासशर्क)

त्नचं कर्णः शिधिर्मांसं जीवं जीमूतवाहनः ।

ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ २ ॥

(इतिहाससमुच्चये)

प्राप्तुमेघस्य मालिन्ये दोषः को भूरिधर्षिणः ।

शारदाभ्रस्य शुद्धत्वं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ ३ ॥

स एवैकधुरो नृणां यः कश्चित् त्यागवारिणा ।

निमार्ष्टि प्रार्थितः पांसुभूसरं मूलमर्थिनाम् ॥ ४ ॥

(व्यासस्य)

अ्रियते याचमानो वै तदनु अ्रियते ददत् ।

ददत् सजीवयत्येनमात्मानं च युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥

(महाभारते)

मृशु पाणे ! त्वयि न्यस्तं कियत् कृणति कङ्कणम् ।

इदमेवाधिदस्तस्यमारावयति रोदनी ॥ ६ ॥

(शत्रुतन्त्रकावे)

दुष्करं वत कुर्वन्ति सन्तोऽप्यर्थास्त्यजन्ति ये ।

धनं त्वेतान् परित्यक्तुमसतोऽपि न शक्नुमः ॥ ७ ॥

अदाता पुरुषस्त्यागी धनं सन्त्यज्य गच्छति ।

दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थाश्च मुञ्चति ॥ ८ ॥

मूर्खो हि न ददात्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया ।

माज्ञो हि विसृजत्यर्थास्तथैव ननु शङ्कया ॥ ९ ॥

(भृङ्गारप्रकाशे)

दातृत्वमेव सर्वेभ्यो गुणेभ्यो भासतेतराम् ।

ज्ञातृत्वसहितं नच्चेद् सुवर्णस्य हि सौरभम् ॥ १० ॥

पात्रे पुरोवर्तिनि विश्वनाथे क्षोदीयसि ह्मावलये प्रदेये ।

ग्रीळास्मितं तस्य तदा तदासीञ्चमत्कृतो येन स एव देवः ॥ ११ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिदलितो

मदक्षीणो नागः शरदि सरिदाश्वानपुलिना ।

कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बाळबनिता

तनिम्ना शोभन्ते गलितविभवाश्चार्थिषु नराः ॥ १२ ॥

(भर्तृहरेः)

किं जातोऽसि चतुष्पये घनततच्छायोऽसि किं जायया

संयुक्तः फलितोऽसि किं फलवरैः पूर्णोऽसि किं सन्ततम् ।

हे सद्बृक्ष ! सहस्र सम्प्रति सखे ! शाखाशित्वाकर्षण-

क्षोभामोटनभञ्जनानि जनितः स्वैरेव दुधेष्टितैः ॥ १३ ॥

(भङ्गटे)

तह कञ्जरपभण। गहिआ दाणेण भमरणिडरुम्भा ।

सो विक्कमळाणुराओ दूरं जहताण पम्मुढो ॥ १४ ॥

पळमुक्कळकुसुमवकळ पत्ता एआहिपणहुणो णिच्चम् ।

विमुहा ण होन्ति जाणं धण्णं जम्मं तरुवराणम् ॥ १५ ॥

तरुवर धण्णो सि तुभं जह एत्थ मरुत्थळे मुजाओ सि ।

एको च्चिअ वीसामो निम्मुहमा तत्तपहिआणम् ॥ १६ ॥

(गाथाकोशे)

इत्युदारपद्धतिः ॥

१७१. अथ कृपणपद्धतिः ।

कृपणेन सप्तो दाता न भूतो न भविष्यति ।

असृग्धनेव विज्ञानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १ ॥

(नानसोऽयमे)

द्वरणं किं प्रपन्नानि विषयन्मारयन्ति किम् ।

न त्यज्यन्ते न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २ ॥

अक्षरद्वयमस्य स्वं नास्ति नाम्तीति (यत्) पुरा ।

तदिदं देहि देहीनि विपरीतमुपस्थितम् ॥ ३ ॥

(बह्वन्देवस्य)

आयुर्धृदिश्रयोत्कर्षहेतुं कालत्रिनिर्गन्म् ।

षाञ्छतां धनिनामिष्टे जीवितात् परमं धनम् ॥ ४ ॥

त्यागो गुणो वित्तवतां वित्तं त्यागवतां गुणः ।

परस्परविपुक्तां तु वित्तत्यार्गां विदम्बना ॥ ५ ॥

समर्थान् स्वमोगेच्छा परार्थं धनसञ्चयम् ।

कृपणोदारयोः पश्य तयापि महदन्तरम् ॥ ६ ॥

(महद्विद्यापरस्य)

प्रणानः स्वागतं प्रश्नो गन्तुं हस्तानुकूलता ।

अयदानस्य विद्वानि प्रभूतां दुग्धघेतसाम् ॥ ७ ॥

(पदकृतस्य)

गृहमप्यनिष्ठातेन धनेन रमते यदि ।

स तु तेनानुमानेन मेरुणा किं न जीष्यते ॥ ८ ॥

(प्राज्ञस्य)

किंशुके किं शुकः कुर्यात् फलितेऽपि बुद्धयितः ।

जदावरि समृद्धेऽपि किं कुर्यात्पजीविनः ॥ ९ ॥

दानोपभोगव(द्वया? न्ध्या) वा मुहुर्रिच्यो न भुज्यते ।

पुंसः स्याद् यदि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः कतमा भवेत् ॥ १० ॥

(बह्वन्देवस्य)

उपकर्तुः स्मिरं द्रव्यं यत्नस्तत्कालसम्भवः ।

किमस्ति तादृश्वन्तस्य मन्दमारुतसङ्ग्रहः ॥ ११ ॥

अतिसञ्चयलुब्धानां वित्त(मन्यैश्च ? मन्यस्य) कारणात् ।
अन्यैः सञ्चीयते यत्नादन्यैश्च मधु पीयते ॥ १२ ॥
(बहुभवेवस्य)

मृतो दरिद्रः पुरुष इत्येतद् वचनं मृषा ।
मृता अपि किमीक्षन्ते नृशंसं धनिनां सुखम् ॥ १३ ॥
(सकलविघाधरस्य)

यान्ति स्वदेहेषु जरामसम्प्राप्तोपभोषतृकाः ।
फलपुष्पद्विमाजोऽपि दुर्गदेशवनश्रियः ॥ १४ ॥
(शृङ्गारमकाशे)

मरौ नास्त्येव सलिलं कृच्छ्राद्यदि (न ? तु) लभ्यते ।
तत् कटु स्तोफमुष्णं च न करोति वितृष्णताम् ॥ १५ ॥
(भद्रदे)

धनिनोऽप्यदाननिरता गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् ।
हन्ति न यत्तः पिपासामतः समुद्रोऽपि मरुदेव ॥ १६ ॥
(सुन्दरपाण्डवस्य)

अभ्युपभुक्ताः सद्भिर्गतागतैरहरहश्च निर्विण्णाः ।
कृपणजनसन्निकाशं सम्प्राप्त्यर्थाः स्वपन्तीव ॥ १७ ॥
(पञ्चतन्त्रे)

सञ्चितं क्रतुषु नोपयुज्यते याचितं गुणवते न दीयते ।
तत् कदर्यपरिरक्षितं धनं चोरपार्थिवगृहेषु दृश्यते ॥ १८ ॥

चन्दने बिपधरान् सहामहे वस्तु सुन्दरमगुप्तिमत् कुतः ।
रक्षितुं वत ! किमात्मसौम्यं सञ्चिताः खदिर ! कण्टकास्त्वया
[॥ १९ ॥
(भद्रदे)

विनाप्यर्थं हर्षी स्पृशति च महानुन्नतिपदं
परिष्वक्तोऽप्यर्थः परिमवपदं याति कृपणः ।
स्वभावादुद्धभृतां गुणसमुदयावाप्तिविपुलां
मतिं सैर्ही किं श्वा कृतकनकमालोऽपि लभते ॥ २० ॥

विशालं शाल्मल्या नयनमुभयं वीक्ष्य कुसुमं
समुत्पन्ना शुद्धिः फलमपि भवेदस्य सदृशम् ।

इति ध्यातोऽपास्तं फलमपि च दैवात् परिणतं
चिंपाके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहृतः ॥ २१ ॥

स्थन्मूले पुरुषायुषं गतमिदं देहेन संशुष्यता
क्षोदीयांसमपि क्षणं परमितः शक्तिः कृतः प्राणितुम् ।
तत् स्वस्त्यस्तु विशृद्धिमेहि महतीमद्यापि का नस्त्वरा
कल्याणैः फलितोऽसि तालविटपिन् ! पुत्रेषु पौत्रेषु वा
[॥ २२ ॥

अद्यैव श्वः परश्चस्त्रिचतुरदिवसानन्तरं सायमहि
मातः प्राक्षे पराक्षे क्षणमिह निवस प्रस्थितोऽभ्येहि भूयः ।
इत्थं रेकातिरेफानविदितकपटप्रक्रियानर्थिसार्था
नत्यर्थं व्यर्थयन्ति प्रतिदिवसमहो ! राजधान्यां वदान्याः
[॥ २३ ॥
(भल्लडे)

*होन्ती वि णिप्पल्लविअ धणरिद्धी होइ किविणपुरिसस्स ।
गिह्माअवसंतत्तस्स णिअअच्छाहि एव पहिअस्स ॥ २४ ॥
(सन्तसत्ताम्)

इहइ गरुअत्तणत्तिअ दन्ताण करोविमुकदविणोवि ।
अन्वरिअल्लहु आइकणअभरिओ विल्लहाण ॥ २५ ॥
दारिइ अणफरभरं परिवत्तणखे अवसपरिसन्तम् ।
अत्था किवणधरत्था अत्थापत्था सुवन्तीव ॥ २६ ॥
ण उणो अत्थिजणाणं परिओसं देइ फल्लसमिद्धा वि ।
किवणाणं धणरिग्गी सरिसी आळेखरूयेण ॥ २७ ॥
अपभोअकादराणं पुरिसाणं अत्थसञ्चअपराणम् ।
कण्णारण्णञ्च धणं घरम्मि चिद्धइ परस्स कए ॥ २८ ॥
रक्खिज्जसि सासङ्गं पण्डिज्जइणेअणित्थलोअम्मि ।
परिवट्ठिअं वि तापेइ जारगम्भं व किवणधणम् ॥ २९ ॥

* भवत्यपि निष्कलैव धनकृद्धिर्भवति कृपणपुष्टस्य ।

ग्रीष्मात्पशन्तस्तस्य निजकच्छायैव पणिस्य ॥

चाअअसासापअई सरअं समुआण किं विस्सरअसि ।
 जगज्जिअन्नण सुईरं ईरिसं पि गुणे अ परिसन्ति ॥ ३० ॥
 वेळविओवि....पिवळगज्जिण तह कहविसरअजळेण ।
 जहवासिअ मोहाण विपत्तिअइण चाअवो एहिम् ॥ ३१ ॥
 (गाथाकोशे)

इति कृष्णपद्धतिः ॥

१७२. अथ कृतज्ञपद्धतिः ।

अयं स कालः सम्प्राप्तो धार्तराष्ट्रोपजीविनाम् ।
 निवेष्टव्यं मया तत्र प्राणानपरिरक्षता ॥ १ ॥
 (महाभारते)

स ब्रह्मचर्यं चरति स सत्यां भापते गिरम् ।
 तस्म लोकायं पाणौ यः कृतं नावमन्यते ॥ २ ॥
 यो हि मित्रेषु कालक्षः सततं साधु वर्तते ।
 तस्य स्यात् सफलं जन्म किं पुनः पूर्वकारिणः ॥ ३ ॥
 (श्रीरामायणे)

संस्मरेद् भर्तृपिण्डानां दूरविस्मृतवन्धनः ।
 व्याघ्रमभ्येति कृष्णः श्वापि श्वगणिकेरिवः ॥ ४ ॥
 (भट्टावल्याम्)

* बन्धवणेहृदमरिओ होइ परो वि पणएण सेविज्जन्तो ।
 किं उण कओवआरो णिक्कारणाणिद्धबन्धवो दासाही ॥ ५ ॥
 (सेतौ)

खण्डं खण्डमि कअं कळेवरं अत्तणो कळोळाण ।
 असमत्तसामिकज्जो जूरइ सुमटो वि माणत्थो ॥ ६ ॥
 (गाथाकोशे)

इति कृतज्ञपद्धतिः ॥

* यागधवस्नेहभ्यधिको भवति परोऽपि प्रगयेन सेव्यमानः ।

किं पुन कृतोपकारो निष्कारणाणिद्धबन्धवो दाशरणिः ॥

१७३. अथ कृतघ्नपद्धतिः ।

सत्कृताश्च कृतार्थाश्च मित्राणां न भवन्ति ये ।
तान् मृतानपि क्रव्यादाः कृतघ्ना नोपशृङ्खते ॥ १ ॥

(भीरमायणे)

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृतघ्नोऽपि विशुध्यति ॥ २ ॥

(व्यासस्य)

मित्रबुद्धं कृतघ्नं च तृणसं च नराधमम् ।
क्रव्यादाः कुमयश्चैव नोपशृङ्खीत वै मदा ॥ ३ ॥

मित्रबुद्धः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च ।
चतुर्णां वयमेतेषां निष्कृतिं नानुशुभुमः ॥ ४ ॥

कृतघ्नं पापकर्माणं न भक्षयितुमुत्सहे ।
वासेभ्यो दीयतामेष मित्रबुद्ध पुरुषाधमः ॥ ५ ॥

कृतार्थाः सुकृता ये हि कृत्यकाल उपस्थिते ।
भनवेक्ष्य कृतं पापाः कुर्वन्ति प्रियमात्मनः ॥ ६ ॥

राजकिल्बिषिणां तेषां भर्तृपिण्डापहाग्निगाम् ।
नैवायं न परो लोको विद्यते पापकर्मणाम् ॥ ७ ॥

कुतः कृतघ्नस्य यद्धः कुतः स्थानं कुतः सुखम् ।
कुतः श्रेयः कृतघ्ने हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

न तं पश्यामि लोकेऽसिन् कृते प्रतिकरोति यः ।
सर्वस्य हि कृतार्थस्य मतिरन्या प्रवर्तते ॥ ९ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

ब्रह्मस्वहरणे चोरे ब्रह्मघ्ने गुरुतल्पगे ।
निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १० ॥

(भीरमायणे)

भृगुत्वं च मृगारित्वं(च!)सिंहित्वं च मया कृतम् ।
अकृतज्ञो दुराचारः पुनः श्वानो भविष्यति ॥ ११ ॥

(तन्त्रगुपारव्यापाय)

उपकर्तुः कृतघ्नस्याप्युभयोरियती भिदा ।

सद्यो हि विस्मरत्याद्यः (१) कृतं पश्चात्तु पश्चिमः ॥ १२ ॥

(भोजराजस्य)

स्वामिनं यः परित्यज्य स्वस्तिमान् गन्तुमिच्छति ।

किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥ १३ ॥

कृतप्रत्युपकारो हि वणिग्धर्मो न साधुता ।

तत्रापि ये न कुर्वन्ति पशवस्ते न मानुषाः ॥ १४ ॥

आशायास्तनया माया क्रोधोऽसूयासुतः स्मृतः ।

हिंसायास्तनयः पापः कृतघ्नो नार्हति प्रजाम् ॥ १५ ॥

छिन्नस्तप्तसुहृत् स चन्दनतरुर्युषं पलाय्यागता

भोगाभ्याससुखासिकाः प्रतिदिनं ता विस्मृतास्तत्र वः ।

दंष्ट्राकोटिविषोष्कया प्रतिकृतिस्तस्य महर्चुर्न चेत्

किं तेनैव सह स्वयं न दलशो याताः स्थ भो भोगिनः

[॥ १६ ॥

(भल्लदे)

जं साहसं ण कीरइ तं दअमाणेण जीविअं किरदइअम् ।

जो अ पडिमुक्कत्तकलो सो वि गणिज्जइ जअम्मिजीअं तमओ

[॥ १७ ॥

(गामाकोत्तो)

इति कृतघ्नपद्धतिः ॥

१७४. अथ याज्ञानिन्क्षपद्धतिः ।

धट्टपुस्तभङ्गस्य युक्तमन्धस्य याचितुम् ।

अहो वत महत् कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ १ ॥

(सुयजं देवस्य)

मरणाद्यापरं दुःखमुक्तमस्तीति पण्डितैः ।

नूनं परमृद्धदारे न मे च ..नास्थिताः ॥ २ ॥

(व्यासस्य)

गौरवं किं नु मृतके जानेऽहं तत्र कारणम् ।

लाघवस्यार्थिता मूलं सा मृतस्य न विद्यते ॥ ३ ॥

(मृतात्मकानो)

सदृशात् पुरुषं सद्यः पातयन्तीमघस्तराम् ।

कथयन्ति कथं प्राज्ञा याच्यं लाघवकारिणीम् ॥ ४ ॥

अहन्यहनि भूतानि सृजत्येव प्रजापतिः ।

अद्यापि न सृजत्येकं योऽर्थिनं नावमन्यते ॥ ५ ॥

१७

(व्यामशब्दे)

कण्ठगद्गदता स्वेदो मुखवैवर्ण्यवेपथुः ।

त्रियमाणस्य लिङ्गानि तानि चान्येव याचतः ॥ ६ ॥

(बह्वर्ण्यस्य)

तावद् यशस्वी मेघादी प्राज्ञः शूरः कुलोद्भवः ।

पुमानित्युच्यते तावद् यावदर्यां न कस्यचित् ॥ ७ ॥

वृणालघुतरस्तूलस्तूलादपि च याचकः ।

वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं प्रार्थयेदिति ॥ ८ ॥

(विश्रमादित्यस्य)

विदूषां समरे शौर्यमभिजात्यं सुरुपताम् ।

(लिखी ? खली) करोति चान्दंका दुःशीलेशात्रना

[कुलम् ॥ ९ ॥

अन्तःसारोऽपि निर्याति नूनमर्थितया सह ।

अभ्यधा तदवस्थस्य महिमा केन देहिनाम् ॥ १० ॥

मया निवार्थमाणोऽपि भजते प्रार्थनामयम् ।

इति लज्जितया मन्ये लज्जयार्थी निराकृतः ॥ ११ ॥

सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेय लाघव्यम् ।

हरिदरकयेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥ १२ ॥

(मुन्दरपाण्ड्यस्य)

रोगी चिरप्रवासी पराश्रमोर्जा परावमथशायी ।

(सन् ? य) जीवति तन्मरणं यन्निश्चयते सोऽप्य ? स्य विश्रामः ॥

(पञ्चदशे)

याचनां हि पुरुषस्य महत्त्वं
 नाश्रयत्यखिलमेव तथाहि ।
 सद्य एव भगवानपि विष्णु-
 र्पांमनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ १४ ॥
 (तच्छभदेवस्य)
 इति याच्यानिन्दापद्धतिः ॥

१७५. अथ तृष्णानिन्दापद्धतिः ।
 आशाखनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते ।
 या गृहद्विरपि क्षिप्तैः पूरकैरेव खण्यते ॥ १ ॥
 (बल्लभदेवस्य)
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुः भोत्रे च जीर्यन्ति तृष्णैका तरुणायतै ॥ २ ॥
 (भर्तृहरेः)
 व्याधीनामाकरस्तोयं पापानामाकरः क्षियः ।
 दुःखानामाकरः क्रोध आशा परिभवाकरः ॥ ३ ॥
 (मत्तापरुषीये)
 यौवनं जरया अस्तमारोग्यं व्याधिभिः क्षतम् ।
 जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ ४ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)
 न जातु कामः कामानामुपमोगेन क्षाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ५ ॥
 हते भीष्मे हते द्रोणे कर्णे च निधनं गते ।
 आशा बलवती राजन् ! शल्यो जेष्यति पाण्डवान् ॥ ६ ॥
 (महामारते)
 आशापिशाचिकाविष्टः पुरतो यस्य फस्यन्वित् ।
 घन्दते निन्दति स्तौति रोदिति ग्रहसत्यपि ॥ ७ ॥
 (बुधव्याघ्राय)
 एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
 एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ८ ॥

मनोरथरथाखण्डं युक्तमिन्द्रियवाजिभिः ।

भ्राम्यते हि जगत् सर्वं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ ९ ॥

(ब्रह्मदेवस्य)

यथा हि शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।

एवं हि तृष्णा चित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ १० ॥

नास्त्यभ्या तृष्णया काचित्तुल्या स्त्री सुभगा कचित् ।

या प्राणानपि मुष्णाति भवत्येवायं च प्रिया ॥ ११ ॥

तृष्णे ! त्वमसि तृष्णान्धा त्रिषु स्थानेषु रज्यसि ।

व्याधितेष्वनपत्येषु जरापरिणतेषु च ॥ १२ ॥

(महाभारते)

अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णां प्रेरयते जनम् ।

तमेव सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेश रक्षति ॥ १३ ॥

(महाभारते)

तृष्णा चेत् संप्रित्यक्ता को दग्निद्रः प्रतापवान् ।

तस्यां चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम्

[॥ १४ ॥

(इतिहासमनुचरे)

तृष्णे ! लोकात्रयस्यास्य निर्वेदपरिपन्थिनी ।

(यस् ? ये) त्वन्निर्माल्यवत् त्यक्ता तेऽत्यन्तसुखिनो नराः

[॥ १५ ॥

(ब्रह्मदेवस्य)

आसन्नान् पुरतो भोगान् वृक्षयित्वा पुनः पुनः ।

छागो हरितमुष्ट्येष दूरं नीतोऽसि तृष्णया ॥ १६ ॥

(ब्रह्मदेवस्य)

आशा नाम मनुष्पाणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला ।

यया बद्धाः मग्नावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति कुत्रचित् ॥ १७ ॥

वर्तते येन न विना नरो वाञ्छन् नान्यत्तत् ।

ततोऽधिकार्यप्रणयी पृष्टो दद्यात् किमुत्तरम् ॥ १८ ॥

आशागर्तः प्रतिप्राणि यस्मिन् विश्वमणूपमम् ।

कस्य किं कियदायाति वृथा या विपयैपिता ॥ १९ ॥

(भोजराजस्य)

आशाखनिरगाधेयमधःकृतजगत्त्रया ।

षड्धृत्योद्धृत्य तत्रस्थानहो ! सद्भिः समीकृता ॥ २० ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

गिरिर्महान् गिरेरन्धिर्महानन्धेर्नभो महत् ।

नभसोऽपि मही ब्रह्मन्नतोऽप्याशा गरीयसी ॥ २१ ॥

कार्याकार्यं तुल्यति सर्वं द्रष्टो न जातु तृष्णार्तः ।

सर्वाश्वाचि वापितोयं मरुपथिकः को विचारयति ॥ २२ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

मायाविनियमविश्रमनिमित्तवैचित्र्यकूटकपटानाम् ।

सञ्चयदुर्गपिशाचो धर्महरो मूलकारणं लोभः ॥ २३ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

दानं न दत्तं न तपश्च तप्तं नाराधितौ शङ्करवासुदेवौ ।

अमौ रणे वा न हुतश्च कायः शरीर ! किं प्रार्थयसे सुखानि ॥

[॥ २४ ॥

स्फुरोष्ठापाः सोढाः कथमपि तदाराधनपरै-

निगृह्यन्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा ।

कृतो वित्तस्तम्भप्रतिहतधियामञ्जलिरपि

किमाशे ! मोघाशे ! किमपरमतो नर्त्तयसि माम् ॥ २५ ॥

(भर्तृहरेः)

निरानन्दा दारा व्यसनविमुखो बान्धवजनो

जडीभूतं मित्रं घनविरहशीर्णः परिजनः ।

असन्तुष्टं चेतः कुलिशकठिनं जीवितमिदं

विधिर्वामारम्भस्तदपि च मनो वाञ्छति सुखम् ॥ २६ ॥

भाराप्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि

भोक्ष्यामहे किल वयं सततं सुखानि ।

इत्याशया बत ! विमोहितमानसानां

कालः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ २७ ॥

(प्रतापद्वये)

वत्सातं निधिशङ्कया क्षितितलं घ्माता गिरेर्घातवो
निस्तीर्णः सरितां पतिर्नृपतयो यत्नेन सन्तोषिताः ।

मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः

प्राप्तः काणवराट्कोऽपि न मया तृष्णे । सकामा भव ॥ २८ ॥
(भर्तृहरेः)

उभयै नमति प्रभृं प्रभृष्टं द्रष्टुं वहिस्तिष्ठति

स्वद्रव्यव्ययमातनोति हतधीरागामिवि(न्ता ? ता)शया ।

प्राणान् प्राणितुमेष मुञ्चति रणे क्लिप्नाति भोगेच्छया

सर्वं तद्विपरीतमेव कुरुते तृष्णान्धदृक् सेवकः ॥ २९ ॥

(गोविन्दभट्टस्य)

पाने नेच्छति वारयत्युपशमे क्षामामलिखन्त्यां हियां

स्वातन्त्र्ये परिहृत्य तिष्ठति करी व्याधूय धैर्ये गते ।

तृष्णे । क्षामनुवधनता फलमियदृब्धं जनेनामुना

यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टं न सम्मन्यते ॥ ३० ॥
(मङ्गदे)

भ्रान्तं देशमनैकदुर्गविषमं प्राप्तं न किञ्चित् फलं

त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानशुचितं सेवा कृता निष्फला ।

शुक्तं भानविर्वर्जितं परश्वेष्वाशङ्कया काकयत्

तृष्णे ! जृम्भसि पापकर्मपिशुने ! नाद्यापि सन्तुष्यसि ॥ ३१ ॥
(भर्तृहरेः)

इष्टा बन्धुविपत्तयः परिजने सीदत्यपि प्राणितं

यातं मग्नमनोरथैः प्रणयिभिर्याञ्जागिरः शिक्षिताः ।

यद्यद्यापि न तोषमेपि भगवा + तस्तथादिश्यतां

शक्तोऽयं प्रिय ! जीवति स्वजनतः सोढुं विकारानपि ॥ ३२ ॥
(पञ्चतन्त्रे)

तृष्णारिय जण्ण कीरह तद्वाप जेण भमरअणोम्मा ।

माअङ्गस्स विवच्छा अमिधा च गुदाण ज्योमेण ॥ ३३ ॥

(याप्याकोरो)

इति तृष्णानिन्दापद्यतिः ॥

देहीति वक्तुकामस्य यद् दुःखमपजायते ।

दाता चेद् तद्विजानीयात् स्वमांसान्यपि चार्पयेत् ॥ १२ ॥

हे दारिद्र्य ! नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं तत्प्रसादतः ।

अहं तु भवान् पश्यामि मां च कोऽपि न पश्यति ॥ १३ ॥

शून्यमपुत्रस्य गृहं स हि शून्यो नास्ति यस्य (तः) निमग्नम् ।

सूर्यस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्यं दरिद्रस्य ॥ १४ ॥

(ब्रह्मदेवस्य)

मानोऽभिजन्तो विनयः शौर्यं प्रज्ञा श्रुते श्रुचिरे च ।

न चकास्ति निश्चमेतद्विचिहीनस्य पुरुषस्य ॥ १५ ॥

(मौजस्य)

अम्ना कुप्यति न मया न स्तुपया सापि नाम्बया न मया ।

अहमपि न तया न तया यद् राजन् ! कस्य दोषोऽयम् ॥ १६ ॥

पोतानेतानयि ! गुणवति ! ग्रीष्मकालावसाने

यावत् तावत् समज रुदतो येन केनाशनेन ।

पश्चादम्भोधररसपरीपाकमामाद्य तुम्बी

कूटमाण्डी च ग्रभवति ततो भूभुजः के वयं के ॥ १७ ॥

न भिक्षा दुर्भिक्षे पतति दुरवस्थाः कथमृणं

लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढान् कारयति कः ।

अदस्यापि ग्रासं गृहपतिरसाग्रस्तमयते

न विश्वः किं कुर्मो गृहिणि ! गहनो जीवन्निविधिः ॥ १८ ॥

लूतातन्तुवितानग्रद्वदना शुद्धी समौल्लसले

फेलन्तो विलसन्ति सन्ततमभी पोतैः समं दर्दुराः ।

मूषी मूर्छति मन्दिरोदरगता काकोऽपि मत्प्राङ्गणे

विस्मृत्यापि न गच्छति क्षणमपि क्षमापालचूडामणे ॥ १९ ॥

पृथुकार्चस्वरपात्रं भूषितनिश्चेषपरिजनं देव ।।

विलसत्करेणुगहनं सम्प्रति सममागयोः सदनम् ॥ २० ॥

एको हि दोषो गुणसन्निपोत निमज्जतीन्दोरिति यौ वमापे ।

नूनं तर्दतत् कविना न दृष्टं दारिद्र्यमेकं गुणराशिहारि ॥ २१ ॥

विश्वासं न करोति कश्चिदधने नाभाष्यते सादरं
 सम्प्राप्ते गृहमुत्सवेषु निधनः सावज्ञमालोक्यते ।
 दूरादेव महाजनः परिहरत्यभ्यर्थनाशङ्कया
 मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं पष्ठं महापातकम् ॥ २२ ॥
 (एते गृहप्रकाराः)

इति दारिद्र्यनि-दापद्धतिः ॥

१७७. अथ संसर्गगुणपद्धतिः ।

स्यज्यते यदि दोषेण गुणेन परिगृह्यते ।
 गुणागुणफलं क्षेतदाश्रयस्य कुतः फलम् ॥ १ ॥
 (धीरामायणे)

गुणैः स शर्वकल्पोऽपि सीदत्येव निराश्रयः ।
 अनर्धमपि भाणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ २ ॥
 (वृष्टमस्य)

समाश्रयबलादेव गरुडं यान्तमध्वनि ।
 पिनाकपाणिपाणिस्थः कुशले पृष्ठवानहिः ॥ ३ ॥
 गुणवत्सु गुणात्पोऽपि याति विस्तीर्णतां नरः ।
 पतितः स्वादुविमले तैलविन्दुरिचाम्भसि ॥ ४ ॥
 विद्वन्निरभिसम्बन्धादधमो भाजनं भवेत् ।
 पापाणोऽपि मणिस्पर्शाज्जायते भूषणं परम् ॥ ५ ॥
 (व्यासदातके)

प्रसिद्धिहेतुर्भावानां प्रायः श्रेष्ठपतिग्रहः ।
 सहस्रं जन्मघौ शक्ताः पाञ्चजन्यस्तु विश्रुतः ॥ ६ ॥
 (भविष्यवगुप्तस्य)

महाभुभावसम्पर्कः कस्य नोन्नतिकारणम् ।
 इन्दोः शिवशिरःसङ्गात् कलापि अभिनन्यते ॥ ७ ॥
 सम्पर्केण सत्तां प्रायः पात्रतां यात्यसन्नपि ।
 रथ्यातोयमपि शार्दूलं गङ्गां याति पवित्रताम् ॥ ८ ॥
 (प्रतापक्षे)

गुणः कश्चोऽपि मथते पृथुरप्यपचीयते ।

प्राप्य साधुखलौ चन्द्रः पक्षाविव सितासितौ ॥ ९ ॥

(कादम्बरीकथासारे)

अतिमात्रभासुरत्वं पुप्यति मानोः परिग्रहादनलः ।

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिमृहीतः ॥ १० ॥

(कालिदासस्य)

यस्मिन् जीवति (जीवति) महाजनस्तस्य जीवितं नाम ।

जीवन्नापि स (न) जीवति न जीवति यमाश्रितः पुरुषः ॥ ११ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

विभ्रति पतन्ति सह पातैरेव न (न्दि ? दी) तटेपु रूढानि ।

अवलम्बितानि भीतैस्तृणानि किमु चेतनावन्तः ॥ १२ ॥

(बल्लमस्य)

ख्याता नराधिपतयः कविसंश्रयेण

राजाश्रयेण च गताः कवयः प्रसिद्धिम् ।

राज्ञा समोऽस्ति न कवेः परमोपकारी

राज्ञो न चास्ति कविना सदृशः सहायः ॥ १३ ॥

(कदम्बस्य)

त्रासपरिसंखिण्णं विगुणपरिहीणो करेऽ किं गुणिणो ।

जह्मं अद्वस्त वरं वो हृत्थिठिओ णिप्पलं चेअम् ॥ १४ ॥

ईसा ण सरेहि विणा सराण सोहा विणा ण ईसेहि ।

अण्णोण्णञ्चि अए ए अप्पाणण्णवर गरूअन्ति ॥ १५ ॥

(भाषाकोशे)

इति संसर्गगुणपद्धतिः ॥

१७८. अथ संसर्गदोषपद्धतिः ।

असत्सम्पर्कदोषेण सज्जनोऽपि चिगर्ह्यते ।

मार्गस्तिमिरसम्पर्कात् समोऽपि विषमायते ॥ १ ॥

असज्जनेन सम्पर्कादनयं यान्ति साधवः ।

मधुरं शीतलं तोयं पाचकं प्राप्य निर्गुणम् ॥ २ ॥

(व्यासशतके)

तिलाथम्पकसंश्लेषात् प्राप्तुवन्त्यधिवासनाम् ।

रसोनभक्षास्तद्गन्धाः सर्वे साङ्गमिणो गुणाः ॥ ३ ॥

अथा भवाहो गाङ्गोऽपि समुद्रं प्राप्य तद्रसः ।

भवत्यवश्यं तद्विद्वान्नाश्रयेदशुभात्मकम् ॥ ४ ॥

(कामन्दकीये)

यादृशे संविददते यादृशांश्चोपसेवते ।

यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग् भवति पूरुषः ॥ ५ ॥

(महाभारते)

संशयस्थानसम्बन्धाद् गुणवानपि दूष्यते ।

रात्रौ बलमीकसम्बन्धाद्रज्जुः सर्पायते किल ॥ ६ ॥

(महापद्मे)

क्वचिदपि वस्तुविशेषे (पो ? पे) दोषोऽपि गुणेन तुल्यतामेति ।

खण्डतमेव हि मण्डतमघरदले भवति रमणीनाम् ॥ ७ ॥

(बह्वभस्य)

असत्यागात् पापकृत्यामपापा-

स्तुल्यो दण्डः स्पृश्यते मित्रभावात् ।

शुष्केणार्द्रं दह्यते मित्रभावात्

तस्मात् पापैः सह सन्धिं न कुर्यात् ॥ ८ ॥

यदि सन्तं सेवते यद्यसन्तं

तपस्विनं यदि वा स्तेनमेव ।

वासो यथा रागवशं प्रयाति

तथा स तेषां वशमभ्युपैति ॥ ९ ॥

(महाभारते)

अहं श्रुतीनां वचनं शृणोमि

गवाशनानां स वचः शृणोति ।

प्रत्यक्षमेतद् भवता हि दृष्टं

संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ १० ॥

(तन्त्रोपाख्याने)

आसअवसेण गरुअं ताइ अमडहत्तणाइएमेअ ।

विं चीं सि समावदध तणिह आगभा लहुआ ॥ ११ ॥

(भाषाकोशे)

इति संसर्गदोषपद्धतिः ॥

१७९. अथ क्षमापद्धतिः ।

क्षमावतामयं लोकः परलोकः क्षमावताम् ।

इह सन्मानमिच्छन्ति परत्र च परां गतिम् ॥ १ ॥

यदि न स्युर्मनुष्येषु क्षमिणः पृथिवीसमाः ।

न स्यात् सन्धिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विग्रहः ॥ २ ॥

यः समुत्पतितं क्रोधं दैन्यं वा न नियच्छति ।

स नश्यति श्रियं प्राप्य पात्रमाममिवात्मसि ॥ ३ ॥

(महाभारते)

यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।

यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥ ४ ॥

(भरिमायणे)

आजन्मसिद्धं कौटिल्यं हलस्य च खलस्य च ।

सोढुं ययोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ ५ ॥

(कद्विलभस्य)

न दुष्करतमं पुत्र ! यत् प्रभुर्घातयेत् प्रजाः ।

श्लाघनीया यशस्या च लोके प्रभवतां क्षमा ॥ ६ ॥

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ७ ॥

आत्मानं च परं चैव त्रायते महतो भयात् ।

कृष्यन्तमप्रतिकुष्यन् द्वयोरेकश्चित्सकः ॥ ८ ॥

(महाभारते)

क्षेत्रं तदेव पुण्यस्य भाजनं यश्चमां च ते ।

प्ररूढा हृदये येषां क्षान्तिवल्ली महाफला ॥ ९ ॥

पुण्यतीर्थमनायासः क्रतुरद्रव्यदम्बरः ।

अशोषणं शरीरस्य क्षमा नाम परं तपः ॥ १० ॥

(बृहत्कथायाम्)

धन्यास्ते पुरुषत्रेष्ठा ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम् ।

निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तपद्मिनिवाम्भसा ॥ ११ ॥

क्षमा धृतिः क्षमा सत्यं क्षमा धर्मः क्षमा गुरुः ।

क्षमावतामयं लोकः परलोकः क्षमावताम् ॥ १२ ॥

(श्रीरामायणे)

उपकारकमायतेर्भृशं

प्रसवः कर्मफलस्य भूरिणः ।

अनपायि निर्वर्णं द्विषां

न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ १३ ॥

अपरागसमीरणेरितः

क्रमग्रीणाङ्गुलमूलसन्ततिः ।

मुकरस्तस्मिन् सहिष्णुना

रिपुरन्मूलयितुं महानपि ॥ १४ ॥

(भारवे)

न तद्रूपं यन्मृदुना विरुध्यते

मैत्रो धर्मस्तरसा सेवितव्यः ।

प्रध्वंमिनी भूरसमाश्रिता श्री-

मृदुः प्राद्वान् गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥ १५ ॥

(महाभारते)

इति क्षमापद्धतिः ॥

१८०. अथ क्षमापद्धतिः ।

अत्रोदः सर्वभूतेषु कर्मणः मनसा गिरा ।

अनुग्रहम दानं च शीलमेतद्विदुर्विधाः ॥ १ ॥

सर्वेऽपि हार)केयूरकुण्डलप्रतिमा गुणाः ।

शील (च ? चा)कृत्रिमं लोके लावण्यमिव भूषणम् ॥ २ ॥

धर्मं शीलं तथा वित्तं बलं हीश्वैव पञ्चमी ।

शीलमूला महाराज ! सदा नास्त्यत्र संशयः ॥ ३ ॥

सभा जिता वस्त्रवता ममाशा गोमता जिता ।

अध्वा जितो यानवता सर्वं शीलवता जितम् ॥ ४ ॥

शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्येह प्रणश्यति ।

न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न वन्धुभिः ॥ ५ ॥

ज्यायांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् ।

अपि शूद्रं तु सद्भूतं धर्मस्थामिह पूजयेत् ॥ ६ ॥

(महाभारते)

विद्या श्रुतं तपो वाप्यैश्वर्यं वा यशः प्रकाशो वा ।

शीलरहितस्य सर्वं द्विरदस्नानोपमं भवति ॥ ७ ॥

(कुन्दरपाण्ड्यस्य)

शुष्कोऽपि चन्दनतरुर्न जहाति गन्धं

नद्धोऽपि वारणपतिर्न जहाति लीलाम् ।

यन्त्रार्दितोऽपि च रसं न जहाति चेक्षुः

क्षीणोऽपि न त्यजति शीलगुणं सुशीलः ॥ ८ ॥

यो भ्रष्टशीलविनयः स विनाशकाले

व्रासं समाविशति शीलवतो न सोऽस्ति ।

तस्मात् ग्रहृष्टहृदयः परलोकमन्ते

यो गन्तुमिच्छति न रक्षति शीलमेव ॥ ९ ॥

वरं भ्रान्तावर्त्ते सभयजलमन्येऽवतरणं

वरं सर्पाकीर्णं लुणगहनकूपे प्रपतनम् ।

वरं विन्ध्यादध्यामनशनतृपार्त्तस्य मरणं

न शीलाद्विभ्रंशो भवति कुलजस्य श्रुतवतः ॥ १० ॥

पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता और्ध्वस्य वाक्मयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभावितुर्धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं परं भूषणम् ॥ ११ ॥

(सरस्वतीकण्ठाभरणे)

इति शीलपद्धतिः ॥

१८१. अथ सङ्कीर्णपद्धतिः ।

नास्ति विद्यासमं मित्रं नास्ति व्याधिसमो रिपुः ।

न चापत्यसमः स्नेहो न च दैवात् परं बलम् ॥ १ ॥

(बलमदेवस्य,

असन्तुष्टो द्विजो नष्टः सन्तुष्टः क्षत्रियस्तथा ।

सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ॥ २ ॥

अत्यल्पमपि साधूनां शिलालेखेव तिष्ठति ।

जललेखेव नीचानां यत् कृतं तद्विनश्यति ॥ ३ ॥

(व्यासशतके)

अनभ्यासे विषं शास्त्रमजीर्णे भोजनं विषम् ।

दरिद्रस्य विषं गोष्ठी वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४ ॥

(दण्डनीत्याम्)

नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान् न शठा न च मानिनः ।

न च लोकरवाद् भीता न च शश्वत् प्रतीक्षिणः ॥ ५ ॥

उत्साहो रिपुवन्मित्रमालस्यं मित्रवद्रिपुः ।

अमृतं विषवद् विद्या(मृत)वद् विषमङ्गना ॥ ६ ॥

(भतापहृदे)

जीवन्मृतो दरिद्राख्यस्त्यज्यते पतितो यथा ।

श्रीमानार्थीयते सर्वैः पुष्पवृक्ष इवालिभिः ॥ ७ ॥

एकः स्वादु न भुञ्जीत चरुश्चार्थं न चिन्तयेत् ।

एको न गच्छेदध्यानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥ ८ ॥

गन्धेन गावः पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।

चरैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ ९ ॥

(महामारुते)

ब्राह्मणो ब्राह्मणं वेद भर्ता वेद स्त्रियं तथा ।

अमात्यं नृपतिर्वेद राजा राजानमेव च ॥ १० ॥

(पञ्चतन्त्रे)

पानीयस्य रसं शैत्यं मोजनस्यादरो रसः ।

आनुकूल्यरसा भार्या मित्रस्यावन्चनं रसः ॥ ११ ॥

आपत्सु मित्रं जानीयाद् रणे शूरं रक्षः शुचिम् ।

भार्या च विभवे क्षीणे व्यसनेषु प्रियातिथिम् ॥ १२ ॥

(महाभारते)

मरणान्तानि वैराणि प्रसवान्तं च र्यौवनम् ।

कुपितं प्रणतान्तं च याचितान्तं च गौरवम् ॥ १३ ॥

(गीताम्)

राजपुत्र ! चिरं जीव मा जीव + + पुत्रकम् ।

जीव वा मर वा साधो ! व्याध मा जीव मा मरम् ॥ १४ ॥

शास्त्रकाव्यविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

व्यसनेनैव मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ १५ ॥

माता यदि विषं दद्याद्विक्रीणीतेऽपि वा सुतम् ।

राजा हरति सर्वस्य का तत्र परिदेवना ॥ १६ ॥

सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः ।

कृतविद्यश्च शूरश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १७ ॥

को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ।

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ॥ १८ ॥

अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्यं मिथुनमपजम् ।

निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं राष्ट्रमराजकम् ॥ १९ ॥

श्रद्धानुसारिणी विद्या कीर्त्तिस्त्यागानुसारिणी ।

उत्साहसारिणी सम्पद् बुद्धिर्धर्मानुसारिणी ॥ २० ॥

अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।

रतिपुत्रफला दारा दत्तवृत्तफलं धनम् ॥ २१ ॥

(महाभारते)

अ(लं)रुरोति हि जरा नृपविप्रचिह्नितकान् ।
 विडम्बयति वेशस्त्रीमल्लचारणनर्तकान् ॥ २२ ॥
 ना(हु?) कुः) सम्पन्नमश्नाति नाकुमारः प्रमोदते ।
 न श्रीरूपमाणस्य नाभ्रातुर्वर्धते बलम् ॥ २३ ॥
 स्पृशन्निव गजो हन्ति जिघ्रन्निव भुजङ्गमः ।
 हसन्निव नृपो हन्ति मानयन्निव दुर्जनः ॥ २४ ॥
 देहीति वचनं कष्ट नास्तीति वचनं तथा ।
 देहि नास्तीति वचनं भा भूजजन्मनि जन्मनि ॥ २५ ॥
 भुक्त्वा निमिश्रतः (न्यं? स्थौल्यं) तिष्ठतो बलवर्धनम् ।
 आयुश्च क्रमतो नित्यं मृत्युर्धावति धावतः ॥ २६ ॥
 सा भार्या या प्रियं ज्ञाते स पुत्रो यत्र निर्द्विषतिः ।
 तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र बान्धवः ॥ २७ ॥
 अध्वा जरा मनुष्याणामनध्वा दन्तिनां जरा ।
 अमैथुनं जरा स्त्रीणामध्वानां मैथुनं जरा ॥ २८ ॥
 नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं बलम् ।
 नास्ति रोगसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ २९ ॥
 (एते महाभारते)

विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्यौषधं मित्रं मित्रं दानं मरिष्यतः ॥ ३० ॥
 मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रपराजकम् ।
 मृतमश्रोत्रिये दानं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ३१ ॥
 हिंसा (फ? व)लमसाधूनां राज्ञां दण्डविधिर्बलम् ।
 क्षुधूपा तु बलं स्त्रीणां क्षमा गुणयतां बलम् ॥ ३२ ॥
 पक्षिणां बलमाकाशं मत्स्यानामुदकं बलम् ।
 दुर्बलस्य बलं राजा बालानां रुदितं बलम् ॥ ३३ ॥
 (नीत्याम्)

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।

देशे देशे न विद्यामश्चन्दनं न वने वने ॥ ३४ ॥

विनयेन पिना का श्रीः का निशा शशिना विना ।

रहिता सुकवित्वेन कीदृशी वाग्मिदग्धता ॥ ३५ ॥

पूरितः पाणिमुत्तानं जिनः कुण्डलितं धनुः ।

पुनः करोति चेदग्रे बिम्बं दानं विक्रं च पौरुषम् ॥ ३६ ॥

अपात्रे रमते नारी गिरौ वर्पति वासवः ।

लुब्धमाश्रयते वित्तं प्राज्ञाः प्रायेण निर्धनाः ॥ ३७ ॥

भक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।

नीचाः कलहमिच्छन्ति सन्धिमिच्छन्ति साधवः ॥ ३८ ॥

स्यगृहे पूज्यते मूर्खः स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ३९ ॥

गर्जति शरदि न वर्पति वर्पति वर्षासु निःस्वनो मेघः ।

नीचो वदति न कुरुते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ४० ॥

अपि सहस्रसतामसतां जलरुहजलवद् भवत्यसंश्लेषः ।

दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद् भवति ॥ ४१ ॥

अनुकुरुतः खलुसुजनाधर्मिमपाश्चात्त्यभागयोः सूच्याः ।

चिदधाति रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ४२ ॥

(सुन्दरपाण्यस्य)

जलधिजलान्ता नद्यः स्त्रीभेदान्तानि बन्धुहृदयानि ।

पिशुनजनान्तं गूढं दुष्पुत्रान्तानि च कुलानि ॥ ४३ ॥

(महाभारते)

हिमवति तिष्ठत्यौषधमुदधौ रत्नं विभावसौ तेजः ।

वैरममञ्जनहृदये सञ्जनहृदये सदा क्षान्तिः ॥ ४४ ॥

यस्य जना न वदन्ति महर्षे नो समरे विजयं मरणं वा ।

न श्रुतदानमहाधनतां वा तस्य भवः कृमिकीटसमानः ॥ ४५ ॥

(एते वराहमिहिरस्य)

त्यजति भयं कृतपायं मित्राणि शठं प्रमादितं विद्या ।
 हीः कामिनमलसं श्रीः स्त्री क्रूरं दुर्जनं लोकः ॥ ४६ ॥
 दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्पतां सुखमरोगः ।
 उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ४७ ॥
 कोऽन्धो यो (ऽकार्यर)तः को वधिरो यः शृणोति न हितानि
 को मूढः काले यः प्रियातिथिं नैव जानाति ॥ ४८ ॥

(सुन्दरपाण्ड्यस्य)

दीनं पुत्रं ब्राह्मणी याचितारं गौर्षोढारं शीघ्रगन्तारमश्वः ।
 दीनं शूद्रा कर्मकारं तु वैश्या मृतं सूते क्षत्रिया राजपुत्री ॥ ४९ ॥
 सृणोत्कया ज्ञायते जातरूपं युगेन भद्रो व्यवहारेष्वसाधुः ।
 शूरो भवेष्वास्वतन्त्रेषु धीरः कृच्छ्राश्चापत् .... श्रारयश्च ॥ ५० ॥
 जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा मृत्युः प्राणान् ब्रह्मचर्यामसूया ।
 क्रोधः श्रियं शीलमनार्यसेवा लज्जा कामं सर्वमेवाभिमानः ॥ ५१ ॥
 राजाश्रयस्तस्करमश्वपण्यमाथर्वणं चापि समुद्रयानम् ।
 एतानि सिध्यन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ५२ ॥

(महाभारते)

रिपुभावमपास्य यः सुहृतां गमयेच्छत्रुजनं स एव विद्वान् ।
 अरितामृषयान्ति यस्य मित्राण्यपचारेण दुरात्मनां स राजा ॥ ५३ ॥

(पञ्चतन्त्रे)

स्तब्धस्य नश्यति यश्चो विपमस्य मित्रं

नष्टक्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ।

विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं

राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ५४ ॥

दौर्मन्थ्यान्तृणतिर्विनश्यति यतिः सङ्घात् सुतो लाजनाद्

विप्रोऽनध्ययनात् कुलं कुतनयाच्छीलं खलोपासनात् ।

हीर्मद्यादनवेशणादपि कृपिः स्नेहः प्रवासाश्रया-

न्मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिरनयात् त्यागात् प्रमादाद्धनम् ॥ ५५ ॥

(भट्टहरेः)

आघातं मरणेन जन्म जरसा जात्युज्ज्वलं यौवनं
 सन्तोषो धनलिप्सया श्रमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
 लोके मत्सरिभिर्गुणा वनध्रुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनै-
 रस्यैर्येण विभूतिरित्युपहतं रम्यं न किं येन तत् ॥ ५६ ॥
 (प्रतापरुद्राये)

क्षते प्रहारा निपतन्त्यमीक्ष्णं
 धनक्षये दीप्यति जाठराग्निः ।
 आपत्सु वैराणि समुज्ज्वलन्ति
 च्छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ५७ ॥
 (पञ्चतन्त्रे)

स्वधर्मनाशो धनिकोपरोधः
 कन्याबहुत्वं च कुपुत्रता च ।
 मित्रं विरक्तं विमुखाश्च दाराः
 पद जीवलोके व्यसनान्यमुष्मिन् ॥ ५८ ॥
 (भट्टे)

शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
 सरो विगतवारिज मुखम(न)क्षरं स्वाकृतेः ।
 मधुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो
 नृपाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ५९ ॥
 (भट्टेः)
 दातारो यदि कल्पशाखिभिरलं यद्यर्थिनः किं तृणैः
 सन्तश्चेदमृतं वृथा यदि खलाः किं कालकूटेन किम् ।
 किं कर्पूरशलाकया यदि दृशः पन्थानमेति प्रिया
 संसारेऽपि सतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम् ॥ ६० ॥
 (कान्यदकाशे)

एको नेता क्षत्रियो वा द्विजो वा
 त्रैका विद्यान्वीक्षिणी वा त्रयी वा ।
 एका भार्या वंशजा वा प्रिया वा-
 प्येकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ॥ ६१ ॥
 (महाभारते)

पद्मो ! वन्द्यस्तमसि न गृहं यासि योर्ध्वी परेषां
 पन्योऽन्ध । त्वं धनमदवतां नेक्षसे यो मुखानि ।
 स्नाध्यो मूक ! त्वमपि कृपण स्तौषि नार्थाशया यः
 स्तोतव्यस्त्वं वधिर ! न गिरं यत् खड्गानां शृणोषि ॥ ६२ ॥
 (शङ्करप्रकाशे)

किमासेव्यं पुंसां ? सविधमनवद्यं द्युसरितः
 किमेकान्ते ध्येय ? चरणयुगलं कौस्तुभभृता ।
 किमाराध्य पुण्यं किमभिलषणीयं च सुधियां
 यदासत्या चेतो निरवधिविमुक्तयै प्रभवति ॥ ६३ ॥
 (मलङ्कारसंक्षेपे)

धान्तिद्येव फलचेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद् देहिनां
 ज्ञातिभेदनलेन किं यदि सुहृद् दिव्योपधेः किं फलम् ।
 किं सर्पेर्पदि दुर्जनाः किमु धनं विद्यानवद्या यदि
 मीढा चेत् किमु भूषणेन कविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥ ६४ ॥
 (भट्टहरे)

न क्रोधि नोऽर्थो न दृढस्य मित्रं
 दूरस्य न स्त्री सुरिनो न रिधा ।
 न कामिनो हीरलसस्य न श्री
 सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ ६५ ॥

सा स्निग्धोऽशुश्रूणाप्रियारयति यस्तत् कर्म यन्निर्मलं
 सा स्त्री यातुविधापिनी न च शुमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।
 सा श्रीया न मदं करोति स मुग्धा यस्तृष्णया नोद्यते
 यन्मित्रं यदयन्त्रण स पुरषो यः स्थिते नैन्द्रियैः ॥ ६६ ॥
 (मलङ्कारप्रकाशे)

किमुच्छृणुष्वनेहि किं वा शुभमेहि चन्दनदुमस्त ।
 सुहसस्त की उणेहि भूगाए पी सुमीळस्त ॥ ६७ ॥

• का विसमा दम्भगर्द किं लट्ठन जणो गुणगादी ।
 किं लोक्यं सुखलत्तं किं दुःखं जो स्वलो लोभो ॥ ६८ ॥

• का विसमा दम्भगर्द किं लट्ठन जणो गुणगादी ।

किं लोक्यं सुखलत्तं किं दुःखं जो स्वलो लोभो ॥

तद्द हस सजहण हसिज्जह तद्द जीवट्ठा परं पिअं होइ ।

तद्द जिअ जहळ हभिजस तद्द मरजह ओइणमम्मवो होहि ॥ ६९ ॥

* सो अत्यो जो हत्थे तं भित्तं जं गिरन्तरं वसणे ।

तं रुअं जत्थ गुणा तं निण्णाणं जहिं घम्पो ॥ ७० ॥

(सतगद्गम्)

† धीरं हरइ विसाओ विणअं जोच्चणमओ अणंगो लज्जम् ।

एकन्तगहिअपत्तो किं सीमड जं ठवेइ वअपरिणामो ॥ ७१ ॥

(सैतो)

कस्स व जणंति ण सुहं सुज्जणा विसुणापरुणदूढमत्ति ।

आणन्देइ मिअहो धूमो कटुएइ णअणाइ ॥ ७२ ॥

‡ विअळिअघणा वि धीरा जाअन्नि महाघणव चरिएहि ।

इमरा सन्ते वि घणिणो विहळिणविभवे व्व दीमन्ति ॥ ७३ ॥

(गायाकोरो)

इति सङ्कीर्णपद्धतिः ॥

अर्थपर्व समाप्तम् ॥

१८२. अथ नायकप्रशंसापद्धतिः ।

वृत्पत्तिर्जमदप्रितः स भगवान् देवः पिताकी गुरु-

वर्षि यत्तु न तद् गिरां पयि ननु व्यक्तं हि तत् कर्मभिः ।

त्पागः सप्तसमुद्रमुद्रितमही निर्व्याजदानावधिः

सत्त्वं ब्रह्म तपोनिधेर्भगवतः किं वा न लोकोत्तरम् ॥ १ ॥

(भवभूतेः)

* सोऽर्थो यो हस्ते तन्मित्रं यश्चिरन्तरं वसने ।

सदृशं यत्र गुणास्तद्विशानं यत्र घमे ॥

† धीरं हरति विषादो जिनयं जीवनमदोऽनङ्गो लज्जाम् ।

एकान्तगृहीतपक्षः किं शिष्यनां वस्त्यापयति वयःपरिणामः ॥

‡ विगलितघना अपि धीरा जायन्ते महाघना इव चरितैः ।

- इत्येते सम्बोध्य धनिनो विगलितविवशा इव हसन्ते ॥

कपोले जानक्याः करिकलभदन्तद्युतिमुपि
स्मरस्मेरं गण्डोद्भ्रमरपुलकं वक्रकमलम् ।

मृदुः पश्यन् मृण्वन् रजनिचरसेनाकलकलं
जटाजूटग्रन्थि द्रवयति रघूणां परिवृढः ॥ २ ॥

(महानाटके)

मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने । सन्ध्यया प्रणमितोऽस्मि नान्यथा
किं न वेत्ति सहधर्मचारिणं चक्रवाकसमष्टिमात्मनः ॥ ३ ॥

(काकिकाव्यस्य)

इति नायकप्रशंसापद्धतिः ॥

१८३. अथ नायिकाप्रशंसापद्धतिः ।

नामापि स्त्रीति संह्लादि विकरोत्येव मानसम् ।
किं पुनर्दर्शनं तस्या विलासोल्लासितभ्रुवः ॥ १ ॥

(कामन्दकीये)

प्राणानां च म्रियामास मृदाः सादृश्यकारिणः ।
प्रियाः कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ २ ॥

(मत्तापद्धते)

स्मृता भवति तापाय दृष्टा चोन्मादकारिणी ।
स्पृष्टा भवति मोहाय सा नाम दयिता कथम् ॥ ३ ॥

(वह्मभरतस्य)

यद्यत् साधु न चित्रेऽस्याः क्रियते तत्तदन्यथा ।
तथापि तस्या लावण्यं रेखया किञ्चिदन्वितम् ॥ ४ ॥

चित्रे निवेशय परिकल्पितसत्त्वयोगा
रूपोचयेन मनसा विधिना कृता नु ।

स्त्रीरत्नसुष्टिस्पर्श प्रतिभाति सा मे
पातुर्विभूतत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ ५ ॥

(काकिकाव्यस्य)

लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महान् स्वीकृतः
 स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताज्वरो निर्मितः ।
 एषा तु स्वगुणानुरूपरमणाभावाद्भराकी हता
 कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तस्यास्तनुं तन्वता ॥ ६ ॥
 (अलङ्कारसर्वस्वे)

अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुजं
 रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि ।
 इति न भजते वस्तु प्रायः परस्परसङ्गरं
 तदियमबला घते लक्ष्मीं कथं सरुलात्मिकाम् ॥ ७ ॥
 (भरवतीकण्ठाभरणे)

अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तप्रभः
 मृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
 वेदाभ्यासजडः कथं स विषयव्यावृत्तकौतूहलो
 निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ८ ॥
 (कादिकास्तस्य)

* विरहे विसं च विसमा अमभयभा होइ सङ्गमे अहिअम् ।
 किं विहिणा समअं चिअ दोहिं वि पिआ विणिम्मिआ ॥ ९ ॥
 तह म्महसारिच्छं ण ळइइ ति संपुण्णमण्डलो विहिणा ।
 अण्णमअं च घटइउं पुणो वि राण्डिज्जइ मिअङ्को ॥ १० ॥
 एइइमेत्तम्मि जए सुन्दरमहिळासहस्सभरिए वि ।
 अणुहरइ णवर तिस्सा वामदं दाहिणदस्स ॥ ११ ॥
 चिअपसिअदेसु ककन्दुअं रमसु अण्ठहा किंपि ।
 भञ्जिहिसिअन्धळट्टिव्ण णवर एका अणंगस्स ॥ १२ ॥

- * विरहे विषमिव विषमामृतमय भवति सङ्गमेऽधिकम् ।
 किं विहिना सममेव ह्याभ्यामपि प्रिया विनिर्मिता ॥
 तत्र सुखसादृश्यं न लभत इति सम्पूर्णमण्डलो विहिनी ।
 भग्न्यमयमिव घटायितु पुनरपि खण्डयते मृग्यम् ॥
 एतादृश्यादेरुपपत्तिं सुन्दरसहिष्वासहस्रमृतेऽपि ।
 भुवुरति केवल तस्या वामार्धे दक्षिणार्धेऽपि ॥

*जस्त जहिं विअ पढमं तिस्सा अंगम्मि, णिवडिआ, दिट्ठी ।
 , तस्त तहिं, चेअ ठिआ सव्वंगं केण वि णःदिट्ठम् ॥ १३ ॥
 (गायुकोसे)

इति नायिकाप्रशंसापद्धतिः ॥

१८४. अथ वसन्तपद्धतिः ।

८. क्षीरक्षालितचन्द्रेव नीलधौताम्बरेव च ।
 टङ्कोल्लिखितसूर्येव वसन्तश्रीरद्वयत ॥ १ ॥
 पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च माद्यतः ।
 कुसुमैः पश्य सौमित्रे ! क्रीडतीव समन्ततः ॥ २ ॥
 पद्मकेसरसंस्पृष्टो वृक्षान्तरपिनिस्सृतः ।
 निःश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः ॥ ३ ॥
 पादपात् पादपं गच्छन् शैलाच्छैलं वनाद्वनम् ।
 वाति नैकरसास्वादः स मोदित इवानिलः ॥ ४ ॥
 (भीरामायणे)

पालेन्दुययत्राभ्यविकासभावाद् वधुः पलाशान्यतिलोदितानि ।
 सद्यो वसन्तेन समागतानां नखशतानीव वनस्थलीनाम् ॥ ५ ॥
 चूतकुिरास्वादकपायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुक्रेज ।
 मनस्विनीमानविघातदक्षस्तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ६ ॥
 अग्रे स्त्रीनखपाटलं कुरवकं श्यामं द्योर्भगियो-
 र्बालाशोकमुपोदरागसुभगं भेदोन्मुखं तिष्ठति ।

ईषद्वद्वरजः कणाग्रकपिशो चूते नवा मञ्जरी
 मुग्धत्वस्य च यौवनस्य च सखे ! मध्ये मधुश्रीः स्थिता ॥ ७ ॥
 (काकिकासस्य)

* यस्य यथैव प्रथमं तस्या भजे निपतिता दृष्टिः ।
 तस्य सग्रेव स्थिता सर्वोर्त्र वेनापि न दृश्यते ॥

* कुसुमाउहपिअदूअओ सुउलीकैदवहुचूअओ ।
 सिदिळिअमोणग्गहणओ वाअदि दाहिणपवणओ ॥ ८ ॥
 पदमं महुमासो जणस्स हिअआइं कुणइ मिउळाइं ।
 पप्पा विद्धइ कामो ज्झप्पसरेहिं कुसुमवाणेहिं ॥ ९ ॥

(श्लोकवक्ष्याम्)

अभिणवराअविस्वत्ता महुअरिआ चापएण कामेण ।
 उत्तम्मइ परयन्तं दट्ठं पिअदंसणं दउअम् ॥ १० ॥
 (प्रियदर्शिकायाम्)

इति वसन्तपद्धतिः ॥

१८५. अथ धर्मपद्धतिः ।

प्रविश्य तत्र मूलानि नीत्वा मध्यन्दिनातपम् ।
 अध्यनीना इव च्छाया निर्गच्छन्ति शनैः शनैः ॥ १ ॥
 किंशुकव्यपदेशेन तरुमारुह्य सर्वतः ।
 दग्धादग्धमरण्यानां पश्यतीव विभावसुः ॥ २ ॥

(सोमवत्तभट्टस्य)

सुभगसलिलावगाहाः पाटलसंसर्गिसुरगिवनवाताः ।
 प्रच्छायसुलंभनिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ३ ॥
 दिने दिने शैवलवन्त्यधस्तात् सोपानपर्वाणि विमुञ्चदम्भः ।
 उद्दण्डपद्मं गृह्दीर्घिकाणां नारीनितम्बद्वयसं बभूव ॥ ४ ॥
 नर्वेषु सायन्तनमल्लिकानां विजृम्भणोद्ग्रन्थिषु कुड्मलेषु ।
 प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दं संख्यामिवैषां भ्रमरश्चकार ॥ ५ ॥

(काळिदासस्य)

- * कुसुमायुधप्रियदूतको सुउलीकैदवहुचूतक ।
 सिधिलितमानग्रहणको वाजति ददिणपवणक ॥
 इह प्रथम महुमासो जनस्य हृदयानि कुड्मे मृदुलानि ।
 पद्माद्विष्यति कामो ज्झप्पसरे कुसुमवाणे ॥

अद्यन्तदखविअदोसो परिवड्ढिअमित्तमण्डणालोओ ।
कस्स ण जणेइ दुःखं दिअहा असुणेन्व वाळत्तो ॥ ६ ॥
(गाथाकोत्ते)

इति धर्मपद्धतिः ॥

१८६. अथ चर्पापद्धतिः ।

मेघकुष्णाजिनधरा धारायहोपवीतिनः ।
मारुतापूरितगुहाः प्राधीता ह्य पर्वताः ॥ १ ॥
कशाभिरिव हैमीभिर्विद्युद्भिरिव ताडितम् ।
अन्तःस्तनितनिर्घोषं सवेदनमिवाम्बरम् ॥ २ ॥
मन्दमारुतनिःश्वासं सन्ध्याचन्दनरञ्जितम् ।
आपाण्डुजलदं भाति कामातुरमिवाम्बरम् ॥ ३ ॥
सुरतामर्दविच्छिन्नाः स्वर्गस्त्रीहारमौक्तिकाः ।
पतन्तीवाकुला दिक्षु तोयधाराः समन्ततः ॥ ४ ॥
निलीयमानैर्विहगैश्चलद्भिरिव पङ्कजैः ।
विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ५ ॥
सन्ध्यारागोत्थितैस्ताम्रैरन्तेष्वधिकपाण्डुरैः ।
स्निग्धैरभ्रपटच्छेदैर्बद्धव्रणमिवाम्बरम् ॥ ६ ॥

निद्रा शनैः केशवमभ्युपैति द्रुतं नदी सागरमभ्युपैति ।
हृष्टा बलाका घनमभ्युपैति कान्ता सकामा प्रियमभ्युपैति ॥ ७ ॥
(श्रीरामायणे)

अणुदिअ हज्झिजिरीओ आळेण ऊण पडिअजाआओ ।
धारामोक्खणिहेण न मेहाण गळन्ति अस्सूइ ॥ ८ ॥
(सप्तशत्याम्)

इति वर्णपद्धतिः ॥

१८७. अथ शरत्पद्धतिः ।

सञ्जहार शरत्कालः कदम्बकुसुमश्रियः ।

प्रेयोवियोगिनीनां च निःशेषाः सुखसम्पदः ॥ १ ॥

(उद्गदस्व)

अपीतक्षीवकादम्बमसम्पृष्टामलाम्बरम् ।

अप्रसादितसूक्ष्माम्बु जगदामीन्मनोहरम् ॥ २ ॥

व्योत्स्नाम्बुनेन्दुकुम्भेन तारारुसुमशारितम् ।

क्रमशो रात्रिकन्याभिव्योमोद्यानममिष्यत ॥ ३ ॥

मयूरा मौनमातस्थुः परित्यक्तमदा वने ।

असारतां परिणाय संसारस्येव योगिनः ॥ ४ ॥

सर्वत्रातिप्रमत्तानि सलिलानि तदाभवन् ।

ज्ञाते सर्वगते विष्णौ मनामीव सुमेधसाम् ॥ ५ ॥

अवापुस्तापमत्यर्थं शफर्यः पन्त्रलोदके ।

पुत्रक्षेत्रादिसक्तेन ममत्वेन यथा गृही ॥ ६ ॥

शनकैः शनकैस्तीरं तत्पञ्च जलाशयाः ।

ममत्वं क्षेत्रपुत्रादिरुद्धमुच्चैर्यथा बुधः ॥ ७ ॥

(धीनिपुवराणे)

स्नपिताः प्रावृषा पूर्वं दिशः परिदधुस्ततः ।

शरदोपहतं सूक्ष्ममम्बरं हंसलक्षणम् ॥ ८ ॥

(मन्दविद्यारथकवर्तिनः)

शाखासु सप्तच्छदपादपानां प्रभासु तारार्कनिशाकराणाम् ।

लीलासु चैवोत्तमवारणानां श्रियं विभज्याद्य शरत् प्रवृत्ता ॥ ९ ॥

(श्रितमावणे)

* अह मणहरचन्द्रमुही वन्द्युज्जीवाहरा कुवळञ्जली ।

विअसिअपङ्कजहस्ता विअ प्पवुत्ता सरञ्जळञ्ठी ॥ १० ॥

(गायकोसे)

* अय मनोहरचन्द्रमुखी वन्द्युज्जीवाहरा कुवळञ्जली ।

विकसितपङ्कजहस्तेव प्रवृत्ता सारङ्गक्षी. ॥

* अभिनवचन्द्रालोका उद्देसासारदोसमाणजल्लवा ।

भिम्माभमज्जणसुहा दस्वमुभाअच्छविं वहन्ति व दिअहा ॥ ११ ॥

सोद्द विमुद्धकिरणो गअणसमुद्धम्मि रअणिवेलाळग्गो ।

तारामुत्तावअरो फुडविहट्ठिअमेहसिप्पिसंपुडमुक्को ॥ १२ ॥

पज्जत्तसल्लिखोए दूराळोफन्तणिम्मन्ने गअणअन्ने ।

अद्यात्तण्णं व ठिअं विमुक्कपरमागपाअडं ससिविम्बम् ॥ १३ ॥

चन्दाअयधवळाओ पुरन्तदिअहरअणन्तारिजख्वाओ ।

सोम्मे सरअस्स छरे मुत्तावळिविम्भमं वहन्ति णिसाओ ॥ १४ ॥

(लेखी)

सरए महददाणं अन्ते सिसिराई चाहिरुक्काई ।

जाआइ कुवियसज्जणहिअअसरिच्छाई सल्लिआइ ॥ १५ ॥

(सप्तशत्याम्)

विमलमिअद्वाहरणो केअइदलधूलिभूसरसरारो ।

पमहाहि णेव्वविदिसइ उद्दीविअवम्महो सरओ ॥ १६ ॥

उरसि णिवीसिअणळिणीदळाआ तणुईओ वद्धवेणीओ ।

सरआ दइआ जाआ वाअसदळअस्स विरहम्मि ॥ १७ ॥

(सायकोत्ते)

इति शरत्पदनिः ॥

* अभिनवचन्द्रालोका उद्देसासारदोसमाणजल्लवाः ।

निर्मलमज्जनमुगा दस्वमुभाअच्छविं वहन्तीव दिव्याः ॥

सोमो विमुद्धकिरणो गगनसमुद्धे रजसिवेलाळगो ।

तारामुत्तावअरो सुडविहट्ठिअमेहसिप्पिसंपुडमुक्को ॥

पयोत्ताविल्लो ने दूराळोफन्तणिम्मन्ने गगनन्ते ।

अद्यायमिअ दिअं विमुक्कपरमागप्रअट्ठाद्येविम्बम् ॥

चन्दाअयधला-पुगदिवमरत्नाग्निरिक्का ।

सोम्मे शरद उरसि मुण्णवलिद्वयमं वहन्ते निशाः ॥

सर ६ मर ६ न मन्ना विगिरालि बाहिरुक्काणि ।

जागनि कुट्टिसाअवदुस्वयदुस्वय-मन्निक्काणि ॥

१८८. अथ हेमन्तपद्धतिः ।

नीहारपरुषो लोकाः पृथिवी सस्यमालिनी ।
जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥ १ ॥
अत्यन्तसुखसञ्चारा मध्याह्ने स्पर्शतः सुखाः ।
दिवसाः सुभगादित्याश्लयाः सलिलदुर्भगाः ॥ २ ॥
यते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।
न विगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाह्वम् ॥ ३ ॥
सेवमाने दिशं सूर्यं भृशमन्तकसेविताम् ।
विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक् प्रकाशते ॥ ४ ॥
खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।
शोभन्ते किञ्चिदालम्बाः शालयः फनकप्रभाः ॥ ५ ॥

(धीरमायणे)

अवणको सन्तापं हेमन्तो सज्जणं च अल्लिअइ (दुः) ।

दुज्जणयअणेण च ताविआण लोआण साएण ॥ ६ ॥

(गाथाकोशे)

इति हेमन्तपद्धतिः ॥

१८९. अथास्तमयपद्धतिः ।

अभिनववधूरोपस्थादुः करीषतनूतपा-

दसरलजनाश्लेषकूरस्तुपारसमीरणः ।

गलितविभवस्याज्ञेवाद्य युतिर्मसृणा स्वे-

र्विरहिवनितावकत्रौपम्यं विभक्तिं निश्रुकरः ॥ १ ॥

पद्मकान्तिमल्लणत्रिभागयोः सद्गम्य तव नेत्रयोरिव ।

संक्षेपे जगदिन प्रवेशरः संहरत्यहरमावहर्षतिः ॥ २ ॥

सोऽप्यमानतजिरोधरैर्हयः कर्णचामरविघटितेक्षणैः ।

अरतमेति युगशुभ्रकेशरैः भनि'प्राय दिवसं महोदधौ ॥ ३ ॥

दूरमग्नपरिमेयरश्मिना धारुणी दिगरुणेन भानुना ।
 भाति केसरवतेव मण्डिता चन्द्रर्जवतिलकेन कन्यका ॥ ४ ॥
 एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः ।
 हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु! पिबतीव बर्हिणः ॥ ५ ॥
 खं प्रसुप्तमिव संस्थिते रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
 सत् प्रकाशयति यावदुत्थितं मीलनाय खलु तावतश्च्युतम् ॥
 [६ ॥

(पते काळिदासस्य)

ओल्लुगपरिस्साणज्झिज्जं तपसारिआ अवणिराआणम् ।
 आआमिज्जीति णवजाअन्तळिअत्तणं दुल्लाआणम् ॥ ७ ॥
 (गाथाकोशे)

इत्यस्तम्यपद्धतिः ॥

१९०. अथ सन्ध्यापद्धतिः ।

अनुरागयती सन्ध्या दिवसस्तत्पुरःसरः ।
 अहो! दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः ॥ १ ॥
 सन्ध्ययाप्यनुपदं रवेः पदं धर्म्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।
 प्राक् तथेयमुदये पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ २ ॥
 सान्ध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तेरखमपरा विभर्ति दिक् ।
 साम्परायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुज्झितम् ॥ ३ ॥
 (कालिदासस्य)

सन्ध्या निशावासरयोर्वभासे विभक्तयोरिन्दुदिवाकराभ्याम् ।
 विश्लेषशङ्काचकितेन धात्रा सन्दंशदत्ता जतुवर्तिकेव ॥ ४ ॥
 (वीरेश्वरस्य)

अत्यसिहरम्मि दीसइ मेरुअडुगुद्वकणअकहमकअम्भो ।
 धळमाणतुळिअराविरट्ठपळिअद्धिअथ अवदंव सज्झाराओ ॥ ५ ॥

सञ्ज्ञअग्रमुद्गन्तं जळिअपसम्मन्त उअवहट्ठाणणिणम् ।

दूरत्पम्मिअदिणअरं जाअं संवत्थसरिसरूपं गअणम् ॥ ६ ॥
(सर्त)

इति सन्ध्यापद्धतिः ॥

१९१. अथ तमःपद्धतिः ।

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि चर्पतीवाञ्जनं नमः ।

असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ १ ॥

(शृण्वन्)

यामिर्नादिवससन्धिसम्भवे तेजसि व्यवहिते मुमेरुणा ।

एतदन्धतमसं निरङ्कुशं दिक्षु दीर्घनयने ! विजृम्भते ॥ २ ॥

नोर्ध्वमीक्षणगतिर्नचाप्यथो नाभितो न च पुरो न पृष्ठतः ।

लोक एष तिमिराघवेष्टितो गर्भवास इव वर्त्तते निशि ॥ ३ ॥

शुद्धमायिलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणायितं च यत् ।

सर्वमेव तमसा समीकृतं पिब्रह्मत्वमसतां हतान्तरम् ॥ ४ ॥

(कालिदान्त्य)

नाभीदम्पुराणपङ्कजदलाभोगेव विश्वम्भरा

नीलाद्वैतमयीं विभक्तिं विकृतिं भाषेपु रूपान्तरम् ।

सत्तद्भास्यमपोह पञ्चकरणी मूकत्वमापद्यते

यत् सत्यं न तु खण्डताड्यमधुना कल्पेत कुल्लं नमः ॥ ५ ॥

(भास्वरपराशरे)

पहड् व महिअत्तळमरिओणोळ्ळेड् व पच्छओ घरेड् व पुरओ ।

पेळ्ळेड् व पासगमो गरुआड् व जवरि सण्डिओ तमणिवहो ॥ ६ ॥

(मेतौ)

इति तमःपद्धतिः ॥

१९२. अथ चन्द्रोदयपद्धतिः ।

उदयतटान्तरितमियं प्रार्ची सूचयति दिङ् निशानाथम् ।

परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी ॥ १ ॥

कृष्टं दिवा भानुमतस्तुरङ्गैर्नक्तं वनैः कर्दमितं तमोभिः ।

वीजैर्विकीर्णैरिव चन्द्रिकायां तारागणैर्व्योमतलं विरेजे ॥ २ ॥

(जगदेकबीरचरिते)

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शर्वरस्य तमसो निपिद्धये ।

पुण्डरीकमुत्ति । दिङ्मुखं हरेः केतकैरिव रजोभिरावृतम् ॥ ३ ॥

रुद्धनिर्गमनमादिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।

एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्यमिव चन्द्रगण्डलम् ॥ ४ ॥

पश्य भामिनि ! नवेन्दुरक्षिभिः साभिभिन्नतिमिरं नभःस्थलम् ।

लक्ष्यते द्विरदभोगदूपितं सम्प्रसीददिव मानसं सरः ॥ ५ ॥

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।

विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ६ ॥

पद्मतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।

नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ७ ॥

पश्य पक्वफलिनीफलस्त्रिपा विम्बलाञ्छितविषत्सरोम्भसा ।

विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना चक्रवाकमिधुनं विडम्ब्यते ॥ ८ ॥

(कालिदासस्य)

तो उअअसिहरमिळिअं जाअं उप्पुसिअ तिमिरधनळच्छाअम् ।

इअहुत्ताट्टिअसुरगअदन्तच्छेअपरिमण्डलं ससिबिंव ॥ ९ ॥

तह परिसिण्ठअसेळं विरिधणदिसं तउण्हिअणइप्पवहम् ।

धेत्तुणय उवरान्ती ससिणा तमसंचअं पुणो वि महेअळम् ॥ १० ॥

* ग्रहळम्मि तिमिरणिवहे णिव्वाळेऊण सच्चविअरूवाओ ।

अणुवज्जन्ति ससिअरा धेत्तुं ण चअन्ति पाअवच्छाभाओ ॥ ११ ॥

दीप्तं विद्दुमभयं सिन्दूराह अगइन्दुरूहच्छाअम् ।

मन्दरधाउफळङ्गिअवागुइमण्डणळणिअकलं रामिबिंव ॥ १२ ॥

(सर्ता)

जाओ सि खन्दणिज्जो जीसासंगेण सुद्वयकार ।
तुइ सा वि होइ बीआ पदमा उण चन्दका तुज्जम् ॥ १३ ॥
घणघडिअळोहपञ्जरन्धं घेचूण करणिहाएहि ।
कमकरीतुळपडिअओ चन्दो सिहो ज्व णिकन्तो ॥ १४ ॥
सन्तापं विजणन्ति संज्झारुणमण्डणम्मि अङ्कुस्स ।
रविदिम्बत्तिस्सहमुसं सन्दिसइ चक्काअमिहुणेहि ॥ १५ ॥

(गामाकोषो)

इति चन्द्रोदयपद्धतिः ॥

१९३. अथ प्रभातपद्धतिः ।

मात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोपवीना-
माविष्कृतोऽरुणपुरस्सर एकतोऽर्कः ।
तेजोद्वयस्य युगपद्यसनोदयाम्यां
लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु ॥ १ ॥

(कालिदासस्य)

ताव अ अत्थणिअम्भं णवसळिकापुण्णमअपअच्छविकल्लसो ।
पत्तो अरुणुण्णामि अपासळ्ळन्तअगणोसरन्तो वर ससी ॥ २ ॥
*संखोहिअकमळसरो सज्झाअवअंवाउकदमिअमुहो ।
ठाणपिडिओ ज्व गओ रसि ममिऊण पडिणिउत्तो दिणहो ॥ ३ ॥

(सेती)

इति प्रभातपद्धतिः ॥

१९४. अथ सम्भोगशृङ्गारपद्धतिः ।

किं शीतलैः लुमविनोदिभिरार्द्रवातान्
सञ्चारयामि नलिनीदलतालवृन्तैः ।

* संखोभितकमलसराः सन्ध्यातपाताप्रघातुकदमितमुखः ।

११ स्थानस्फटित इव गजो रात्रिं प्रमत्वा प्रविनिवृत्तो दिवसः ॥

अङ्गे निधाय करभोरु । यथासुखं ते
संचाहयामि चरणाबुत (पद्म)ताम्रौ ॥ १ ॥

(काळिदासस्य)

तेत्यण्णाजे समुहे चरुणीणं पेम्मळे हिअए ।
पेच्छन्ति दप्पणमिव सन्ततं अप्पणो रूवम् ॥ २ ॥
अण्णाण्णयाहिजापसङ्गं हा देवकरे सुअगमदइअस्स ।
पुरिसा एकन्तरसा णहु दोसगुणे विजाणन्ति ॥ ३ ॥
तापच्छिअरुसमये महिलाणं विन्मसा विराअन्ति ।
जाव ण कुवळअदळसच्छाहाइ मळउळन्ति णअणाइ ॥ ४ ॥
अग्गे पुलअं अदरं सवेविरं जं पिअअं ससिफारम् ।
सव्वं सिसिरेण कअं जं काअव्वं पिअअमेण ॥ ५ ॥
कळळविअ एरहिअओ पवसिहिइं पिओ ति मुव्वइ जणादो ।
तह वड्डमअवदिणिसे जह से कळिळचिण्ण होइ ॥ ६ ॥
णअणाइ सामळेई णेळाविअमहुअरमन्ददाराइ ।
ईस ण हरन्ति हिअअं गेआ इव कण्डळग्गाइ ॥ ७ ॥

(गाथाकीर्त)

इति सुम्भोगशृङ्गारपद्धतिः ॥

१०५. अथ विप्रलम्भशृङ्गारपद्धतिः ।

गच्छ गच्छसि चेत् कान्त ! पन्थानः सन्तु ते शिवाः ।
ममापि जन्म तत्रैव भूयाद् यत्र गतो भवान् ॥ १ ॥

(दण्डिनः)

हस्तमाच्छिद्य निर्यासि यलादिति किमदुश्चतम् ।
हृदयाद् यदि निर्यासि पौरुषं गणयामि ते ॥ २ ॥
भद्रे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विश्लेषभीरुता ।
नादृष्टेन न दृष्टेन भवता विद्यते सुखम् ॥ ३ ॥

(सिंहलपदीकृतमंजरी)

हारोऽपि नार्पितः कण्ठे स्पर्शसंरोधमीरुणा ।

आचयोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः ॥ ४ ॥

(वदात्तराशवे)

बद्धेतत् कामयानस्य शक्यमेकेन जीवितुम् ।

यदहं सा च वामोरुरेकां भरणिमाश्रितौ ॥ ५ ॥

वाहि वात ! यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश ।

त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ॥ ६ ॥

(श्रीरामाश्रये)

दक्षमानेऽपि हृदये मृगास्या मन्मथाग्निना ।

स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ ७ ॥

मूढाः संयोगमिच्छन्ति वियोगस्तु मयेष्यते ।

एकैव सङ्गमे षाला वियोगे तन्मयं जगत् ॥ ८ ॥

(शृङ्गारमकासे)

गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः ।

चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवार्तं नीयमानस्य ॥ ९ ॥

(कालिदासस्य)

सङ्गविरहविकल्पे धरमिह विरहो न सङ्गमस्तस्याः ।

सङ्गे चैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मयं विरहे ॥ १० ॥

बाणस्यैकस्यामिपीकृत्य रक्षो

मारीचाख्यं संनिवृत्त्यानुजेन ।

सीताशून्यां पश्यतः पर्णशाला-

मन्तवृक्षं किं कथा राघवस्य ॥ ११ ॥

अङ्गुलीकेमलयाग्रतर्जने भ्रूविभङ्गकुटिले च वीक्षितम् ।

मेखलाभिरसकृच्च चन्धनं चञ्चयन् प्रणयिनीरवाप सः ॥ १२ ॥

(कालिदासस्य)

प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति दोषे न घटेत्

करिष्याम्येवं नो पुनरिति मवेदम्युपगमः ।

न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा

किमेतस्मिन् वक्तुं क्षममिति न वेति प्रियतमे ! ॥ १३ ॥

(वल्गुमदेवस्य)

सा बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वयं कातराः

सा पीनोन्नतिमत्पयोधरभरं धत्ते सखेदा वयम् ।

साम्प्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं

दोषैरन्यजनाश्रितैरपटवो जाताः स्म इत्यदभुतम् ॥ १४ ॥

(जमरक्तस्थ)

* समसुहदुक्खपरिवद्दुःखाण कालेण रुद्धप्रेम्माणम् ।

पिड्डुणार्णं मरइ जं सं खु जिअइ इअरं मुअं होइ ॥ १५ ॥

जत्थाणउच्छं गिरओ जत्थणईसाविसुरणं माणम् ।

सम्भावचादुअं जणात्थिणहो तहिण्णात्थि ॥ १६ ॥

† अदसणेण पेम्म अवंइ अदिदंसणेण वि अवेइ ।

पिड्डुणजणजम्पिण पि अवेइ एमेअ वि अवेइ ॥ १७ ॥

महिळासहस्रभरिण तुह हिअए सुहअ ! सा अमाअन्ती ।

दिअहं अणणकम्मा अङ्गं तणुअं पि तणुएइ ॥ १८ ॥

अच्चउ ताव मणहरं पिआए सुहदंसणं अइमहग्घम् ।

तग्गामळेत्तसिमा वि झत्ति दिट्ठा सुहावेइ ॥ १९ ॥

जीयं अच्चसुधीमं फरीसो अंगे सुजीविअं कण्ठोहि ।

हिअअं हिअएण ठिअं समं विओअन्ति किन्धेद्वेण ॥

‡ देव्वाअत्तम्मि फळे किं कीरइ एत्तिअं पुणो भणिमो ।

कइेल्लिपल्लवाण ण पल्लवा होन्ति सारिच्छा ॥ २१ ॥

(सप्तपत्न्याम्)

* समसुखदुःखपरिवर्धितयो कालेन रुद्धप्रेम्णा ।

।मधुनयोन्निवृत्ते यतन् खलु जीवति इतरन्मृतं भवति ॥

† अदर्शनं प्रेमपिस्थितिदर्शनेनाप्यपैति ।

पिड्डुनजनजहितिनाप्यपैत्येवमेवाप्यपैति ॥

महिनासहस्रशृते तव हृदय सुभग ! सा अमान्ती ।

दिवसमनन्यकर्मा अङ्गं तनुकमापि तनूकरोति ॥

अस्तु तावन्मनोहर प्रियाया सुखदर्शनमतिमहार्घं ।

तद्व्यामलेनसामापि झटिति दृष्टं सुखयति ॥

‡ देवायते फलं किं म्रियतामियत् पुनर्भणाम ।

कइेल्लिपल्लवानां न पल्लवा भवन्ति सःश्याः ॥

किं मरीमो पस्ससुहं कीमो मरिमो मुहं पमणञ्छम् ।

किं व विळासे हरिमो किं किं मरिमो ण सम्मरीमो ॥

ळहेइ मेरुसिहरं विसइमिहिंसाअरस्स मोवअइ ।

ळहइ महीअपिअन्नं अणुराअपरुवसं दिअअम् ॥ २३ ॥

*कहं सा णिव्वण्णिज्जइ जीअ जहा लोइअम्मि अंगम्मि ।

दिट्ठी दुन्वळगाई व्व पङ्कपाडिआ ण उत्तरइ ॥ २४ ॥

(गाथाकोशे)

इति विपलम्भशृङ्गारपद्धतिः ॥

कामपर्व सन्पूर्णम् ॥

१९६. अथ विषयनिन्दापद्धतिः ।

रागो नाम मनःशुल्यं गुणद्रविणतस्करः ।

राहुर्विद्यानशाङ्कस्य तपोवनहुताशनः ॥ १ ॥

(व्यासशतके)

अभ्यत्र भीष्माद् गाङ्गेयादन्यत्र च हनूमतः ।

हरिणीस्तुरमात्रेण चर्मणा मोहितं जगत् ॥ २ ॥

(महाभारते)

विपस्य विषयाणां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।

उपशुक्तं त्रिषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥ ३ ॥

(व्यासशतके)

यानि द्रष्टुमशक्यानि वस्तुरूपाणि भागशः ।

सन्निवेशविशेषान्शास्तान्येवालिङ्ग्य शेरते ॥ ४ ॥

(बल्लमस्य)

येषु येषु प्रवेशेषु कायो नित्यं जुगुप्सितः ।

तेषु तेषु जनः सक्तो वैराग्यं येन यास्यति ॥ ५ ॥

स्वार्थसम्प्रतिपत्त्यर्थं पुरुषस्येन्द्रियाणि हि ।

तमप्यतीत्य वर्तन्ते कास्या मित्राप्तवन्धुषु ॥ ६ ॥

कथं सा निर्वर्त्यता यस्या ययालोकेनेऽपि ।

इष्टिर्दुर्वर्तगौरिव पङ्कपत्रेना नोत्तरति ॥

अलं परिग्रहेणेह दोषवान् हि परिग्रहः ।

कृमिर्हि कोशकारस्तु वध्यते स्वपरिग्रहात् ॥ ७ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः ।

यदापङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ८ ॥

आशालतावलयितं वदमूलं (च ? त्व) विषया ।

को हि तापयितुं शक्तः सुखेन भव(दापद ? पादप)म् ॥ ९ ॥

पनपुत्रकलत्रेषु स्वयमेवार्जितेष्वहो ।

अतिसक्ता विनश्यन्ति क्षुद्राः क्षौद्ररसेष्विव ॥ १० ॥

तरङ्गतरलैरर्थैर्भोगैर्भूभङ्गमङ्गुरैः ।

सृहर्त्तमेयैस्तारूप्यैर्विप्रलब्धो न नाम कः ॥ ११ ॥

तैलक्षयाद् यथा दीपो निर्वाणमधिगच्छति ।

धर्मक्षयात् तथा जन्तोः शरीरं नाशमृच्छति ॥ १२ ॥

मूर्च्छन् विषविपाकेषु विषयेष्वल्पचेतसः ।

अपध्येष्वातुरस्येव नाभिलाषः प्रशाम्यति ॥ १३ ॥

जन्मान्तरक्षताभ्यस्ता विषयेषु मतिर्नृणाम् ।

जरद्वौरिव सस्येभ्यो दुःखेन विनिवार्यते ॥ १४ ॥

(श्यातस्य)

कोटरामिर्यथा शेषः समूलं पादपं दहेत् ।

धर्माभ्यानां तथात्पोऽपि रागदोषो विनाशयेत् ॥ १५ ॥

(महाभारते)

रागो लिङ्गमबोधस्य चित्तव्यायामभूमिषु ।

कुतः शाद्वलता तस्य यस्याधिः कोटरे तरोः ॥ १६ ॥

(नैष्कर्म्यसिद्धौ)

मनुष्या ह्याढ्यतां प्राप्य राज्यमिच्छन्त्यतः परम् ।

राज्याद् देवत्वमिच्छन्ति देवत्वादिन्द्रतामपि । १७ ॥

(महाभारते)

भद्रया विप्रलब्धारः प्रिया विप्रियकारिणः ।

सुदुस्त्यजास्त्यजन्तोऽपि कामाः कष्टा हि शत्रवः ॥ १८ ॥

(भारते)

अणुमात्रं यथा शल्यं शरीरे दुःखदायकम् ।

तथातिमू + संयुक्तं मनः संसारदायकम् ॥ १९ ॥

(महामारुते)

वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां

गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।

अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते

निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ २० ॥

(कालिकासस्य)

भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं

शय्या पट्टी परिजनो निजदेहमाग्नम् ।

वस्त्रं च जीर्णपटखण्डमयी च कन्था

हा हा तथापि विषया न परित्यजन्ति ॥ २१ ॥

क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः

क्षणं वित्तहीनः क्षणमपि च सम्पूर्णविभवः ।

जराजीर्णरत्नैर्नट इव बली(येपि ? वेष्टि)ततनु-

नैरः संसाराङ्गे विशति यमधानीयवनिकाम् ॥ २२ ॥

निवृत्ता भोगेच्छा पुरुषबहुमानोऽपि गलितः ।

समानाः स्वर्याताः सपदि सुहृदो जीवितसमाः ।

शनैर्यष्टशुत्थानं घनतिमिररूढे च नयने-

ऽप्यहो ! धृष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ २३ ॥

(भर्तृहरे)

अहो ! मोहः पुंसामिह जगति जातिः किल शुभा

ज्रामृत्युव्याधीनपि जयति या निष्प्रमत्तया ।

परस्माज्जातानां व्यसनशतमेतेऽपि दधति

स्वयं सुत्वा तेभ्यो विदिशति सुताश्च सा विशसितुम् ॥ २४ ॥

(बल्लभदेवस्य)

आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितं

व्यापारैर्बहुभारकार्यगुरुभिः कालो हि न ज्ञायते ।

दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते

पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिराहृन्मत्तभूत जगत् ॥ २५ ॥

(भर्तृहर)

इति विषयनिन्दापद्धति ॥

१०७ अथानित्यपद्धतिः ।

अनित्यं ते जगन्मिले ! वन्दनीयासि मां प्रति ।

यां तनोषि प्रयत्नेन वन्दनीयामि मां प्रति ४ १ ॥

यां करोषि प्रयत्नेन दुःखानामप्ययत्नताम् ।

पृथिवी दहते येन मेरुश्चापि विर्गीर्यते ॥ २ ॥

छुप्यते सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ।

मेघच्छाया खलुप्रीतिर्नवसस्यानि योषितः ॥ ३ ॥

किञ्चिदकालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ।

(पञ्चतन्त्रे)

सर्वशास्त्रप्रमथनी सर्वोपायविनाशनी ।

अप्रमत्ता प्रमत्तानां वृणां जागर्त्यनित्यता ॥ ४ ॥

यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य विभमेत् ।

विभ्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्वद् भूतसमागमः ॥ ५ ॥

अभ्रान्तिर्बन्धुतां धत्ते कष्टं नष्टस्य नमरः ।

स्कन्धेन पङ्कना पङ्कनेहि वर्त्मनि नीयते ॥ ६ ॥

(बृहत्कथापादः)

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।

सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ७ ॥

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं मुक्त्वम् ।

अक्रवत् परिवर्त्तने दुःखानि च सुखानि च ॥ ८ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ९ ॥

यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद् भयम् ।

एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद् भयम् ॥ १० ॥

भूतजीवितमत्यल्पं निद्रा तस्यार्धं + + + ।

व्याधिशोकजरायासैर्ग्रस्तमर्घं च निष्फलम् ॥ ११ ॥

(महःभारते)

मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।

युगे युगे व्यतीतानि कस्य ते कस्य वा भवान् ॥ १२ ॥

(हर्षचरिते)

यथा भारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वावसीदति ।

तथावसीदन्ति नरा जरामृत्युवशंगताः ॥ १३ ॥

अङ्गीकरोति प्रथमं यथाजातमनित्यता ।

धात्रीव जननी पश्चात्तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ १४ ॥

कायः संनिहितापायः सम्पदः पदमापदाम् ।

समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पाति भङ्गुरम् ॥ १५ ॥

स्रवन्ति न निवर्तन्ते स्रोतांसि सरितामिव ।

आयुरादाय मर्त्यानां राज्यदानि पुनः पुनः ॥ १६ ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।

समेत्य च व्यपेयातां तद्वद् भूतसमागमः ॥ १७ ॥

धर्मस्यार्थस्य कामस्य यज्ञसो जीवितस्य च ।

अतृप्ताः पुरुषा राजन् ! माता यास्यन्ति यान्ति च ॥ १८ ॥

यस्य स्यान्मृत्युना सख्यं यो वा स्यादजरामरः ।

तस्यैतद्युज्यते अक्षुभमिदं मे श्वो भविष्यति ॥ १९ ॥

संयोगाश्च वियोगाश्च जातानां प्राणिनां ध्रुवाः ।

भुद्वुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ॥ २० ॥

अशाश्वतमिदं सर्वं चिन्त्यमानं हि भारत ! ।

कदलीसन्निभो लोकः समो ह्यस्य न विद्यते ॥ २१ ॥

राश्यां राज्यां व्यतीतायामायुरल्पतरं यथा ।

गाधोदके भस्स्य इव सुखं विन्देत् कोचिदः ॥ २२ ॥

अनित्यं परमं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः ।

आरोग्यं प्रियसंवासो गृह्येदेषु न पण्डितः ॥ २३ ॥

महतो जनसार्थस्य गन्तव्यं प्रति गच्छतः ।

एकथेत् त्वरितं याति का तत्र परिदेवना ॥ २४ ॥

गतं शोचति को नाम यः प्रातः शोच्यते परैः ।

छिन्नहस्तो विहस्तस्य कथं घृणाति कङ्कणम् ॥ २५ ॥

(बृहत्सुपायम्)

न तज्जगति पश्यामो विचिन्त्य निखिलं जगत् ।

दुष्प्रापं यदयत्नेन स्त्रीदकारस्य जिह्वया ॥ २६ ॥

(महाभारते)

अद्यैके प्रातरपरे विततेऽङ्घ्रि तथा परे ।

यान्ति निःसीम्नि संसारे कः स्याता ननु शोचति ॥ २७ ॥

लभ्यमाने यदादित्ये न दत्तं धनमर्थिने ।

न स जानाति तद्विचं प्रातः कस्य भविष्यति ॥ २८ ॥

अश्वत्थचक्रपत्राश्लीनतोयकणोपमे ।

स्थिराशा जीविते यस्य तत्समो नास्त्यचेतनः ॥ २९ ॥

सत्यं मनोरमाः कान्ताः सत्यं रम्या विभूतयः ।

किन्तु मत्ताङ्गनापाङ्गमङ्गलोलं हि जीवितम् ॥ ३० ॥

दूरस्थमपि भावित्वाद्दिनाशं विध्युपस्थितम् ।

अयमेव हि नः कालः पूर्वमासीदनागतः ॥ ३१ ॥

(महाभारते)

मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते युधैः ।

कणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ॥ ३२ ॥

(कालिदासरयः)

यथार्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगा

मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चापः ।

गच्छन्ति चायान्ति च सन्ततास्तु

तद्गच्छरीराणि शरीरिणां च ॥ ३३ ॥

यदा मेरुः श्रीमान् निपतति युगान्ताग्निदलितः

समुद्राः शुष्यन्ति प्रचुरमकरग्राहकलिताः ।

धरा गच्छन्त्यन्तर्धराणिधरजालैरपि धृता

शरीरे का वार्ता करिकलभकर्णाग्रचपले ॥ ३४ ॥

(मर्तुद्वारे)

षधूः श्वधूस्थाने व्यवहरति पुत्रः पितृपदे
पदे शून्ये शून्ये प्रणिहितपदार्थान्तरमिति ।

नदीस्रोतोन्त्यायादकलितविवेकक्रममिदं

न च प्रत्यावृत्त्यै + + + + + पूर्णमधु च ॥ १५ ॥

(चतुर्विपयांसे)

रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये भाव्यं न गेयादिकं
किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये ।

किन्तु भ्रान्तपतङ्गपक्षपवनव्यालोलदीपाद्दृष्ट-

च्छायाचञ्चलमाकलय सकलं सन्तो वनान्तं गताः

[॥ ३६ ॥

(भट्टहरेः)

इत्यनित्यपद्धतिः ॥

१९८. अथ शोकपद्धतिः ।

मानसेनैव दुःखेन शरीरमुपतप्यते ।

अयःपिण्डेन तप्तेन कुम्भसंस्थमिवोदकम् ॥ १ ॥

अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः ।

न त्वं + + + + त्वं तत् कस्मात् कपनुशोचसि ॥ २ ॥

देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं भरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धौरस्तत्र न मृष्यति ॥ ३ ॥

न वाच्यमस्ति शोकेन शरीरं चोपशुष्यति ।

अभि + + + + ति नास्ति शोके सहायता ॥ ४ ॥

शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम् ।

शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः ॥ ५ ॥

(भोराभाषणे)

अन्धस्य दर्पणेनेव हितेनेव हतध्रुतेः ।

(दुःखामितप्तः) शोकेन नेधते न मृणोति च ॥ ६ ॥

शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ७ ॥

(महाभारते)

इति शोकपद्धति ॥

१९९. अध ज्ञानपद्धतिः ।

समीपतीर्थस्नानात्तु द् + + + + + मम् ।

ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ! ॥ १ ॥

अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैर्विविधैराप्तदक्षिणैः ।

न तत् फलमवाप्नोति तीर्थार्थे गमनेन यत् ॥ २ ॥

यास्तु लोके महानद्यः सर्वास्त + + + + ताः ।

तासां प्राक्स्रोतसः श्रेष्ठाः सङ्गमाश्च परस्परम् ॥ ३ ॥

कावेरीं तां समासाद्य विहृतामप्सरोगणैः ।

तत्र स्नात्वा नरो राजन् ! गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४ ॥

यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेऽवतिष्ठति ।

तावद् + + + + + स्वर्गं प्राप्य महीयते ॥ ५ ॥

धुताभिलपिता दृष्टा स्पृष्टा पीताङ्गाहिता ।

गङ्गा तारयते नृणामुभौ वंशौ विद्येपतः ॥ ६ ॥

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य भ्रूणदा गुरुतल्पगः ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यः कृतज्ञो + + + + + ॥ ७ ॥

अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।

नासी पदमवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ॥ ८ ॥

मां हि पार्थ ! व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ९ ॥

यच्च रूपं परं दिव्यं कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।

न दृश्यते यथा देवैर्मद्भक्तैर्दृश्यते यथा ॥ १० ॥

मद्भक्तान् शूद्रसामान्यान्वमन्यन्ति ये नराः ।
 नरकेष्ववतिष्ठन्ति वर्षकोटीर्नराधमाः ॥ ११ ॥
 अपि चेत् स दुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
 साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग् व्यवसितो हि सः ॥ १२ ॥
 वृथा जप्तं वृथा दत्तं वृथा चेष्टं वृथा हुतम् ।
 वृथा सत्यं च तत्तस्य यो न भक्तो मम द्विजः ॥ १३ ॥
 इष्टं दत्तं + + + क्ष + + + नियमाश्च ये ।
 सर्वमेतद्दिनाशान्तं ज्ञानस्यान्तो न विद्यते ॥ १४ ॥
 प्रज्ञाप्राप्तादमारुह्य त्वं शोच्यः शोचते जनान् ।
 जगतीस्थानिवाद्रिस्थः प्रज्ञया परिपश्यति ॥ १५ ॥
 ज्ञानेन तु + + + + + नाशितमात्मना ।
 तेषामादित्यवज्ज्ञानं भक्ताश्रयति तत् परम् ॥ १६ ॥
 तमःपरिगतं वेश्म यथा दीपेन दृश्यते ।
 तथा धुद्धिमदीपेन शक्य आत्मा निरीक्षितुम् ॥ १७ ॥
 यथैषांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात् कुरुते तथा ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ! ॥ १८ ॥
 (महामारते)

इति ज्ञानपद्धतिः ॥

॥ २००. अथ वैराग्यपद्धतिः ।

सुखं वा यदि वा दुःखं द्वेष्यं वा यदि वा भियम् ।
 प्राप्तं प्राप्तशुभासीत हृदयेनापि द्यता ॥ १ ॥
 अक्षरस्तु भवेन्मृत्युः (स्रग्धरं च) क्ष शाश्वतम् ।
 ममेति अक्षरो मृत्युर्न ममेति च शाश्वतम् ॥ २ ॥
 (२००) (महामारते)
 या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां दृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ३ ॥

सर्वत्र सम्पदस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानवृग्दपादस्य ननु चर्मास्तृतैव भूः ॥ ४ ॥

असन्तोषपरा मूढाः सन्तोषं यान्ति पण्डिताः ।

अन्तो नास्ति विवित्सायाः सन्तोषः परमं सुखम् ॥ ५ ॥

(महाभारते)

यावतः कुरुते जन्तुः सम्यग्बन्धान् मनसः प्रियान् ।

तावतोऽस्य निस्वन्यन्ते हृदये शोकशङ्खवः ॥ ६ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

नालमेकस्य पर्याप्तमिति पश्यन्न मुक्षति ॥ ७ ॥

न योजनशतं दूरं मुह्यमानस्य तृष्णया ।

सन्तुष्टस्य करमाप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ ८ ॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।

अव्यक्तनिधनान्येष का तत्र परिदेवना ॥ ९ ॥

किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराश्रयाः ।

यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १० ॥

पश्यन्नपि प्रसन्नलसि शृण्वन्नपि न बुध्यसे ।

शठैस्त्वमिन्द्रियैरेभिर्बुद्धिमानपि वञ्च्यसे ॥ ११ ॥

लब्धास्त्यक्ताश्च संसारे यावन्तो बान्धवास्त्वया ।

न सन्ति खलु तावत्यो गङ्गायामपि बाल्लकाः ॥ १२ ॥

नन्दन्त्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमिते खौ ।

भात्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम् ॥ १३ ॥

अनिर्वेदः श्रियो मूलं दुःखनाशे सुखस्य च ।

महान् भवति निर्विण्णः सुखं चात्यन्तमश्नुते ॥ १४ ॥

(महाभारते)

देहेन्द्रियान्तःशल्यानामार्द्राणां मर्म(देहदा)हिनाम् ।

गारवशोऽप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥ १५ ॥

अनन्तं वत मे भूतं यस्य मे नास्ति किञ्चन ।

मिथिलायां ग्रदीप्तायां न मे किञ्चन दह्यते ॥ ११ ॥

(महामारते)

यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः ।

किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम् ॥ १७ ॥

(मर्षहरे)

एतावदेव पर्याप्तं भिक्षोरेकान्तशायिनः ।

न तस्य म्रियते कश्चिन्म्रियते सोऽस्य कस्यचित् ॥ १८ ॥

मांसासृक्पूयविष्मूत्रस्नायुमज्जास्यसंहतौ ।

देहे चेत् प्रीतिमान् मूढो भविता नरेकेऽपि सः ॥ १९ ॥

चतुर्मित्तहते यत्तत् सर्वशक्त्या शरीरकम् ।

तूलायते तदेवाहंधियाघ्रातात्मचेतसाभ् ॥ २० ॥

अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनागतमनागतम् ।

वर्तमानसुखध्वान्तिर्नवा भोगिदस्त्रियोः ॥ २१ ॥

शरन्मृगः शृङ्गमिव त्वचं वृद्ध इवोरगः ।

पक्षी बोन्मथितं फालं बन्धमुज्जति तत्त्ववित् ॥ २२ ॥

(श्वेतकयाम्)

जायते क्षणदृष्टेषु स्नेहो दुःखाय देहिनाम् ।

ममायमिति मृगधानां न स तेषां न तस्य ते ॥ २३ ॥

प्रयाति चपलो लोकः स्रवत्यायुररक्षितम् ।

इति वस्तुस्वभावेऽस्मिन् कोऽनुशोचति तत्त्वधीः ॥ २४ ॥

वा(श्यै)कं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैरुमुक्षतः ।

नाकल्याणं न कल्याणं ज्ञायेदुभयतः सुखम् ॥ २५ ॥

(मनोः)

यदभावि न तद् भावि यद्भावि न तदन्यथा ।

इति चिन्ताविषज्जोऽयमगदः किं न पीयते ॥ २६ ॥

सन्ति शाकान्यरण्येषु नदीषु विमलोदकम् ।

चन्द्रः सामान्यदीपोऽयं विभवैः किं प्रयोजनम् ॥ २७ ॥

(महामारते)

प्रतिगृहमदैन्यसुलभे ! निरीहमातर्द्वैरिद्रकल्पलते ! ।

कृत्पतिनरकोचारिणि ! भगवति ! भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥ २८ ॥

धनिषु मुधा किमु धावत तूष्णीमाध्वं न साध्विदं चरितम् ।

विधिलिखिताक्षरमफलं फलति कपालं न भूपालः ॥ २९ ॥

॥ C

(पठ्यतन्त्रे)

शय्या शैलतलं गृहं गिरिगुहा वासस्तरूणां स्वचः

सारङ्गाः सुदृढो न तु(?) क्षितिरुहां धृतिः फलैः कोमलैः ।

॥ येषां नैर्क्षरमम्बुपानमुचितं रत्यै च विद्याङ्गना

मन्यन्ते परमेश्वराः शिरसि यैर्वद्भो न सेवाञ्जलिः ॥ ३० ॥

॥

(भर्तृहरेः)

नाथे नः पुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा

सेव्ये स्वस्य पदस्य दातरि सुरे नारायणे तिष्ठति ।

यं कञ्चित् पुरुषार्थं कतिपयग्रामेशमल्पार्थदं

सेवायै मृगयामहे नरमहो ! सूका वराका वयम् ॥ ३१ ॥

।

(यादवप्रकाशे)

+ दं रुन्धि दृढं कवाटयुगलं यद्गद् गृहीत्वा गले

द्राक् निष्कासय नास्ति न क्षितिरुह ! त्वं देव ! सुस्थो भव ।

अस्माकं पुनरग्रदाय सुलभा निष्कारणाविष्कृत-

क्रोधान्धप्रतिहारपालपिहितद्वारा न वाराणसी ॥ ३२ ॥

आशा नाम नदी मनोरथजला तूष्णातरङ्गाकुला

रागग्राहवती त्रितर्कहृदया धैर्यद्वुमध्वंसिनी ।

मोहावर्त्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी

तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ३३ ॥

(भर्तृहरेः)

इह कखण्णञ्जरं अवेससि विचित्तसंसारे ।

जरमरणवाहिविभरे जणविओअदुक्खञ्जइ ण होत्ति ॥ ३४ ॥

(पाथाकोशे)

इति वैराग्यपद्धतिः ॥

२०१. अथ मोक्षपद्धतिः ।

पञ्चभूतात्मके देहे देही मोहतमोहतः ।

अहमेतादिति क्षुब्धैः कुरुते कुमर्तिर्मतिम् ॥ १ ॥

(श्रीविष्णुपुराणे)

पञ्चभूतात्मकैर्मोगैः पञ्चभूतात्मकं वपुः ।

आप्याय्यते यदि ततः पुंसो भोगोऽत्र किञ्चतः ॥ २ ॥

(महाभारते)

मातर्मैदिनि ! तात ! मारुत ! सखे ! तेजः ! सुबन्धो ! जल !

आतव्योम ! निषद् एष भवतामन्त्यः प्रणामाञ्जलिः ।

पुष्पत्सङ्गवशोपजातसुकृतस्फारस्फुरभिर्मल-

ह्वानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे वद्वणि ॥ ३ ॥

(मर्तुदरे.)

इति मोक्षपद्धतिः ॥

मोक्षपर्व समाप्तम् ॥

कालिङ्गरानकृता सुमायितरत्नमाला समाप्ता ॥

२०२. अथ स्तोत्रपद्धतिः ।

अपराधसहस्रमाजनं

पतितं मीमभवार्णवोदरे ।

अगतिं शरणागतं हरे !

कृपया केवलमात्मसात्कुरु ॥ १ ॥

निमज्जतोऽनन्तमहार्णवाम्म-

थिराय मे कूलमिवाति लब्धम् ।

त्वयापि लब्धं भगवन्निदानी-

मनुत्तमं पात्रमिदं दयायाः ॥ २ ॥

अभूतपूर्वं यम भावि किं वा

सर्वं सहे मे सहजं च दुःखम् ।

फिन्तु त्वदग्रे शरणागतानां
पराभवो नाथ । न तेऽनुरूपम् ॥ ३ ॥

इति स्तोत्रपद्धतिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजकुलशेखरासाधारणमन्त्रिणा निखिलदिक्षु
विश्रुतकालिन्नराजपट्टपन्धेन निम्बोदयपतापनिर्जितसूर्येण
सूर्येण सङ्गृहीते कुलशेखरसुकिरलहारे
मोक्षपर्व सम्पूर्णम् ॥

शुभं भूयात् ।

श्लोकानुक्रमणी ।

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
46	अउल्लिखो	32	79
122	अकथयपडिगिज्जा	99	28
225	अकथयपेवमाध्वी	175	13
39	अकथिउज्जन्ता विज्जणे	31	52
29	आकामां कामपति	29	17
80	अकथयकरणाद्धीतः	55	1
184	अकथयपुल्लिखितः	108	8
109	अकिञ्चिदपि वृथाण	88	22
171	अकीर्तिः कीर्त्यते	155	2
180	अकुलीनस्तु पुरयः	104	10
121	अकथय इलया	99	18
87	अकथय श्रीपरिष्ठाण	68	4
217	अकथयममभ्यस्तम्	171	3
98	अकथयिणी रिपुं	81	3
129	अकथयन्ता	102	26
60	अकथयिभया	38	2
256	अकथय पुल्लभं	194	5
118	अग्निः स्तोको वधते	90	10
20	अग्निर्हि देयता.	19	1
266	अग्निष्टोमादिभिः	199	2
15	अग्निर्होत्रं	12	2
237	अग्निर्होत्रफलदा	181	21
8	अग्नी प्राणाहुतिः	8	1
198	अग्निष्टोमा नृणांभिः	163	124
159	अग्निर्होत्रकथानीकम्	141	10
246	अग्ने होमस्वपाटलम्	194	7
64	अग्निमिव मन्त्रेणकं	40	2
122	अग्निर्होत्रदी वसुधा	99	23
141	अग्निर्होत्रः	115	8
166	अग्निर्होत्रविनोदेषु	150	11
263	अग्निर्होत्रेण	197	14
257	अग्निर्होत्रसकथयस्तर्जनम्	195	12

पुटसङ्ख्या.	श्लोका.	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
179	अचिरेण परस्य	156	96
109	अचेतना अपि	88	21
49	अचोद्यमानानि	34	6
258	अद्यत साव मणहरं	195	10
218	अद्यन्तकलविभ	185	11
88	अद्यन्तु भणम्	31	46
123	अद्यन्तु ताव	99	35
"	अद्यन्तु गमा	"	10
5	अदिङ्गन्मेलल	3	4
121	अजन्मा पुरपः	99	15
71	अजितेन्द्रियवर्गस्य	43	11
80	अजः सुखभाराप्यः	29	23
140	अज्ञातनामवर्णेषु	114	17
186	अज्ञातसाधसन्नाथान्	110	1
188	अज्ञानेनापुनः	163	17
53	अज्ञौ जन्तुश्च	85	14
187	अजनस्य क्षयम्	163	2
47	अद्यूला जनपदा	33	10
38	अद्वैतनाइ	31	47
248	अशुदिभहजित	186	8
174	अशुनपि प्रविश्य	156	38
261	अशुमारं यथा	196	19
181	अशुरप्यपइन्ति	105	5
87	अशुवत्तन	31	39
256	अष्णष्णमहिजा	194	3
123	अष्णन्ति	99	33
198	अतस्करकरमाह्वम्	163	125
176	अतस्तु विपरीतस्य	156	63
61	अतस्त्वष्टाह्वया	39	9
196	अतिक्रान्त तु य	163	109
269	अतिक्रान्तमतिक्रान्तम्	200	21
23	अतिगिः पूजितः	25	11
"	अतिथिनां च	"	11

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिमङ्कया.	श्लोकमङ्कया.
116	अतिघर्माद् बलम्	95	2
148	अतिपरिचयान्	124	18
44	अतिमयिते	32	55
231	अदिमात्रमासुरत्वम्	177	10
87	अतिमानः धियम्	69	2
191	अतिरागात्	163	52
218	अतिमन्त्रयलुब्धानाम्	171	12
18	अतिमाहसमतिदुष्करम्	18	16
63	अतिसाहसिकम्	89	33
167	अतीव क्षुब्धे	151	1
252	अधमिहरम्नि	190	5
208	अप्यो हमेण हभवि	167	32
251	अप्यन्तमुत्तमञ्जाराः	188	2
236	अत्यस्त्रमपि	181	3
145	अत्यापायेन	123	15
205	अन्यायेनतिदातारम्	167	2
170	अपुष्पाः परितः	13	9
128	अपुष्पतिभ्यननिनः	102	18
120	अम क्षात्र	101	3
167	अमर्षविधितराजैः	150	14
95	अयेतरे सह	76	13
65	अदृष्टगान् दृष्टयन्	40	15
11	अदृष्टवारम्	"	16
265	अदृशनात्	198	2
17	अदाता पुरः	13	14
215	"	170	8
49	अदीर्घदर्शिनः	34	3
222	अदृष्टमुद्यमश्च	174	1
256	अदृष्टे दर्शनोच्छ्रिता	195	
154	अदेनाम्नो	134	4
258	अदृष्टमेव वेम्मे	195	17
90	अद्यान् काष्ठः	73	11
140	अद्यापि हरिहरादिभिः	114	16

पुस्तक	श्लोकाः	पदसंख्या	श्लोकसंख्या.
264	असौके प्रातरपरे	197	27
219	असौव श्व. परश्व.	171	23
234	अद्रोह सर्वभूतेषु	180	1
205	अद्वैधमानसम्	166	6
203	अधनेनार्थकामेन	164	8
209	अधमा धनम्	163	4
42	अधमे सप्रता	32	55
165	अधर्म क्षत्रियस्य	149	22
13	अधर्मेणैधते	9	1
94	अधिरोहार्थं! पादाभ्याम्	76	6
194	अधोऽधो दृष्टौ	163	77
29	अधुनेन शरीरेण	29	10
238	अध्वा जरा मनुष्याणाम्	181	28
261	अनन्त वन मे	200	16
197	अनभ्यासेन	163	116
236	अनभ्यासे विषम्	181	4
80	अनर्थकं विप्रवासम्	57	1
73	अनर्थमर्थतः	44	10
84	अनर्थं चैव	65	2
22	अनसूया अमा	23	8
56	अनागतविधाता	36	1
102	अनागतोपधम्	23	8
164	अनात्मवान्	40	4
135	अनाथान् रोगिण	109	4
189	अनादुरहताम्	163	26
192	अनायका विनश्यन्ति	192	56
179	अनारतं तेन	156	92
84	अनार्थवृत्तम्	64	7
28	अनादृतः	29	2
262	अनित्यं ते जगत्	197	1
263	अनित्यं परमम्	"	23
268	अनिर्वन्दः धियः	200	14

पुस्तकसंख्या.	संज्ञा.	पद्यतिमद्वयं.	संक्षिप्तसंख्या
239	अनुदस्तः	181	42
187	अनुगन्तुं मतान्	163	1
159	अनुमानादवेद्य	141	18
177	अनुपुक्तो दस्युवधे	156	72
"	अनुरोधेन	"	66
252	अनुगमवती	190	1
189	अनृतं च	163	28
103	अनेकदोषदुष्टस्य	"	66
74	अनौचित्येन	47	4
223	अन्नः पारोक्ष्ये	174	10
79	अन्तरक-पवनः	54	9
130	अन्तरा हि ये	104	8
43	अन्तर्दिष्टाणि	32	47
90	अन्तर्गतः	73	9
265	अन्वयस्य दर्शनेन	199	6
8	अन्वयस्य पन्थाः	5	20
88	अन्वयीकरोमि	59	15
182	अन्नदानम्	158	9
52	अन्नदानानि	35	17
18	अन्नप्रणाली	14	3
"	अन्नादुक्तं च	"	11
"	अन्नेन धार्यते	"	4
166	अन्ने पाने च	150	"
250	अन्धेन भीष्माद्	126	2
195	अन्धया वर्तमानानाम्	163	80
49	अन्धया ज्ञात्र	34	12
85	अन्धयोऽपि जितम्	65	6
155	अन्धोऽपि नृपवराजाम्	126	"
82	अपकारिणि	59	10
193	अपकारिणु	163	87
173	अपकुर्यात्पमसम्	156	21

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
104	अपकृत्वा बुद्धिमत्	84	2
162	अपचिक्रमिषुः	145	13
106	अपण्डितो नापि	85	"
102	अपथ्यस्य च	83	3
83	अपनेयमुदेतुम्	59	14
234	अपराधसमीरणेरितः	179	"
271	अपराधसहस्र	202	1
135	अपराधो न मे	108	17
27	अपर्यन्तस्य कालस्य	28	6
42	अपवादादधीतस्य	32	38
178	अपसाक्षधनो राजा	156	77
105	अपश्चात्तापकृत्	85	2
214	अपहरं सुधनं	169	3
190	अपहृत्य परस्य	163	37
232	अपां प्रवाहः	178	4
239	अपात्रे रमते	18	37
267	अपि चेत्तु दुराचारः	199	12
150	अपि पञ्चतन्त्रम्	126	3
214	अपि घटतरोः	169	2
36	अपि सहस्रतन्त्रम्	31	30
239	,,	181	41
147	अपि स्थाणुवत्	124	1
249	अपीतक्षीयकादम्बं	187	2
1	अपूर्वं यद्वस्तु	1	1
173	अपूर्वदेशाधिगमे	156	19
100	अपूष्टेन न	82	20
34	अपेक्षन्ते न च	31	3
139	अप्यभीष्टा न	114	"
44	अप्यात्मनः	32	54
183	अप्युन्मत्ताप्रलपतः	163	24
146	अप्येव दहन	123	25
199	अप्रतिबुद्धे श्रोतरि	163	138

पुस्तक-वा.	श्लोकाः.	पदतिम-वा.	श्लोकम-वा.
132	अप्राज्ञेन च कारेण	105	7
146	अप्राप्तकालं वचनम्	123	33
152	अप्रार्थितानि दुःस्थानि	35	13
186	अप्रियं यत्र कुर्वीत	162	4
198	अप्रियमुक्ताः पुरुषाः	163	131
36	अप्रियवचनाद्भारैः	31	29
99	अप्रियस्यापि चक्षुः	82	18
39	अमणन्ताण विकृज्जह्	81	55
247	अमि णवराभस्मिता	184	10
1	अमिणवराभारदा	1	5
197	अभिद्रोहेण	163	114
251	अभिनववधूरोप	189	1
116	अभिप्रायं यः	94	8
127	अभिमानधनस्य	102	14
128	अभिमानयत.	"	16
74	अभिमानितभूतेन	47	5
190	अभिमुक्तं यच्छक्ता	163	36
271	अभूतपूर्वं मम	202	3
155	अभेद्योऽनुदतः	109	2
192	अभ्यावहति कल्याणम्	163	60
189	अभ्यासवर्जिता	114	1
108	अभ्युच्छिन्नं मन्त्रिणि	83	16
218	अभ्युपशुक्ताः सद्भिः	171	17
184	अमात्यः शूर एव	160	4
152	अमात्यो युवराजश्च	129	8
31	अभितशुतिराकाराण्	29	33
165	अमित्रं नैव मुञ्चेन	149	25
78	अमित्रप्रमिता शेता	53	3
168	अमित्रमपि चेद् दीनम्	152	6
245	अमृतममृतं चन्द्रः	183	7
229	अभ्या कुप्यति न मया	176	16
105	अभ्यसा निघोते	85	5

पुस्तकपा.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
209	अयं बन्धुः पर	168	5
220	अयं स कालः सम्प्राप्तः	172	1
167	अयं स रशनोत्कर्षी	151	9
88	अयाच्यं चैव	70	3
80	अयुक्त बहुभाषन्तं	55	5
56	अराक्षितं तिष्ठति	35	55
149	अरण्यरहितं कृतम्	124	20
60	अराजकेषु	41	2
134	अरिश्च मिथं	108	6
182	अर्थं दायाध	158	3
100	अर्थं संप्रति	82	24
172	अर्थत्वागो हि	156	5
191	अर्थनाशं	163	48
139	अर्थप्रियतयात्मानं	114	7
142	अर्थरक्षापर	118	1
202	अर्थवान् दुष्टुलीनः	164	5
„	अर्थस्य पुरः	„	3
165	अर्थोत्पत्तौ	149	27
49	अर्थां गृहे	34	2
157	अर्थानधोन्तरे	139	2
84	अर्थानामननुष्टाता	65	1
113	अर्थानामार्जनं	90	6
203	अर्थानामार्जने	165	1
72	अर्थानामीश्वरः	44	6
202	अर्थार्थो जायतेऽहः	164	4
169	अर्थिनां वृषणा	153	5
203	अर्थोपचय	164	7
260	अलं परिग्रहेण	196	7
219	अलक्ष्मीर्न क्षीणा	121	22
238	अलक्ष्मीति हि	181	22
57	अलक्ष्मिनां वृषणा	36	7
177	अलक्ष्म्यं तत्तद्	156	67
98	अलक्ष्म्यलामाद्य	81	5

पुस्तकद्वया	स्रोतः-	पद्धतिगद्दया	स्रोतगद्दया
132	अलम् दुर्मु	106	३
55	अलिरनुमरति	35	47
112	अवद्व्यतच्छर्ण	89	12
83	अवद्वसन्नवद्व	29	46
251	अवगच्छे सन्तापं	188	6
111	अवद्वितेपु मृदेपु	89	4
13	अवद्वपं छभते	9	3
56	अवद्वयमन्येपु	35	54
219	अवपुस्तापं	187	6
110	अवद्विष्णुगच्छे रज्जुनिर्गजं	88	32
73	अवद्विजित यः	41	9
30	अवद्विज्ञातप्रपन्नस्य	29	21
237	अवद्विषः पुरः	181	19
7	अवद्विषो वा सविषः	5	11
82	अवद्विषे जने	39	11
199	अवद्विषे मृत्युजः	163	130
71	अवद्विनयस्तमादरात्	46	1
144	अवद्विसृष्टोऽपि मन्	123	6
268	अवद्विज्ञादीनि भूतानि	200	9
67	अवद्विषयाविनमलसन्	10	32
113	अवद्विषयवित्तित्तव	163	74
■	अवद्विषयावि ते धर्मः	7	4
131	अवद्विषयमपि शत्रुन	108	10
263	अवद्विषयतमिदम्	197	21
22	अवद्विषया भिन्नमयीरा	21	4
176	अवद्विषया साधयेत्	156	53
7	अवद्विषयमप्युपरायेत्	5	18
262	अवद्विषयनिर्णयः	197	11
261	अवद्विषयव्यपन्न	197	20
11	अवद्विषयवद् मन्	10	1
266	अवद्विषयवद् मन्	199	8
161	अवद्विषयवद् मन्	119	11

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
27	अश्वा शस्त्र शस्त्रम्	28	10
104	अश्वा नागा स्यन्दनानाम्	84	11
62	अष्टाना लोकपालानाम्	39	18
7	अष्टौ पूर्वनिमित्तानि	5	11
178	अष्टौ मासान् यथादित्य	156	81
173	असदृतस्य कार्वाणि	156	20
106	असद्युनाकारतया	85	7
232	असदजनेन सम्पर्कात्	178	2
42	असतामुपमोगात्	32	36
199	असतोऽपि भवति	163	144
232	असत्यागात् पापकृतम्	178	8
231	असत्सम्पर्कदोषेण	"	1
210	असद्विज्ञानेण	168	28
183	असद्वि सेवितो राजा	106	6
130	असन्नुद्यद्भ्युता	104	12
236	असन्नुद्यो द्विजौ नष्ट	181	2
124	असन्तो ये निवर्तन्ते	100	1
268	असन्तो नपरा मृदा	200	5
119	असमर्थे परिश्रय		1
128	असमापितकृत्यसम्पदात्	102	17
142	असम्भवे शुचि	119	1
109	असहाय समर्थ	88	16
188	असिधाराक्रमकृता	163	9
157	अस्तकथमकृत्वम्	138	9
66	अस्थाने ह्यपि च स्थाने	67	1
9	अर्थानि मन्त्रा श्रुत्वा	6	8
59	अस्मिन् जगति	37	24
245	अस्या सर्गविधौ	183	■
94	अह तावन्महाराजे	76	2
232	अह मुनीनां वचनम्	178	10
100	अहन्वहनि ॥ द्वयम्	82	22

पुटसङ्ख्या.	श्लोका	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
241	आग्रात मरणेन	181	56
21	आचारसम्भवो धर्म	2	2
22	अचारः लभ्यते	"	3
50	आचमनो विहितभक्ति	34	22
184	आजन्माविषसम्भागात्	159	10
238	आजन्मासिद्ध कौटिल्यम्	179	5
89	आज्ञा तेज पाथिवानाम्	72	2
97	आज्ञारूपेण या शक्ति	79	1
136	आतुराद्विह्वलहरण	110	6
109	आतुरे व्यसन प्राप्ते	88	12
176	आत्मना सगृहासन	156	54
156	आत्मनाऽभ्युदयाकाङ्क्षी	137	2
24	आत्मनाऽध्यामसि	26	6
28	आत्मप्रशासन धृष्ट	29	2
124	आत्मान च पर चव	100	1
158	"	141	4
238	"	179	8
189	आत्मान नाधमन्यत	163	29
73	आत्मान प्रथम राजा	45	1
106	आत्मान भक्तिरूपम्	85	10
183	आत्मान स्वया रक्षत्	159	1
51	आत्मायत्त गुणाधान	35	8
184	आत्माय सन्तति	,	8
194	आत्मेय यदि आत्मान	163	76
173	आदातव्य न दातव्य	156	43
14	आदित्यच द्रावनिर्	9	14
261	आदित्यस्य गतागतै	196	25
37	आदिमध्यनिधनपु	31	35
33	आदिराजवशोऽस्मिन्	30	2
14	आधिभ्याधिपराताय	9	13
63	आमृतस्यमनुमोक्षः	39	34
184	आन्तरिभ्य परान्	160	5

पुटमङ्गल्यः	श्लोकाः	पदविमङ्गल्यः	श्लोकमङ्गल्यः
70	आन्वोक्षिकीं त्रयमेव	42	1
198	आन्वोक्षिक्या मविज्ञानं	"	2
190	आपेक्षुतासहायानां	163	106
297	आपसु मित्रं जानयात्	"	35
191	आपदर्थं धनं तमेव	181	12
162	आपदं कालं तु	163	53
112	आपा अनेकादह	145	11
103	आपा अनेकादह	89	11
214	आपत्तमन्तरेः	85	4
167	आपदकर्ममसदा	169	1
177	आपत्तिवारिकर्मैः	150	15
213	आपत्तिवारिकर्मैः	156	64
45	आमूलमनेवद	169	48
100	आमूलमनेवद	32	64
172	आमूलमनेवद	82	21
17	आमूलमनेवद	156	13
52	आमूलमनेवद	13	6
130	आमूलमनेवद	36	11
217	आमूलमनेवद	104	2
136	आमूलमनेवद	171	4
188	आमूलमनेवद	109	7
97	आमूलमनेवद	163	22
31	आमूलमनेवद	73	■
226	आमूलमनेवद	29	20
149	आमूलमनेवद	125	27
190	आमूलमनेवद	124	16
168	आमूलमनेवद	163	39
54	आमूलमनेवद	152	3
92	आमूलमनेवद	35	35
206	आमूलमनेवद	74	19
	आमूलमनेवद	167	16

पुटसङ्ख्या ।	श्लो०..	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
105	आवर्त्य यं सुदुर्मेन्द्रम्	85	8
224	आशासन्निरगाधियम्	175	1
226	"	"	20
"	आशासन्नं प्रतिप्राणि	"	19
270	आशा नाम मदी	200	83
225	आशा नाम मनुष्याणाम्	175	17
224	आशासिनाधिकारिणम्	"	7
222	आशायास्तनया माया	173	15
260	आशासतावस्थितम्	196	9
144	आशीषविमेष कुट्टम्	123	4
19	आश्वत्थं नृपतेन	16	2
233	आत्मभयमग्नं गरभ	178	11
102	आत्मने शयने याने	163	55
145	आत्मसमया नृपते	123	18
220	आत्मानं पुरतः भोगान्	175	16
153	आत्मप्रवृत्तेरपि	132	5
173	आद्याययदुश्चितान्	156	25
164	आह्वयु यदन्वेष्य	140	17
63	आहूतस्वाभिनेयाय	39	29
68	आहूतपु त्रिहृत्तमेपु	10	41
36	दक्षीगमान् कमदा	31	26
116	द्विजितं तु मगधा	123	80
106	द्विजितान् स्पेष्टाभि	135	5
128	दृष्टायादृष्टाणामुह	102	23
213	दृष्टं ययिषि केशव	168	41
11	दृष्टराययानात्	8	6
142	दृष्टिदायपुत्राणानि	178	13
11	दृष्टा दृष्ट्यात् एते	32	21
123	दृष्टा दृष्टिर्दृष्ट	99	34
146	दृष्ट्यादृष्ट्यान् सदृष्ट	161	8
67	दृष्ट एतामर्ष वाप्यम्	37	6
161	दृष्ट हि प्राययानात्	119	16

पुटमद्वया.	श्लोकाः.	पदनिगुणा. श्लोमद्वया.	
10	इदमन्तरमुत्	7	16
62	इन्द्रोत्तरगतः पत्ने	39	20
178	इन्द्रस्यारस्य पायोः	156	79
167	इन्द्रियाणि पुनः जिज्ञा	151	4
131	इन्द्रियाण्यन्तरजालि	101	13
71	इन्द्रियाण्येव नमर्षम्	13	11
73	इदं हि स्तोत्रपतिरेक	15	4
37	इदमुपनयनाभ्यासिता	31	31
267	इष्टं दत्तं	199	11
115	इष्टाः पशुव्याख्याः	93	1
62	इष्टेषु विमृज्यधाम	39	17
167	इष्टा मष्टप्रामयत्नेन	131	8
219	इष्टं नमस्तन शिञ्ज	171	25
270	इष्टं नमस्तन शिञ्ज	200	34
48	इष्टं नमस्तन शिञ्ज	34	1
91	इष्टं नमस्तन शिञ्ज	71	1
103	इष्टं नमस्तन शिञ्ज	163	75
27	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	28	6
95	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	77	1
75	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	16	4
181	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	137	8
200	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	167	17
146	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	123	31
145	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	"	12
66	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	10	23
216	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	169	5
32	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	29	15
158	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	141	2
227	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	175	28
109	इक्ष्वाक्यध्यानसंस्मृतिः	88	17

पुस्तकस्थाना.	श्लोका.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
167	उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं	151	7
159	उत्पानहीनः पुरुषः	141	12
158	उत्पानेनामृतं लब्धं	"	3
181	उत्पापं पश्चिमे याये	158	1
218	उत्पत्तिर्जन्मदमितः	182	1
54	उत्पलरसारविन्दस्य	35	40
158	उत्साहममुनाकिम्पां	141	1
180	उत्साहस्तपन्नमदीर्घं	156	101
96	उत्साहो धनवानार्थं	78	2
"	"	"	3
236	उत्साहो रिपुषः	181	6
253	उदयतटान्तरे	192	1
121	उदायुधो याव	99	14
81	उदाहरणमात्रो	58	3
87	उद्घोरितोऽर्थः १ का	31	86
160	उद्दीर्घमनसः	142	2
209	उदेनि रक्तः सायता	168	3
2	उद्दामसरसपञ्चदण	1	9
64	उद्देजनीयो भूतानाम्	40	1
90	उद्देजयति शीक्षणेन	73	11
254	उद्वेगेषु कथितः	192	7
227	उद्वेगैर्ममति प्रभुम्	175	20
222	उपकर्तुः कृतज्ञस्य	173	12
217	उपकर्तुः स्थिरं	171	11
210	उपकर्तुमनपकर्तुम्	168	22
234	उपकारकमावते	179	18
193	उपकारप्रधानः स्यात्	163	69
194	उपकारं कृतज्ञत्वम्	"	85
41	उपकारोऽपि नीचानां	32	25
109	उपकारोपकारित्व	88	15
44	उपकृतिरेव खलानां	32	58
211	उपहृत्य भवन्ति	168	24
110	उपचारः कर्तव्यः	88	27

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
153	उपच्छन्नापि दातव्यम्	130	2
162	उपजप्यानुजपेत्	146	3
219	उपमौमहादराणं	171	28
69	उपरि भुजगा माहामु	40	44
162	उपर्यारिमासीत्	146	1
53	उपर्युपरि लोकस्य	35	22
151	उपावर्षे लिप्येन	127	2
208	उप्यहामणा लब्धौ	167	32
217	उभयोर्मे स्वभोगेष्टा	171	6
3	उमाकौमलहस्ताभ्याम्	2	10
250	उरसि निवेमिप्रणीतौ	137	17
171	उव ... तरि उणमा	155	4
50	उष्णोपवात् वया	34	19
181	उच्यतेनति यो चेन्वाः	157	6
176	रूपशेषोऽग्निशेषश्च	156	37
116	मते येनाग्रणेनारम्	94	4
9	ए	7	11
103	एकं भूमिपतिः	83	18
106	एकं विपरमः	85	11
104	एक ह्यप्यस्रवा	84	1
80	एक हि चतुः	29	27
233	एकः क्षमावता	179	7
13	एकः पापानि वृत्ते	9	5
236	एकः स्वाद्यु न भुञ्जीत	181	8
127	एक एव स्वगो मानी	102	6
168	एकता कनकस्पर्शे	152	1
14	एकनखनुरो वेदाः	10	7
146	एकमेव दहत्यग्निः	123	26
14	एकमेवाद्वितीयं	10	3
174	एकया द्वौ विनिश्चिन्य	156	29
12	एकस्मिन्नप्यतिष्ठान्ते	2	14

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
190	एकस्मिन्नेव जायेते	163	90
90	एकस्मिन् यत्र निधन	73	6
61	एकस्य हि प्रसादेन	39	8
72	एकस्यापि न य शक्त	44	7
187	एकान्तान हि सर्वेषाम्	162	
204	एकामिषप्रभवम्	165	"
19	एकाहमपि कौन्तेय ।	15	4
91	एकेनापि सुपुत्रेण	74	5
199	एकेनैव हि कश्चित्	163	15
214	एके ऋतु असहा वा	168	140
159	एको बिभ्र जीभमुह	102	28
112	एको बिभ्र दोसो	89	13
241	एका नेता क्षत्रिय	191	61
229	एको हि दोष	176	21
118	एको हि वारणपति	96	7
99	एको ह्यमाय	82	10
130	एतच्छास्त्राथस्तव	108	20
89	एतदर्थं हि जान	72	1
167	एतद्वनजय	149	26
200	एतान् गुणान्	163	154
260	एतावदेव पर्याप्तम्	200	18
88	एत चान्ये च बहव	70	8
251	एते हि समुपासीना	188	3
154	एते सर्वे न कुर्वीत	134	5
245	एहमेवमस्मि जप्	183	11
28	एरपदभक्षोकनलै	29	5
104	एव निहरय	149	13
182	एव प्रयत्नम्	158	11
166	एव विषप्रयोगेण	150	7
176	एवमुक्तस्य राग	156	62
192	एव सर्वमिदम्	153	6
102	एवमव्यभुत	83	7

पुटमहत्या.	श्लोकाः.	पदतिमहत्या	श्लोकमहत्या.
252	एष वृद्धशिखरे	189	5
224	एहि गच्छ पतोचि३	175	8
205	ऐश्वर्यतिमिरं	167	1
183	ऐश्वर्यचनरनानां	139	2
206	ऐश्वर्यमत्तः पापिष्ठ	107	1.
58	ऐश्वर्यं वा सुविस्तीर्णं	37	"
97	भौमगम्ह भहिमाणं	78	7
252	भौतुगापरिस्तानमिभंजं	189	"
180	भौमुवमाप्रमव	156	104
55	भौदासीभ्यं दयालुनाम्	35	46
146	भौरमानपि पुत्रान्	123	23
175	कः कालः कानि	156	49
44	कटु रटति निवृत्तवर्षी	32	57
69	कट्टारिवरण	10	43
141	कठिनास्तीदगवनत्राय	115	7
223	कण्ठगद्गता	174	6
126	कद्विषितस्यापि च	101	7
94	कदा ह्यहं ममेप्स्यामि	76	"
31	कनकभूषण	29	32
48	कपःपटुता शोहे	33	19
22	कण्ठे बद्धदायः	24	1
244	कपोले जानकयाः	142	2
160	कवचः परिधामासः	143	1
84	करोति यः परमेष्ठम्	62	"
211	करोति योऽन्तः	163	21
51	करोतु नाम नीतिनः	35	1
85	कर्णनालीक	66	5
51	कर्तुमिहमनिरम्	35	"

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदनिर्देशका	श्लोकसङ्ख्या
4	कर्पूर इव दग्धोऽपि	2	13
176	कर्मणा मनसा	156	55
111	कल्पप्रतिर्भवत्	117	13
158	कलाना ग्रहणात्	113	4
"	कलाभिरुच्छिता	,	2
47	कलरन्त भविष्यन्ति	33	0
"	कलौ जगत्पतिम्	33	8
197	कल्याणी यत् गायेयम्	163	110
256	कल्लविभ स्वरदिभजो	194	0
137	कजि मूयति काव्यानि	111	1
248	कक्षाभरिव	186	2
29	कक्षिदास्यवणम्	29	13
207	कर्मचित् कपटाय	167	24
50	कस्यचिन्नहि	34	20
243	कस्त व जगति	181	72
259	कहूँ सा निर्वणिज्जहू	195	24
49	कहतस्मिदिह	34	6
123	काभरपट्टिमुकुर	99	0
51	काकजमण	34	20
100	काक आ च विहास्य	104	11
200	काकतलीय	107	14
31	काका प्रभुप्रणिहितै	79	30
140	काकाहोदय वनात्	110	1
2	का त स्वर्गारा	1	7
138	,	112	3
90	का प्रस्तुताभियेकात्	76	12
73	काम केचन	44	11
71	"	47	1
75	कामजेषु प्रसक्त	48	2
177	कामवृत्तरवयम्	150	63
97	कामात् शोभात्	80	1
60	कामाभिभूत	10	8
74	कामा मनुष्यम्	47	0

पुटमहर्ष्या.	श्लोकः.	पदतिसहस्र्या.	श्लोकमहर्ष्या.
12	कामार्थी लिप्थमानम्नु	8	17
139	कामुके नूतना	114	6
263	कायः सन्निहितापायः	197	15
24	कायकेशेन	26	1
141	कायस्थस्य च	115	4
140	कायस्थेनोदरस्थेन	"	3
198	कार्यगतेर्देवित्र्यात्	161	130
104	कार्यमारोचितापायम्	84	6
175	कार्यस्य हि गरीयस्त्वात्	156	46
2-6	कार्पाकायं तुल्यपति	175	22
180	कार्पाधिनिः	156	102
203	कार्पाधी वायुजनः	164	10
157	कार्ये कर्मणि	138	7
102	कार्ये महति	83	9
30	काळमाह महारत्नम्	29	20
181	काळनाहमुपादधात्	157	7
61	कालो वा कारणम्	89	11
242	काविवसा दध्यगई	181	65
260	कावेरी तां समासाद्य	199	4
33	काव्यं यशसे	31	5
30	काव्येन मूर्तचनिनम्	29	26
161	काष्ठाग्नि निर्दरेत्	115	"
67	किं करिष्यत्यपायानाम्	17	30
31	किं कर्तव्यम्	29	31
191	किं काराणिकः	167	105
210	किं कुलेन विनिष्टेन	168	19
169	किं इत्तेन न यत्	153	3
216	किं ज्ञातोऽग्नि	170	13
213	किं तेज जेग	168	42
76	किं ते दूतेन	50	2
268	किं भवेन करिष्यन्ति	200	10

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
259	किं भर्मा परममुह	195	22
92	किं घृष्टमुतपचनम्	74	18
107	किं यं न भाणद्	85	22
59	किं शक्यं मुमतिमता	37	21
255	किं शतिते ह्यम	194	1
247	किंशुक्लपदेष्व	193	2
217	किंशुके किं शुक्	171	9
119	किं त्यन्दने	97	8
106	किं द्वात् परत्रेति	95	17
"	किंस्विच्छिदम्	"	8
30	किं हि नाम न मिचेत	32	0
54	किंश्चिद् द्वेन सौमित्रे।	30	44
171	किञ्ची घृष्टं न जीमन्ति	153	3
139	किन्तु तासां कक्षा	114	10
228	किम्न खाद्यते	176	4
"	किमकरी न करण्यम्	"	7
44	किमनं चित्रं यदि	32	61
211	किमवेद्यं कक्षम्	168	26
242	किमाक्षेप्यं पुमान्	181	63
"	किमुद्धगकलेहि	"	67
25	किवशाण धन	26	16
214	किसिभ ताण वि	168	49
171	कीर्तिमानश्नुवे	104	4
170	कीर्तिरक्षणमाविष्ट	"	1
171	कीर्तिर्हि पुरुषम्	"	3
18	कीर्तिश्च नायते	11	8
138	कुक्षये कविचोरस्तु	112	2
201	कुक्षेष्ठिभ दन्तमल	163	108
125	कुञ्जरमहन्दवसण	100	14
221	कुत कुतस्तस्य	173	8
132	कुम्भस्यो वृत्तपाल	106	1

पुस्तकान्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या	श्लोकसंख्या
166	कुमारसचिवामास्य	150	॥
71	कुमुदान्येव जगद्भ्यः	43	16
"	कुरक्षमासिद्ध	"	18
106	कुर्याद्यथास्य न	६५	14
41	कुर्याते स्वमुखेन	32	27
17	कुलं शीलं श्रुतम्	13	8
189	कुलजोऽयं गुणवान्	163	157
25	कुलपाठिना पेश्युह	26	14
170	कुलममलिनम्	153	10
142	कुलशीलगुणोपेतः	120	2
161	कुलित्रद्वारकाणि	145	5
40	कुलीनः प्रायशो	32	9
156	कुलीनः शीलमप्यन्नः	138	6
98	कुलीनाः शुचयः	82	2
151	कुलीनेषु हनयेषु	128	1
126	कुमुदस्तवकस्येव	102	2
247	कुमुदा बहवि	181	8
204	कुमुदानीय कलानाम्	165	6
141	कुटुम्बलागत	115	11
119	कुप्येष्टु सन्मित्रम्	97	9
47	कुतं नाम युगं तान्	33	1
221	कुतग्रं पापकर्मणम्	173	6
99	कुतग्रजस्तु मैथिली	82	॥
52	कुतग्रजोऽमृतमन्नः	35	20
222	कुतग्रस्तुपकारो	173	14
106	कुतमत्यस्तु	138	1
191	कुतश्च कर्त्तव्यं नास्ति	163	13
54	कुतान्तपाशवदानाम्	35	41
221	कुतार्याः कुतः	173	6
217	कुप्येन सम-	171	1
137	कुपीवस्तानं सुखि	119	11
254	कुपं दिवा भातुमनः	192	2

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
45	के वि कणपरिमवम्	32	67
78	को जातु परमावां हि	54	4
260	कोटराप्रियेया	196	15
143	कोटिसारोऽपि सन्	122	1
114	कोऽथेऽत्यहमिति	123	8
122	को धीरस्य अनरिवनः	99	25
240	कोऽन्धो योऽकार्यरतः	181	48
81	कोपं प्रभो । संह	58	4
91	कोऽर्थोऽस्ति बहुभिः	74	7
237	को विदेशः सविद्यानाम्	181	18
112	कोशास्तु सततम्	90	3
113	कोशादाश्रयणीचर्यम्	"	8
162	कोशेन पौरैः	145	12
113	कोशे वितीर्णं	91	2
63	कोष्ठागार	39	27
172	कोष्ठागारेऽभियुक्तः	156	14
175	कौमंसङ्कोचम्	"	44
208	कमानतेति	167	28
181	कयविक्रय	157	11
48	कयविक्रयकाले	33	14
82	कुदः पापं न	59	2
116	कूरं व्यसनिनं	94	9
85	कूरकचसङ्काशे	66	8
131	कूरोऽपि भोग्यताम्	105	2
177	क्रोधं कुर्यान्म स	156	74
232	कचिद्रपि वस्तुविशेष	178	7
213	कचिद् भूमौ	168	40
72	क चिराय परिग्रहः	43	19
261	क्षणं बालो	196	22
241	क्षते प्रहाराः	181	57
66	क्षत्रियस्य प्रभत्तस्य	10	26
88	"	71	1

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
190	क्षत्रिये सद्गतिः	163	40
86	क्षययत्पुत्रदण्डः	67	5
121	क्षमया हि	99	12
234	क्षमा द्युतिः क्षमा	179	"
233	क्षमावतामयं	"	1
181	क्षमी दाता गुणग्राही	105	3
180	क्षययुक्तमपि	156	98
242	क्षान्तिर्धेव कवचेन	181	64
246	क्षीरक्षालितचन्द्रेव	184	1
234	क्षेत्रं तदेव	179	9
161	क्षेत्रस्थेषु च	145	8
252	क्षं मनुजमिष	189	6
220	खण्ड खड्गमि कथ	172	6
251	खर्जूरपुष्पादृतिभिः	188	5
67	खर्वादी दिवसेश्वरस्य	30	7
41	खलजिह्वा च नीका	32	26
213	खड्गपयसादा	168	40
35	खलसंज्ञायां	31	18
40	खलेषु सन्धु निर्याता	32	8
138	खर्जुरी योज्यते	112	4
226	खलोद्धापाः सोढाः	175	25
231	ख्याता बराधिपतयः	177	13
256	गच्छ गच्छसि चेत	195	1
257	गच्छति पुरः	"	9
144	गच्छन्मपि वरौ	123	10
165	गजामो रथिन्.	149	24
138	गणयन्ति नापशब्दं	112	5
195	गणाद् गृह्यन्	163	87
117	गण्यः सैन्येन	95	7
264	गत शक्ति कः	197	25
7	गतश्रीः गणिनां	5	10
35	गतिरेवात्मन	31	17

पुटसङ्ख्या.	श्लोका.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
58	गतेभ्यो बहुमन्यन्ते	37	11
198	गन्तव्यं राजगृहम्	163	132
118	गन्धं च मादयं च	97	6
92	गन्धर्वलोकान्	74	14
71	गन्धर्वलो	48	10
236	गन्धेन गावः	181	9
148	गन्धैकसारो	124	4
122	गरुडस्मि वि	99	29
"	गरुडं विसमरकञ्जे	"	26
239	गर्जति शरदि न	181	40
91	गर्भं कुरु श्रियाम्	74	6
270	(गा)र्ध्वं हन्धि हव	200	32
121	गाण्डीवेनाभिधास्यामि	99	19
32	गाहाणभगेभाण	29	87
226	गिरिर्मेहान्	175	21
70	गिरीन्द्रशिखर	43	7
166	गीतवाद्यप्रसङ्गेषु	150	10
231	गुण. कृत्तोरपि	177	9
85	"	31	14
199	गुणं पृथु नाकम्	163	141
133	गुणयुक्तेऽपि च	107	2
230	गुणवास्तु गुणा	177	4
205	गुणवद्भिः सह	166	9
102	गुणवानप्यसत्	83	4
199	गुणवानस्मि	163	142
197	गुणवान् वा	"	119
61	गुणाः खलु गुणाः	35	2
103	गुणानामययात्तभ्याद्	83	13
42	गुणा यत्र न पूज्यन्ते	32	33
48	गुणार्जनकृतां	33	17
59	गुणिनां हीनविद्यानां	37	16
198	गुणेषु यत्नः	163	123

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पदवित्तसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
230	गुणैः स सर्वकल्पः	177	2
42	गुणैरप्युपनीतानां	32	34
187	गुप्तात्मा स्यात्	162	5
194	गुप्या साक्षान्महान्	163	84
132	गुरुन्यायिपिको	106	4
162	गुरुर्मोपदेशेन	39	16
29	गृहोपपन्नं	88	4
108	गुरुवन्मित्राशोक	55	4
80	गुरुनतिबदेत्	29	19
210	गुरुन् कुर्वन्ति	168	20
90	गुरोरप्यवहितस्य	73	5
174	गृभदष्टिर्नकाशीनः	156	39
186	गृभी गृभं	110	8
217	गृहमप्यनिष्ठावेन	171	"
187	गोपायितारं	164	"
76	गोप्राक्षणाहितार्थाय	49	3
223	गौरव किम्बु	174	"
121	ग्रसमानमिव	99	16
210	ग्रासाद्गुलिकः	168	16
255	घणघात्रज्योद्	192	14
182	घनगार्धं तु विप्राय	158	4
161	घोषान् न्यसेत्	145	2
23	चक्षुर्दयान्मनः	25	8
78	चतुरः समता	54	1
22	चतुर्णामाद्यमानां	25	"
269	चतुर्भिरुत्सृजे	200	20
90	चतुर्वर्णाश्रयः	73	4
18	चतुर्विधानि	14	1
2	चतुर्षु पुरुषार्थेषु	1	11
23	चत्वारस्ते ताव !	25	10
218	चन्दने विपधरान्	171	19
250	चन्द्राक्षवधवत्तामो	187	14

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
45	चन्द्रामभसुर	32	85
27	चरद्गति निरस्तामप्यं	28	13
35	चरितं हि सतां	31	20
117	चलं चित्त चलं	13	4
206	चलितानेक	167	18
148	चलेषु स्वामि	124	11
220	चाजजसासा	171	30
67	चातुर्यं सथा	40	28
88	"	71	2
5	चातुर्यं त्रयः	4	1
81	चापमानय	58	2
40	चास्ता परदारभ्यः	32	15
158	चारेण प्रचरेत्	140	6
"	चारेण विदितः	"	3
245	निभपसिभदेसु	183	12
136	चिकित्सका चे	110	5
142	धिविस्मां चेति	117	1
144	चित्तज्ञः कुरुते	123	5
244	चित्रे निवेद्य	183	"
165	चिरभाळकङ्क्षिभाण	149	31
42	चिरेण रक्षितस्य	32	30
160	छत्रं तु नृपतेः	143	2
209	छायावन्तो गतम्याज्यः	168	7
222	छिन्नस्तप्तुहृत्	173	16
121	छिन्नेन पतता	99	17
222	जं साहसं	173	17
201	जंस्सा हन्ति	163	163
172	जडोऽयमिति	156	11
258	जत्याण उर्ध्व	195	16
184	जन्तुभिः श्रीयते	159	12
260	जन्मान्तरशत	196	14

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदनिमङ्गला.	श्लोकसङ्ख्या.
120	जयेन लभ्यते	99	13
87	जरा क्म हराति	69	1
240	—	181	51
88	जज्ञेरे चात्मा विजयं	70	54
239	जलोपितलान्ता	181	43
32	जलराशेण विच्छिद्य	29	3
115	जलवद् धान्य —	93	9
107	जलान्ध्रजिह्वान्	87	1
181	जलद्वयं विधेयं	157	10
117	जले स्थले च	96	4
78	जलपानं साधमन्येन	54	2
246	जम्बा जले विभ्र	183	13
213	जह जह जह जह	169	47
25	जह जह जरा	26	13
215	जह जह जह जह	169	4
255	जा आसि जन्मणिज्जो	192	13
114	जान्ते मरुपमम्पन	92	5
155	जातवराक्ष	136	1
173	जानवराक्ष	136	26
262	जानस्य हि धवो	197	9
177	जात्या न क्षत्रिय	136	73
96	जागामि नील	77	7
191	जानीयाद्येपगे	163	49
269	जायते योगाद्येपु	200	23
95	जायानियोग	76	11
143	जिपासयः	121	2
184	—	160	6
74	जितेन्द्रियं च	45	6
70	जीयन्ता दुर्जया	43	4
224	जीयन्ति जीयंत	175	2
258	जीव अष्टमुर्ध्वां	195	20
183	जीवतेव परो	159	3

पुटसङ्ख्या.	श्लोका.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
91	क्षीयतोयां क्यकरणात्	74	4
43	जोधनमहग	32	42
236	जोषभृतो दरिद्रादव-	181	7
129	जोष्यते धनहर्त्त्रेण	103	2
202	जेष विणा ण	163	164
141	ज्ञाताः संसारकला	116	10
96	ज्ञातीनां च बहुकामाणां	77	11
202	ज्ञानश्चास्तपोवृद्धाः	164	2
267	ज्ञानेन तु	199	16
235	उयापोसमपि	180	6
94	ज्येष्ठे आता दितुसमः	76	3
249	ज्योत्स्नाप्युनेन्दु	187	"
127	कवलितं न हिरण्य	102	15
128	णञ्च तद् तवेह हि	102	22
219	ण उणे अरिपि	171	27
82	ण गुणेहि ईरह अणो	26	36
4	णमह भवसि भतुहं	2	14
38	णवरपिआजाधिवाणि	31	48
54	ण हु कोह पि णहु	37	70
214	णिअणाममेत्त	168	50
132	णिअणित्ति चिरपअत्ता	105	8
33	णियसउ सरम्मि	29	47
123	णित्तिअदरण	99	38
208	णूण सहोदर	167	34
30	णेपन्धान्ता अणेह	31	54
111	तं मिच्छं कापुण्यं	88	33
166	तटाक्कूवापीषु	150	3
227	तण्णित्ति जण्ण करिह	175	33
214	तण्णोन्धजिजाणि	168	53
117	ततः पाण्यं दुष्साहुपैः	96	2
47	ततस्त्रैतायुगम्	33	5

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
47	ततो वै द्वापत्म्	33	6
152	तत्तुलेन च तुल्यस्तु	129	5
149	तत्क्षणमपि	124	14
207	तत्तारक्षकगिराजरञ्ज	167	25
212	तत्तावदेव शशिनः	168	33
182	तत्प्रस्थिताः प्रजाः	158	8
"	तन्नामभृत्यैः	"	7
168	तत्संशयो	143	4
85	तद्वन्मात् सदाविष्टः	65	7
110	तदा रम्याण्यरम्याणि	88	25
66	तदेतत् कारुणाकीयम्	40	21
192	"	163	61
52	तद्वस्तुस्तानि क्षणानि	35	12
184	तद्वस्तुनेत्रसंस्पृश्यात्	159	11
81	तद्वैदग्ध्यं समुचित	29	34
201	तन्निग्रमापदि सुखे	163	160
17	तपः परं ह्यतुने	13	11
20	तपसा तदवाप्नोति	20	2
257	तपस्विलिङ्गिणो भूषाः	140	2
6	तपोविशेषैः	4	2
42	तप्यते याति सन्धानं	32	32
267	तमःपरिगतं वेद्यम्	199	17
4	तमृषिं मनुष्यलोक	2	16
93	तया गवा किं क्रियते	75	5
260	तरङ्गतरङ्गैरथैः	196	11
216	तरुवरधण्डोत्ति	170	16
157	तर्कहिततः	140	1
200	तर्कप्रतिष्ठः श्रुतयः	163	151
159	तस्मात्तदभियोगः	141	7
80	तस्मादुद्दिश्यते श्लोकः	67	4
163	तस्मै दास्यामि भयुक्तम्	149	2
71	तस्य राज्ञः	43	12

पुस्तक्या.	श्लोकाः.	पदविसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
216	तद् कञ्जरपञ्चणा	170	14
254	तद् परिस्रष्टि	192	10
243	तद् इत्त सञ्जट्ठ	181	69
17	तान् मजापतिरित्याह	13	13
256	तापस्विभरु	194	4
17	तापपीयूषजलदः	„	15
255	ताव भ अत्यणि	193	2
127	तावदाधीयते लङ्क्या	102	9
121	तावद् गजंति	99	20
223	तावद्यदास्त्री मेधावी	174	7
232	तिलाचम्पकसंश्लेषात्	178	8
93	तिष्ठन् भाति पितु.	74	20
66	तीक्ष्णमटपप्रदासारं	40	17
207	तीक्ष्णादुद्भिजतं	167	23
197	„	163	120
85	तीव्राण्युद्गमकारीणि	66	1
127	तुह्यन्भितरा नाप्ती	102	7
58	तुह्यजातिवयो	37	8
129	तुह्येऽपि हि मनुष्यत्वे	103	1
147	तुष्टे सरपि	123	86
243	तुह तुह	183	10
89	तुह्य विभ एत्त	72	6
101	तृणच्छन्नानि	145	18
23	तृणानि भूमिरुदकम्	25	7
223	तृणालुघुतरस्तूलः	174	8
240	तृणोल्कया ज्ञापते	181	50
19	तृपितस्य नचान्नेन	15	12
225	तृणा चेत् सम्परिलज्जा	175	14
59	तृणामुच्चिविनिर्भिषणम्	37	20
225	तृणे ! स्वमासि	175	12
„	तृण ! लोकत्रयस्यास्य	„	15
62	सेजसा राह जातानाम्	39	22

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
173	तेजस्विनि	156	28
256	ते त्यग्माजे समुहं	194	2
188	ते धग्वा ये न पश्यन्ति	163	8
64	तेनार्थयान्	39	36
137	ते वन्द्यारते महारमान्.	111	3
37	ते विरला	31	37
95	ते सेनुषार्त्ता	76	14
260	तैस्तक्षयाद् यथा दीपः	196	12
254	तो उभय	192	0
240	त्यजति भयं कृतपापम्	181	46
147	त्यजेत्त्वामिनमस्युग्रम्	123	38
230	त्यज्यते यदि	177	1
118	त्यागभोगविज्ञासेनु	97	3
108	त्यागविज्ञान	88	1
144	त्यागशीलः प्रभु	128	2
125	त्यागेन यः	100	9
217	त्यागो गुणो रक्षितवताम्	171	5
193	प्रयः स्यात्तं विमुञ्चन्ति	163	65
98	प्रयथा च दण्डनीत्यां च	81	1
99	प्रियर्गमयसंशुदात्	2	14
"	प्रियर्गमसाधकम्	"	12
143	प्रिविधाः पुरुषा राजन्	120	3
19	क्षीण्यादुरति	18	1
215	स्वर्चं कर्णः	170	2
219	स्वन्मूले पुरुषायुषम्	171	22
240	दक्षः श्रियमधिगच्छति	181	47
52	दग्धमेवानुदहति	35	16
90	दण्डः शास्ति प्रजाः	73	1
"	दण्डेन रक्ष्यमाणा हि	"	2
185	दण्ड्ये यः पातयेत्	161	3
18	दत्तो जलम्	13	17

पुटसङ्ख्या.	श्लोका	पदविसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
108	ददाति प्रतिगृह्णाति	88	2
168	दधद् यल वा फीत वा	148	5
9	दरिद्रान् भर	7	7
109	दर्शितानि	88	20
8	दशाहाचछोगित तत्	6	3
41	दक्षमाना सुतीक्ष्णेन	32	19
257	दक्षमानोऽपि	195	7
73	दाण्डक्यो नृपति	44	12
116	दाता प्रियपदो दान्तो	94	7
241	दातारो यदि	181	60
127	दातु दाताश्च	102	18
216	दातृत्वमेव सर्वेभ्य	170	10
17	दातृयाचक्यो	13	"
159	दान क्षमा धृति	163	21
226	दातु न दत्त न सपथ	175	24
10	दान वित्तादृतम्	7	13
16	दान विभूषणम्	13	1
86	दानार्हेष्वमदानत्वम्	68	2
217	दानोपभोग	171	10
20	दापन त्वथ विद्यानां	18	3
219	दारिद्र्य अणकरभरम्	171	26
228	दारिद्र्यस्य परा मृत्ति	176	5
151	दारुण विग्रहम्	127	1
152	"	130	"
5	दिव्कालात्म	3	5
92	दिग्वासस गत	74	9
38	दिदरासकलुसिजत्स	31	43
39	दिग्गदुरिद	"	51
8	दिनाना पञ्चविंशत्या	6	4
247	दिने द्दन्	185	"
207	दीपकमृगीव	167	19

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिमङ्कः	श्लोकसङ्ख्या.
43	दीपते स्वच्छद्वयैः	39	46
126	दीणे हि दृष्ट्वा	101	5
254	दीमद् विदुमभवं	192	12
102	दुःखान्नेव	83	5
189	दुःखिने बन्धुवर्गाय	163	20
188	दुःखे दुःखाधिक्यान्	"	13
111	दुःखेन सित्यने भिन्नं	89	7
25	दुग्धमधरमि	26	15
127	दुरासदवगम्यायान्	102	10
72	दुरामदानरीनुमान्	44	8
118	दुरास्य संस्कारकथं	91	1
116	दुराणि दुर्महाण्यान्	93	5
115	दुर्योधन इत्यते राट्	93	8
"	दुर्योधनं महातम !	"	5
41	दुर्जनः परिहृतेष्वो	32	24
89	दुर्जनः प्रवृत्तिं याति	"	5
33	दुर्जनदुतासातसं	30	4
40	दुर्जनेनोप्यमानानि	32	16
43	दुर्जनैः सह सम्पर्कः	"	41
40	दुर्जना निहृतिप्रायः	"	7
111	दुर्बुद्धिमद्वृत्तमर्थं	89	3
16	दुर्बुद्धे चाश्रयासारं	13	2
103	दुर्मन्त्रिणां कमुपयान्ति	83	17
65	दुर्विनीतिं तु वृण्वती	40	19
156	दुरासासनामपरजो	136	7
26	दुरासीत् कामवृत्तो वा	27	3
215	दुष्करं यत्तु दुर्गन्ति	170	7
192	दुष्टा मार्या उः भिन्नं	163	58
252	दूतमन्त्रिणां भेदादिना	189	4
264	दूतपथमपि	197	31
23	दूरादनिधयो वस्य	25	9
65	दूरास्थं वदं राहं	40	10

सूक्तसङ्ख्या	श्लोका	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
43	दूरेऽपि परस्यागसि	32	50
71	दूरेऽपि हि भवन्	43	9
86	दूष्यस्य दूषणार्थं	65	5
120	दूष्यानुपाशुदण्डेन	104	"
185	"	161	2
44	दृष्टतरनिबद्धमुष्टे	32	52
138	दृष्टा दग्धं मनसिजं	113	1
227	दृष्टा बन्धुविपराय	175	32
137	दृष्टे रथौ स्तरसिज	110	12
167	दृष्ट्वा न खल्वपि	151	5
6	दृष्ट्वा स्वर्गस्य	4	8
17	देयानि वणपिण्याक	13	7
146	देवतेषु हि	123	24
6	देवद्वयविनाशेन	5	6
23	देवान् विवृणु मनुष्याम्	25	4
60	देवा मानुषरूपेण	39	2
18	देवा राजादय	14	5
258	देव्याभ्यसमि बले	195	21
200	देशे बले कायमुपायमार्थं	163	148
98	देशकालविधानशान्	82	1
94	देशे देशे कलत्राणि	76	"
265	देहि नोऽस्मिन् यथा देहे	198	3
229	देहीति बन्धुकास्य	176	12
195	देहीति यच्चन कष्ट	163	06
238	"	181	25
268	देहेन्द्रियान्त शस्याना	200	15
64	देवमेव पर मन्ये	35	42
189	देवयोगाद्गुप्ता हि	163	25
6	देवाधीनं जगत्	5	5
52	देवोपसृष्ट पुरुषो	35	16
154	देवोपसृष्टकश्रव	134	3
181	सामिघ भान्य हिरण्य	157	8

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
28	दोविसपकरादह्णं	28	15
2	दोयेप्येव सखाः	1	8
32	दोहिभिः	29	38
240	दौमन्त्यान्नुपतिः	181	55
180	दौपुकेयाश्च लुक्पाथ	104	■
76	दूतादनर्थसंरम्भो	50	4
267	द्वक्षस्तु भवेत्	200	2
169	द्विधनमापदि	153	8
148	द्वय+विश्वरूपादि	124	■
"	द्वयं जहाति सेवः	"	12
161	द्वारेषु च गुरुण्येव	145	8
187	द्वारंभरि विविशेष्यौ	163	4
28	द्विभिर्भौ पुरुषौ	29	3
63	द्विः शरं ननु सम्पत्ते	30	30
163	द्विवातं वा तदर्थं वा	149	7
179	द्विपत्तामुदयः	156	95
228	द्विपन्तमनुवर्तन्ते	176	1
55	द्वीपादन्यस्मान्	35	48
76	द्वीपिन शरभं	49	2
200	द्वे एव लोके शुचि	163	147
180	द्वेभ्योऽपि सम्मतः सिद्ध	104	7
186	"	161	10
101	द्वेभ्यो भवत्युत्कट	82	26
46	धर्णा यदि	32	76
131	धनं प्राज्यं	104	17
76	धनदाय. सिद्ध	50	3
260	धनपुत्रकलेषु	196	10
187	धनमस्तीति	163	5
10	धनस्य यस्य	7	18
202	धनात्सुलं	161	■
218	धनिनोऽयदान	171	16
163	धनुषां द्वे शते	149	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदविसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
178	धमेनाधर्मं	156	78
203	धनैर्निष्पृच्छीना	164	12
234	धन्यास्ते पुरुष	179	11
115	धन्वदुर्गं महः।	93	2
12	धर्मं कृत्वा कर्मणाम्	8	19
235	धर्मं शीलं तथा	180	3
11	धर्मं धृतो वा	॥	1
12	धर्मं पृथु इत	"	11
92	धर्मज्ञा शुचय	74	17
263	धर्मस्याधर्मस्य	197	18
113	धर्महेतोस्तथा	90	4
3	धर्मधर्मो तद्विपाका	2	॥
11	धर्माय ये	8	॥
172	धर्मायै क्षीण	156	4
1	धर्मायैकाममोक्षेषु	1	3
228	धर्मायैकामहीनस्य	176	11
200	धर्मायैकामा	163	150
146	धर्मायैकहित	123	27
72	धर्मायै य परित्यज्य	44	5
॥	धर्मोपदेश	7	8
148	धार्मिक धर्म	120	5
36	धिग्धिक्कसज्जन	31	28
7	धिग्दल क्षत्रिय	5	17
243	धीर हरद्	181	71
214	धीरा मजा	168	52
45	धूम ध्याघर	32	62
95	धूमायन्ति व्यपैतानि	77	5
116	धूमो ध योरिव	95	4
208	धूर्तैश्चतारिता	167	30
205	धृति क्षमा दम	166	8
120	धैर्येण युक्तस्य	101	2

पुस्तकख्या.	श्लोकाः.	पद्यतिमख्या	श्लोकख्या.
3	ध्वनिर्वर्णः पद्मं	2	9
126	न कदापि	102	1
81	न कश्चिदपि	59	"
101	न कश्चिदपि न धत्ते	84	5
58	न कालो दृष्टं	37	7
151	न किञ्चिद् कदापि	127	8
197	न किञ्चिदपि न धत्ते	163	121
79	न कुलं न कृता	54	6
61	न कुलं न धत्ते	39	12
197	न कुलं न धत्ते न धत्ते	163	111
112	न कोनः शुद्ध	90	1
192	न कोनः शुद्ध	163	64
197	न कोनः शुद्ध	"	117
242	न कोनः शुद्ध	181	65
173	न कोनः शुद्ध	156	23
42	न कोनः शुद्ध	32	37
135	न कोनः शुद्ध	108	18
195	न कोनः शुद्ध	163	95
24	न कोनः शुद्ध	26	10
181	न कोनः शुद्ध	159	9
47	न कोनः शुद्ध	33	7
80	न कोनः शुद्ध	58	1
172	न कोनः शुद्ध	136	7
13	न कोनः शुद्ध	9	2
84	न कोनः शुद्ध	63	2
150	न कोनः शुद्ध	124	22
22	न कोनः शुद्ध	23	5
224	न कोनः शुद्ध	175	"
134	न कोनः शुद्ध	108	13
"	न कोनः शुद्ध	"	7
137	न कोनः शुद्ध	110	10
221	न कोनः शुद्ध	173	9

पुटसङ्ख्या	श्लोका.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
264	न तज्जगति	197	26
14	न तत्त्ववचन	10	2
108	न तत्र तिष्ठति	88	3
66	न तथाराजकं	40	24
234	न तद् दलं	179	15
110	न तन्मित्र	88	82
47	न तस्मिन् युग	33	4
89	न तेन सज्यं	72	"
96	न त्वा जिघासाभि	77	12
161	न दिषामि ज्वलेत्	145	11
77	न दिषा मरुतेषु	51	1
161	नदीमार्गेषु	145	4
288	न दुष्करात्म	179	6
173	न दूषणमदुष्टस्य	156	17
51	न देवा दद्वि	35	6
116	नद्याद्विवन	91	"
193	न द्विपन्त क्षय	163	68
167	न दुष्ट मुखमस्तीह	149	23
68	न नदा न विटा	10	37
15	न नर्मयुक्त	10	11
141	न नर्मसचिरे	123	7
265	नन्दन्ति	200	13
27	न पण्डितास्माहसिका	28	11
21	न पालिगद	23	1
92	न पूती न तपस्वी	59	7
10	न पलादर्शनात्	7	15
130	न पाणिना न	104	6
12	न विभेभ्यस्त	32	29
19	न मुदिर्धन	34	8
6	न माद्वजे	5	3
113	न मरुयन्ति ये	120	1
35	न भवति भवति	31	22

पुटमहत्या.	श्लोकाः.	पदतिमहत्या.	श्लोकमहत्या.
229	न मित्रा दुर्मित्रे	176	18
29	नमन्ति फलिता	29	11
3	ननस्तस्मै वराहाय	2	6
"	नमस्त्रिभुवन	2	4
50	नमस्यामो देवान्	24	24
108	न मातरि न	88	0
41	न मानं न ध	32	20
79	न मानेन न	54	10
2	नमामि यानिर्वा	2	3
8	नमामि सर्वलोकाणां	"	7
145	न मिथो भाषिण	123	11
58	न मृगुरामन्त्रयते	37	5
204	नमोऽर्घ्येभ्यो	165	5
3	नमोऽश्वमूर्तये	2	8
74	नयनाद् विनय	46	2
73	नयस्य विनय	45	1
146	न यायाश्च चिरं	121	22
268	न योजनगणं	200	8
141	नरेक्षणां	115	14
112	नर्मान्तः परिहायः	89	10
76	नलय राज्ञा	50	3
8	नवमे मासि	6	"
77	न वाच्यः परिवाद	32	1
265	न वाच्यमस्मिन्	198	4
164	न वा हस्यात्	149	"
155	न वित्तं न	126	2
53	न विधिं प्रयते	35	"
134	न विद्यमेत्	16,	"
135	"	"	"
78	न विप्रेय न	"	"
88	न वृत्ता परिदुष्यन्ति	"	"
247	नवेषु सारमन्त्र	"	"

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
198	न शास्त्रमास्ति	163	127
206	न क्षुष्यन्ति न	167	10
150	मष्टरवरपद	125	2
176	न स क्षत्रो महाराज!	156	58
83	न सतां शीलं	60	2
125	न सन्त्याज्यं च	101	1
155	न समयपरिरक्षणं	135	1
94	न सर्वे भ्रातरः	76	6
200	न सा सभा	163	152
164	न सुप्तं न	119	19
7	न स्कन्दते न	5	16
77	न क्षीय्यः किञ्चिन्	58	1
78	न स्वप्नेन जयेत्	"	1
103	न स्वल्पमपि	83	15
175	नहि कश्चित्	156	46
74	नहि कामाभ्युपगमा	47	3
84	नहि जातूपगम्यन्ते	63	4
196	नहि जानपदं	163	98
87	नहि पूरयितुं	65	7
155	नहि वैरागि	136	1
196	नदीदत्ता संवदन	167	100
138	नाकवित्वमधर्माय	112	1
238	नाकु सम्पन्न	181	28
169	नाक्षराणि पठता	153	7
104	नागामिनमनर्थ	84	"
95	नाग्निर्नान्वाग्नि	77	2
78	नाग्निस्तृप्यति	51	7
164	नाच्छिन्ना परमर्माणि	119	15
26	नातन्त्र्या वाच्यते	27	1
120	नात्युच्चशिखर	49	2
270	नाथे न पुरश्चोत्तमे	200	31

पुट्यद्वया.	श्लोकाः	पदतिमद्वया	श्लोकमद्वया
13	नाथर्मधितः	9	4
114	नानादेव्यः	92	"
145	नानुमिष्याद्	123	19
206	नास्तस्मा. भिषः	167	6
5	नान्यतो ज्ञायते	1	2
182	नाम्रेभ्यस्त नाभिदिनं	158	12
121	नाभिषेको न	99	21
253	नाभीद्वयपुराण	191	5
172	ना- मात्रेण	156	6
244	नामापि स्त्रीनि	183	1
164	नानुधम्यस्तन	149	20
69	नाराजके जनपदे	41	3
"	"	"	4
197	नालम्बते	163	113
236	नालसाः माप्नुवन्ति	181	5
82	नालाचमन्ति	59	4
139	नाला कश्चित्	114	8
17	नास्ति दानात् परतर	13	5
91	नास्ति पुत्रममः	14	3
288	नास्ति विद्यासम	181	29
236	"	"	1
157	नास्ति वैजानिहः	136	"
196	नास्ति वैजानित.	165	102
133	नास्ति वैरमनियान्नं	108	1
225	नातयन्दा नृगया	175	11
21	नित्यं प्रहृष्टया	26	8
96	नित्यमन्योन्य	77	9
19	निदायकाद्ये	15	8
244	निद्रा नो	186	7
12	निधानमिष	8	16
27	निन्दन्तु मोक्ष	28	12
271	निमज्जतोऽनन्त	202	2

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
160	निमित्त लक्षणज्ञान	142	5
"	निमित्तान्येव	"	1
200	निम्नेन तोय	163	155
91	नियतावयव	73	12
53	नियति करण	35	27
170	नियमयति	153	11
179	निरत्यय साम	156	89
226	निरामन्दा दारा	175	26
125	निरामय	100	12
102	निरन्धाना सता	83	10
107	निरूपयमेव न	111	4
34	निर्गुणेष्वपि	31	2
82	निर्दहति दुल	59	11
143	निर्दोषा शुचय	121	3
28	निर्धनश्चापि	29	1
140	निर्धूतोऽप्यवधूत	123	16
106	निर्मन्त्रमेन	80	13
76	निर्मानुषामिमा	49	4
39	निर्माय खल	32	1
248	निर्लीयमानै	186	5
116	निदसत्यथ	97	2
63	निवासवृक्ष, साधूना	39	31
261	निवृत्ता भोगेच्छा	196	23
100	निश्चित्य य	82	19
139	निष्कामा काम	114	4
107	निष्फल क्लेशबहुल	85	16
"	निस्तम्भे निर्गवाक्षे	87	2
186	निस्सर्पे बद्धसर्पे	161	9
43	नीच प्रकृतिर्नीचत्वात्	32	40
127	नीतिरापदि	102	8
99	नीतिशास्त्रविद्	82	5
52	नीलकण्ठे समासाद्य	35	10

पुस्तक्या.	श्लोका.	पदलिखित्या	श्लोकमहत्या
251	नीहारपरः	188	1
254	नूनमुद्यमति	192	3
169	नृगममृतयो राजन् !	152	9
80	नृसे गीते च	56	1
68	नृपः कामामकः	40	39
75	नृपतेः प्रतिपिदं	48	9
148	नृपेणाहूयमानस्य	124	.
105	नैतदेकामृत	85	6
7	नैतान् स्मरति	5	13
144	नैव छात्रान्	123	9
50	नैवाकृतिः ककति	34	26
53	नैवार्धेन न	35	31
124	नैव पूर्वं कृतो	100	5
205	नैवा गुणेषु	167	3
188	नोदम्बानर्दिताम्	163	6
174	नोपेक्षितस्यो विद्वन्नि.	156	37
253	नोर्व्यमीक्षणगतिः	191	3
189	न्यायार्जितस्य	163	27
171	न्यायेतार्जगं	156	2
150	पटसत्या हि वृधिवी	141	6
238	पक्षिणां वृद्धमाह्वयं	181	33
212	पक्षी विद्याम् गणिताः	168	36
242	पक्षी! वन्द्यस्त्वमसि	181	62
38	पञ्चवक्त्राणि नवरं	31	49
250	पञ्चवक्त्राणि योप	157	13
15	पञ्च पञ्चनृते हन्ति	11	2
271	पञ्चमूतामके	201	1
"	पञ्चमूतामकेः	"	2
72	पथेन्द्रियस्य मार्यस्य	44	4
4	पणमह वगभणवृविद	2	15
38	पणवृद्धिपु वि अलिङ्ग	31	45
210	पतति ध्वजने देवान्	168	21
211	पततु चारिणि पातु	"	31

पुट संख्या.	श्लोका.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
246	पतितैः पतमानै	14	2
26	पतिर्हि भूषणं नार्या	27	4
"	पत्या विना जीवति		6
251	पद्मकान्तिमरण	189	2
246	पद्मकेसरसरसृष्ट	184	11
209	पयोमुख परितारपं	168	8
29	पर क्षिपति दोषण	29	18
188	परदारा न गन्तव्या	163	10
41	परनिन्दा जन्मफल	32	28
185	परनिन्दासु पाण्डित्यं	161	10
48	परमायुश्च भवति	33	13
13	परलोकोऽस्तु वा	9	9
40	परवाच्येषु निपुणः	32	11
161	परस्परविरोधेन	144	1
141	परस्परामकलहं	110	5
73	परा विनीतः	45	5
126	पराम्न प्राप्य दुर्बुद्धे	102	4
145	परायं देशकाल	123	14
45	परायं यः पीडयाम्	82	63
181	परिक्षीणाय लुब्धकाय	104	13
178	परिपूरी यथा चन्द्र	156	85
44	परिवादे दशवदनः	32	11
182	परिक्षिप्ताः शिवधैर	153	10
173	परिक्षय दुर्जनान्	166	27
56	परिक्षय सत्कुल	36	2
158	परिपु स्तेषु च	110	7
210	परैः परिभवे प्राप्ते	168	16
111	परोक्षे गुणहन्तार	89	6
42	परोपपातविज्ञान	32	31
192	परोऽपि द्विजवान्	163	54
61	पर्यन्त इव मूलान्	39	3
187	परमेश्वरमिव भूतानि	162	9

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
216	पलमुकुलकुसुम	170	15
124	पलायन्ते ये	100	2
193	पङ्कजप्रोहि पाण्डित्यं	163	73
268	पश्यन्नपि प्रसन्नमि	200	11
254	पश्य पञ्चफळिनो	192	8
"	पश्य भामिनि ।	"	5
124	पद्मसि जे द्विज	99	39
202	पद्मि तथे ज्ञानं	163	165
77	पाण्डुरो धर्मराजस्तु	50	6
235	पाण्डित्यस्य विभूषणं	180	11
75	पाण्डुरित्वा बहून्	48	8
34	पातितोऽपि करापति-	31	10
44	पात्रमपात्रीवुरो	32	53
216	पात्रे पुरोवर्तिनि	170	11
246	पादपात्र पादप	184	4
80	पात्रमक्षास्तथा	56	2
237	पात्रीवत्य रम	181	11
13	पाप प्रज्ञो नाशयति	9	6
	पापात्मा पापदुहि	"	7
62	पिता हि राजा	39	15
92	पितुर्द्विमतमिदं	71	"
119	पितृपतामहो	98	1
93	पितृन् भ्रातृनपि	75	7
119	पित्रा सकलितो	98	1
36	पिबन्ति नद्यः स्वयं	31	32
54	पिबन्ति मधु पयोषु	35	39
212	पुंस. पुमान् मलिन	168	35
201	पुमः स्वरूपविगिरूपण	163	161
234	पुण्यतीर्थमनापास	19	10
128	पुण्ये प्राप्ते यने च	102	20
196	पुत्रं हि मातापितरौ	163	103

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदातसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
260	पुत्रदारकुड्मवपु	196	8
60	पुत्रा इव पितुर्गोह	38	1
188	पुत्रेदारैर्धृपैर्वापि	163	12
126	पुत्रेदारैस्सुसौधैव	101	6
82	पुत्रो भृत्य सुहृन्मित्र	59	8
164	पुत्रो भ्राता पिता	149	14
177	"	156	71
173	पुनरावर्तमानस्य	"	24
46	पुरिमा ज गुणरहिभा	32	72
46	पुरिमाण कुलीमाण	"	78
206	पुष्पाख्यधिकमूष्माण	167	11
181	पुष्प पुष्प प्रचिन्वीत	157	2
168	पुह(वीभ)होहिह	151	12
24	पूजनीया महाभावा	26	6
133	पूजयेन् तादृश	107	3
138	पूजिता सा सदा	113	"
239	पूरित पाणिमुत्तान	181	56
190	पूर्वे यवसि य	163	38
166	पूर्वादितगुणै	150	13
220	पृथुकार्त्तस्वरपात्र	176	20
122	पृथुरवमह	99	22
115	पृथुसीम महाघात	93	1
34	पृष्ठतो न विजल्पन्ति	3	5
112	पेम्मस्य विददिभस्त	89	14
83	पैशुन्य साहस	60	1
229	पोतानेतानयि	176	17
56	पौलस्त्य स किमन्यदार	5	56
73	पौलस्त्यो राक्षसो	11	13
70	प्रकीर्णो विषयारण्ये	43	1
206	प्रक्षेप्तुमुदघो	167	7
43	प्रसला एव सलानां	32	48
131	प्रस्थातवशमहूर	105	2
1 6	प्रगल्भः स्मृतिमा न	138	2

पुटमह्या.	श्लोकाः.	पञ्चतिमह्या.	श्लोकमह्या.
75	प्रच्छन्नोपगमैः ईश्वर	48	6
93	प्रजातमधेयसे	75	2
65	प्रजा न रञ्जयेद्यस्तु	40	6
181	प्रजातामेव मृत्युर्ध	157	12
65	प्रजारीदतस्तत्ताव	40	14
60	प्रजा यस्य विवर्धन्ते	38	3
176	प्रजासुमे सुखं	156	59
104	प्रज्ञया निर्मितं.	84	8
188	प्रज्ञया ज्ञानम्	163	11
104	प्रज्ञागुप्तसर्गिरस्य	84	5
267	प्रज्ञाप्रामादमारब्ध	195	1
133	प्रज्ञाभीषिद्वृद्धेषु	107	1
149	प्रणमः पुनरिति	124	15
217	प्रणमः स्वागतं	171	7
55	प्रतिगृह्यतामुपगते	35	49
270	प्रतिगृह्यन्दीप्य	201	28
38	प्रतीचनानं पुनः	30	6
18	प्रत्यक्षं प्रीतिजननं	14	7
194	प्रत्यक्षे गुणव. तनुयाः	163	31
185	प्रदाहर्तुमनाक्यं	160	8
174	प्रद्युष्यातामिवावाभ्यां	156	38
28	प्रद्युष्यतस्तत्ताव	29	8
140	प्रद्युष्यतस्तत्ताव	114	15
213	प्रधानं प्रधानं गृहं	168	39
96	प्रधानं माधनं वरं	17	5
163	प्रधानमोघहन्तुगो	149	4
180	प्रमवः नालु कोश	156	19
98	प्रमावोत्ताहनादिभ्यां	89	2
148	प्रमूर्तं धनमालोक्य	124	10
59	प्रमार्दं व मृत्युनरं	71	7
269	प्रपाति चपलो	200	24
190	प्रयोजनेषु ये मक्ता	163	30

पुटसङ्ख्या.	श्लोका .	पदसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
198	प्रयोजनेषु ये सक्ता	163	122
35	प्रलय भिन्नमयादा	31	13
152	प्रदिग्धग्निय चेत्तासि	125	3
29	प्रधर्मान् पुरप	29	14
119	प्रवासायासदु खेषु	98	2
188	प्रविरोद् भोजनावय	158	17
247	प्रविश्य तत्र मूलानि	165	1
178	प्रविश्य सर्वभूतानि	156	82
153	प्रवृत्तचक्रेणाश्रान्त	132	2
48	प्रशमन क्षमा चैव	82	45
160	प्रशस्तेन निमित्तेन	142	4
65	प्रसादो निष्कण्डो	40	13
230	प्रसिद्धहेतुभाधाना	17	6
257	प्रसीदेति मृया	195	13
26	प्रस्तावसरदा	29	2
174	प्रहरिष्यन् प्रिय	156	34
139	प्रहसन्ति विषादिन्यो	114	5
24	प्रहृष्टमानसा नित्य	26	3
79	प्राक्ष विनीत	54	12
100	प्राज्ञे नियोजिते	82	15
26	प्राक्षो हि जल्पता	28	8
10	प्राणाघाताग्निवृत्ति	7	19
44	प्राणाना च शिवाया	183	2
182	प्रातरत्याय नृपति	158	„
54	प्राप्तगान्येव प्राप्नोति	35	43
48	प्राप्ते कलौ राजनि	33	16
22	प्राप्नोति वै वीर्यं	23	6
199	प्राप्य बलानधिकारान्	163	135
101	प्राय पथपरान्मुखा	82	30
40	प्राय परापकाराय	32	12
„	प्राय प्रकाशता याति	„	10
47	प्रायस कृपणानां	33	11

पुटमङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकमङ्ख्या.
79	प्रायेण घनिनां दाता	54	13
59	प्रायेणाट्टतृग्यस्वात्	37	22
211	पारभ्यते न गत्तु	168	32
109	पार्थिवैतैर मित्राणि	88	19
213	प्राटृष्मेघस्य माहिन्यो	170	3
63	प्रिययादी च भूतानां	39	32
38	फलसगराणी ससोणभाद्	31	14
21	फलाभिहापोपहता	21	4
174	घरुपचिन्तयेद्व्यान्	156	10
168	यत्ताजलिपुटं दीनं	152	2
220	यन्धयणेहृत्परिभो	172	5
116	यभूपेद् यलमेवेह	95	3
83	यलनापि कोपजन्मनः	59	13
119	यत्ताभिपूर्णाः स्थिरस्तव	97	7
174	यलिनं न्वाधयेत्	156	35
58	यलिनां बुधैरानां	37	9
153	यलिना विगृहीतः सन्	132	1
174	यलिनास ह योद्धव्यं	156	31
162	यलिनोर्द्विपतीर्मध्ये	147	1
174	यलीयसि प्रणमतां	156	30
179	यलोपपन्नोऽपि	"	94
253	यद्दृष्टं व महिभजल	191	6
254	यद्दृष्टमितिमिरिगिबहे	192	11
120	यद्दृष्टः यद्गोऽपीह	99	7
50	यद्दृष्टः यद्गोऽप्यन्ते	34	14
196	यद्दृष्टो यत्र नेतारः	163	108
101	यद्दिः सर्वाः फलप्रवण	82	29
208	यद्दुधणरिद्रि	167	31
50	यद्दुधश्चाग्निमल्लुक्कान्त	34	16
192	यद्दुनामप्यमित्राणां	163	63
193	यद्दुनामप्यसाराणां	"	72
76	यद्दुनि धर्मशास्त्राणि	50	1

पुटमट्ट्या.	श्लोका	पद्धतिसट्ट्या	श्लोकसट्ट्या.
257	यद्देतन् कामयानस्य	195	5
"	याणस्यैकस्य	"	11
55	वाली यथा विनिहत	35	53
216	वालेन्दुयन्त्राणि	184	5
200	वालेषु जर्णान्तर	163	149
62	वालेषुपि नावमन्तव्यो	39	19
"	वालेषुपि नावमन्तव्यो	"	23
154	वाले वृद्धो दीर्घरोमी	131	1
161	वाद्यान् कुर्वान्मृष	145	10
59	वाज पिता क्षेत्रमिद	37	3
63	वुद्धिमन्त य मूढ य	36	24
62	वुद्धिसाल मरु यज्ञे	39	21
1	वोद्धारो मत्सरमस्ता	1	11
90	मद्यधारी गृहस्थ	73	3
51	मद्यज मत्सरमाष	35	1
221	मद्यजगृहण चोरे	173	10
6	मद्यजे मा मति कुपात्	3	7
7	मद्यजगृहणि वादसे	5	12
"	मद्यजगृहण यस्य	"	8
47	मद्यजगृहणि वा	33	2
131	मद्यजगृहण गणका	163	50
7	मद्यजगृहणा गरा	"	9
201	मद्यजगृहण धन	165	11
6	मद्यजगृहण जायमानो	"	1
237	मद्यजगृहण मद्यज	181	10
181	मद्यजगृहण विद्वेत्	160	11½
152	मद्यजगृहण मेद्वेत्	129	2
117	मद्यजगृहण दुर्गाणि	96	6
21	मद्यजगृहण मद्यज	26	7
"	मद्यजगृहण मद्यज	"	1
96	मद्यजगृहण मद्यज	77	"

पुटवह्यया.	श्लोकाः.	पदवितह्यया	श्लोकमह्यया
36	भवन्ति नम्रास्तरवः	31	38
52	भाव्यवन्तं प्रसूयध्वं	35	9
91	भावांषां जनिर्तं	74	■
261	भिक्षास्तन नदपि	196	21
162	भिन्नाद्यैव तद्वह्नि	146	2
126	भीतिवद् संनिधानस्यं	101	4
102	भीरवोऽनगतिश्चाद्यजाः	83	2
174	भीरुः पलायमानोऽपि	156	32
238	भुक्ता निपिस्ततः स्वोत्थं	181	1
68	भुजन्ति कृष्णदत्तगा	40	26
114	भृगुर्देवर्षिर्देवराट्	92	42
263	भूतभीषितसर्वस्य	197	11
137	भूताश्चाथ विपद्यन्ते	159	1
87	भूतिर्लोभाभिर्भूतस्य	68	7
64	भूतभृङ्गणं नास्ति	10	3
19	भूमि यः प्रतिगृह्णाति	16	1
156	भूमिर्मित्रं हिरण्यं च	187	3
114	भूमौ तु जायते सर्वं	92	9
149	भूतस्य नृपतेस्ततः	124	21
152	भेदं कुर्वति यन्नेन	129	1
64	भोगिनः कम्बुकामकाः	10	5
66	भोगोत्कर्षातिभोगेन	"	20
228	भ्रमस्तो देहि देहीति	176	6
86	भ्रमस्तं शिष्टमभ्यर्षात्	67	8
199	भ्रातरि विपरीतमतिः	163	134
227	भ्रान्तं देशमनेकदुर्गं	175	31
46	मह्यममन्त्रघणक्षय	32	77
239	मल्लिका प्रणतिः च उन्नि	181	38
32	मग्ने जहान् निवसन्त	29	41
216	मग्निः शान्तेर्हृदः	170	12

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
58	मणिः सूत्र इव प्रोतः	35	33
100	मतिबलशालिनि	82	23
107	मतिभेदेतमस्तिरोहिते	85	20
167	मत्तः प्रत्यवरः कश्चित्	138	8
152	मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते	159	6
81	मध्नामि कौरवशतं	58	5
211	मदसिक्तमुद्यैः	168	25
65	मदोद्विक्तः क्रियामूढः	40	11
267	मन्त्रकान् धृष्टसामान्यान्	199	"
199	मन्त्राभ्युपनिषन् कलहं	163	145
33	मधु स्वादु भृश	30	1
107	मध्यान्दिनेऽर्धरात्रे	86	1
79	मनः प्रह्लादयन्तीभिः	54	14
86	मनः सङ्कल्पवीर्येण	68	1
52	मनसा यदपि स्मृतं	35	14
124	मनुष्यापशदा	100	3
260	मनुष्या द्वाव्यतां	196	17
49	मनोनुकूलाः प्रमदा	34	11
225	मनोत्तरधराकूटं	175	9
175	मन्त्रभैषज्यसमुक्ता	156	51
105	मन्त्रयेतेह मन्त्रज्ञो	85	1
102	मन्त्रिण स्वार्थेनात्यर्था	83	"
95	मन्त्रिभिर्मन्त्रजुश्लैः	82	8
16	मन्दं पेच्यन्ति सुगन्ति	32	71
248	मन्दमारुतनिधामं	186	3
13	मन्यते पापकं कृत्वा	9	10
223	मया निवार्यमाणोऽपि	174	11
249	मयूरा मौनमातस्थुः	187	1
194	मय्येव जीर्णतैः	163	86
264	मरण प्रकृतिः	197	32
124	मरणभयं न मम	99	11
237	मरणान्तानि पराणि	181	13

पुस्तकस्थाना.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकपङ्क्त्या.
222	मरणात्तापरं	174	2
218	मरौ नास्त्येव	171	15
4	मर्त्येयन्त्रेषु	2	17
86	मर्मैष्यस्यानि	66	7
59	मस्तकस्थापिनं	37	14
१४	महद् सम्भूता ण	31	50
49	महच्च फलवैषम्यं	34	13
163	महता धातिना यस्तु	146	3
112	महति विनष्टा प्रीतिः	89	9
264	महतो जनसाधेय	197	24
209	महत्त्रिषद्वैरस्य	168	2
189	महानहमिति	163	23
230	महानुभावसम्पर्कः	177	7
88	महापापानि कर्माणि	61	2
258	महिषासहस्रमरिष्ट	195	18
132	महानसो मानधना	105	"
269	महासाधुपूय	200	19
206	मा हि पाथे व्यपाश्रित्य	199	9
271	मातर्मन्त्रिणि तात	201	3
190	मा तात युदान्	163	31
"	मा तात! सम्पदा	"	33
61	माता पिता गुरु	39	14
263	मातापितृसहस्राणि	197	12
59	माता पुत्र पिता	47	17
237	माता यदि विप	181	16
58	मानुष्यो यस्य शोचिन्दः	37	13
190	मा त्वं तात बले	163	32
125	मासिज्जसुभञ्जस्त	100	13
201	माधुर्यं प्रमदाजनेषु	163	162
146	मानकृतदमात्मानां	123	32
265	मानसेनैव दुःखेन	198	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
७४	मणि स्रज इव प्रीत	३६	३३
१००	मतिबलशाग्नि	८२	२८
१०७	मतिश्रेयैतमस्तिरोहिते	८५	२०
१७	मत्त प्रत्यवर कश्चिन्	१३८	८
१०२	मत्स्यो मत्स्यमुपादत्ते	१२९	६
८१	मध्नामि कौरवक्षत	५८	५
२११	मदसिक्तमुद्यै	१६८	९५
६०	मदोद्विक्त क्रियामूढ	१०	११
२६७	मङ्गलान् शूद्रसामान्यान्	१९९	
१९९	मद्यान्नपान कलह	१६३	१४५
३८	मधु स्यादु भृश	३०	१
१०७	मध्यन्दिनऽर्धरात्र	८६	१
७९	मरु प्रह्लादघन्तीभि	५४	१४
८६	मन सङ्कल्पवीथेण	६८	१
५२	मनसा यदपि स्पृष्ट	३५	१४
१२४	मनुष्यापक्षदा	१००	३
२६०	मनुष्या शाक्यता	१९६	१७
४९	मनोऽनुकूला प्रमदा	८४	११
२२५	मनारथरथारूढ	१७५	९
१७५	मन्त्रभैषज्यसयुक्ता	१०६	६१
१०५	मन्त्रयेतेह भ-त्रशो	८५	१
१०२	मन्त्रिण स्वाधतात्पर्या	८३	
९६	मन्त्रिभिर्मन्त्रकुशले	८२	८
४६	मन्द पेच्छन्ति सुणन्ति	३२	७१
२४८	मन्दमारुतनि श्वास	१८६	३
१३	मन्यते पापक कृत्वा	९	१०
२२३	मया निवार्यमाणाऽपि	१७४	११
२४९	मयूरा मौनमातस्थु	१८७	४
१९४	मध्यम जीणतां	१६३	८६
२६४	मरण प्रकृति	१९७	३२
१७४	मरणमथ न भव	९९	४१
४३७	मरणान्तानि वैराणि	१८१	१३

पुटपङ्क्त्या.	श्लोकाः.	पदनिम्नया.	श्लोकपङ्क्त्या.
222	मरणाच्चापरं	174	2
218	मरी नाक्येव	171	15
4	मर्त्यधम्येषु	2	17
86	मर्मस्येवस्थानि	66	7
59	मस्तकस्थापिनं	37	14
६८	महद् समूहा ज	31	50
49	महद्य फलवैपश्यं	34	13
163	महता बलिना वस्तु	146	8
112	महति विनष्टा मतिः	89	9
264	महतो जनमार्गस्य	197	21
209	महद्भिषद्भारस्य	168	2
189	महानहमिति	163	23
230	महानुभावसम्पर्कः	177	7
83	महापापानि कर्माणि	61	8
258	महिषासहस्रभरिण	195	18
132	महाजम्भो मानधनाः	103	6
269	मां पातक्युष	200	19
266	मां हि पार्थ ध्येपाभित्य	199	9
271	मानभेदिनि तात	201	3
190	मा तात शृणु	163	31
'	मा तात! मग्गदां	"	38
61	माता पिता शुभ	39	14
203	मातापितृमहत्तानि	197	12
59	माता पुत्रः पिता	17	17
237	माता यदि विषं	181	16
58	मातुलो यस्य गोविन्दः	37	13
190	मा त्वं तात बले	163	32
125	मासिज्जमुमन्नस्य	100	13
201	माधुर्यं प्रमदाग्नेषु	163	162
146	मानहृत्कदमात्यानां	123	32
265	मानसेनैव दुःखेन	198	1

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
145	मानावमानाबुत्सृज्य	123	17
93	माने तपसि शायै	73	0
१२७	माने नेष्टति	175	30
229	मानोऽभिज्ञतो	176	15
141	मायाप्रपञ्चसञ्चय	115	9
226	मायाविनियम	175	23
46	मा यच्छह विस्सम्भ	32	78
26	मित ददाति हि	27	2
221	मित्रदुहं कृतम्न	173	3
"	मित्रदुह कृतम्नस्य	"	4
112	मित्रमपि याति	89	8
108	मित्रस्वजन	88	7
184	मित्रामास्य पुर	160	2
108	मित्रे निवेदिते	86	10
145	मिथः कथनमन्येन	123	21
15	मिथ्यावचनदग्धस्य	11	1
120	मुक्ततत्तणेन सह	100	16
66	मुक्त्यान्माध्यान्	40	22
149	मुग्धो मीनी मधुरवचन	124	19
244	मुठ्य कोपमनिमित्त	182	0
129	मुनिरस्मि निरागम	103	4
111	मुहराभो विभ वहदेह	83	34
20	मूढग्राहेणात्मना	20	7
257	मूढः सयोगमिच्छन्ति	195	8
191	मूर्खेशिष्योपदेशेन	163	46
30	मूर्खा न द्रष्टव्या	29	24
103	मूर्खे निषेजिते	83	11
216	मूर्खो हि न ददाति	170	0
143	मूर्खोऽधिकृतो	121	1
260	मूर्खेन्द्र विपविपात्रेषु	196	13
137	मूर्खेन प्रथम	110	"
191	मूपिका गृहजातापि	163	51

पुनरुद्धारः	श्लोकाः	पट्टिमहदा	छन्दमहदा
७५	मृगवृत्तेषु मृगया	४३	५
२२१	मृगयं च मृगादिभ्यं	१७३	११
७५	मृगयायां दिवाभ्युदय	१८	१
१२	मृगं मृगिहस्तुमृग	८	१५
१५३	मृगः शोभिं च	१५९	६
२१५	मृगो दृष्टः पुनः	१७१	१३
२७४	मृगो दृष्टः पुनः	१८१	३१
१९१	मृगिहानी मृगैः	१६३	१२
१९७	मृगुदयार्हते मैत्री	"	११२
११०	मृगुदयार्हते मैत्री	८८	२३
५६	मृगुदयार्हते मैत्री	३१	३१
१६	मृगुदयार्हते मैत्री	१२	५
२०	मृगये भावने	२०	३
२४८	मृगयन्नात्रिकवरा	१५६	१
७६	मृगयन्नात्रिकवरा	१९	७
१५०	मृगः शिप्योऽभिदू	१२६	२
२०७	मृगः शिप्योऽभिदू	१६७	२१
११६	मृगं च मृगं	९५	१
१२६	मृगं च मानमाप्ये	१०२	३
२१५	मृगं च मानमाप्ये	१७०	५
१९१	मृगं च मानमाप्ये	१६३	७८
१९०	मृगं च मानमाप्ये	"	३४
५२	मृगं च मानमाप्ये	३५	१९
१२०	मृगं च मानमाप्ये	१०१	१
१९	मृगं च मानमाप्ये	३१	७
"	मृगं च मानमाप्ये	"	९
६७	मृगः शिप्योऽभिदू	४०	२७
१३६	मृगः पुनः पुनः	११९	५
२३३	मृगः समुत्थितं श्रीं धनपय	१७९	४
"	मृगः समुत्थितं श्रीं धनपय	१७९	३
८२	"	३९	६
६९	मृगः स्वादराजको	४१	६

पुस्तक-क्रमांका	श्लोका	पद्यतिर-ङ्ग-संख्या	श्लोकसंख्या
८१	यच्चैव परानतेषु	६०	१
२१६	यच्च रूप पर दिव्य	१९९	१०
१२४	यज्ञस्य संहृत	१००	८
१८९	यच्छक्ता जप्युपक्षन्त	१६३	१९
९८	यच्छुभ न तिरागाय	२९	७
१६३	यत्तु परगु यथा	१४१	९
१८०	यत्ता निमित्त	१५६	२२
१७७	यतो हि निम्न	,	७५
१०७	यत्तुमा न भजन्	१६३	११५
८२	यत्ताधनो यजने	९	१२
७१	यत्तद्विजितम पुत्र	१०	७
११०	यत्पुर दुर्गसम्पन्न	९०	"
२०४	यत्प्रयिष्या ब्राह्मिण	२००	"
१७५	यत्प्रसन्न हरेन्	१८	५०
९०	यत्प्रदयामो रीहिताक्षो	१३	१०
२७	यत्प्रसूक्त दुरक्त	२८	७
१०६	यत्प्रसी यत्प्र वित्तव	१६३	१०१
५५	यत्प्रानेक कथितपि	८५	५०
१३५	यथा कञ्चुक्कामुञ्चन्	१०९	५
२६८	यथा वाष्ट व फाष्ट	१९७	१७
५	यथा वाष्टमयो हाती	४	,
११२	यथा मनेन पुष्पेभ्य	९०	२
४०	यथा गत परिश्रान्त	३२	१८
१७३	यथा च योगादपि	१५६	१६
१२१	यथा चराणामचरा	९९	११
१९	यथा छायातर्ज	३१	४
६	यथा जानक्या	४	५
९५	यथा जेष्ठानुवृत्त्या	७६	१०
१३	यथा दारमया	३५	३२
८१	यथा दृष्टि दारीरस्य	९	१३
८७	यथा स्मृत्यमुद्यो	६८	,
११८	यथा भावति	१०६	८१

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पङ्क्तिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
122	यदि खाण्डवमेभ्यति	99	24
75	यदि घातयते कश्चिन्	49	1
61	यदि न स्वान्तरपति	39	6
233	यदि न स्युर्मनुष्येषु	179	2
232	यदि सन्तं सेवते	178	9
210	यदि सान्त गुणा	168	15
52	यदि स्यात् पुरुष	35	21
9	यदि पृथसि वधावर्तु	7	2
165	यद्यच्छवा चापयन्म	149	28
98	यदेवो धाङ्गणो	81	2
160	यदेव राजये	156	100
197	यद् ग्रन्थ ग्रसितु	163	92
9	यद् न क्षणारुष्टमा	3	21
244	यद्यन्नापु न चित्रे	183	4
39	यद्यदिष्टम	32	"
10	यन्मन्त्रे भवति नृथा	11	5
136	यम नृते भिपक्	110	1
187	यमङ्ग कुरते धर्म	160	11
204	यमेवाभ्युपयाति	166	3
14	यमी भिषस्वतो	10	6
108	यथोद्भिरोन या	89	11
201	यथास्वरे कर्मणि	163	157
136	यस्तु वैवर्णास्य	110	2
75	यस्तु निद्रासहस्र	34	0
120	यस्तु भीत परावृत्त	100	11
"	यस्तु योध परावृत्त	"	10
29	यस्तु वेदे च वाक्ये	29	0
75	यस्मात्तु वसव	18	3
66	यस्मात्तु प्रवन्ति	10	25
15	यस्मादन्नान् भजा	11	6
31	यस्मिन् जीवति जीवति	102	11
126	यस्मिन् जायते जीवन्ति	177	3

पुटपट्ट्या	श्लोकाः	पद्धतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
259	यानि ऋतुमशस्यानि	196	4
65	यान्ति व्याघ्रप्रवृत्तस्य	40	9
218	यान्ति स्वदेशेषु	171	14
162	यापयेद्यत्नमास्थाय	148	1
253	यामिनीविषतस्तन्व	191	2
268	याघत कुरुते जन्तु	200	6
170	याघर्षीर्निर्मेनुष्यभ्य	154	2
266	यावद्दस्थि मनुष्यस्य	199	5
47	यानद्यानदभूत्	13	3
76	या वै शत्रुवधे	49	5
266	यस्तु लोके महानद्य	199	3
204	या हि प्राजपरिस्ताम	166	2
4	यूधायितमवतु	3	1
269	यूष वप वप यूषं	200	17
180	ये वर्षकेभ्यांऽर्धमव	104	8
188	ये तु क्षिप्रा सुनिवता	163	16
9	येन सद्ग्रां समारूढ	7	5
5	येन ध्वस्तमणोनेन	3	6
143	येन यान्यवमन्विच्छेत्	163	70
63	येन येन विद्युन्पते	39	35
22	ये नार्ति तरा नरिभ्या	24	3
191	येनास्य अपरं	164	83
168	येनेय क्षणन	151	10
80	ये पित्रन्ति मह माहं	51	2
30	य मुग्धे ये च मुग्धरा	32	1
23	यथा नाग्रमुजो	25	5
41	यथा प्राणिन्य	32	17
259	येतु येषु प्रदेशेषु	196	5
138	योगजा राजपुत्री	113	1
97	योग्यानां सहस्रं	78	1
72	योगिः पञ्चवर्गेण	41	3

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
101	रथस्येक चक्र भुजग	82	28
260	रथ्य हर्म्यतल न कि	10	36½
114	रथ्या सकुञ्जरवना	92	2
8	रविमायसत्त सप्ता त्रिषाँ	2	12
210	रवेरेषोदय श्लाघ्य	164	12
198	रसवीर्यविपाकाद्या	160	128
153	रहरवारघायिनी चैव	158	16
59	रागमानमदान्धस्य	52	6
156	रागापरागौ जामीपाद्	135	,
36	रानिणि निलिने लक्ष्मीम्	1	20
259	रागो नाम मन शायम्	196	1
52	रागो योगस्तथा दाक्षयम्	30	18
260	रागो लिङ्गमयोद्यत्य	196	16
221	राजशितवपिणा तेषाम्	1	7
203	राजत सखिलाद्यने	100	2
287	राजपुत्र ' चिर जीव	151	14
93	राजपुत्रपरित्याग	75	6
"	राजपुत्रा मदोन्मत्ताः	"	1
"	राजपुत्रैर्मदोन्मत्तै	"	8
155	राजाभर्षतदण्ड एव	161	4
61	राजकुले महाभाग	01	10
102	राजराज पञ्चरूपानि	160	17
	राजमाशरराक्षता	,	50
69	राजा चत्र भयलान	11	1
188	राजाय चैव सपे च	100	7
60	राजाय प्रथम रि-देव	9	1
61	राजा प्रम न पुत्रयम्	"	18
"	राजा प्रजापति प्रथमम्	"	57
191	राजाभिः क शत्रुम्	160	11
61	राजा माता एषा चैव	11	7
51	राजा राजगृहम्	72	3
180	राजा रक्षाय दृष्ट्य हि	111	6

पुटसंख्या.	श्लोकाः.	पदसंख्या.	श्लोकसंख्या.
135	राजा राजगृहासत्ते	109	1
240	राजास्यस्तस्कर	181	52
63	राजास्य जगती हेतुः	39	26
88	राज्ञः प्रमाददोषेण	71	4
71	राज्ञा मद्रिपो नेयः	43	13
69	राज्ञा शुन्या कुमरैश्च	41	7
165	राज्ञे तु दयाद	149	30
187	राज्ञो न याचिषुः	162	6
185	राज्ञो यदा जनपदे	160	7
183	राज्यं श्रीक्षेत्र	159	5
184	राज्यं हि सुमहत्प्रभम्	160	3
130	राज्योपघातं कुर्वन्ति	104	4
185	राज्योपघातं कुर्वीरम्	161	1
159	राज्यानुद्धतो	141	14
55	रात्रिर्गमिष्यति	35	52
119	रात्रिश्चन्द्रविद्यतिसेव	97	0
263	राज्यां राज्यां व्यतितायाम्	197	22
157	राज्ये नाम स एव	135	10
159	राष्ट्रं च पीडयेच्छत्रोः	141	8
165	राष्ट्रं च हरितमं छत्रम्	149	29
181	रक्षाः कर्मणि पटवः	104	16
240	रिपुभावमपास्य यः	181	53
254	रुदनिर्गमनमादित्यबाध	192	4
223	रोगी चिरप्रवासी	174	13
178	रुदमीपरिपूर्णाश्चम्	156	87
208	रुदमीर्नाम परं पुंसाञ्च	167	27
87	रुदमीकृतं प्रसज्याति	69	1
132	रुघ्नपि	106	3
128	रुज्जे ! रुज्जे !	103	21
268	रुज्जाश्चकताम्	200	12
43	रुज्जोदयः	32	49

पुटसङ्ख्या ।	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकमङ्ख्या.
31	लभेत सिकतासु	29	35
110	लभ्यमेकसुकृतेन	88	80
264	लभ्यमाने यदादित्ये	197	28
245	लावण्यद्रविणस्य	183	6
233	लिम्पतीव	191	1
147	लुब्धे भूभुजि	123	42
229	लुतांतम्बुवितानबद्ध	176	19
141	लेखकजाति	115	12
140	लेखन्या तणक. पत्रे	"	2
151	लोकप्रसिद्धमेवैतत्	127	6
111	लोकपात्रा भयम्	89	5
186	लोकरञ्जन	162	1
89	लोकवृत्ताग्राजवृत्तम्	71	6
70	लोकाधाराः	43	2
212	लोकोत्तरं चरितम्	168	34
16	लोभः पितातिवृद्धो	12	4
22	लोष्टमर्दी	24	2
28	लोहिताभस्य च मणे.	29	4
206	वक्तर्यं सहजादिन्दो	167	■
123	वक्ष्यन्ता अद्भुति	99	31
139	वत्सः प्रसन्नवने	113	8
181	वसौपम्येन	167	5
46	वदरमद्	32	75
265	वधूः स्वधूयाने	197	35
24	वधूना परिणीतानां	36	5
166	वधूपुत्राविरक्तस्तु	150	9
159	वधेन च मनुष्याणां	141	11
133	वध्वन्तो नदि	103	4
156	वध्वमानोऽपि	138	4
248	वतानि दहतो वहे	176	8
261	वनेऽपि दीपा	196	20
172	वने प्रध्वलिषो	156	9

सूटसङ्ख्या.	श्लोकाः	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
149	वयमचतुराः	124	17
194	वयमः कर्मणो	163	82
14	वरं वृषातादृशी	10	3
34	वरं तस्करसम्बन्धः	31	9
237	वरं भ्राम्तावैत	180	10
228	वरं हि नरके	176	8
127	वरमधीकृता	102	11
"	वरमुद्यतलांगूलात्	102	12
89	वर्जनीयो मतिमता	32	2
150	वर्जितमाधुद्विजवर	23	1
225	वर्तते येन	175	18
186	वर्तितस्य	162	3
123	वधतामसधिवामा	99	27
200	वह्याः सुताः वृत्तिकरी	163	146
205	वह्येन्द्रियं	166	5
117	वर्योवहवतां	95	"
129	वसणमिमणवरगरुभा	102	25
179	वसुनि वाम्छन्	156	10
111	वसेद् सह	89	1
175	वहेदन्निग्रम्	156	42
183	वाक्यं तु यो नाद्रियते	106	7
147	वाक्संयमी नृपतेः	123	34
85	वाक्सायका वदनाद्	66	6
2	वागर्षादिव	2	2
21	वाह्येन कर्मभि	22	3
176	वाचा भृशं	156	52
27	वाजीवण	28	9
208	वातरीगांभभूतेव	167	29
16	वाताद्वततया	12	7
185	वापीष्विव खवन्नीपु	161	5

पुटसङ्ख्या	श्लोका	पदसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
160	वामतरविषाणाया	142	6
182	यत्र पुरस्तान्	158	4
117	यारणा यत्र सत्राहं	96	1
269	वाश्यै- सञ्जका	200	25
481	वासपरिगण्डिणम्	177	14
1 3	वाहनानि च	158	15
257	वाहि वात ।	195	6
151	वाङ्मात्रमय	127	5
214	विजयति	168	51
243	विक्रयिष्यन्	181	78
113	विक्रयने	91	8
92	विक्रयमात्रे क्रीतम्	74	18
121	विह्वो वीर्यहीनो य	99	11
199	विगतज्वरमिव	164	189
57	विषटपति राजसम्	36	2
37	विष्णोर्गुणमहत्त्वे	31	40
169	वित्त परिभवात्स्वादम्	153	4
203	वित्तन हीन	164	11
51	विदूषा वामनि गृहे	37	15
46	विह्विषा गुण	32	74
20	विषादानापरम्	18	2
238	विद्या प्रवसता मित्रम्	181	30
34	विद्यामया धनमद	31	11
120	विद्याविक्रमजम्	99	6
235	विद्या श्रुत तपो	180	7
223	विद्वत्ता समरे	174	9
26	विद्वत्त्व च नृपत्व च	28	1
230	विद्वद्भिरभि	177	5
27	विद्वान् विज्ञानाति	28	8
219	वि येन विना	181	35
177	विनयापमहात्	156	69

पुस्तकख्या	श्लोकाः-	पदतिमख्या	श्लोकमख्या.
168	विनष्ट पर्यगतस्य	152	4
218	विनाप्यर्थः	171	20
177	विनीतमंतरम्	156	70
92	विनीताः शुनसम्पदाः	74	16
57	विपत्तिः फलसंज्ञा	37	2
49	विपत्तां मे	34	10
211	विपद् भवेत्	168	30
145	विषादिदृष्ट्याचित्तज्ञौ	123	29
175	विषादद्वारगो	156	41
207	विपुलद्वयैः	167	22
69	विप्रोपितकुमारम्	11	6
179	विभज्य शरी	156	91
168	विभीषणो वा	152	5
250	विमलमिन्दुहारणौ	187	16
39	विमलेन	31	53
147	विमानना	123	41
164	विमृश्य राजविद्वानि	149	12
154	विमलप्रतिः	134	2
85	विमलास्तारतो श्लोके	31	19
245	विमदे विम	183	9
203	विमृषा वा मुरुषा वा	164	9
141	विमलनदशेखरीभिः	115	6
3	विमलस्वते	2	11
42	विमृष्यती पुरस्मिद्वयम्	32	39
185	विमृष्य हि यथा	160	10
218	विमाला प्रादमन्या	171	21
2	विमृक्ष्यमानवेहाय	2	1
186	विमस्ता हि	161	7
230	विमर्शं न करोति	176	22
134	विमर्शयेत् पतन्	108	2
182	विमर्शयद्देः	158	8

पुटसङ्ख्या.	श्लोका .	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या
83	विषधरतोऽप्यति	60	3
29	विषमां हि गतिम्	29	12
100	विषमोऽपि	82	25
20	विषयाननुते यस्तु	20	4
259	विषस्य विषयानां च	196	3
107	विषादप्यमृतं माक्षम्	163	118
72	विस्रभान वसे	48	20
117	विस्रमन्मि वि	95	8
101	विहङ्गन्तम्	82	31
183	विहृत्य च यथा	158	14
186	वीरक्रीडा	150	12
144	वृत्तरथं वृत्तलम्पन्ताः	123	1
267	वृथा ज्ञप्त वृथा	199	13
41	वृथा ज्वलित	32	22
67	वृद्धापवादी	40	36
50	वृद्धिं हानिं शुखम्	34	17
12	वृथा हि भयवान्	2	15
98	वेदयेदज्ञानावस्यो	81	4
120	वेदमग्नाः भुवणभले	142	27
220	वेदविभोवि	171	31
83	वेदानामिव	30	8
136	वेदानाथ !	110	7
65	वेदार्थोक्तमपराधव्याः	40	7
54	वेदाध्याप्यादुराः	35	37
155	वेदं पश्यसन्निधानम्	136	9
154	वेदमादौ समासश्च	135	1
110	व्यमनानलमन्तापे	88	26
67	व्यमनैरेवाग्राताः	40	31
221	व्याधीनामाकरः	175	3
135	व्याधेनस्त्वपरिज्ञानम्	109	6
67	व्याध्याः सुधेन	40	29
179	यत्रान्ति से गृहविषः	156	23

पुंल्लङ्ग्या	श्लोकः.	पदल्लङ्ग्या	श्लोकल्लङ्ग्या.
192	शकटा शक्तिनी	163	62
166	शक्तिप्रय	150	1
67	शक्तिर्येषातिषु	40	35
129	शक्तिवैकल्य	103	3
180	शक्या च दानं	163	18
104	शक्याशक्यपरिच्छेदं	84	4
79	शक्यो वन्यकरी	54	18
163	शक्तमरुमै	149	6
78	शक्तहृदानी	54	3
16	शक्तेषु जायते	13	"
154	शत्रुणा न तु	131	6
124	शत्रुनिष्ठापहमितो	100	4
133	शत्रुसाधारणे	108	3
111	शत्रुसेविनि	89	2
191	शत्रोरपि गुणा.	163	45
249	शानकैश्चानकैः	187	7
85	शपता यत्कृतं	66	2
155	शपयेनाप्यरीन्	135	"
70	शब्दः स्पर्शश्च	43	5
8	शानप्रधानेषु	5	22½
167	शयनेषु	151	11
50	शशानं च	34	15
270	शय्या शिखरकं	200	50
217	शरण किं	171	2
159	शरच्छात्रे	141	5
269	शरन्मृग श्वेत्	200	22
114	शरीरकर्मनात्	92	8
241	शशी दिवस	181	53
105	शस्त्रैर्हता न	84	12
249	शास्त्राग्रे	187	3
30	शास्त्रेण मित्रं	23	20

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
120	शातयत्येव	99	4
166	शाश्वतार्णा	150	2
13	शारीरैः कर्म	9	12
237	शास्त्रकाव्य	181	15
136	शास्त्राण्यधीत्य	110	9
73	शास्त्राय गुरु	45	3
200	शास्त्रेषु निष्ठा	163	156
228	शिक्षपन्ति न	176	10
201	शिरः क्षुप्यं	163	150
146	शिरोरह	123	28
235	शीलं व्रधानं	180	5
8	शुद्धसौमित्र	6	2
70	शुचि. काष्ठाङ्कुर	43	6
180	शुचि भूषयति	156	97
253	शुद्धमायिलं	191	4
48	शुनां च विमुनानां	32	43
25	शुभ्रस्व गुरुन्	96	11
104	शुभ्रया श्रवण	84	9
59	शुष्काणि दिन	37	21
235	शुष्कोऽपि पद्मन	180	8
262	शुष्यते सागर	197	3
114	शुद्धकारवणिक्	92	3
229	शुभ्यमपुत्रस्य	176	14
110	शुभ्यमाकीर्णता	88	24
163	शूरं महाबलं	149	8
208	शूर वधस्य	167	26
166	शूरश्च हत	150	8
167	शूराय न	151	0
53	शूराय बलवन्तः	35	30
215	शृणु पाने ! स्वयि	170	6
193	श्रीपद्मया	163	71
239	शैले शैले न	181	34

पुस्तकम्,	श्लोकाः	पदसंख्या	श्लोकसंख्या.
113	शोकं शोधं अयं	90	7
266	शोकस्थान	198	"
108	शोकाराति	88	0
265	शोको नाशयते	198	5
207	शीर्षमदः	167	18
20	शङ्का परया	20	5
260	शब्दना विमलम्भारः	190	18
237	शत्रुानुसारिणी	181	20
118	शालां पुकेषु	97	4
104	श्रियः प्रसूते	84	10
62	श्री. श्लाघ्या तस्य	39	24
204	श्रीमंहारम्	166	1
207	श्रीविदुष्वल	167	20
16	श्रुतदग्गः	12	3
81	श्रुतमनुमतं	58	6
79	श्रुतस्य रक्षा	54	15
266	श्रुताभिलषिता	199	6
44	श्रुतिस्मृतिभ्यां	32	60
5	श्रुतिस्मृती हि	4	4
40	श्रुतेनापि हृदि	32	14
9	श्रुतानां धर्म	7	1
168	श्रुयते हि कपोतेन	152	7
13	श्रुयतेन बहुविमानि	9	8
17	श्रेष्ठिभ्यस्त्य चन्द्रस्त्य	13	12
57	श्वः कार्यमप	37	1
140	श्वपुच्छकुटिल	111	13
10	श्वस्यवा मुख	7	14
36	श्व यदि दत्तानि	31	24
255	संगोहिभस्मक	193	8
11	संगं मुखद विमप	7	21
196	सर्पतिउभोऽपानि	163	97

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
175	संभाव्य बुद्धि	156	47
88	संयुक्तोऽपि	71	5
184	संयोगं हेतुना	108	14
263	संयोगाच्च	197	20
19	संरक्षणार्थं	15	1
85	संरोहति	66	4
131	संशालिताच्च	104	14
171	संवर्धयेत्	156	3
183	संविशेच्च यथा	158	18
232	संशयस्थान	178	6
159	संशोध्य त्रिविधं	141	9
78	संसारतन्त्र	53	2
140	संसारादपि	114	11
220	सस्मरेत्	172	4
164	संहतं तु गजानीकैः	149	10
125	समलज्जगपेच्छगिज्जो	100	15
37	समलुज्जोद्भवमुदे	31	38
53	स पृथक् गतवान्	35	23
215	स एवैकधुरः	170	4
101	स किंलपा साधु	82	27
210	सकुण्डलं सकवचं	168	17
106	स कृतनां पृथिवी	85	12
195	सकृदंशो निपतति	163	88
142	सकृदुक्तं	116	2
169	सकृदेव प्रसथाप	152	8
155	सकृद् दिष्टं तु	135	3
178	सत्सीनिय	156	88
9	सत्तः सर्वात्मना	7	6
257	सत्तविरह	195	10
77	सद्गामान्	52	3
94	सद्गतवान्	76	8
209	स जातो येन	168	10

पुस्तकख्या	श्लोकाः,	पदावलिख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
३३	सञ्जयविद्या	२९	३९
९९	सज्यमानं	८२	७
२१८	सञ्चितं ऋतुषु	१७१	१८
६८	सञ्चिन्वानकं	३७	४
२४९	सञ्जहार	१८७	१
२५३	सञ्जयचमुञ्जसन्तं	१९०	६
२१३	सणम्मि	१६८	४४
१०६	सततं गुप्त	८५	९
७४	सतामपि कुले	४७	३
२०	सत्कारमान	२०	६
९६	सत्कृतं स्वजनेन	७७	१०
२४१	सत्कृताश्च	१७३	१
१५४	सत्त्वयन्तः	१३३	२
२००	सत्त्वं च धर्मश्च	१६३	१५३
६	सत्त्वं दानं दया	५	४
९	सत्त्वं धूयात्	७	३
२०४	सत्त्वं मनोरमाः	१९७	३०
१४	सत्त्वस्य वचनं	१०	३
१५३	सत्त्वार्थी धार्मिकानाथी	१३३	१
१९६	सत्त्वेन रक्ष्यते	१६३	९४
०३	सत्त्वेन छेदकात्	३९	२८
८४	सत्सु कार्यवशां	३१	७
१०	सदक्षिणां कायन	१७	१
१०	सदनमुपगतः	१२	६
२२३	सदशात्पुर्णं	१७४	४
१०३	स दोषः सपिबस्य	८३	१४
३१	सन्निरेष सह	३१	१
३५	सन्त एव सतां	३१	१६
१४३	सन्ततकुटित	१२१	४
२५५	सन्तापं विजगमि	१९२	१५
८६	सन्तापलोभ	६७	३२

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिमङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
54	सन्ति पुत्राः	36	38
269	सन्ति शास्त्राणि	200	27
137	सन्ति ध्यानं इव	111	12
205	सन्तोऽपि न	166	7
84	सन्तो मेवसि	31	6
129	सन्तोसामभ	102	24
158	सन्धिभिर्घैव	132	3
99	सन्धिधिक्रम	83	"
252	सन्धयेऽपि	190	2
"	सन्ध्या निशा	"	1
248	सन्ध्यारोगोत्थिनैः	186	6
16	सन्ध्यावन्दन	12	1
69	सन्निभैर्गजैः	37	18
134	सपत्न्यसहितः	108	5
209	स पुमानभेदतः	168	1
73	सप्त दौषाः	44	14
220	सप्तमर्षयः	172	2
235	सप्ता जिता वक्रवता	180	4
188	सप्ता धा न	163	14
258	सप्तसुखदुःख	105	13
172	सप्तानिन्द्रिय -	156	"
106	सप्तार्वायश्चर्या	85	16
230	सप्ताश्वयजुर्देव	157	8
198	सप्ताह्याद्याः	163	129
266	सप्तोपनिषद्	199	1
123	समुहमिन्द्रि	99	32
176	समूहपातं	156	36
8	समेषु दिग्गेषु	6	8
24	सम्पत्तौ च विपत्तौ	26	9
209	सम्पत्तुं महतां	168	"
203	सम्पदेषा जनस्य	167	4
206	सम्पदो हि	"	15
230	सम्पर्केण सत्ता	177	8

पुस्तकसंख्या.	श्लोकाः.	पदनिमग्न्या.	श्लोकसंख्या.
212	मध्यमस्त	168	37
31	मध्ययोज्य	36	86
96	मध्यमस्त गोपु	77	6
94	मध्यमोजनं	76	4
250	मध्यमस्तद्वानं	187	15
32	मध्यमं मध्यमस्तद्वानं	21	40
169	मध्यमनी स्थिता	133	1
90	म राजा पुरुषः	73	7
0	सर्वं विदुषेद	4	7
105	मर्वः पदस्यम्	85	8
54	मर्वेष्ट	36	45
169	मर्वेष्ट इति	153	6
268	मर्वेष्ट सम्पद	200	4
249	मर्वेष्टातिष्ठमन्त्राणि	187	3
142	मर्वेष्टातिष्ठि	116	1
12	मर्वेष्टोपपद्ये	44	2
173	मर्वेष्टातिष्ठि	156	18
21	मर्वेष्टातिष्ठिगमनं	21	1
14	"	10	4
262	मर्वेष्टातिष्ठि.	197	1
116	मर्वेष्टातिष्ठि.	94	2
21	मर्वेष्टातिष्ठि	22	1
159	मर्वेष्टातिष्ठिगुण्य	140	3
107	मर्वेष्टातिष्ठि	35	21
136	मर्वेष्टातिष्ठि	109	5
63	मर्वेष्टातिष्ठि	40	12
152	मर्वेष्टातिष्ठि	129	4
210	"	165	14
13	मर्वेष्टातिष्ठिगुण्य	9	11
262	मर्वेष्टातिष्ठिगुण्य	197	7
180	मर्वेष्टातिष्ठिगुण्य	136	103

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	श्लोकसङ्ख्या.
१३५	सर्वेऽपि ह्यत्	१८०	२
२१	सर्वे वेदा न तत्	२२	२
१९०	सर्वेषामेव	१६३	४१
१२०	सर्वेभ्यो	९९	८
४	सखिलचरौ	८	३
१३२	स वंशस्य	१०६	५
११४	सशर्करा	९२	७
२०४	स श्लाघः स गुणी	१६६	१
१२३	सप्तभयहेण	९९	३७
३५	सप्तारपिप	३१	१२
१०८	स सुहृद् य.	८८	९
२४२	स त्रिषोऽभ्युशलात्	१८१	६६
४४	सद्गजान्वयता.	३२	५९
१०७	सहसा विदुषीत	८५	१९
१५०	सहसैव	१२६	१
१५१	सहसोत्पत्य	१२७	४
१५३	सहस्रं प्रतिदास्यामि	१४९	६
१९६	सहाय्ययन्तः	१६३	१०१
१०९	सहायवानेव	८८	१४
९९	सहायसाम्यं	८९	४
५९	सहैव मृत्युः	३७	१९
६१	सहस्रान्मयवतः	३५	८
१२०	साधयत्यसहायः	९९	१०
१३९	साधारणस्त्री	११४	९
३४	साधो पुरुष	३१	४
२५२	साध्व्यमस्तमित	१९०	८
११५	साधुसारिणि	९३	३
२५८	सा धाता वयं	१९५	१४
२३३	सा मार्क वा प्रियं	१८१	२७
१६३	सामन्तमण्डला	१४९	३
१७२	सामन्तानां	१५६	१२
८२	सामिधादाः	५९	३

पुटमहत्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या.	छोडमहत्या.
153	सामादीनां	131	1
151	साम्ना अदेन	127	7
,	साक्षा प्रमाप्यते	"	8
"	साम्ना विद्वे	128	2
152	साम्ना विद्वेः	"	4
82	सारङ्कटाभिरामं	29	42
211	सावलेरं	168	28
83	साहसप्रकृतिः	61	1
70	सिद्धान्वयमिव	41	9
172	सिद्धि वयनपा	156	8
45	सुभणत्तणे	32	68
"	सुभणो मुहा	"	66
117	सुखत्तितः संयति	96	5
267	सुख वा यदि वा	200	1
29	सुखं स्वपिति	29	16
53	सुखदुःखे मय	35	27
262	सुखस्यान्तरं	197	8
12	सुखाद्याः सर्व	8	13
117	सुखान्निदान	96	3
88	सुखगो न कृणुइ	31	42
35	सुखगो न यति	"	21
212	सुखाशोभतेषं	168	38
175	सुखिदरः	136	45
247	सुभगसलिला	185	3
2	सुभापितं	1	10
177	सुमन्त्रितं	156	65
87	सुमहान्वयि	68	6
248	सुखामहं	186	4
100	सुखमाः सुखः	82	18
237	सुखं तुल्यो	151	17
34	सुखस्यैक	51	8
176	सुखं रथेन	156	60
85	सुखं दित	65	4

पुटसङ्ख्या.	श्लोकाः.	पदतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या.
198	सुहृदि निरन्तर	163	133
110	सुहृदयुः कार्य	88	29
1	सुकिसद्गद	1	4
158	सूक्ष्मसूत्र	140	4
22	सूक्ष्मोऽपि भारं	23	7
30	सूर्योदन्यत्र	29	22
57	सृजति तावदशेष	36	4
221	सैतुं दृष्ट्वा	173	2
266	सैतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य	199	7
116	सेनापति य.	94	3
26	सेनापत्यं य	27	4
144	सेवक. स्वामिन	123	3
251	सेवमाने दिशं	188	4
148	सेवादु.लाभिभूतस्य	124	3
"	सेवा दुरामय.	"	6
147	सेवामकथी	123	40
148	सेवा श्रवृत्ति.	124	5
223	सेवय मान	174	12
117	सैन्येन छद्मते	95	0
248	सो भव्यो ज्ञो	181	70
124	सौकेय निज्ज	99	40
64	सो को वि वद निज्जो	99	30
213	सो चिन्न	168	44
208	सोण्डुी चिन्न	167	35
251	सोऽयमानत	189	3
250	सोदृष्ट विमुक्त	187	12
95	सौहृदेन शरित्यक्तं	77	3
30	स्तब्धप्रकृति	29	25
240	स्तब्धस्य नश्यति	181	54
112	स्तपैर्गोक्षिप्यते	39	25
185	स्त्रिय सपुरुषा	160	9
135	स्त्रियां भूते	108	19

पुस्तकस्य नाम.	छांदाः.	परिमितस्य नाम	छांदास्य नाम.
140	धीपतिपद्यात्	111	14
148	धीपु कुरुन्ति	124	9
195	धीपु राजसु	163	91
131	"	108	11
209	स्थिरवृत्तिकान्ति	166	5
219	स्नपिताः प्रावृत्ताः	187	8
194	स्नातनस्य गमं	163	79
166	स्नानोक्तं गथा	150	5
71	स्निग्धवृत्तिस्तथा	43	8
238	सृष्टान्तिष गतः	181	21
211	सृष्टनीयगुणैः	165	27
139	स्मिन् वृत्तं	111	2
241	स्मृता भवति	143	3
263	स्यन्ति न निजर्तन्ते	107	16
153	स्यगुणिमाधाय	132	4
239	स्यगुदे पूजयेत्	181	39
23	स्यधर्मं कर्म	25	11
211	स्यधर्मनादाः	181	58

पुटसङ्ख्या	श्लोकाः	पद्यतिसङ्ख्या	श्लोकसङ्ख्या
1 3	स्वसंयमोप	90	0
75	सैन्यैध	48	7
195	स्वाहु गुर्वपि	163	93
99	स्वाधीनं समतिक्रमः	74	12
36	स्वाधीने माधुर्य	31	27
71	स्वान्तः गते किङ्करता	13	15
222	स्वामिनः यः	173	16
147	स्वामिनमविशेषतः	123	39
259	स्वार्थसम्पन्नपदार्थ	196	6
99	स्वेच्छया युक्ते	82	11
68	स्वेच्छेयजात	10	38
231	हस्तान् सरोहं विधा	177	15
21	हसो मिष्ट	28	14
224	हस्ते भीष्महस्ते	175	6
115	हन्तार परमेन्याना	94	1
15	हन्ति जाता न	11	3
88	हय वा हन्तिन	70	3
25	हसिभ कपोल	26	12
258	हस्तमाभिध	195	2
150	हस्तावन्जलि	124	23
56	हा धिक वदमहो	35	57
257	हारोऽपि नादित	195	4
44	हालाहलवज्राणि	38	56
7	हालाहलादपि	5	19
167	हा स्वयं सत्यमेवेद्	151	2
32	हाहा कह ण मरिज्जह	29	44
238	हिंसा बलमभाधना	181	32
82	हिंस्रान् क्रोधाद्	59	3
110	हिमज्जणपुद्दि	88	31
92	हितेन गुरणा	74	10
239	हिमवति तिष्ठति	181	44
102	हीनतेजा हि	83	11

पुस्तक या.	श्लोक.	पदसंख्या	श्लोकसंख्या
36	हृदयानि मनो	31	16
118	हृदये नमस्तीति	151	11
9	हृदि विद्म इय	7	"
160	हृष्टा वाचस्तथा	142	3
135	हेमौ डिङ्ग प्रशमने	109	"
229	ह दारिद्र्य ' नमस्तुभ्य	176	18
88	हेत्यन्तश्च	70	6
219	होन्ती वि	171	24

स्मृतग्रन्थाः ।

नामानि	पृष्ठम्.
अष्टावली	४४, ५५, ९४, ९५, २२०.
अलङ्कारसर्वस्वम्	५७, २४२, २४५.
अश्वशास्त्रम्	११८.
अश्वद्वयम्	११८.
आश्चर्यसाधनम्	२५३.
इतिहासः	५०, ५६.
इतिहाससंग्रहम्	७, २१, २४, १६८, १८८, २०४, २१५, २२५.
उदाहरणम्	९५, २५७.
उत्तमदेशरसबाणः	२०.
कलक—	१०८.
कल्पाकाव्यम्	१९४.
कलविद्या	२७.
कलाविद्याः	१६, १८, ९२, १४०, १४१, १५०, २०३, २०७.
कादम्बरिकासारम्	२०६, २०८, २११.
कामकला	१०२.
कामन्दकीयम्	११, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ७०, ७१, ७२, ७३, ७५, ७६, ७९, ८५, ९०, ९३, ९४, ९८, ९९, १०२, १०४, १०५, १०६, १०८, ११२, ११३, ११४, ११५, ११७, ११८, ११९, १२०, १२१, १४२, १४३, १४४, १८७, १८९, १८९, १८९.

नामानि

पृष्ठम्.

१५४, १५५, १५६, १५७, १५८,
 १५९, १६१, १६२, १६३, १६५.
 १७१, १७३, १७५, १७६, १८५,
 २०२, २१२, २४४.

काव्यप्रकाशः

३३, ५०, १४०, १८९, २४१.

किरातम्

३७, ४४, ७३, ७४, ८१, १५६, २११.

कौटिल्यम्

९०, ९३, ९९, १०१ १०५, १०६, १०७,
 १११, १३१, १४३, १७३, १७५, १९३.

गणककृतिः

११८.

गाथाकोशः

२, १८, २५, २७, ३२, ३८, ४५, ५१, ६४,
 ६८, ७२, १११, १२३, १२५, १२८,
 १७१, २०२, २०८, २१३, २१४, २१६,
 २१९, २२२, २२७, २३१, २३३, २४३,
 २४८, २४९, २५० २५१, २५२, २५५,
 २५६, २५९, २७०.

गाथासप्तशती

२५, ३२, ३८, ४६, ९७, ११०, ११२, २०२
 २१९, २४३, २४८, २५०, २५८.

चतुर्विपर्यासः

२६५.

चाक्षुषीयम्

६१, ६२, ६९, ७१, ७७, १००, १०७, ११३,
 १३४, १३५, १७४, १९०, १९१.

चिन्तामणिः

२०८.

जगदेकवीरचरितम्

२५३.

त(न्त्रगुपाख्याः त्रयोपा-
 ख्यानम्)

२२१.

तन्त्रोपाख्यानम्

२३२.

वृक्षस्मृतिः

२४.

वृण्डनीतिः

१३५, १४५, १७२, १७६, १९४, २३६

नरकबधम्

१०१.

नागानन्दम्

९३.

नामानि	
नीतिः	२३७, २३८.
नीतिशतकम्	१९३.
नीतिशास्त्रम्	२७, १३४, १९१, १९२, १९३.
नीतिसारम्	१९४, १९५.
नैष्कर्म्यसिद्धिः	२६०.
पञ्चमम्	१७, २४, २६, २८, ३५, ३६, ४२, ४३, ४४, ४८, ५१, ५४, ५७, ५९, ६५, ६८, ८९, ९१, ९३, ९४, ९७, ९९, १०२, १०३, १०४, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, १२०, १२१, १२२, १२६, १२७, १२८, १३४, १३५, १४३, १४८, १५०, १५३, १५४, १८८, १८६, १९३, १९८, २०१, २०४, २०६, २१२, २१८, २२१, २२३, २२४, २२६, २३७, २४०, २४१, २६२, २७०
प्रतापस्त्रीयम्	५४, ७८, २२४, २२५, २२६, २२८, २३०, २३२, २३६, २४१, २४४.
प्रबोधचन्द्रोदयम्	१६, ५७, ८३, १७५, २०४.
प्रियदर्शिका	२४७
फलगुहस्तिनी	५७.
बृहत्कथा	६, १७, ३४, ३५, ४०, ४२, ६७, ७५, १०८, १२६, १२७, १३२, १३३, १४८, १०३, २२४, २३८, २४२, २६३, २६९.
बृहत्संहिता	१०२.
ब्रह्माण्डपुराणम्	५९.
मट्टवार्तिकम्	२.

नामानि.

पृष्ठम्.

भक्तदम्

१६, ३०, ३१, ४३, ४५, ५५, १२८,
१६९, २०७, २०९, २११, २१२,
२१४, २१६, २१८, २१९, २२२,
२४१.

महानाटकम्

१५७, २४४.

महाभारतम्

३, ६, ७, ८, १२, १३, १५, १६,
२०, २१, २२, २३, २४, २६,
२७, २८, २९, ३४, ४१, ४७,
४९, ५०, ५१, ५२, ५४, ५७,
५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ६३,
६४, ६५, ६६, ६७, ७१, ७२,
७४, ७५, ७६, ७७, ७८, ७९,
८०, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६,
८७, ८८, ८९, ९०, ९१, ९४,
९६, ९८, ९९, १०२, १०३,
१०४, १०६, १०८, १०९, ११०,
१११, ११३, ११४, ११५, ११६,
११७, ११९, १२०, १२१, १२२,
१२४, १२५, १३०, १३१, १३२,
१३३, १३४, १४३, १४४, १४५,
१४६, १५१, १५४, १५५, १५६,
१५८, १५९, १६०, १६१, १६४,
१६५, १६८, १६९, १७०, १७१,
१७२, १७३, १७४, १७५, १७६,
१७७, १८०, १८४, १८६, १८७,
१८८, १८९, १९०, १९१, १९२,
१९३, १९४, १९५, १९६, १९७,
१९८, १९९, २००, २०१, २०२,
२०३, २०४, २०५, २०६, २१०,

२१५, २२०, २२१, २२४, २२५,
 २३२, २३३, २३४, २३५, २३६,
 २३७, २३८, २३९, २४०, २४१,
 २४९, २६०, २६१, २६२, २६४,
 २६५, २६६, २६७, २६८, २६९,
 २७१.

माघम्

४४, ५५, ६२, ८२, १०३, १३१,
 १२७, १७६, १९७.

मानवम्

१५९, १६०.

मानसोल्लासः

१३६, १३७, १३८, १४०, १४२,
 १४३, १६१, १६३, ६१६, २१७.

मार्कण्डेयम्

२३, ९१.

मालतीमाघवम्

१०१.

मुद्राराक्षसम्

५३, ९९, १००, १०१, १३२, १४९,
 १७०, २०७, २११.

यादवप्रकाशः

२७०.

रघुर्वंशः

२, ९५.

रत्नावली

५५, २४७.

राजग—

६३, ६४, ६६, ६७, ६८, ७१, ८५,
 १०६, ११०, ११५, १४०, १४१,
 १४४.

राजपुत्रीयम्

११९.

रामायणम्

१०.

रामायणम्

७, १२, १३, १४, २४, २६, २८,
 २९, ४३, ५२, ५४, ५८, ६०,
 ६१, ६३, ६४, ६५, ६९, ७८,
 ८०, ८१, ८९, ९०, ९२, ९४,
 ९५, ९६, ९९, १००, १११,

स्मृतग्रन्थकर्तारः ।

अमिनवसुतः	१, २३०.
अमरुकः	२५८.
अमृतवर्धनः	३७.
अदातः	२०९.
उद्भटः	३५, २४९.
कविगण्डसः	४२, १३२.
कविवल्लभः	३३, ४१, ४३, १०९, १३८, १४४, २०४, २१४, २३३.
कालिदासः	६, ८, ३७, ६२, ६३, ६४, ६९, ७५, ७६, ८१, ९२, ९६, ११३, ११५, १३०, १५८, १६८, १७०, १८०, १८१, १८६, २३१, २४४, २४५, २४६, २४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २५६, २५७, २६१, २६४.
क्षेमेन्द्रः	१९४.
सण्डनकारः	५६, १६९.
गजेन्द्रसिंहः	३५.
गोपालः	४२.
गोविन्दकविः	४३, ७८, १४०, १४१.
गोविन्दमठः	२२७.
अफलदेवः	४१, ४४.
आणक्यः	१७, १०९, १५१, १५२.
अयन्तः	२.
तरुणवाचस्पतिः	४.
दण्डनाथः	२००
दण्डी	३३, १६९, २५३, २५६.
पकलावः	२१७.
पुरन्दरः	३.

प्रकाशवर्षः	१९९.
प्रतापचक्रवर्ती	२०५, २०९.
प्रतापरुद्रः	३९, ४०, ४१, १०४, १४४.
विह्वलः	४२.
भट्टबाणः	३६, १२२.
भर्तृहरिः	१, १०, २७, ३०, ३२, ५५, ५६, ६८, २११, २१३, २१६, २२४, २२६, २३७, २४०, २४१, २४२, २६१, २६२, २६४, २६५, २६९, २७०, २७१.
मदभूतिः	१०९, २००, २४३.
भामहः	१, १३८.
भारवि	१०, ३०, ४२, ६७, ७२, ८३, ८९, १००, १०७, ११०, १२१, १२७, १२८, १२९, १३२, १५५, १७७, १८०, १९७, २०६, २०९, २१०, २१४, २६०.
भोजराजः	३, २४, ३४, ३५, ३९, ९५, १०४, १०९, ११८, १२९, १३४, १६९, १९२, २२२, २२६, २२८, २२९.
मनुः	५, ६, ७, १३, १७, २३, २६, ६१, ६२, ६५, ६९, ७८, ७९, ८९, ९०, ९१, ९२, ९६, ९७, ९८, ११४, १५०, १६४, १८३, १८९, १९०, १९४, १९५, २६९.
माधवः	४८.
मुरारिः	४, ३४, ६५, २०५, २०६, २१०.
रविगुप्तः	३६, १२२, १९९.
राजशेखरः	१, ४, १८०.
रुद्रः	५२, २३१.
वराहमिहिरः	३, ३३, २६९.

वल्लभदेवः २६, २८, ३०, ३१, ३३, ३९, ४०, ५१,
 ५४, ५६, ६७, ६८, ७८, ७९, ८१, ८३,
 ९२, १०५, १२०, १२१, १३३, १३९,
 १४४, १४६, १४८, १५२, १५४, १५५,
 १५७, १६९, १७३, १७४, १८९, १९१,
 १९२, १९५, १९८, १९९, २०१, २०५,
 २०६, २०९, २१०, २१७, २१८, २२३,
 २२४, २२५, २२८, २२९, २३०, २३१,
 २३२, २३६, २४४, २५७, २५९, २६१.

वसिष्ठः ६.

विक्रमादित्यः १९१, २२६.

विज्ञानेश्वरः ३.

विश्वाधिकः १.

वीरेश्वरः २५२.

व्यासः १८७, १९५, २०२, २०३, २०५, २१५,
 २१७, २२१, २२३, २३०.

घातवाहनः २५.

सकलविद्याचक्रवर्ती ३१, २४९.

सकलविद्याधरः ४३, १९५, १९८, २१७, २१८.

सर्वज्ञसोमेश्वरः २७.

सुन्दरपाण्ड्यः ३०, ३५, ३६, ४४, ८२, ११२, १४९,
 १९८, १९९, २१८, २२३, २२६, २३१,
 २३५, २३९, २४०.

सुबन्धुः ४४, ८३, १३७.

सुवर्णदेवः २२२.

सुवर्णविस्तारः ५६, २२८.

सोमदत्तमहः २४७.

सोमेश्वरः ४०, ४१.

हरिमहः १४८.

स्मृतग्रन्थकर्तारः ।

अभिनवगुप्तः	१, २३०.
अमरकः	२५८.
अमृतवर्षनः	३७.
उदात्तः	२०९.
उद्भटः	३५, २४९.
कविराक्षसः	४२, १३२.
कविवल्लभः	३३, ४१, ४३, १०९, १३८, १४४, २०४, २१४, २३३.
कालिदासः	१, ८, ३७, ६२, १३, ६४, ६९, ७५, ७६, ८१, ९२, ९६, ११३, ११५, १३०, १५८, १६६, १७०, १८०, १८१, १८६, २३१, २४४, २४५, २४६, २४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २५६, २५७, २६१, २६४.
क्षेमेन्द्रः	१९४.
स्वप्नकारः	५६, १६९.
गजेन्द्रसिंहः	३५.
गोपाळः	४२.
गोविन्दकविः	४३, ७८, १४०, १४१.
गोविन्दभट्टः	२२७.
चण्डदेवः	४१, ४४.
चाणक्यः	१७, १०९, १५१, १५२.
जयन्तः	२.
तरुणवाचस्पतिः	४.
दण्डनाथः	२००.
दण्डी	३३, १६९, २५३, २५६.
पकलावः	२१७.
पुरन्दरः	३.

बलमदेव	२६, २८, ३०, ३१, ३३, ३९, ४०, ५१, ५४, ५६, ६७, ६८, ७८, ७९, ८१, ८९, ९२, १०५, १२०, १२१, १३३, १३९, १४४, १४६, १४८, १५२, १५४, १५५, १५७, १६९, १७३, १७४, १८९, १९१, १९२, १९५, १९८, १९९, २०१, २०५, २०६, २०९, २१०, २१७, २१८, २२३, २२४, २२५, २२८, २२९, २३०, २३१, २३२, २३६, २४४, २५७, २५९, २६१.
--------	--

बलिष्ठः	६.
बिक्रमादित्यः	१९१, २२३.
विश्वेश्वरः	३.
विष्णुभिरः	९.
वीरेश्वरः	२५२.
व्यस	१८७, १९५, २०२, २०३, २०५, २१५, २१७, २२१, २२२, २६०.

उद्यमः	२५.
सहस्रविधाभयवर्ती	३१, २४९.
सहस्रविधाभय	४३, १९५, १९८, ११७, २१८.
सर्वभूतेश्वर	२७
सुन्दरलम्ब	१०, १५, ३६, ४४, ८२, ११३, १४०, १०८, १९९, २१८, २२३, २२६, २११, २३५, २३९, २४०.

एकपु	४४, ८१, १३७.
एकेश्वरः	२३२.
एकेश्वरः	५९, १२८.
ऐन्दवः	१४०.
ऐन्दवः	४०, ४१.
ऐन्दवः	१४८.

LIST OF SANSKRIT PUBLICATIONS FOR SALE.

	RS.	AS.	P.
भक्तिमञ्जरी Bhaktimanjari (Stuti) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja.	1	0	0
स्यानन्दुरपुरवर्णनप्रबन्धः Syanandurapuravarnana- prabandha (Kāvya) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja, with the commentary Sundarī of Rājārāja Varma Koil Tampurān.	2	0	0

Trivandrum Sanskrit Series.

No. 1—दैवम् Daiva (Vyākaraṇa) by Deva with Puruṣakāra of Kṛṣṇaśūkaṃmuni (out of stock).	1	0	0
No. 2—अभिनवकौस्तुभमाला-दक्षिणमूर्तिस्तवः Abhi- navakaustubhamala and Daksina- murtistava by Kṛṣṇaśūkaṃmuni (out of stock).	0	2	0
No. 3—नलाभ्युदयः Nalabhyudaya (Kāvya) by Vamāna Bhaṭṭa Bāṇa (second edition).	0	4	0
No. 4—शिवलीलार्णवः Śivalilārnava (Kāvya) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita (out of stock).	2	0	0
No. 5—व्यक्तिविवेकः Vyaktiviveka (Alaṅkāra) by Mahimā-Bhaṭṭa with commentary (out of stock).	2	12	0
No. 6—दुर्घटवृत्तिः Durghatavṛtti (Vyākaraṇa) by Saradaśvara (out of stock).	2	0	0
No. 7—ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिका Brahmatattvapra- śika (Vedānta) by Śaṅkarācārya (out of stock).	2	4	0
No. 8—प्रद्युम्नाभ्युदयम् Pradyumnabhyudaya (Nāṭaka) by Ravi Varma Bhoṭa (out of stock).	1	0	0

- No. 33—**वाररुचसंग्रहः** Vararucasangraha
(Vyākaraṇa) with the commentary
Dīpaprabhā of Nārāyaṇa
(out of stock). 0 8 0
- No. 34—**मणिदर्पणः** Manidarpana (Nyāya) by
Rājacandāmapimakhin. 1 4 0
- No. 35—**मणिसारः** Manisara (Nyāya) by Gopī-
nātha. 1 8 0
- No. 36—**कुमारसम्भवः** Kumarasambhava (Kāvya)
by Kālidāsa with the two comment-
aries, Pralāsika of Aruṇagirinātha
and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita
(Part III, 6th, 7th and 8th Sargas). 3 0 0
- No. 37—**आशौचाष्टकम्** Asaucastaka (Smṛti) by
Vararuci with commentary. 0 4 0
- No. 38—**नामलिङ्गानुशासनम्** Namalinganusasana
(Kośa) by Amarasimha with the com-
mentary Tikāsarvasva of Vandyā-
ghaṭīya Sarvānanda (Part I, 1st
Kāṇḍa). 2 0 0
- No. 39—**चारुदत्तम्** Carudatta (Nāṭaka) by Bhāsa
(out of stock). 0 12 0
- No. 40—**अलङ्कारसूत्रम्** Alankarasutra by Rājānaka
Ruyyaka with the Alaṅkārasarvasva
of Maṅkhūka and its commentary by
Samudrabuddha (second edition). 2 8 0
- No. 41—**अध्यात्मपटलम्** Adhyatmapatala (Ve-
dānta) by Āpastamba with Vivaraṇa
of Śrī Śaṅkara-Bhagavat-Pada
(out of stock). 0 4 0
- No. 42—**प्रतिमानाटकम्** Pratimanataka by Bhāsa
(out of stock). 1 8 0
- No. 43—**नामलिङ्गानुशासनम्** Namalinganusasana
(Kośa) by Amarasimha with the two
commentaries, Amarakośodghaṭana of
Kṣīrasvāmin and Tikāsarvasva of
Vandyāghaṭīya Sarvānanda (Part II,
2nd Kāṇḍa, 1-6 vargas). 2 8 0
- No. 44—**तन्त्रसुद्धम्** Tantrasuddha by Bhaṭṭāraka
Vedottama (out of stock). 0 4 0

		RS.	AS.	P.
No. 43—प्रपञ्चहृदयम् Prapancahṛdaya,		1	0	0
No. 44—परिभाषावृत्तिः Paribhasavṛtti (Vyākaraṇam) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita.		0	8	0
No. 45—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhāntasiddhāñjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part I.)		1	12	0
No. 46—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Do. Do. (Part II.)		2	0	0
No. 47—गोलादीपिका Golādīpikā (Jyotiṣa) by Parameśvara.		0	4	0
No. 50—रसानवसुधाकरः Rasarnavasudhakara (Alankāra) by Śiṅga Bhūpāla.		3	0	0
No. 51—नामलिङ्गानुशासनम् Namalingānusaśana (Kōśa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghāṭana of Kṛṣṇarāman and Tīkārvasya of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part III, 2nd Kāṇḍa, 7-10 varṇas).		2	0	0
No. 52—नामलिङ्गानुशासनम् Namalingānusaśana (Kōśa) by Amarasimha with the commentary Tīkārvasya of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part IV, 3rd Kāṇḍa).		1	8	0
No. 53—शब्दनिर्णयः Śabdaniṇaya (Vedānta) by Prakāśātmayatinā.		0	12	0
No. 54—स्फोटसिद्धिन्यायविचारः Sphotasiddhi-nyayavicāra (Vyākaraṇa).		0	4	0
No. 55—मत्तविलासप्रहसनम् Mattavīlasaprahasana (Nāṭaka) by Mahendravikrama-varman. (out of stock).		0	8	0
No. 56—मनुष्यालयचन्द्रिका Manuṣyālayacandrikā (Śilpa) (out of stock).		0	8	0
No. 57—रघुवीरचरितम् Raghuvīracarita (Kāvya).		1	4	0
No. 58—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhāntasiddhāñjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī (Part III).		2	0	0

- No 59—नागानन्दम् Nagananda (Nāṭaka) by
Harsadeva with the commentary
Vimurāṇī of Śivirāma (out of
stock). '3 4 10
- No 60—लघुस्तुति Laghustuti by Laghubhattārīka
with the commentary of Rāghavānanda. 0 8 0
- No 61—सिद्धान्तसिद्धान्तम् Siddhantasiddhanjana
(Vedānta) by Kṛṣṇananda Śrīrasiatī
(Part IV) '1 4 0
- No 62—सर्वमतसंग्रह Sarvamatasangraha
(out of stock) 0 8 0
- No 63—किरातार्जुनीयम् Kiratarjuniya (Kavya)
by Bhāravi with the commentary Sa-
bdarthadīpikā of Citrabhaṇu (1, 2
and 3 Sargas). 2 8 0
- No 64—मेघसन्देश Meghasandesa by Kālidasa
with the commentary Pradīpī of
Dakṣiṇavartanatha 0 12 0
- No 65—मयमतम् Mayamata (Śilpa) by Māya-
muni (out of stock) 3 4 0
- No 66—महार्थमञ्जरी Maharthamanjarī (Darsana)
with the commentary Parimala of
Māheśvarananda '2 14 10
- No 67—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra)
by Nārāyaṇa with the commentary
Vimurāṇī of Śūṅkara (Part I,
1-6 Pāṭalas) (out of stock) 3 4 0
- No 68—तत्त्वप्रकाश Tattvaprakasa (Āgama) by
Śrī Bhojudeva with the commentary
Iatparyadīpikā of Śrī Kumāra 1 12 0
- No. 69—~~ईशानसिद्धान्तसंग्रहम्~~ ~~Īśānaśiddhānta-sangraha~~
~~by Īśānaśīlaka with the commentary~~
~~Vimurāṇī of Śūṅkara (Part I, 1-6 Pāṭalas)~~
~~(out of stock)~~ 1 8 0
- No. 70—आर्यमन्त्रमुल्लङ्घनम् Āryamanjusūlaka-
kalpa (Part I). 2 8 0

No 71—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra) by Narayana with the commentary Vimarśinī of Śaṅkara (Part II, 7—12 Paṭalas) (out of stock)	3	8	0
No 72—ईशानशिखरदेवपद्धति Isanasivaguru- devapaddhati (Tantra) by Isanasiva gurudevamiśra (Part II Mantrapada)	4	0	0
No 73—ईश्वरप्रतिपत्तिप्रकाश Isvarapratipatti- prakasa (Vedānta) by Madhusūdana- sarasvatī	0	1	0
No 74—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajñavalkyasmṛiti with the commentary Bāhukṛīḍa of Viśvarūpacārya (Part I — Ācāra and Vyavahāra Adhyāyāḥ)	3	4	0
No 75—शिल्परत्नम् Śilparatna (Śilpa) by Śrī- lumāra (Part I)	2	12	0
No 76—आर्यमनुश्रीमूलकल्प Āryamañjusṛimula kalpa (Part II)	3	0	0
No 77—ईशानशिखरदेवपद्धति Isanasivaguru- devapaddhati (Tantra) by Isanasiva gurudevamiśra (Part III, Kṛyāpāda 1—30 Paṭalas)	3	0	0
No 78—आश्वलायनगृह्यसूत्रम् Asvalayanagrhya- sūtra with the commentary Anāvilā of Haradattācārya	2	6	0
No 79—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya with commentary by Mahāmāhopādhyāya T Gṛhapati Śāstri (Part I, 1 & 2 Adhikaraṇās)	3	12	0
No 80—अर्थशास्त्रम् Do Do (Part II, 3—7 Adhikaraṇās)	4	0	0
No 81—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajñavalkyasmṛiti with the commentary Bāhukṛīḍa of Viśva- rūpacārya (Part II Prayasci- tādhyāyā)	2	0	0
No. 82—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya with commentary by Mahāmāhopā- dhyāya T Gṛhapati Śāstri (Part III, 8—15 Adhikaraṇās).	3	4	0

No 82—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru- devapaddhati (Tantra) by Iśāna- sivagurudevamīśra (Part IV, Kriyā- pāda 31-64 Patalās and Yogapāda).	3	8	0
No 81—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्प Aryamanjusrimula- kalpa (Part III)	2	0	0
No 83—विष्णुसंहिता Visnusambhita (Tantra).	2	8	0
No 86—भरतचरितम् Bharatacarita (Kāvya) by Kṛṣṇakavi	1	8	0
No. 87—सङ्गीतसमयसारः Sangitasamayāsara (Sangita) of Sangitākara Pārśva- deva	1	2	0
No 88—काव्यप्रकाशः Kavyaprakasa (Alankāra) of Mammatabhatta with the two com- mentaries, Sampradāyaprakāśinī of Śrī Vidyacakra and Sāhi- tyatūḍāmanī of Bhṛṭṭagopālī (Part I, 1-5 Ullāsās)	3	0	0
No 89—स्फोटसिद्धि Sphotasiddhi (Vyākaraṇa) by Bharatamīśra	0	8	0
No 90—मीमांसाश्लोकवार्तिकम् Mimamsasloka- vartika with the commentary Kāśikā of Śaṅkaratamīśra (Part I).	2	8	0
No 91—होराशास्त्रम् Horasastra of Varāhamihira- cārya with the Vivaraṇa of Rudra	3	0	0
No 92—रसोपनिषत् Rasopanīsat.	2	0	0
No 93—वेदान्तपरिभाषा Vedantaparibhāṣa (Vedānta) of Dharmarajadhvaṇḍra with the commentary Prakāśikā of Paddadīkṣita.	1	8	0
No 94—बृहद्देशी Brīhaddēśī (Sangita) of Matangamuni.	1	8	0
No. 95—रणदीपिका Ranadīpikā (Jyotiṣa) of Kumaragapāka.	0	4	0

- No. 96—**ऋक्संहिता Rksamhita** with the Bhāṣya of Śhaṇḍasvāmī and the commentary of Venkṭamadhvarī (Part I, the 1st Aṅghya in the 1st Astakā) 1 8 0
- No. 97—**नारदीयमनुसंहिता Naradiyamanusamhita** (Smṛti) with the Bhāṣya of Bhṛṅgavāṃśī 2 0 0
- No. 98—**शिल्परत्नम् Silparatna** (Śilpa) of Śrī Lumārī (Part II) 2 8 0
- No. 99—**मीमांसाश्लोकावर्तिका** (Mīmāṃsā) with the commentary Kāśikā of Śucritamīrī (Part II) 2 0 0
- No. 100—**काव्यप्रकाश Kavyaprahasa** (Alaṅkāra) of Vāṇanātha with the two commentaries, Śaṅkṛadāyaprakāś of Śrī Vāṇanātha and Śāhityaśāstram of Bhāṭṭagopāla (Part II, 6-1) 5 0 0
- No. 101—**आर्यभट्टीयम् Āryabhaṭṭīya** (Jyotiḥ) of Āryabhaṭṭa with the 1125 of Nīlakaṇṭha of Uṇṇa (Part I, Gaṇapāda) 2 8 0
- No. 102—**दत्तिलम् Dattila** (Śāstra) of Dattila 0 4 0
- No. 103—**हंससन्देह Hamsasandeha** (Vākyasamgraha) with the commentary 0 8 0
- No. 104—**साम्बन्धव्याख्यान Sambandhavyākhyāna** (Śāstra) with commentary 1 0 0
- No. 105—**निधिप्रदीप Nidhipradīpa** of Śrī Kṛṣṇaśāstrī 0 4 0
- No. 106—**प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyasarvasva** (Vyākhyāna) of Śrī Nārāyaṇa Bhāṭṭa with commentary (Part I) 1 0 0

	RS.	AS	P.
No. 107—काव्यरत्नम् Kavyaratna (Kavya) of Aihaddasi	0	12	0
No. 108—बालमार्तण्डविजयम् Balamartanda- vijaya (Nāṭikā) of Devarajikṛṣṇa,	1	8	0
No. 109—न्यायसारः Nyayasara with the commentary of Vasudevasūri.	1	8	0
No. 110—आर्यभटीयम् Āryabhaṭīya (Jyotiṣā) of Āryabhaṭacarjya with the Bhāṣya of Nīlakanthasomaiyān (Part II. Kalakriyāpāda)	1	0	0
No. 111—हृदयप्रियः Hridayapriya (Vaidyaka) by Parameśvara,	3	0	0
No. 112—कुचेलोपाख्यानम् अजामिलोपाख्यानं च । Kucelopakhyana and Ajamilo- pakhyana (Sangīta) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja	0	4	0
No. 113—सङ्गीतकृतयः Sangitakrtis (Gana) of H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja	1	0	0
No. 114—साहित्यमीमांसा Sahityamimamsa (Alaṅkāra)	1	0	0
No. 115—ऋक्संहिता Rksamhita (with the Bhāṣya of Śhaṇḍisvamin and the commentary of Veṅkaṭanadha- rāya) (Part II 2nd Adhyāya in the 1st Aṣṭaka)	1	8	0
No. 116—वाक्यपदीयम् Vakyapadiya (Vyākaraṇa) with the commentary Prakṛiṇakā- prakāśa by Helarāja son of Bhūtirāja. (Part I).	1	8	0

No 117—सरस्वतीकण्ठामरणम् Sarasvatikanta- bharana (Vyākharana) by Bhojudeva with the commentary of Śrī Nārā- yaṇa Daṇḍanātha. (Part I).	1	8	0
No. 118—बालरामभरणम् Balaramabharata (Nāṭya) by Bālārāma Varma Vanci Mahārāja.	2	8	0
No 119—विवेकमार्तण्डः Vivekamarthanda (Vedānta) of Viśvarūpadeva	0	8	0
No 120—शौनकीयम् Saunakiya (Śmṛti)	0	8	0
No. 121—वैखानसागमः Vaikhanasagama (Tantra) of Vanci.	2	0	0
No. 122—प्रबोधचन्द्रोदयम् Prabodhacandrodaya (Nāṭaka) by Kṛṣṇamīśrayaṭi with the commentary Nāṭikā- bharana of Śrī Govindarūpa bhagavān.	2	0	0
No. 123—सङ्ग्रामविजयोदय. Sangramavijayo- daya (Jyotiṣa).	2	0	0
No. 124—हरमेखला Haramekhala (Vādyaka) of Māhula with commentary (Part I chapter 2, 3 & 4)	1	8	0
No. 125—कोकसन्देशः Kokasandesa (Kāvya) by Viṣṇuśrāṭi.	0	8	0
No. 126—करणपद्धतिः Karanapaddhati (Jyotiṣa).	0	4	0
No. 127—सरस्वतीकण्ठामरणम् Sarasvatikanta- bharana (Vyākharana) by Bhojudeva with the commentary of Śrī Nārāyaṇa Daṇḍanātha. (Part II).	1	8	0
No. 128—भृङ्गसन्देशः Bhṛṅgasandesa (Kāvya) by Vāśadeva.	0	6	0
No. 129—हंससन्देशः Hamsasandesa (Kāvya)	1	4	0

	RS	AS.	P.
No 130—महानयप्रकाश Mahanayaprakasa (Vedānta) by Abhinavaguptacārya.	0	8	0
No. 131—वृत्तवार्तिकम् Vrttavartika (Chandas) by Rāmapanivāda	1	8	0
No 132—तन्त्रोपाख्यातम् Tantro akhyana (kavya)	0	6	0
No 133—उदयवर्मचरितम् Udayavarmacarita	0	4	0
No. 134—योगयाज्ञवल्क्यम् Yogayajnavalkya	0	4	0
No. 135—सर्वदर्शनसामुद्री Sarvadarsanakaumudī by Vāthasarasvatī.	1	0	0
No 136—हरमेखला Haramekhala of Mahul with commentary (Part II Chapter 2)	0	8	0
No. 137—स्कान्दशरीरकम् Skandasairaka with commentary	2	4	0
No 138—आश्वलायनगृह्यमन्त्रव्याख्या Asvalayana grhyamantravyakhya of Hora (dramā)	2	8	0
No 139—प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyasarvasva (Vyākaranā) of Śrī Nāṭyaṇibhātta with the commentary of K. Sāmba śna Sastrī (Part II)	0	12	0
No 140—सरस्वतीकण्ठाभरणम् Sarasvatikantha bharana Vyākṛina) by Bhojalevi with the commentary of Śrī Nīṭyana Dindimathi (Part III)	1	8	0
No 141—सुक्तिरत्नहार (Sukṭiratnahara)	2	0	0

Apply to:—

*The Superintendent,
Government Press,
Trivandrum*